

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

Tóth István

SZLOVÁKOK A MEGMARADÁS ÉS A BEOLVADÁS VÁLASZÚTJÁN

(Az alföldi szlovákság története a két világháború között)

Ph.D. értekezés

**KONZULENS: Dr. Sipos József CSc
egyetemi docens**

Szeged

2013.

Tartalom

Bevezető	3
A szlovák diaszpórák létrejötte	5
I. A lélekszám alakulása, társadalmi tagoltság	8
1. Szlovákok a statisztikák tükrében	8
2. A szlovákok társadalmi tagoltsága	16
II. Az asszimiláció, beolvadás, magyarosodás	20
1. Az asszimiláció irodalmáról röviden	20
2. Az asszimiláció kormányzati, állameredetű tényezői	27
3. Az egyén döntésétől függő asszimilációs tényezők	61
III. A délföldi szlovákok a Horthy - korszakban	75
1. Politikai és politikai jellegű szerveződések (1920 – 1945)	75
2. Kulturális élet, civil szerveződési keretek	103
2. 1. A budapesti illetve központi jellegű szlovák egyesületek	103
2. 2. Az amatőr színjátszás a szlovákok körében	127
2. 3. A fonók	137
3. Sajtókiadás. Próbálkozások és kísérletek.	139
IV. Összegzés	155
Mellékletek	160
Térképek	180
Jegyzetek	183
Irodalom	198
Rövidítések jegyzéke	205

Bevezető

Munkám sok éves gyűjtőmunka eredménye. Vizsgálódásom tárgya azért esik zömmel Budapest és két korabeli vármegye (Békés és Csanád) szlovákságára, mert e területen lakott a korabeli magyarországi szlovákság legjelentősebb része. Így a trianoni határok közé szorított Magyarország szlovákságának létszámban és aktivitásban is domináns tényezői az alföldi, potosabban a dél-alföldi szlovákok. A téma időszerűségét csak alátámasztja az tény is, hogy ebből az aspektusból még senki nem vizsgálta a trianoni határon belül élő szlovákság 20. századi történetét. Igaz, a téma szakértője Szarka László tanulmányaiban foglalkozott a szlovákság dualizmus kori asszimilációjával, amely teljesen más körülmények között folyt, mint az I. világháború utáni. A trianoni Magyarország szlováksága a teljes szuverenitását visszanyert ország határai között élt. A helyzetükre ható új nemzetközi (anyaország egy új állam része lett) körülményekkel, a Horthy-kor jelentette változásokkal nem foglalkozott a történettudomány kellő súllyal. Pedig a beolvadás indítékai megváltoztak a békebeli helyzethez képest. Munkám e probléma kutatásának eredményeit teszi közzé. Alapját azok az újonnan föltárt források jelentik, amelyek a statisztikai megközelítés mellett, a közigazgatási iratanyag értékét is hasznosítja. A források és a tanulmányok bősége talán a statisztika területén volt leginkább érezhető. Az asszimilációról szóló szakirodalom bősége persze még ezt is felülmúlta. Ennek ellenére megállapítható, hogy a magyarországi szlovákságról elég kevés történeti feldolgozás készült napjainkig. A szlovákság társadalmi tagoltságával is csak egy-két tanulmány foglalkozott, ekkor is egymástól időben igen távol. Az asszimiláció tárgyalásánál célszerűnek tartottam az állam által generált asszimilációs környezeti hatások, valamint az egyén döntéséből eredő asszimilációs folyamatok külön – külön történő vizsgálatát.

Munkámnak az eddigi kutatásokat meghaladó jellegét a Horthy-korszakra koncentráló új forrás feltárásában, és a dél-alföldi szlovákság helyzetének sokoldalú – nemcsak a politikai létezésnek – bemutatásában látom. Ehhez a Hivatalos Statisztikai forrásokat és azokból készült hivatalos közléseket, valamint a megyei, országos (hazai, külföldi) levéltárak, továbbá speciális gyűjtőhelyek, őrzőhelyek (Irodalmi Archívum, Martin; Munkácsy Mihály Múzeum Bcs.) eredeti dokumentumait dolgoztam fel.

Tevékenységükre természetesen sok tényező hatott. Részben a helyi viszonyok befolyásolták aktivitásukat, később pedig a magyar–csehszlovák kétoldalú kapcsolatok változó intenzitású folyamatai is.

A szlovákság századfordulós helyzetrajzának fölvázolása a Horthy – korszakban a „nyugalmi” állapothoz képest bekövetkezett elmozdulás érzékeltetéséhez szükséges.

Az egyes tájegységekre vonatkozó források mennyisége sajnos nem kiegyensúlyozott. A források alapján az anyanyelv használatára irányuló törekvés a hivatalos ügyek intézése során jelent meg a pilisi és a nógrádi területeken minimális, nem túl nagy számban. Egyedüli írásos forrás az ilyen irányú tevékenységükre a kormánybiztosi jelentések anyaga. A másik fontos forráscsoport az egyleti dokumentáció. Ez többé-kevésbé hű képet ad a szlovákság társadalmi aktivitásáról, de speciális nemzetiségi törekvésről alig valamit. Az egyesületek regiszteréből például Nógrád megyében sem hámozható ki az alapítók nemzetiségi hovatartozása, mivel ennek meghatározása törvény által ugyan nem volt tiltott, de nem volt célszerű az alapszabályban nemzetiségi nyelvhasználatot megjelölni. Így elég nehéz valószínűsíteni az anyanyelvi művelődést ezekben a körökben. Valószínű ennek a gyér forrásbázisnak köszönhető a témával foglalkozó kevesebb publikáció. Nem készültek a történeti kutatás szempontjából olyan felhasználható közlemények ezen területekről, mint a békési és csanádi szlovákság esetében. A levéltári források közül az országos hatóságok iratai már differenciált megközelítést tesznek lehetővé. Az Alföld e szempontból hangsúlyos helyzetét két adattal érzékeltetem: míg Nógrád megyében a szlovák lakosság 1920-ban és 1930-ban nem éri el a 10.000 fő addig Békés megyében 50.000 fős volt a szlovákság létszáma. Még a kis vármegyének számító Csanád-Arad-Torontál k.e.e. vármegye szlováksága is 12-13.000 főt tett ki ugyanezekben az időpontokban. Úgy vélem ez a létszámkoncentrálttság is befolyásolta van az iratképzés menetét és mennyiségét. A délföldi szlovákság történeti helyzetelemzése során támaszkodom a téma historiográfiájára, de alapvetően az új forrásanyagra építek. A megválaszolendő fő kérdés: hogyan viszonyultak egymáshoz az asszimiláció és a megmaradás esélyei.

Módszerem a statisztikai adatok összevetése, az abból megállapítható folyamatok fölvázolása a következtetések levonása, és a trendek megállapítása. Ezt egészíti ki továbbá a történeti dokumentumokból feltárt új tények, ismeretek elemzése, és abból leszűrt új eredmények összegzése. Mivel gyakori a helytörténeti irat, munkámban az új eredmények a mikroelemzések, mikrokutatások révén születtek meg.

A közoktatás és a közművelődés sajátos nemzetiségi formáit és lehetőségeit is vizsgálom. Így az elemi iskolaügyön és a nyelvhasználat lehetőségein túl a fonókkal, sajtókiadással és kísérleteivel, a szlovákság társulataival, valamint a műkedvelő színjátszás helyzetével foglalkozom.

A disszertáció megírásába abban a tudatban fogtam bele, hogy kettős újszerűséget produkál tudományos megközelítésben.

Magyarország őslakos nemzetisége a trianoni Magyarország második legnagyobb nemzetiségi csoportja maradt a németek után. A belső migrációs alakzatként létrejött délföldi szlovákság eleve történeti kuriozitás, de tömbben maradásának lehetőségeit a két világháború közötti időszakra vonatkoztatva összefüggően még nem vizsgálták.

A „délföldiség”, mint eredet hordozó kerül be az 1526 óta először a tényleges függetlenség állapotába jutó ország új történeti feltétel rendszerébe. Ez az a kettősség amelynek kontextusában a szlovákok kibontakozási esélyét mérlegre teszem.

A szlovák diaszpórák létrejötte

A szlovák telepések Dél felé történő vándorlását apró rajokban már a 17. század utolsó másfél évtizedében megfigyelhetjük. Ez az Észak-Dél irányú vándorlás a 18. században csak felerősödött. Ennek a belső migrációs folyamatnak szakértői Ján Sirácky valamint Gombos János. Részközlemények szintjén a kérdést érintette Ember Győző, Fügedi Erik és Wellmann Imre is¹. Sirácky és Gombos munkái alapján összefoglaló jelleggel mutatom be ezt a két évszázadig elhúzódó migrációs folyamatot².

A Dunántúlon *Esztergom* megyében jöttek létre korai települések, amelyek folytatásai egyben a pest megyei telepeknek. Ezek Piliscsév, Keszölc, Mogyorósbánya, Sárísáp (1696) és Dág. Ezek a szlovákok nyelvükben, nyelvjárásukban a Nyitra megyeiekkel mutatnak rokonságot.

Komárom megyében az első jelentősebb település Oroszlány. 1701-ben Nyitra, Pozsony és Trencsén megyéből jöttek evangélikus lakói. További települések a megyében még Bánhida, Vértesszőllős, Tardos, Szák (1720), Bokod (1720), Szend, és Tóváros.

Veszprém megyében Bakonycsérnye (1724), Szapár, Jásd (1754), Öskü, Lókút (1763), Bársonyos (1724) falvakban települtek le szlovákok.

Fejér megyében a 18. században a Pest megyei szlovák szigetek folytatásaként találjuk Sóskút, Tárnok, Tordas, Ráckeresztúr, Martonvásár, Pázmánd településeket, ahová szlovákok települtek. Találkozhatunk még *Tolna* megyében is szlovák telepésekkel, például Mőzsön. *Somogy* megyében Torvajon és Tabon.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe rögtön a török kiűzése után a betelepülések első fázisában, a következő településeken találunk szlovákokat: Alsóregmec, Füzér, Füzérkomló, Forró, Kéked, Kishuta, Nagyhut-Óhuta, Vágáshuta, Répáshuta, Ómassa, Hollóháza. A huta települések a 18. század végén és a 19. sz. elején jöttek létre. A helyben kitermelhető nagymennyiségű fára alapozott üveghuták szlovák erdőmunkásokat igényeltek.

Nógrád megyében a jelentősebb szlovák telepek: Bánk (1699), Alsópetény, Bokor (1720), Nézsza (1715), Nógrádsáp (1715), Galgaguta (1715), Kétdodony (1715), Vanyarc (1705), Szügy (1715), Nőtincs (1715), Sámsonháza (1720), Ősagárd (1715), Terény (1715), Legénd (1702), Erdőkürt, Felsőpetény, Patvarc, Salgótarján (19.sz.), Nógrád (1715), Ipolyszög (1715), Balasagyarmat(1715).

Pest megyében Csövár (1715) , Acsa (1715), Püspökhatvan (1715), Galgagyörk (1715), Váckisújfalu (1715), Vácbotyán (1715), Domony (1715), Zsidó (1715), Aszód (1713), Vácduka (1750 k.), Vácrátót (1715), Csomád (1758), Piliscsaba (1715), Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló (1715), Kerepes (1715), Csömör (1715), Kistacska (1715), Nagytarcsa (1715), Isaszeg (1715), Cinkota (1709), Ecsér (1728), Maglód (1715), Rákoskeresztúr (1715), Tápiósáp, Mende (1756), Péteri (1742), Pilis (1720), Bénye (1715), Alberti (1711), Irsa (1715), Sári (1715).

Duna –Tisza közén a jelentős Pest megyei településhálózaton kívül még három szlovákok lakta település alakult: Dunaegyháza (1702), Kiskőrös (1718), Miske (1719).

Békés megyében Békéscsaba (1717), Mezőberény (1722), Szarvas (1722), Tótkomlós (1746) mint a szlovákok legnépesebb települései jöttek létre. Ugyanitt Medgyesegyháza (1875), Medgyesbodzás (1857), Végegyháza és sok más apró falu a 19. század második felében alakult, zömmel vegyes magyar-szlovák lakossággal.

Csanád megye területén Nagylak (1802), Tótbánhegyes (Nagybánhegyes) (1842), Pítvaros (1816), Ambrózfalva (1843), Csanádalberti (1843) alakultak szlovákok által benépesítve. Az utóbbi három település alakításában nagy szerepet játszottak a nagylaki, békéscsabai, tótkomlói szlovákok. Részint itt vezetődött le a túlnépesedés, mivel a korábbi juttatott települési terület nem volt tágítható. Így egyfajta telepítési expanzióknak lehetünk tanúi. Egyes telepü-

lések esetében ez a szlovák nemzetiség homogén jelenlétét eredményezte. Egy bizonyos ponton túl, mint Békéscsaba esetében a fokozott népességkibocsátás lehetővé tette azonban a más etnikumú, elsősorban a magyar nyelvűek lépcsőzetes betelepülését.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 18.sz. közepén 1754-ben alakul Nyíregyháza, békéscsabai, szarvasi, mezőberényi, tótkomlósi, orosházi és a magyar-szlovák nyelvhatárról (Gömör-Kishont) települő lakosokból.

A zárójelbe helyezett évszámok a szlovákok betelepülését, adott esetekben a török utáni újratelepítés időpontját is jelzik. A telepítések a 18. században 3 szakaszban, többféle módon történtek. Az első 1700 - 1722 -ig tartott, a második 1725 – 1760 -ig, a harmadik pedig 1760-1800-ig. A 19. században viszont két nagyobb migrációs hullámot különböztetünk meg. Az első 1800-1849 között, a második 1850-1880 között történt. Sajátossága a telepítéseknek, hogy tiszta szlovák település alig alakult, ha mégis találunk ilyeneket, akkor csak később válik tiszta szlovák településsé. További jellegzetessége a telepítéseknek, hogy az Alföldre telepedett községek idővel túlnépesedve, újabb települések létrehozásában vesznek részt. Így alakulnak a másodlagos, harmadlagos szlovák települések. Például Kiskőrösről a bácskai Kysácsra (Antalfalva) 25 család települ át. Ugyanakkor a Felső-Magyarország szlovákok lakta megyéiből is kaptak migrációs utánpótlást. Ez vonatkozik a Csanád megyei Nagylakra, Nagybáhegyesre, Pitvarosra, Csanádalbertire, a Békés megyei Tótkomlóásra, de szintén ez a helyzet a Szabolcs-Szatmár megyei Nyíregyházával is. Jobbára a Károlyi és a Harruckern család telepített komoly kedvezményekkel birtokaikra szlovák telepeseket. A települések homogenizálódásának egyik sajátossága, hogy a tömeges szlovák betelepülők vagy asszimilálják a települések magyar, vagy más ajkú lakosságát, vagy azok a szlovákok betelepülésétől számított rövidebb idő után elköltöztek. Az eredmény a szlovák elem túlsúlya. Ez történik a 18. században Békéscsaba esetében is (elköltöznek), de a 19. század közepén a Csanád megyei Tótbánhegyes (1842) magyar lakossága is inkább 1856-ban új telepet hoz létre pár kilométerrel távolabb Magyarbánhegyes néven. A belső migráció vallási vonatkozású sajátossága, hogy az Alföldre települő szlovákok zöme evangélikus vallású volt. Új helyeiken szabadon gyakorolhatták vallásukat. Bár Nyíregyháza esetében a Károlyiak sokáig tiltották (1780-ig) az oda települt evangélikusoknak kőtemplom építését. Nagy vonalakban ez az a településhálózat és népesség, amelyiket a 20. századra a beolvadás, az eltűnés veszélye fenyegetett.

I.

LÉLEKSZÁM ALAKULÁSA, TÁRSADALMI TAGOLTSÁG

1. Szlovákok a statisztikák tükrében

A magyarországi szlovákok létszámáról a különböző források sokszor egymásnak ellentmondó számsorokat közölnek. A népesség számszerűségének alakulását a statisztika vizsgálja. Módszeréből adódóan határozott igen – nem válaszokat tud értékelni, ami számos esetben korlátozott érvényességű eredményeket kínál. Az etnikai, nemzetiségi hovatartozás megválaszolása ugyanis nem fogható fel ennyire egzakt módon, hiszen a válaszok összetett társadalmilélektani folyamatok eredményei. Ezek a folyamatok pedig nem állandósult, hanem trendszerű tényeket tartalmaznak, amelyek viszont sajátosságukból eredően hullámzó, változó intenzitást mutatnak.

Mindemellett a statisztikai eredményeket jól tudjuk hasznosítani, ha a folyamatok változásának irányát és mértékét próbáljuk megrajzolni. A trianoni Magyarország határai között a szlovákok három fő földrajzi egységbe csoportosíthatók. A dunántúli csoportba tartoznak Somogy, Tolna, Fejér megyék gyér, szlovákok által is lakott kis létszámú települései, valamint a Pilis hegység (Komárom-Esztergom megye) tömszerű településhálózatot alkotó szlovák falvai. Az északi középhegységi csoportba tartoznak a Cserhát (Hont megye) Bükk és Mátra (Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén megyék) aprófalvas szlovák települései. A harmadik az alföldi csoport. Ide sorolhatók a Pest, Bács, Csanád, Békés, Szabolcs-Szatmár megyék olykor tömszerűen, máskor igen elszórtan elhelyezkedő szlovák települései. Ebbe a csoportba soroljuk érthető módon a Budapesten élő szlovákságot is. A vizsgálódásom idejét képező mintegy ötven év természetesen több jelentős politikai, történelmi korszakot ölel föl. Az első két évtizedben az Osztrák-Magyar Monarchia, az ún. dualizmus utolsó szakaszára esik, melynek vége lavinaszerű változásokat hoz. Az első világháborút lezáró nemzetközi megállapodással Magyarországra nézve sokkoló hatású. Ennek hatása alatt kell vizsgálni az országon belül végbe menő történéseket 1920-tól 1945-ig. Majd egy újabb háborús részvétel veszteseként ismételt traumatikus hatások közepette kell megfigyelnünk a szlovák elem már korábban elkezdődött jelentős számú fogyatkozását.

Az adatsorok 1900 és 1920 között 26%-os csökkenést mutatnak. Ez még viszonylag mérsékelt fogyás. 1920-at követően ugyanez a 26%-os fogyás jelenik meg, annyi eltéréssel, hogy most már nem húsz év alatt, hanem tíz év alatt. A 66%-os lélekszám csökkenés 1941 és

1949 között jelenik meg, melynek oka egyértelműen a lakosságcsereben keresendő. Ám Dávid Zoltán pont ennél a jelenségnél világít rá a statisztika pontosságára ill. pontatlanságára. Ugyanis az 1941-es 75.877 főből 1946-48 között eltávozik Magyarországról mintegy 73.000 fő. A statisztika logikája szerint csak 2.500 körüli szlováknak kellett volna maradnia, miközben 1949-ben közel 26.000 fő vallotta magát szlováknak.¹

1. sz. táblázat
A népesség anyanyelv szerint való megoszlása Magyarországon 1880–1910

Év	Összes népesség	Szlovák
1880	13.749.603	1.855.451
%	100.0	13.5
1890	15.162.988	1.893.665
%	100.0	12.5
1900	16.838.255	2.002.165
%	100.0	11.9
1910	18.264.533	1.946.357
%	100.0	10.7

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1928.1.szám 5.o.

2. táblázat
A szlovák anyanyelvűek megoszlása nemek szerint, 1900–1949

Év	Összesen		Férfi		Nő	
	fő	%	fő	%	fő	%
1900	192.227	2.8	94.242	2.8	97.985	2.9
1910	165.317	2.2	80.872	2.1	84.445	2.2
1920	141.877	1.8	65.680	1.7	76.197	1.9
1930	104.786	1.2	48.696	1.1	56.090	1.3
1941	75.877	0.8	36.025	0.8	39.852	0.8
1949	25.988	0.3	11.734	0.3	14.254	0.3

Forrás: 1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként 1930-1990.KSH. Bp.1992. 6-7.o.

Az 1. sz. és a 2.sz. táblázatokat egymás után helyeztem el, mert úgy vélem nem minden haszon nélküli, ha legalább negyven év folyamatában látjuk a szlovákság lélekszámának alakulását az Osztrák-Magyar Monarchián belül, de jól összehasonlíthatjuk 1900-tól 1910-ig a trianoni határokon belül maradt szlovákok lélekszámával. Ezek a számok és arányok azt mutatják, hogy az 1900-ban két milliós szlovákság mindössze 9.6%-a élt (192.227 fő) a későbbi trianoni határokon belül. 1910-ben ez az arány 8.5%. Persze nem szabad azt hinni, hogy az összes többi fennmaradó százalékpont az egykori felső-magyarországi régióban maradt. Ugyanis jelentős csoportok maradtak az utód államok közül még Romániában és a Szerb-

Horvát-Szlovén Királyságban. Fontosnak tartottam kiemelni, hogy az összes szlovákság mekkora része maradt Magyarország új határai között.

Így Magyarország területén összesen 80 helység volt, amelyben 1900 és 1950 között valamelyik népszámlálás szlovák többséget talált. Ezek 14 megye területén elszórva találhatóak. Összefüggőbb tömböt csak a Nógrád, Pest megyei, illetve a Békés, Csanád-Arad-Torontál megyei települések alkottak. Ezek közül az első csoport 36 helységet foglalt magába, míg a másik csoport mindössze 10 helységet. A helységek szétszórtsága elsősorban a Dunántúlon járult hozzá nagy mértékben a szlovák többség elvesztéséhez. Ezt sietette a Budapest vonzáskörzetébe tartozó településekről a fővárosba irányuló beköltözések intenzitása is. Dávid Zoltán szerint a 80 település lélekszám szerinti nagyságát vizsgálva a következő eredmények születtek:

500-nál kevesebb szlovák anyanyelvű lakott	32 helységben
500-1000 szlovák anyanyelvű lakott	23 helységben
1000-2000 szlovák anyanyelvű lakott	19 helységben
2000-5000 szlovák anyanyelvű lakott	3 helységben
5800-nál több szlovák anyanyelvű lakott	3 helységben ²

Így a szlovák többségű falvak 40%-a aprófalú volt. A 80-ból 55-nek 1000-nél kevesebb szlovák anyanyelvű lakosa volt. Mindössze 6 település tartozott a kétezernél népesebb kategóriába. Ezek között van Békéscsaba és Szarvas valamint Tótkomlós. A második világháború végéig a 80-ból mindössze 11 tartotta meg szlovák többségét. Ezek közül is 9 a lakosságcsere folytán 1946-48 között vesztette el szlovák többségét. (Csév, Dág, Keszölc, Pilisszántó, Komárom megyében, Alberti, Ambrózfalva, Nagybánhegyes, és Pitvaros Csanád megyében.) Míg 1900 és 1910 között a szlovákság 10.9%-al csökkent a trianoni határokon belül, addig 1910 és 1920 között 14.1%-kal, 1920 és 1930 között pedig a már fentebb említett 26% a csökkenés mértéke. A legnagyobb veszteséget a dunántúli és az északi határvidék aprófalvas szlováksága szenvedte el. Eközben megfigyelhető, hogy az Alföld, mindenek előtt Csanád és Békés megye szlováksága jóval kevesebbet vesztett. Csanádban tulajdonképpen 12%-os növekedésről beszélhetünk. A későbbi vizsgálódások szempontjából fontos, hogy a két megye szlováksága az alföldiek 59%-át adta 1920-ban, az ország szlovákságának pedig 49%-át alkotta. 1930-ban a viszonyszám az alföldi szlovákság esetében 66%-ot, s az ország szlovákságának esetében 53%-ot tett ki. Ez arra enged következtetni, hogy a két megyén kívül kell keresni a lélekszám csök-

kenés területeit. 1920 után a budapesti közel 8.000 fős szlovákság sem tudott olyan aktivitást kifejteni, mint a Békés és Csanád megyeiek, mert Budapesten szinte minden kerületben éltek volt szlovákok, így a szétszórtan elhelyezkedő szlovákság szerveződése és aktivizálódása is nehezebb volt.

A szlovákok trianoni határokra vetített száma 1910-ben 165.237 fő volt. Ebből az Északi-középhegységre esett 17.155 fő (10.4%) a Dunántúlra 19.222 fő (11.6%). Az alföldi területekre jutott (*Lásd 3.sz. táblázat*) 128.860 fő, az 1910-es lélekszám 77.98%-a.

1920-ban a szlovákok országos lélekszáma 141.918 fő. Az Északi-középhegység szlováksága 10.5%-os (14.917 fő) részesedéssel megőrizte korábbi pozícióját. A Dunántúl ugyanekkor 12.4%-al (17.727 fő) majdnem 1%-os növekedést mutat. Az Alföld pedig 1%-os csökkenést jelez 76.99%-os részaránnyal (109.274 fő).

A fentiekből is kitűnik, hogy az országos szlovák lélekszámhoz viszonyítva az egyes földrajzi egységek szlováksága megőrizte addigi arányszámát. A belső arányosság azonban az országos népesség abszolút csökkenése mögött maradt fenn. Összesen 23.319 fővel csökkent a magyarországi szlovákok száma 1910 és 1920 között. Ebből 14.384 fő, a fogyás több mint fele esett csak a Békés megyei szlovákságra. Joggal merül fel a kérdés: Mi okozta ezt a jelentős lélekszám csökkenést?

Egyik ok, hogy ebben a megyében foglalkoztatták a legtöbb szlovák anyanyelvű tanítót, papot valamint hivatalnokot. További ok, hogy e megye településeit érintette leginkább a szlovákok emigrációja nemzetiségi illetve politikai okokból. Bár az ilyen módon távozottak száma családotul sem lehetett néhány száz főnél több. Végül meg kell említenem, hogy a Békéscsabán, Tótkomlóson, Nagylakon és Nagybánhegyesen (Tót-bánhegyes) működött bankok és takarékpénztárak teljes szlovák alkalmazotti létszáma azok megszűntével eltávozott. Ha mindezeket a tényezőket számszerűsítve összeadjuk, akkor sem fedezik a statisztikailag kimutatható népesség -14.384 fős fogyását. Ehhez adódik az eltávozó papok, tanítók száma. Véleményem szerint ennek mintegy 1/3-át jelenthetik összesen. A többi az minden bizonnyal Békéscsaba, Szarvas, Békésszentandrás asszimilációs veszteségeként írható le.

3. sz. táblázat
A szlovákok száma és aránya 1910-ben, 1920-ban és 1930-ban a mai területen törvényhatóságunkint

Ország rész, törvényhatóság	1910			1920			1930			A szlovákok szaporodása (+) vagy fogyása (-)			
	Összes népes- ség	ebből szlo- vák anyanyelvű		Összes népes- ség	ebből szlo- vák anyanyelvű		Összes népes- ség	ebből szlo- vák anyanyelvű		1910–1920		1920–1930	
		szám	%		szám	%		szám	%	szám	%	szám	%
Dunántúl													
Pécs tjv.	49.822	162	0.3	47.556	115	0.2	61.663	90	0.1	- 47	- 29.0	- 25	- 21.7
Fejér vm.	214.045	4.278	2.0	223.198	4.965	2.2	230.469	2.403	1.1	+ 687	+ 16.1	-2.562	- 51.6
Győr, Moson és Pozsony vm.	136.864	333	0.2	144.480	242	0.2	154.587	123	0.1	- 91	- 27.3	- 119	- 49.2
Győr tjv.	44.300	579	1.3	50.036	175	0.3	50.881	40	0.1	- 404	- 69.8	- 135	- 77.1
Komárom és Eszter- gom vm.	154.437	10.910	7.1	166.728	10.320	6.2	179.121	6.785	3.8	- 590	- 5.4	-3.535	- 34.3
Somogy vm.	365.961	364	0.1	368.486	301	0.1	385.635	137	0.0	- 63	- 17.3	- 164	- 54.5
Tolna vm.	267.259	789	0.3	265.728	161	0.1	269.194	66	0.0	- 628	- 79.6	- 95	- 59.0
Veszprém vm.	229.776	917	0.4	232.554	730	0.3	243.700	512	0.2	- 187	- 20.4	- 218	- 29.9
Dunántúl összesen:	2.505.943	19.222	0.8	2.567.540	17.727	0.7	2.685.509	10.568	0.4	- 1.495	- 7.8	- 7.159	- 40.4
Alföld													
Békés vm.	298.710	66.770	22.4	311.109	52.386	16.8	330.656	42.760	12.9	- 4.384	- 21.5	-9.625	- 18.4
Csanád, Arad és Torontál vm.	158.894	12.282	7.7	167.439	12.553	7.5	174.318	12.852	7.4	+ 271	+ 2.2	+ 299	+ 2.4
Csongrád vm.	136.758	250	0.2	142.352	114	0.1	148.529	312	0.2	- 136	- 54.4	+ 198	+ 173.7
Hódmezővásárhely tjv.	62.445	160	0.3	60.922	155	0.3	60.342	117	0.2	- 5	- 3.1	- 38	- 24.5
Szeged tjv.	113.872	218	0.2	123.565	348	0.3	135.071	112	0.1	+ 130	+ 59.6	- 236	- 67.8
Pest-P.-S.-Kiskun vm. Budapest székes- főváros	1.029.246	26.681	2.6	1.152.595	27.671	2.4	1.366.089	18.802	1.4	+ 990	+ 3.7	- 8.869	- 32.1
	880.731	20.359	2.3	929.690	14.014	1.5	1.006.184	7.764	0.8	-6.345	- 31.2	-6.250	- 44.6
Szabolcs és Ung vm.	321.758	1.091	0.3	339.556	443	0.1	394.924	242	0.1	- 648	- 59.4	- 201	- 45.4
Alföld összesen:	4.107.213	128.860	3.1	4.372.241	109.274	2.5	4.866.934	84.102	1.7	-19.586	- 15.2	-25.172	- 23.0
Észak													
Abaúj-Torna vm.	83.347	982	1.2	85.817	1.167	1.4	91.428	606	0.7	+ 185	+ 18.8	- 561	- 48.1
Borsod, Gömör és Kishont vm.	253.629	3.399	1.3	266.681	2.815	1.1	296.721	1.708	0.6	- 584	- 17.2	-1.107	- 39.3
Miskolc tjv.	51.459	749	1.5	56.982	486	0.9	61.559	255	0.4	- 263	- 35.1	- 231	- 47.5
Heves vm.	279.700	972	0.4	297.904	1.861	0.6	316.929	1.350	0.4	+ 889	+ 91.5	- 511	- 27.5
Nógrád és Hont vm.	192.249	9.245	4.8	206.878	7.062	3.4	222.921	5.506	2.5	-2.183	- 23.6	-1.556	- 22.0
Zemplén vm.	133.431	1.808	1.4	136.159	1.526	1.1	146.318	724	0.5	- 282	- 15.6	- 802	- 52.6
Észak összesen:	993.815	17.155	1.7	1.050.421	14.917	1.4	1.135.876	10.149	0.9	-2.238	- 13.0	-4.768	- 32.0
Mindössze:	7.606.971	165.237	2.2	7.990.202	141.918	1.8	8.688.319	104.819	1.2	-23.319	- 14.1	-37.099	- 26.1
Ebből:													
Vármegyék	6.151.960	142.509	2.3	6.448.090	126.203	2.0	7.011.333	96.189	1.4	-16.306	- 11.4	-30.014	- 23.8
Tj. városok	1.455.011	22.728	1.6	1.542.112	15.715	1.0	1.676.986	8.630	0.5	-7.013	- 30.9	-7.085	- 45.1

Forrás: Kovács Alajos: A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936.25.o

1930-ban a szlovákok száma az országban 104.819 fő . Ebből az Északi-középhegység szlováksága 9.6%-al részesült (10.149 fő) , a dunántúliak 10%-ot tartottak meg (10.568 fő), míg az alföldiek 80.1%-ot tettek ki (84.102 fő). A szám adatok a folyamatos csökkenést bizonyítják, de fölöttébb belső, földrajzi szerkezete: az alföldiek 23%-al csökkennek tíz év alatt, addig a Dunántúl szlováksága 40.4%-al, az Északi-középhegység szlováksága pedig 32%-al lesz

kevesebb ugyanezen időszak alatt. Az alföldieken belül a békésiek 18.4% fogyást mutatnak, ami az 1920-as népszámláláshoz képest 3%-os csökkenést jelent. Ez viszont azt jelenti, hogy a fogyás mérséklődött. A Csanád-Arad-Torontál megyeiek pedig ritkaságszámba menő 2.4%-os növekedést produkáltak 1920 és 1930 között.³

Az 1941 évi népszámlálás a szlovákság további fogyását mutatja. Bár pont a lakosságcsere kapcsán már említettük, hogy alappal kételkedhetünk megbízhatóságában. Az 1949. évi népszámlálás jó kontrollja az 1941. évinek, ugyanis az 1949. évi népszámláláskor nem maradhatott volna Magyarországon csupán 2-3 ezer fős szlovákság, ha az 1941 évi népszámlálás adatait hitelesnek fogadjuk el. Ezzel szemben közel 30.000 fő jelentkezett szlováknak Magyarországon 1949-ben. Tehát a korábban vélt rapid megfogyatkozás a szlovákság körében lassabb volt.⁴

A statisztikák kapcsán meg kívánom említeni a különböző érzelmi, vagy politikai kötődések kapcsán keletkezett számadatokat. Ezek zömmel korábbi időpontok felfele kerekített adatsorainak közlései, illetve becsült adatok. Egy munkát azonban a szakmunkák sorába sorolhatunk. Ez pedig Svetoň Ján munkája 1942 -ből.⁵ (*Lásd a 4.sz, 5.sz. valamint a 6.sz. mellékleteket.*)

A hivatalos magyar statisztikának nem volt érzelmi-politikai kötődése. Azok objektív felvételeken alapulnak. A történeti irodalomban már lehettek. Sajnálatos, hogy ezek némelyike a nemzetközi porondon a magyarországi szlovákok számának bizonyítására lett felhasználva. Ilyen kategóriába tartozik az 1922-ben keletkezett memorandum statisztikai része, amelyet Békés megyéből emigrált Hrdlička Lajos (Tótkomlóson ev. lelkész volt 1904-től.) és Hrabovszky György (gazdálkodó volt Békéscsabán) fogalmazott és vitte a genfi kisebbségi konferenciára a magyarországi szlovákok nevében. Bizonyíthatóan húsz évvel korábbi feldolgozásokból merítette adatait. (Balogh Pál: Népfaajok Magyarországon, Bp. 1902.) Szerintük 1922-ben a magyarországi szlovákok száma 300.000 fő. A Békés megyei és Csanád megyei szlovákokat 100.000 főben állapítja meg. A települési számsorokat áttanulmányozva

4.sz. táblázat
A szlovákok száma és aránya a városokban 1910-ben, 1920-ban és 1930-ban

Város	1910			1920			1930			A szlovákok szaporodása (+) vagy fogyása (-)			
	Összes népes- ség	ebből szlo- vák anyanyelvű		Összes népes- ség	ebből szlo- vák anyanyelvű		Összes népes- ség	ebből szlo- vák anyanyelvű		1910–1920		1920–1930	
		szám	%		szám	%		szám	%	szám	%	szám	%
Törvényhatósági jogú városok													
Baja	21.032	45	0.2	22.709	43	0.2	27.935	18	0.1	-2	-4.4	-25	-58.1
Budapest	880.371	20.359	2.3	929.690	14.014	1.5	1.006.184	7.764	0.8	-6.345	-31	-6.250	-44.6
Debrecen	92.729	82	0.1	103.186	105	0.1	117.275	96	0.1	+23	+28.0	-9	-8.6
Győr	44.300	579	1.3	50.036	175	0.3	50.881	40	0.0	-404	-69.8	-135	-77.1
Hódmezővásárhely	62.445	160	0.3	60.922	155	0.3	60.342	117	0.2	-5	-3.1	-38	-24.5
Kecskemét	68.424	109	0.2	73.109	121	0.2	79.467	47	0.1	+12	+11.0	-74	-61.2
Miskolc	51.459	749	1.5	56.982	486	0.9	61.559	255	0.4	-263	-35.1	-231	-47.5
Pécs	49.822	162	0.3	47.556	115	0.2	61.663	90	0.1	-47	-29.0	-25	-21.7
Sopron	33.932	184	0.6	35.248	85	0.2	35.895	56	0.1	-99	-53.8	-29	-34.1
Szeged	113.872	218	0.2	123.565	348	0.3	135.071	112	0.1	+130	+59.6	-236	-67.8
Székesfehérvár	36.625	81	0.2	39.109	68	0.2	40.714	35	0.1	-13	-16.0	-33	-48.5
Összesen:	1.455.011	22.728	1.6	1.542.112	15.715	1.0	1.676.986	8.630	0.5	-7.013	-30.9	-7.085	-45.1
Megyei városok													
Balassagyarmat	10.887	193	1.8	11.367	150	1.3	11.551	76	0.7	-48	-22.3	-74	-49.3
Békéscsaba	42.599	28.682	67.3	44.673	23.691	53.0	49.374	18.931	38.3	-4.991	-17.4	-4.760	-20.1
Budafok	10.954	107	1.0	13.686	103	0.8	19.691	83	0.4	-4	-3.7	-20	-19.4
Cegléd	33.942	72	0.2	36.929	68	0.2	37.413	11	0.0	-4	-5.6	-57	-83.8
Csongrád	25.310	11	0.0	25.888	7	0.0	26.046	1	0.0	-4	-36.4	-6	-85.7
Eger	28.052	62	0.2	28.753	66	0.2	30.424	45	0.1	+4	+6.5	-21	-31.8
Esztergom	17.881	309	1.7	17.963	138	0.8	17.354	129	0.7	-171	-55.3	-9	-8.5
Gyöngyös	18.314	118	0.6	19.715	34	0.2	21.281	14	0.1	-84	-71.2	-20	-58.8
Gyula	24.284	313	1.3	24.908	203	0.8	25.241	66	0.3	-110	-35.1	-137	-67.5
Hajduböszörmény	28.159	2	0.0	28.706	6	0.0	28.914	3	0.0	+4	+200.0	-3	-50.0
Hajduhadház	9.821	-	-	10.480	-	-	11.611	4	0.0	-	-	+4	-
Hajdunánás	16.781	5	0.0	17.085	4	0.0	17.990	5	0.0	-1	-20.0	+1	+25.0
Hajduszoboszló	16.093	1	0.0	17.722	4	0.0	17.022	5	0.0	+3	+300.0	+1	+25.0
Jászberény	29.675	40	0.1	31.971	40	0.1	30.101	18	0.1	-	-	-22	-55.0
Kalocsa	11.738	31	0.3	12.332	42	0.3	11.880	9	0.1	+11	+35.5	-33	-78.6
Kaposvár	24.124	61	0.3	29.610	76	0.3	32.715	28	0.1	+15	+24.6	-48	-63.2
Karcag	22.996	14	0.1	22.569	15	0.1	24.248	7	0.0	+1	+7.1	-8	-53.3
Kiskunfélegyháza	34.924	16	0.0	36.797	42	0.1	38.206	12	0.0	+26	+162.5	-30	-71.4
Kiskunhalas	24.381	14	0.1	26.088	27	0.1	28.829	14	0.0	+13	+92.9	-13	-48.2
Kispest	30.212	221	0.7	51.064	313	0.6	64.512	406	0.6	+92	+41.6	+93	+29.7
Kisújszállás	13.538	9	0.1	13.766	5	0.0	14.532	10	0.1	-4	-44.4	+5	+100.0
Komárom	3.523	12	0.3	5.963	41	0.7	7.562	19	0.3	+29	+241.6	-22	-53.7
Kőszeg	8.423	8	0.1	8.492	12	0.1	8.537	8	0.1	+4	+50.0	-4	-33.3
Magyaróvár	5.273	94	1.8	7.100	51	0.7	8.584	24	0.3	-43	-45.7	-27	-52.9
Makó	34.918	152	0.4	37.141	253	0.7	35.824	246	0.7	+101	+66.5	-7	-2.8
Mezőtúr	25.835	191	0.7	26.911	492	1.8	27.647	375	1.4	+301	+157.6	-117	-23.8
Mohács	17.092	10	0.1	15.734	22	0.1	17.369	12	0.1	+12	+120.0	-10	-45.5
Nagykanizsa	26.524	39	0.1	30.037	23	0.1	30.869	17	0.1	-16	-41.0	-6	-26.1
Nagykőrös	28.575	18	0.1	28.701	40	0.1	28.591	20	0.1	+22	+122.2	-20	-50.0
Nyíregyháza	38.198	405	1.1	43.340	206	0.5	51.308	120	0.2	-199	-49.1	-86	-41.8
Pápa	20.150	50	0.2	19.255	33	0.2	21.356	16	0.1	-17	-34.0	17	+51.5
Pestszenterzsébet	30.970	425	1.4	40.545	428	1.1	67.907	506	0.8	+3	+0.7	+78	-18.2
Rákospalota	25.147	125	0.5	35.033	252	0.7	42.949	164	0.4	+127	+101.6	-88	-34.9
Salgótarján	13.746	617	4.5	15.213	512	3.4	16.980	394	2.3	-105	-17.0	-118	-23.0
Sátoraljaújhely	19.940	478	2.4	21.162	251	1.2	18.431	139	0.8	-227	-47.5	-112	-44.6
Szekszárd	14.947	16	0.1	14.025	18	0.1	14.279	10	0.1	+2	+12.5	-8	-44.4
Szentendre	5.673	941	16.6	5.877	552	9.4	7.210	316	4.4	-389	-41.3	-236	-42.8
Szentes	31.593	36	0.1	32.387	28	0.1	32.861	35	0.1	-8	-22.2	+7	+25.0
Szolnok	28.778	46	0.2	32.539	72	0.2	38.764	42	0.1	+26	+56.5	-30	-41.7
Szombathely	30.947	71	0.2	34.699	62	0.2	35.758	40	0.1	-9	-12.7	-22	-35.5
Túrkeve	13.007	3	0.0	12.973	9	0.1	13.320	7	0.1	+6	+200.0	-2	-22.2
Újpest	55.107	1.322	2.4	57.464	1.213	2.1	67.400	773	1.2	-100	-8.2	-440	-36.3
Vác	18.952	373	2.0	19.336	160	0.8	20.960	97	0.5	-213	-57.1	-63	-39.4
Veszprém	14.792	21	0.1	15.586	33	0.2	17.792	13	0.1	+12	+57.2	-20	-60.6
Zalaegerszeg	10.844	18	0.2	13.239	40	0.3	13.072	14	0.1	+22	+122.2	-26	-65.0
Összesen:	997.799	35.752	3.6	1.094.824	29.837	2.7	1.204.265	23.284	1.9	-5.915	-16.5	-6.553	-22.0
Tj. és m. városok együtt	2.452.810	58.480	2.4	2.636.936	45.552	1.7	2.881.251	31.914	1.1	-12.928	-22.1	-13.638	-29.9
Községek	5.154.161	106.757	2.1	5.353.266	96.366	1.8	5.807.068	72.905	1.3	-10.391	-9.7	-23.461	-24.3

Forrás: Kovács Alajos: A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936.26.o.

5. sz. táblázat
A szlovák nemzetiség megoszlása nemek szerint, 1941–1949

Év	Összesen	Férfi	Nő
1941	16.677	7.798	8.879
1949	7.808	3.491	4.317

Forrás: 1990. évi népszámlálás. Mo.nemzetiségi adatai megyénként 1930-1990. KSH.Bp. 1992.26.o.

6. sz. táblázat
A szlovák nemzetiségű népesség megyénkénti eloszlása, 1941–1949

Terület	1941	1949	Az előző népszámlálás százalékában
Budapest	2550	1210	47,5
Baranya	117	52	44,4
Bács-Kiskun	184	54	29,3
Békés	7914	4398	55,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	513	244	47,6
Csongrád	2668	858	32,2
Fejér	49	42	85,7
Győr-Sopron	71	70	98,6
Hajdú-Bihar	70	57	81,4
Heves	70	52	74,3
Jász-Nagykun-Szolnok	127	51	40,2
Komárom-Esztergom	646	73	11,3
Nógrád	610	119	19,5
Pest	757	286	37,8
Somogy	40	45	112,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	136	87	64,0
Tolna	24	28	56,4
Vas	55	31	71,2
Veszprém	52	37	58,3
Zala	24	14	46,8

Forrás: 1990.évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként 1930- 1990. KSH.Bp.1992.30.o.

35.000 fővel több szlovákról beszél mint a hivatalos statisztikák. Nem vesz tudomást a megváltozott körülményekről, s nem számol azzal, hogy az Alföldön kellően meg nem gyökeresedett Felső-Magyarországról származó öntudatosabb szlovák elem elhagyja Magyarországot. Azonos véleményen vagyok Kovács Alajossal, aki egyik munkájában a következő fejtegetéseket közli: "A világháború előtt a dunántúli és alföldi tótság fokozatos beolvadását még né-

mileg ellensúlyozta a tótoknak az az állandó áramlása, amely a Felvidékről munkakeresés céljából ezekre a területekre irányult és amely sok esetben letelepedésben végződött. A trianoni határ ezt a századok óta tartó áramlást megakadályozta, ami a beolvadás folyamatát még inkább meggyorsította.”⁶ Így csak az évszázados alföldi honossággal bíró szlovákság, amelyet egyébként egzisztenciája is ide kötött, maradt meg. A körülmények adta lehetőségek közepette próbálta szlovák létét tovább vinni, vagy idővel belefáradva feladni.

A másik érzelmi kötődéstől sem mentes memorandum 1932-ben Békéscsabán keletkezett. Kvasz György ügyvéd és Dorkovics Mihály felelős kiadásában az előbbi fogalmazásában jelent meg - írásukkal az a gond, hogy formailag a hivatalos statisztikai adatokra támaszkodnak, de saját tapasztalatukra hivatkozva azokat felülbírálván önkényesen használják. Arról pedig megfélemedeznek, hogy az anyanyelvi adatokat összekeverik a vallási adatokkal. Így ez sem fogadható el hitelesnek.⁷

A harmadik megközelítési mód Svetoň Ján munkája, szakmunka. Alaposan feltárta a hivatalos magyar statisztikai adatfelvételeket 1880-tól 1941-ig, azok adatait térképekre vetítette. Az adatfelvételeket ő is elfogadta, de ezeket nem valós veszteségeknek tartotta, hanem csupán statisztikai manővereknek a megmagyarosodás bizonyításához. Tehát a 60 éves trendből kirajzolódó veszteséget nem tekinti valós folyamatnak, inkább hatósági félrevezetésnek. Így ő is mintegy 285.000 fős szlovákságról beszél, azt állítva, hogy ennyinek kellene lenni. Ennek hátulütője igazából néhány év múltán 1946-48-ban derül ki. Ugyanis ennyi kitelepítendő illetve kitelepítésre jelentkező magyarországi szlovák létszámmal operálnak a tárgyalások során.

A térképekre történő kivetítés esetében is észlelhető némi következetlenség. Nem látható 1880 és 1941 között a települések határvonalainak módosulása. Meglehető ez a Dunántúlon és az Északi-középhegység hegyvidékes, aprófalvas településeinek többségénél nem számottevő. Az Alföld szlovák településeinek kiterjedtebb határai voltak, melyek elcsatolások és a telepítések folytán sok esetben jelentősen és többször is megváltoztak.⁸

2. A szlovákok társadalmi tagoltsága

Társadalmának egyik legjellemzőbb vonása: igen gyér számú értelmiséggel rendelkezett. Míg a 19. és a 20. század fordulóján 1916 szlovák értelmiségi személy élt a mai Szlovákia területén, az ország más részein, beleértve Budapestet is, 181 szlovák értelmiségi kereső volt.

Ezek zöme is Budapest, valamint Békés-, Bács-Bodrog, Csanád- és Torontál megyék területén helyezkedett el. Foglalkozási megoszlásuk is igen egyoldalú volt. Nagyobb részük: 50% tanító, illetve 26% pap. A fennmaradó 24%-on az ügyvédek, közjegyzők, orvosok, gyógyszerészek és közigazgatási dolgozók osztoztak.¹

Szlovák munkások jelentős számban Budapesten dolgoztak, szakképzett munkásként, valamint Bács-Bodrog és Torontál megyékben mezőgazdasági munkásként.² Budapesten egyébként a szakképzett szlovák munkások valamint az önálló szlovák iparosok száma és aránya közel azonos volt az itt élő szlovákság számával és arányával, amely egytengelyű társadalmi struktúrát jelentett. Ezt igazolja az is, hogy 1880-ban Budapesten a szlovákság össz lakosságon belüli arányához (6.1%) a közel azonos 5.6%-os ipari munkássági jelenlét tartozott. Ez a kép 1890-re úgy módosul, hogy az összlakosságból már csupán 5.6%-ot tesz ki a szlovákság s ezzel szemben az iparban foglalkoztatottak aránya 4,5%-ra módosul. Mindez viszont nem jelenti azt, hogy a szlovák anyanyelvű munkásság Budapesten a két időpont között szám szerint csökkent volna, éppen ellenkezőleg, 3.807 fővel növekedett. 1910-re viszont a szlovákság összlakosságon belüli arányszáma Budapesten (2.3%) alulmarad az iparban foglalkoztatott 3.0%-os részesedésükkel szemben. Ezek a számok és arányok is azt támasztják alá, hogy a budapesti szlovák lakosok többségében szakképzetlen, kevésbé művelt réteget képviseltek.(Lásd a 7.sz., 8.sz és a 9.sz. táblázatokat.).

Igaz ugyan, hogy ezt a hátrányukat 1890-től folyamatosan és jelentős mértékben „ledolgozták”. Hiszen 1890-ben a szlovák lakosság közel 50% analfabéta volt Budapesten s 1920-ra ez az arány 18.2%-ra csökkent. Az összes Budapesten élő nemzetiséget figyelembe véve még mindig a szlovákok analfabéta arányszáma a legmagasabb, de önmagukhoz viszonyítva mégis jelentős mértékű javulást értek el ezen a téren.³ E társadalmi jellemzőiknél fogva csak nehéz fizikai munkát, napszámoságot tudtak felvállalni. Pl. a budapesti építkezéseken. Földművelő és kertész kevés volt közülük. Ugyancsak nem számottevő a kereskedelemben és a közlekedésben való elhelyezkedésük. Ami viszont a szlovák nemzetiségre erősen jellemző volt, az a házaló kereskedelemben való részvételük. A korabeli sajtó (Vasárnapi Újság, Budapesti Szemle) is gyakran foglalkozik velük.(a fűszer – ill. illóolaj árusok /olejkárok/, drótosok, vászonárusok /gyolcsosok/). A magyar vidék tipikus vándorkereskedő figuráiról van szó, akik a falusi élet nélkülözhetetlen mozgó szolgáltatói voltak.Utóbbiak a vállalkozó réteggel egyetemben elenyésző számban voltak a szlovákság körében.

A saját földdel rendelkező parasztok száma viszont a mai Szlovákián kívüli területen mintegy 60 ezer fő.⁴

A Horthy-korszak szlovákságának társadalmi, foglalkozási rétegződését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az arányok nem sokban változtak korábbi korszakhoz képest. 1930-ban az östermelő kategóriába tartozott a szlovákság 63.9%-a, amely 1.4%-al több 1920-hoz képest. Az östermelő kategórián belül az országos arány 50.8% volt, így a szlovákok közel 14%-al felülmúlták azt. A bányászat és kohászat terén 1930-ban a szlovákok 1.8% dolgozott, s ez 1.1%-os csökkenést mutat a tíz évvel korábbi adatokhoz viszonyítva. Az országos (0.9%) arányhoz képest viszont még ez a csökkent mérték is 100%-os túlsúlyukat mutatja ebben a kategóriában. A közlekedésben 1.7%-ról 1.5%-ra csökkent arányuk, az iparban 16.2%-ról 16.4%-ra emelkedett jelenlétük. A kereskedelem és hitel élet terén a viszonyított években (1920-1930) 2.1%-ról 2.5%-ra változott részarányuk.

Közszolgálatban történő elhelyezkedésük sem volt jellemző és ennél fogva jelentősebb hivatalnoki rétegről nem beszélhetünk. Hiányukat e területen inkább hátrányos helyzetnek nevezném. 1930-ban 1.6%-os a részarányuk a közszolgálati kategóriában, ami 1920-hoz képest mindösszesen 0.1%-os emelkedést jelent. Ám így is jelentős a lemaradásuk az országos arányhoz (4.9%) viszonyítva. Ugyanezen időszakban a napszámos kategóriában az 1920-as 2.9%-ról 1930-ra 3.3%-ra emelkedett részesedésük. Míg az országos arányszám 1930-ban csak 1.5%. Gyakorlatilag a bányászat és kohászat valamint a napszámos kategória az amelyben a szlovákok jelentősen felülmúlják az országos arányszámokat. Az iparforgalom területén 1930-ban az országos arány 31.5%, addig a szlovákok e kategórián belül ugyancsak a maguk 22.2%-val közel 10%-os lemaradást könyvelhettek el.⁵

A fenti sorokból is jól kivehető, a szlovákság többsége östermelő. Országos arányszámuknál nagyobb számban vannak jelen a birtokosok között, ugyanakkor a birtoktalanoknál is.

Egészségesebb volt tömörülésük a normális mértékű parasztbirtokok körül (20-50 katasztrális hold). A Horthy-korszak statisztikai adatai lehangolóak a szlovák értelmiség nagyságára nézve. 1920-ban 272 fő tartozott ebbe a kategóriába, 1930-ban már csupán 213 fő. Erre vonatkozóan egyetérthetünk Kovács Alajos 1936-ban íródott munkájával, melyben ennek okát fejtegeti: *„A csonkamagyarországi tótság, amint már a történeti bevezetésben megmondottuk, túlnyomó részben mint paraszt telepes, mint gazdasági munkás és cseléd, vagy legjobb esetben mint vándoriparos került a mai területre. Ez nem jelenti azt, mintha a*

magasabb társadalmi osztályokba nem kerültek volna, mert a valóságban kerültek is, csak-hogy azok, akik magasabb iskolákba jutnak, a meglévő viszonyok folytán már magyaroknak vallják magukat és sok esetben szinte restellik tót származásukat. Nemzeti öntudatuk éppen szétszórtságuk folytán nincs kifejlődve s minthogy reális gondolkozásúak, egyébként is inkább anyagi boldogságukra fektetik a fősúlyt. Ennek következtében értelmiségi osztályuk ha fejlődött is, fokozatosan beolvadt a magyar értelmiségi osztályba.”⁶

7. sz. táblázat
Budapest népessége anyanyelv és magyarul tudás szerint

Év, időszak	A népesség összes száma	Magyar	Német	Szlovák	Román	Rutén	Horvát	Szerb	Egyéb	Magyarul tudó
		anyanyelvű								
a) Szám szerint										
1880 ¹	360.551	204.648	123.458	22.226	418	59	1.807		7.935	258.304
1890 ¹	491.398	326.395	117.902	27.449	752	116	1.102	1.891	16.331	407.369
1900 ¹	716.476	568.404	101.682	24.726	1.112	133	1.973	1.860	16.586	654.386
1900 ²	732.322	578.458	104.520	25.168	1.299	176	2.148	2.731	17.822	666.562
1910 ²	880.371	756.070	78.882	20.359	2.777	242	2.796	3.972	15.273	844.175
1920 ²	928.996	837.858	60.425	14.011	1.686	247	1.962	1.102	11.705	911.394
1925 ²	960.995	897.262	39.625	8.322	704	95	1.065	706	13.216	
1930 ^{2,3}	1.004.772	947.805	38.301	7.750	662	193	1.210	562	8.289	995.687
1930 ^{2,4}	1.006.184	948.978	38.450	7.762	687	193	1.211	564	8.339	997.019
b) A népesség százalékában										
1880 ¹	100.0	56.8	34.2	6.2	0.1	0.0	0.5		2.2	71.6
1890 ¹	100.0	66.4	24.0	5.6	0.1	0.0	0.2	0.4	3.3	82.8
1900 ¹	100.0	79.3	14.2	3.5	0.1	0.0	0.3	0.3	2.3	91.3
1900 ²	100.0	79.0	14.3	3.4	0.2	0.0	0.3	0.4	2.4	91.0
1910 ²	100.0	85.9	9.0	2.3	0.3	0.0	0.3	0.5	1.7	95.9
1920 ²	100.0	90.2	6.5	1.5	0.2	0.0	0.2	0.1	1.3	98.1
1925 ²	100.0	93.3	4.1	0.9	0.1	0.0	0.1	0.1	1.4	
1930 ^{2,3}	100.0	94.3	3.8	0.8	0.1	0.0	0.1	0.1	0.8	99.1
1930 ^{2,4}	100.0	94.3	3.8	0.8	0.1	0.0	0.1	0.1	0.8	99.1
c) Tényleges szaporodás (százalék)										
1880–1890	36.4	59.5	–4.5	23.5	79.9	96.6	65.6		105.8	57.6
1890–1900 ⁵	45.6	74.1	–13.8	–9.9	47.9	14.7	79.0	–1.6	1.6	60.7
1900–1910	20.2	30.7	–24.5	–19.1	113.8	37.5	30.2	45.4	–14.3	26.6
1910–1920	5.5	10.8	–23.4	–31.2	–39.3	2.1	–29.8	–72.3	–23.4	8.0
1920–1930 ⁶	8.3	13.3	–36.4	–44.6	–59.2	–21.9	–38.3	–48.8	–28.8	9.4

¹ Polgári népesség. ² Összes népesség. ³ A Budakeszitől ill. Csepeltől Budapesthez csatolt részek népessége nélkül. ⁴ A Buda-keszitől ill. Csepeltől Budapesthez csatolt részekkel együtt. ⁵ A polgári népesség 1890. és 1900. évi száma alapján. ⁶ 1920-ban a régi, 1930-ban az új területre vonatkozó adatok alapján, a százalékszámok tehát valamivel nagyobbak a valóságnál.

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1932. 6. szám 460. o.

8. sz. táblázat.

Az analfabéták nemzetiségi megoszlás szerint Budapesten 1880–1920

Nemzetiség	1880		1890		1900		1910		1920	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	41.867	21.4	79.306	24.3	115.013	20.5	112.205	14.9	94.096	11.2
Német	29.085	24.5	31.446	27.2	20.111	20.4	10.363	13.1	5.080	8.4
Szlovák	9.322	43.9	12.499	46.1	9.774	40.6	5.390	26.5	2.548	18.2
Egyéb	12.241	61.4	5.512	31.6	6.518	31.2	5.430	21.6	2.614	15.6

Forrás: Thirring G.: Budapest félszázados fejlődése. 23. o. 19. tábla

9. sz. táblázat

Az írni-olvasni tudók százalékos aránya az össznépességhez viszonyítva Budapesten 1880–1920

Nemzetiség	1880	1890	1900	1910	1920
Magyar	70.8	75.1	78.4	84.4	88.3
Német	66.1	71.4	78.9	85.4	90.1
Szlovák	39.4	47.8	55.3	70.4	79.4
Egyéb	66.7	63.2	63.8	76.4	81.7
Átlag	66.2	72.6	77.5	84.0	88.3

Forrás: Thirring G.: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben. 82. o.

II.

AZ ASSZIMILÁCIÓ, BEOLVADÁS, MAGYAROSODÁS

1. Az asszimiláció irodalmáról röviden

Az asszimiláció a magyarpolgárosodás egyik kulcskérdése. Nem is lehet más egy olyan ország történelmében, amelynek lakosságát az 1784-86 –i népszámlálás szerint csak 38%-ban alkották a magyarok, 62%-a idegenjű népeségnek számított. Ez az arány – többek között a sajátos módon lezajlott magyar polgárosodásnak is köszönhetően – 1910-re sokat javult, a hivatalos népszámlálás immár 54,6%-os magyar népességet mutatott ki. Vagyis a magyarság saját hazájában statisztikailag abszolút többségbe került. Az 1786-i 38% és az 1910-i 54,6% közötti különbség formálisan a magyarság nagyobb szaporodási hajlamának, illetve asszimilációs eredményeként következett. Valójában bonyolult társadalmi változások húzódnak mögötte. Hogy

csak egy politikai jellegűt említsek: a reformkori nemesség és a hazai zsidóság között létrejött „asszimilációs szerződést”. Karády Viktor a fogalom „gazdája”, amivel arra utalt, hogy a polgári reformokat magára vállaló magyar nemesség a zsidók önkéntes beolvadásáért cserébe, emancipációt és vállalkozási biztonságot ígértek. Az asszimiláció tehát polgári fejlődésünk központi problémájává vált. Ennek megfelelően viszonylag nagy az irodalma. Markánsan fogalmazódik meg ez a kérdés Beksics Gusztáv több munkájában.¹ Gyakorlatilag a magyarosodás folyamatának lépcsőfokait, annak megvalósulásának legalkalmasabb módozatait fejtegeti. Kitér a társadalom különböző résztvevőinek feladataira is. Így a dualista korban a liberális asszimiláció elméletének szülőatyjaként tartották számon.

Tehát az asszimilációs hatások kialakítása az egységes és egyöntetű magyar nemzetállam megteremtése érdekében már folyamatban volt, s eredményei már érezhetően megmutakoztak tárgyalt időszakunkra.

A 20. század kezdetén keletkezett művek többsége az asszimiláció részkérdéseit taglalja. A nagyobb lélegzetű munkák sorát gyarapította Balás Károly 1905-ben megjelent műve.² Huszonnégy fejezeten keresztül taglalja – szóhasználatára szerint – a beolvadás és beolvasztás folyamatát, annak minél eredményesebb módozatait. Kaposi M. L. (1908.) a nemzetiségi kérdéssel elmélkedve a nemzetiségek pacifikálásának lehetőségét pszichológiai alapokból kiindulva képzelel el. Kiemelve ezzel azt, hogy az egész folyamat az egyén elhatározásán múlik, amit befolyásolnak érzelmei is. Hangsúlyozza, hogy az erőszak nem lehet megfelelő módszer. A nemzetiségek asszimilációja a születéstől – a bölcsőtől - a felnőtté válásig megtervezett folyamat eredményeként érhető el.³ Ez már a bölcsődéknél, óvodáknál (korabeli szóhasználatával kisdédóvóknál) kell, hogy kezdődjön, majd az iskolákkal folytatva fejeződik be.

Jászi Oszkár a Huszadik Század hasábjain 1907-ben Sarah E. Simons 1902-ben megjelent művét ismerteti a társadalmi asszimilációról. Az ismertetésből kiderül, hogy maga a szerző is pszichikai folyamatnak, ennél fogva az asszimilációt különböző csoportok között teremtett lelki egységként fogja föl. Az asszimiláció törvényszerűségeit öt pontba szedte össze. (1. Minél több a társadalmi csoportok között az érintkezési pont annál gyorsabban megtörténik az asszimiláció. 2. Különböző kultúrák esetén a magasabb kultúra fog uralomra jutni az alacsonyabb felett, még akkor is, ha az a magasabb kultúra a meghódított népé. 3. Minél közelebb vannak a kultúrák színvonalban egymáshoz, annál élénkebb lesz közöttük a kölcsönhatás. 4. A társadalmi csoportok számszerű azonossága az asszimiláció ellen hat. 5. A társadalmi csoportok

tok erős öntudata növeli ellenállásukat az asszimilációval szemben, adott esetben egyenesen akadály lehet bármilyen asszimilációnak.). Simons szerint a történelemben két asszimilációs típus fordult elő : az arisztokratikus (erre Oroszországot hozza példának), a másik a demokratikus (erre példaként az Egyesült Államokat hozta). Ugyanis az a véleménye: „Az arisztokratikus típus asszimiláló tényezői a vallás, a szokás és a szertartás, míg a demokratikus típus asszimiláló befolyásai az érdekek közössége, melyet szabad nevelés, szabad választás és szabad érintkezés hozott létre; a közvélemény, melyet a klub, a politikai gyülekezés, a színház és az újság alkot; uralkodó életfelfogások és ideálok; és alapvető eszmék, melyek közül legfontosabbak: mindenki egyenlő lehetőségei, természetes jogok, az emberi természet méltósága stb.”⁴

Jászi egyébként két nagyobb és jelentős művében is foglalkozik részletesen a dualizmus kori Magyarország asszimilációs politikájával. (Ezek : A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés 1912; A Habsburg-monarchia felbomlása 1929.) Jászi az asszimilálást mesterséges magyarosításnak nevezte. A kényszerasszimiláció eredményeit kétes értékűnek tartotta: 1. az elnyomott népben a nemzeti érzület megerősítését eredményezi; 2. demoralizálja az uralkodó nemzetet, míg az elnyomottakat szellemileg és erkölcsileg fejleszti; 3. hátráltatja a gazdasági, társadalmi haladást; 4. a nacionalista drill kiöli a gyermeki lélekből a szellemi rugalmasságot; 5. nyelvi eredményei nem időtállóak; 6. a kulturális haladást fékezi általában; 7. a valóságos érzelmek és érdekek asszimilálódását lehetetlenné teszi.⁵ Jancsó Benedek cikke 1928-ból a nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételeinek vizsgálatáról szól. Mit ért ő nyelvi és érzelmi asszimiláción?! „A nyelvi és érzelmi asszimilálódás nemcsak egyszerű történeti jelenség, hanem olyan szellemi és érzésszerű elváltozás, amely az emberi lélekben megy végbe. Ennek következtében nemcsak a politikai és a jogi élet szervezeteinek van hatásuk rá, hanem az egyéni lélek különböző indítékából származó ösztönzéseinek is, amelyek számtalan esetben az úgynevezett tudat alatt ható imponderábilis világába tartoznak. Tehát szava van hozzá a pszicho-lógusnak is s ennél fogva a szociológia körébe vágó feladat. A társadalmi jelenségek, vagy tények, mint az emberi cselekvések eredményei, a lélektan törvényeinek és vizsgálati módszereinek alkalmazása nélkül meg nem érthetők és meg sem magyarázhatók.”⁶

Ugyanerről Sziklay László cikke 1940-ből a következőket vallja. Azon a véleményen van, hogy ha az idegen nevének névmagyarosítását valóban történelmi fejlődés előzte meg, akkor az erősítette a magyarságot. Ugyanis természetes úton gyarapította számban és lélekben egyaránt. De sajnálkozását fejezte ki a kiegyezés utáni türelmetlen, konjunkturális jellegű asz-

szimilációs politika miatt. Szerinte ekkor került az asszimiláció kérdése vakvágányra. Indoklása szerint azért, mert a névmagyarosítást nem előzte meg a sokszor több századig tartó lelki áthasonulás, a magyarsághoz való csatlakozás nem épült tartós alapokra. Példaként a 19.század névváltoztatásáról készült könyv eredményeit hozza fel ahol kiemeli, hogy az ott szereplő 15.292 névváltoztatás (névmagyarosítás) 89% -a 1867 után valósult meg (13.563), míg előtte az egész században 1800-tól 1867-ig mindösszesen 1.729 esetben magyarosítottak nevet. Ezt a kevesebbet tartósabbnak, értékesebbnek tartja a magyarság szempontjából.⁷

Az előzőekből kiderült, hogy az egymás mellett élő egyének és társadalmi csoportok kölcsönös egymásra hatását értette mindenki asszimiláción. Az ismérvekben azonban korszakokként változások, bővülések vannak. 1868 -1940 között az asszimiláltság legfőbb ismérvének a nyelvi azonosságot tartották. Az 1930-as évek végétől fokozatosan bővül az ismérvek sora. A már említett nyelvi azonosságon túl egyre inkább megkövetelték a nemzeti szellemmel, hivatástudattal, törekvésekkel való azonosulást is. Így kaphatott egyre inkább nagyobb hangsúlyt a már századelőn kifejtett s lassan meghonosodó nézet, amely szerint az asszimiláció érzelmi, lelki folyamat.

A magyar történeti irodalom utolsó harminc évéből az asszimilációra vonatkozó munkák közül elsőként Hanák Péter 1974-es tanulmányát emelem ki.⁸ Teszem ezt annak ellenére, hogy szorosán vett tárgya a 19.századi asszimiláció. Bevezető soraiban azonban olyan tömör, összegyűrt megfogalmazását adja annak, mit is kell asszimiláción érteni, hogy azzal egyetértve idézem: „A nemzetté válás folyamán a más közösséghez is tartozó egyének, csoportok hovatarozási választását, majd később a kialakult nemzetbe való beolvadást – az új nemzeti közösséghez való lojalitást, a nyelv és a nemzettudat elfogadását is tartalmazó azonosulást – indokolt asszimilációnak nevezni, és a XVIII. század végétől kezdődően a beolvadási folyamatra alkalmazni.”⁹ Az asszimiláció társadalmi motivációja fejezetben kifejti, hogy az asszimiláció társadalmi rangemelkedéssel, presztízsnövekedéssel állt szoros kölcsönkapcsolatban. Hangsúlyozva azt a tényt, hogy a magyarrá válás a polgári és kispolgári mentalitásban úri rangot jelentett, amikor is az „úr” fogalom a magyarsággal azonosult.¹⁰ Az asszimiláció és a polgárosodás fejezetben az urbanizációs és industrializációs hatásokat vizsgálta.¹¹ Hanák fejtegetéseit és megfogalmazását még a Horthy –korszakra is érvényesnek tartom. A történetiség elve a társadalmi státusz emelésében egyre fontosabb szerepet játszott (neobarokk társadalom!). Ez fejeződött ki pl. abban, hogy az 1930-as évek elején névváltoztatásokkal akarták „komforto-

sabbá” tenni neveiket a főként közszolgálatot teljesítő hivatalnokok, akiknek nem magyar hangzású volt a neve.

A következő úttörő jellegű tanulmány Karády Viktor munkája.¹² Szerinte: „Az állam-nemzet koncepciójának horizontján, a liberális nemesség elképzelése szerint, már kezdettől fogva tehát a nyelvileg egységes nemzetállam rejtőzött. Ez azonban nem a nemzetiségek kizárásával volt hivatva megvalósulni, hanem azok széles körű asszimilációjával, mely elsősorban a nyelvi elmagyarosodást jelentette. A magyar liberális nemesség egy asszimilációs társadalmi szerződés útján kísérelte tehát meg a nemzetállam megteremtését s egyben a saját hegemoniája legitimitációjának újrafogalmazását.” Ezt a szerződést az egyes nemzetiségek töredékcsoportjai – mint például a szlovák nemesség jelentős része már a XVIII. század végétől – gyorsan elfogadták és fokozatosan betagozódtak a magyar nemességbe. Csak valamivel később jelentkeztek a konfliktusok az ébredő, történelmi államisággal vagy sajátos nemzeti intézményekkel nem rendelkező nemzetiségekkel. Ide sorolhatók a szlovákok is. Velük szembe az asszimilációs szerződés, mint asszimilációs kényszer működött. Igyekeztek a szlovákokat kizárni a nemzeti fejlődés lehetőségéből azáltal, hogy betiltották, vagy gyengítették hatékonyságában a nemzeti intézményes eszközeit a teljes nemzeti iskolarendszert, a sajtót. Ennek következtében az asszimiláció folyamata a szlovákok esetében súlyos konfliktusok sorozatává vált, melyekben helyt kapott a rendőri erőszak, az adminisztratív kényszer, a törvényhozás segítségével magyarosítás és a nemzetiségeket lekicsinylő, kollektív méltóságukban sértő ideológiai munka.¹³ Azt hiszem, munkám további részeiben a Karády által helyesen és pontosan fogalmazott kényszer jól ki fog derülni. Valóban a szlovákság társadalmi és politikai súlya nem feltételezte a velük való társadalmi szerződés megkötésének szükségességét. Velük szemben az erő demonstrálása taktika valósult meg. Sajnos, a liberális nemesség sem mindenkivel és mindenáron akart egyezkedni, mert érdekorientáltsága a szlovák okilyettén való megnyerésére nem volt számukra kellően igazolt.

Karády a nyelvi asszimiláció konklúziójaként hangsúlyozza, hogy a polgárosodottabb német, szláv elemek, bár az egyes adatfelvételek idején mindig valamilyen irányú kényszer is működött – mégis megtartották egyfajta két- vagy többnyelvűségüket. Ezek azonban a statisztika módszerével nem kerülnek napvilágra, a gyakorlatban mégis élő és ható tényezők. Egyet értek megállapításával, miszerint Trianonnal az asszimiláció társadalomtörténetében merőben új fejezet nyílt. Egyrészt mert a trianoni határok közé csak magyar többségű régiók kerültek.

Az új határokon belül átalakultak az asszimiláció feltételei. A megmaradt területeken a nemzetiségek elmagyarosodása előrehaladott állapotban volt. Az asszimilációnak ellenálló, nemzeti-ségi nacionalizmus megszűnt olyan centripetális erőt képviselni, mely veszélyeztethette volna az államot.¹⁴

A szlovákság szempontjából kiemelt figyelmet érdemel Szarka László munkássága. Több tanulmányában a szlovákok asszimilációhoz való viszonyát taglalta a dualizmus korában általában, de a Felső-Magyarország területén élő németek és szlovákok asszimilálódási folyamatát is feltárta. Külön figyelmet szentelt Budapestre, a nagy olvasztótégelyre. Az ő kutatásai térnek ki napjaink beolvadási trendjére.¹⁵

Az utóbbi évtized asszimilációval kapcsolatos irodalmát gyarapította Gyáni Gábor. A 20. század ezzel kapcsolatos magyar irodalmának jó összefoglalása. Első megfogalmazásban 1992-ben Pozsonyban hangzott el „Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben” címmel, majd egy esztendő múltán 1993-ban a Valóság hasábjain jelent meg ugyanezen címmel. Összefoglalása is azt támasztja alá, hogy a szakértők sem jutottak megegyezésre a fogalommal illetően, sőt időről-időre újabb vizsgálódások próbálják korábbi koncepciók korlátozott érvényességét bizonyítani. A hat szakaszra osztott munka foglalkozik Szekfű Gyula az asszimiláció eredménytelenségéért a liberalizmust kárhoztató szempontjaival, amelyeket 1920-ban megjelent munkájában a Három nemzedék c. fejtett ki. Valószínű, hogy Szekfű nézetei hatottak Sziklay 1940-ben írott soraira. Persze az ő Jászi és liberalizmus kritikája azért érthetetlen, mert Jászi az asszimiláció eredményessége, sikeressége tekintetében ugyanazt mondta, gondolta mint Sziklay. Igaz Sziklay a francia nyelv terén volt otthon, nem az angol világában. Gondolataiból az derül ki, hogy Sziklay nem ismerte Jászi 1929-es munkáját. A két szerző ennek ellenére a sürgető, türelmetlen, felületes asszimilációs politika kártékony hatását a magyarság gyarapodására való tekintettel hasonlóképpen fogalmazta meg.

Gyáni az asszimiláció szociológiai fogalmáról értekezve Szabó István munkásságát és szemléletét hozza példának. Szabó azt kutatta aprólékos gondossággal, amit Szekfű már bizonyítottnak, magától értetődőnek fogott fel: az asszimiláció mechanizmusát, azaz, az azt elősegítő avagy gátló gazdasági- közösségi- települési- kulturális tényezőket. Szabó nagy jelentőséget tulajdonított a nyelvnek, amely jelzi, ugyanakkor determinálja az etnikai identitást, sőt a nemzeti tudatot is. Óva int persze, hogy a nyelviséget egyenlőnek vegyük a népiséggel, mivel valamely nyelv megtanulása még nem jelenti automatikusan a népiség elnyerését. Szabó asz-

szimiláció felfogását közelinek látom Jancsó Benedekével. Gyáni az asszimiláció és polgárosodás viszonyát fejtegető Arató, Hanák, Glatz munkáit elemzi a koncepció helyessége, időtállósága szempontjából. Pozitívan értékeli Hanák azon törekvését, hogy Szabó István után mintegy 30 évvel, az asszimilációt egyéni életút szempontjából vizsgálva – mindig az egyén asszimilálódik, dönt az asszimiláció irányába vagy ellenébe – egymást követő, de egymástól jól elváló fázisok folyamának tekinti. Ezek fázisai lehetnek : megtelepedés, alkalmazkodás, kettős lojalitás, beolvadás. Ám akkor teszünk helyesen, ha ezt is több generációs folyamatnak fogjuk fel. Ezt követően Gyáni Kövér György és Pázmándy Zsuzsanna valamint Marjanucz László munkáit vizsgálja, melyeket az asszimiláció = polgárosodás koncepció finomításainak tart. Karády Viktor elméletét az „asszimilációs szerződés”-ről termékenítő hatásúnak írja le.

A fogalmak tisztázása szándékával készült munkájában Gyáni igen megszívlelendő következtetéseket tesz. Gyakran még a magyar történészek is különböző történelmi tényeket értenek az asszimiláció fogalmán. Ráadásul két erőteljesen különböző - ellentétes előjelű-asszimiláció fogalom köré csoportosíthatók a szakma képviselői nemzetközi tekintetben is. Az egyik az asszimiláció fő áramának a gazdasági modernizációt, a társadalom polgárosodását és az alkotmányos parlamentarizmus kiépítését tekinti, az etnikai adaptáció folyamatait az univerzálisan ható integráció egyik formájaként értékeli.

Míg a másik nézet számára a nemzeti öntudatra ébredés mozgalmi a fontosak és a tőlük sok esetben tragikusan elváló nemzetépítési, nemzetállam-teremtési folyamatok a döntőek. Így az asszimilációt kétségkívül negatívan ítéli meg. Véleményem szerint az asszimilációt csak abban az esetben tarthatjuk károsnak, ha az egy etnikum eltűnésével fenyeget. Egyedül ebben az esetben szükséges állami eszközökkel fékezni azt. Azonban soha semmilyen körülmény nem igazolhat egy erőteljes, programszerű asszimilációs politikát.

Gyáni megállapítja, hogy a specifikumok között sorolható föl az a nézetkülönbség is, amely alapján a hazai kutatók az asszimilációs folyamatok spontán, természetes jellegét hangsúlyozzák, addig az utódállamok történészei az erőszakos magyarosítás politikai programját ostromozzák. Így a két gondolatmenet sehol nem találkozik, és nem illeszthető bele egyetlen argumentumba. Továbbra is vizsgálándónak tartja : Milyen potenciális hatóköre lehetett a fentől szított etnikai identitásváltásnak? A további fejezetben igyekszem erre is válszt adni. Milyen eltérő reakciók kísérték az egyes nemzetiségi kisebbségek részéről az asszimilációs kényszer kihívásait? A sok egyéni konfliktus, amely majd a későbbiekben felszínre kerül, ha

tömeges manifesztáció nem is követi, attól még tömeges konfliktus húzódik meg mögöttük. Sok esetben társadalmi és kulturális szervezet indukálja a konfliktusokat, ez azonban már nyílt konfrontálódás.

Gyáni szerint ezek a fő és igazán lényeges kérdések, amelyekre egyáltalán nem könnyű érvényes feleleteket adni.¹⁶

Munkám további fejezeteiben, alfejezeteiben megpróbálok a kísérlet szintjén a szlovákia szempontjából érvényes feleleteket adni a feltárt hazai és szlovákiai források adatai segítségével.

2. Az asszimiláció kormányzati, állameredetű tényezői

Az elmélettörténeti áttekintés után nézzük meg milyen kormányzati eszközök, közigazgatási szervezetek voltak alkalmasak a beolvasztás előmozdítására.

Beksics Gusztáv a magyarosítás állami eszközei közé sorolja az *igazságszolgáltatást, a közoktatást, és a közigazgatást*. Persze a magyarosítás szempontjából a leghatalmasabb úttörőnek a *közlekedéspolitikát* tartja. Talán nem véletlenül, hiszen az infrastruktúra kiépítése pezsgést eredményez az ipartelepítés és a kereskedelem terén egyaránt. Ez megnöveli a társadalmi mobilitást s így a keveredés és beolvadás feltételeit teremtheti meg.¹ Ebből a szempontból állapítja meg, hogy az ipar és a kereskedelem megmagyarosítása egyet jelent Magyarország megmagyarosításával.²

Kovács Alajos 1909-es munkájában vizsgálva a bányászat és a nagyipar hatását a magyarosodásra, felhívja a figyelmet az iparvállalatok által fenntartott iskolákra. Azt vallja, hogy a magyar nyelv elsajátításának ez volt az igazi területe, nem a népiskola, ott csak előkészítették az iparban foglalkoztatottakat a magyar nyelv teljes befogadására. Az iparosodást és a magyarosodást azzal a gondolattal kötötte össze, mi szerint a nemzetek gazdagodásának útját nem a földművelés, hanem az ipar, kereskedelem és a közlekedés mutatja meg.³ A trianoni határok között ebből a nagyipari fejlesztésből a győri, borsodi, ózdi valamint a salgótarjáni iparvidék és természetesen a székesfőváros, Budapest nagyipara maradt meg. Budapest, mint a nemzetiségek olvasztótégelye teljes nagyságában mutatkozott meg koraszakunkra. Szarka megjegyzi, hogy kétségkívül az ország fővárosa kínálta a legtöbb lehetőséget a kulturális, poli-

tikai és gazdasági önszerveződésre. De az is igaz, hogy a letelepülő szlovákság gyorsütemű elmagyarosodása a budapesti szlovákság önszerveződéseire negatív hatást gyakorolt.⁴

Szlovákok helye a földbirtokstruktúrában, gazdasági küzdelmek

Nem hagyható figyelmen kívül a *szlovákok helye a földbirtokstruktúrában*. Balás Károly 1905-ös munkájában arról értekezik aprólékosan, hogy az élet elsősorban *gazdasági küzdelem*. Ezért a nemzeti gazdaságpolitikának azt kell elérnie, hogy a nemzeti elem ne legyen kénytelen otthagyni tűzhelyét. Ha pedig az már elkerülhetetlen, akkor azt a tűzhelyet ismét a homogén nemzethez tartozó foglalja el az állam segítségével. A homogén népesedés kérdése tehát szerinte jórészt gazdasági kérdés. Érthető módon hangsúlyosabb a gazdaság szerepének megfogalmazása, hiszen alig egy-két évvel művének megjelenése előtt a Felső-Magyarország területén kibontakozó *pénzintézeti, hitel életi* szlovák *aktivizálódás* az erdélyi román pénzintézetekkel azonos időben, a magyar kormányzatra sokkoló hatással volt. Így hajlamosak voltak súlyukat túlértékelni, bár szép eredményeket értek el a jelzett intézetek, de mégis túlzás volt a vészharangot megkongatniuk. Ettől még a magyarosodás ügye nem fordult visszajára.⁵

A gazdaság területéről veszi további példáit is. Munkájában kiemeli: „Egy nagy *mezőgazdasági népességgel* bíró, de e mellett különböző nyelvű s fajú népek lakta államnak két *öntudatosan* követett külön *birtokpolitikára* van szüksége, u. m.: egy általános agrár- vagy mezőgazdasági politikára a földműveléssel foglalkozó társadalmi osztályok érdekében, – de szüksége van ezenkívül és e mellett egy külön nemzeti, a nemzeti faj és nyelv érdekeit szolgáló birtokpolitikára abból a célból, hogy a hazai területeknek minél nagyobb része tartassék meg a tulajdonképeni nemzeti elem kezén, hogy annak idegen nyelvű elemek kezére kerülése s így a nemzeti elemnek egyes vidékeken való gazdasági veresége s így kiszorítása elkerülhető legyen.”⁶ Bencze Sándor 1938-ban íródott doktori értekezése a nemzetiségi birtokpolitikára vonatkozóan az első világháború előtti és utáni helyzetről azt írja, hogy szükség volt kettős mércével mérni 1918-ig. Ugyanis a nem megfelelő birtokpolitikának lehetett tulajdonítani a nagyarányú kivándorlást. A nemzetiségekkel kapcsolatban a cél az volt, hogy megélhetést biztosítsanak számukra, s nem feltétlenül földhöz juttatni őket.

Bencze szerint vigyázni kellett arra, hogy az egyes nemzetiségek ne hogy „politikai közületeket” alkossanak az államban, mivel az a magyar nemzet egységét bontotta volna meg.

Elmélkedésének folytatásaként azt állítja, hogy nem volt olyan nemzeti birtokpolitika, amely a magyarországi nemzetiségi birtokpolitikát - a magyar érdekeket felismerve - megtúrta volna azt. A *telepítéseket* kárhóztatja, amiért nem sikerült kellő mértékben a magyarság javára fordítani a földbirtokarányt.⁷ Balás Károly hosszan értekezett a telepítések fő szempontjairól, a nemzeti földpolitikáról. Szerinte minden agrártelepítés nemzeti telepítés, mely agrárcél egyben magyar nemzeti cél is. Ezt azonban hosszú időn át következetesen végrehajtott telepítési politikával lehet csak véghez vinni, s akkor a nemzeti erők is nagyobb teret foglalhatnak el. Erre a belső telepítések a legalkalmasabbak, s törekedni kell, hogy a telepítéseknél a földműves, birtokos parasztság minél nagyobb részben a nemzeti, tehát magyar anyanyelvű népességből kerüljön ki. A nemzetiségi vidékeket nemzeti telepekkel kell behálózni. A nyelv megtanulása a legtöbb esetben a nemzetiségeknél neutralizálja a nemzetiségi érzelmet. Úgy véli nem csupán a városokba való belső vándorlást kell szorgalmazni, hanem a vidékre irányulót is, mert a periferián a földművelő népesség az állandó, ezért nemzetfenntartó szerepe igen fontos osztállyá teszi őket. Buday Barna a telepítési törvényről vitázva kifejti, hogy a Dunántúl magasabb kultúrájú tehetősebb magyar középbirtokosait kell a Felső-Magyarországra telepíteni, a székeket Erdélyből az Alföldre, hadd keressenek azok a szegénysorú székegyek.

Sebess Dénes tanulmányaiból kiviláglik, hogy a kellő nagyságú birtokok kialakítása hosszú és nehéz munka az agráriumban. Ugyanakkor szükséges az egészséges birtokstruktúra kialakulása szempontjából. A szabadforgalmú nagybirtokok tagosítás során való szétosztása éppen úgy fontos, mint kis és törpe birtokok egyesítése ugyancsak tagosítás által. Ezért aztán az optimális földbirtok és parcella nagyságáról hasonlóképpen folytak viták. A végeredmény az egészséges középbirtok mellett (20-50 kh) kristályozódott ki. A telepítés kérdése persze Trianon után is napirenden maradt. Már az 1894. évi V. tc majd az 1897. évi XXXII. Törvény s majd az 1911. évi XV. tc egyformán azzal a céllal született, hogy a nemzetiségi vidékeken az ott élő magyarság pozícióit erősítsék. Bármilyen eredményeket is értek el a telepítésekkel 1918 előtt, a háborút követően az 1920. évi földtörvény a telepítést mellőzi, csak az 1936-os adott némi reményt.⁸

Kerék Mihály az eredménytelenségeket felsorolva a feladatokat és lehetséges telepítési területeket vázol fel. Kimutatásaiból kiderül, hogy a nagybirtokok, más szóval a latifundi-umok csökkentek 1895 és 1935 között. Ugyanakkor a két időhatáron belül az Alföld területén, de leginkább Békés és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék területén a 0-5 kat. hold nagyságú

kisbirtokok jelentősen megnövekedtek, valamint az 5-100 kat. hold birtoknagyságban is némi emelkedés történt. Mindez azt jelenti, hogy nem sikerült az elaprózódás útját állni, és ez nem az egészséges földbirtok struktúra kialakulásának irányába mutatott. Tárgyilagosságra törekedve fogalmazza meg, hogy a magyar parasztsággal követték el a legnagyobb igazságtalanságot a háború előtt, mert nem kapott kellő segítséget a kormányzatoktól, hogy még a háború előtt elhódítsa a nemzetiségek elől a neki kijáró földbirtokokat. Folytatja, hogy a háború után a megmaradt gyér kisebbségekkel szemben (németek, szlovákok) még mindig hátrányban van a magyar parasztság. Rosszallóan állapítja meg, hogy míg más nemzetiségű magyar állampolgárok jómódú parasztfalvakban laknak, addig a latifundiumokkal körülvett, határnélküli, túlzófelt zsellérfalvak, mint szerencsétlen nyomortanyák egytől-egyig magyarok. A helyi földszükségletről írva említi meg, hogy a telepítésnek nagy hátrányára van, „A magyar paraszt (de valószínűleg így van ez más nemzeteknél is) nem szívesen költözik távoli vidékre, sőt ismerünk az Alföldön olyan helységeket, ahol a nagy földínség ellenére sincs meg a legcsekélyebb hajlandóság sem az eltelepülésre.”⁹

Már a 20. század tízes éveiben az Alföld nagy földterülettel bíró településeinek tanyás alakulataiból tervezik egészséges földbirtokok kialakítását azért, hogy azok kellő létszámmal, kellő földnagysággal a szociális és kulturális hálózat megszervezésével, kezdetben tanyaközpontokká szerveződjenek s majd önálló települések legyenek. Komolyabb számbavételük 1920 után kezdődik meg s 1930-ra már statisztikailag követhető a belterületek és külterületek anyanyelvi megoszlása is. Ekkor Magyarország összes szlovákjából 75.202 fő lakott belterületen. Tehát városokban ill. községekben. Ugyanekkor külterületen, vagyis tanyán, tanyaközpontokban 29.617 fő élt. A vidéket számolva (Budapest és a körülötte lévő 21 társközséget kivéve) az arányok nem változnak jelentősen. Ugyancsak 71.5% a belterületen lakó és 28.5% a külterületen lakó. Így alakulnak Békés megyében, s válnak önálló települése a két világháború között pl. Kondoros és Telekgerendás községek. Míg az első Szarvas szlovák lakosságát csökkentti, a másik Békéscsaba határából válik ki lakosságával együtt. 1926-ban Szarvas tanyavilágát „lecsapolva” alakul meg Csabacsüd, amely jó példája az új típusú kormányzati telepítéseknek.

Hiszen hangsúlyosan szerepelt a nemzeti szempontok érvényesítése. A lakosság földért áhítózó, szlovákokból és magyarokból verbuválódott. Az adminisztráció szintén a nemzeti érdekek figyelembe vételével magyarokból lett összeválogatva.¹⁰ Még az 1936-ban elfogadásra kerülő földbirtoktörvény előtt Némethy Béla alapos fölmérést készített az ország telepítésre

alkalmas területeiről. Az alkalmas területek közül Dunántúl az első helyet éri el. Ugyanis itt van még jelentős mértékű latifundium hitbizományok formájában, viszonylag egybefüggő területen. Ezután következik az Alföld ugyan számszerűen több településsel, több földterülettel, de nem annyira összefüggő területtel. A végrehajtást illetően pedig az eddigi telepítéseknél következetesebb kivitelezést vár el. Dunántúl mellett tör ládszát, de úgy, hogy a terület lenne Dunántúlon, a népességet viszont az Alföldnek kellene adni. Igazat ad Kerék Mihálynak, aki a Földbirtokpolitika c. művében a gazdasági liberalizmust kárhoztatja azért, hogy a történelmi magyar középosztály pusztulása bekövetkezett. Ugyancsak a liberalizmus kontójára írja a kisgazda társadalom proletarizálódását, az örökös nyugtalanságban élő, túldimenzionált nincstelen agrár munkásosztály képződését és a háború előtti kivándorlást.¹¹

Sajóhegyi István viszont ellentétben Kerék Mihállyal azt írja a Magyar Statisztikai Szemle egyik 1930-as számában, hogy az ország földbirtokosainak nemzetiségi és felekezeti viszonyainak vizsgálata egyértelmű magyar fölényt mutat minden birtokkategóriában. A földbirtokosok anyanyelvét tekintve a magyar anyanyelvű földbirtokosok aránya fölényes többséget mutat.¹² Galambos Géza pedig arra derített fényt, hogy a kisbirtokosok anyanyelvi megoszlása a magyarság részére kedvezőtlenebb, hiszen az össznépeességben elfoglalt arányszámuk alatt maradnak. Míg a kisbirtokosság arányszáma a németek, horvátok, szerbek és szlovákok esetében azok össznépeességben elfoglalt arányaikat fölülmúlja.¹³ Kovács Alajos 1940-ben az alföldi szlovákokról írott cikkében kiemeli az alföldi szlovákok birtoknagyságokban elfoglalt előnyös helyzetét. Mezőberény, Szarvas, Tótkomlós, Békéscsaba lakosságát és birtokviszonyait vizsgálva 77.5% kisbirtok 22.5% közép- és nagybirtok található. A vármegye többi területén a kisbirtok 57.7% a közép- és nagybirtok 42.3%.¹⁴

10. sz. táblázat

A szlovák anyanyelvűek földbirtokai 1929-ben és 1934-ben birtoknagyság szerint

Nagyságcsop- port	Az 50 kh. felüli szabadforgalmú földbirtokok összesen		Ebből szlovák anya- nyelvűek kezén lévő földbirtok				Az 50 kh. felü- li szabadforgal- mú földbirtokok összesen		Ebből szlovák anya- nyelvűek kezén lévő földbirtok			
	száma	területe	száma		területe		száma	terüle- te	száma		területe	
			abs z. sz.	%	absz. sz.	%			abs z. sz.	%	absz. sz.	%
	1929-ben						1934-ben					
50– 100 kh.	10.863	733.02 4	67	0.6	4.541	0.6	11.429	769.53 5	72	0.6	4.901	0.6
100– 200 kh.	3.932	534.00 1	20	0.5	2.650	0.5	4.022	545.33 9	15	0.4	1.895	0.3
200– 300 kh.	1.258	303.94 7	3	0.2	648	0.2	1.274	307.13 6	4	0.3	900	0.3
300– 500 kh.	1.114	426.55 1	–	–	–	–	1.147	438.73 1	–	–	–	–
500– 1.000 kh.	1.011	707.83 6	–	–	–	–	963	672.78 9	–	–	–	–
1.000– 2.000 kh.	468	652.54 7	1	0.2	1.135	0.2	466	649.25 0	2	0.4	2.136	0.3
2.000– 5.000 kh.	260	782.98 0	–	–	–	–	243	717.84 3	–	–	–	–
5.000– 10.000 kh.	58	388.51 7	–	–	–	–	53	348.82 1	–	–	–	–
10.000 kh. felül	22	347.62 2	–	–	–	–	19	308.63 3	–	–	–	–
Össze- sen	18.986	4.877.0 25	91	0.5	8.974	0.2	19.616	4.758.0 77	93	0.5	9.832	0.2

Forrás: Kovács Alajos: A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában 1936.43.o.

A 10. sz. táblázat a birtoknagyságok tekintetében a két időpont (1929-1934) között kettős irányú elmozdulást mutat. A 100-200 kh. közötti birtokok száma 20-ról 15-re csökken, ami 25%-os csökkenést jelent öt év alatt. Ugyanakkor látszik, hogy 5 fővel növekszik az 50-100 kh. közötti birtokosok száma. Persze az elaprózódás mellett koncentráció is jelen van. A magasabb birtokkategóriák esetében a 200-300 kh. közötti egy fővel gyarapodott. Így a három eddig vizsgált kategória nagyságra közel ugyanakkora területet jelent, mint öt évvel korábban.

Az 1000-2000 kh. közötti birtokkategória viszont majdnem megduplázódott. Itt minden bizonnyal új birtokszerezésről van szó. Tehát a birtoknagyságok vizsgálata alapján azt látjuk, hogy két fővel gyarapodott a földtulajdonosok száma, miközben az arányszámok maradtak a régiek.

Érdekes, hogy a 750.kh. felüli birtokosok számban és az általuk birt föld területe megoszlásában is 0,6 %-al van jelen a szlovákság. A két arányszám a végösszegben tér el egymástól: az 50 holdon felüli birtokosok között a szlovákság 0,5%, míg az összes terület birtokosi arányában csak 0,2 %-ot képviselt. Az országos arány 1934-re sem változott meg belső megoszlásában (pl a 100-200 kh-t birtoklók, a birtokolt földnagysága szempontjából) történtek kisebb elmozdulások. A szlovákságnak az összlakosságon belüli arányához képest (1,2%) a módos gazdák közötti képciseleti aránya meglehetősen csekély. Ez társadalmi fejlődésükkel függött össze: az alföldi szlovákok többsége kertész volt, tehát eleve kis parcellán gazdálkodott. És azt sem sikerült mindannyiuknak megváltani a dualizmus évtizedeiben. A Horthy –korba ez az öröklött struktúra ment át, ami eleve meghatározta a fölből élők birtokosi helyzetét.

Az eddigi megállapításokat támasztja alá a 11. sz. táblázat is. A táblázat megyei bontásban közli az 50-10000 hold közötti szlovák birtokosok területi megoszlását. Az adatok elsősorban az ismert demográfiai ténytet erősítik meg, hogy a szlovákok döntően a Békés és Csanád vármegyékben laktak, míg Északon Nógrád és Hont megye volt a gócosodási pont. A 93 földtulajdonosból 50 kh. fölül csak 1 van Dunántúlon Vas megyében, 12 Magyarországon Északon vármegyékben, míg 80 földtulajdonosnak volt az Alföld vármegyéből 50 kh. fölötti birtoka a szlovákok közül. Ha ezen belül is alaposan körülnézünk akkor kiderül, hogy Békés (50;48) Csanád –Arad-Torontál (18;23) Pest-Pilis-Solt-Kiskun (6;6) Szabolcs-Ung (3;3) tulajdonossal bír. Tehát Békés és Csanád együttes fölénye abszolút mértékben meggyőző. A számottevő birtokos parasztság tehát az egymással szomszédos Békés és Csanád vármegyékben koncentrált. Ez olyan társadalomtörténeti háttér, amely sok mindent megmagyaráz az alföldi szlovákság nemzeti törekvéseit illetően. Különösen a tehetős, módos birtokos réteg, rendelkezett olyan tudattal, mely hatványozottabb a nemzetiségi igények követésére sarkallta.

11. sz. táblázat

A szlovák anyanyelvűek földbirtokai 1929-ben és 1934-ben országrészt és törvényhatóság szerint

Országrészt, törvényhatóság	Az 50 kh. felüli szabadforgalmú földbirtokok összesen		Ebből szlovák anyanyelvűek kezén lévő földbirtok				Az 50 kh. felüli szabadforgalmú földbirtokok összesen		Ebből szlovák anyanyelvűek kezén lévő földbirtok			
	száma	területe	száma		területe		száma	területe	száma		területe	
			absz. sz.	%	absz. sz.	%			absz. sz.	%		
	1929-ben						1934-ben					
I. Dunántúl												
Vas vm.	456	177.817	1	0.2	169	0.1	486	175.416	1	0.2	169	0.1
Összesen	4.056	1.641.270	1	0.0	169	0.0	4.253	1.598.631	1	0.0	169	0.0
II. Alföld												
Bács-Bodrog vm.	392	75.069	–	–	–	–	420	76.549	–	–	–	–
Békés vm.	952	225.749	50	5.3	3.948	1.7	975	218.433	48	4.9	3.596	1.6
Bihar vm.	592	146.771	–	–	–	–	578	141.164	–	–	–	–
Csanád, Arad és Torontál vm.	552	97.121	18	3.3	1.787	1.8	574	95.558	23	4.0	3.136	3.3
Csongrád vm.	973	124.661	–	–	–	–	984	124.079	–	–	–	–
Hajdu vm.	1.006	164.405	–	–	–	–	1.016	161.686	–	–	–	–
Jász-Nk.-Szolnok vm.	1.958	341.893	–	–	–	–	2.016	329.351	–	–	–	–
Pest-P.-S.-Kkun vm.	4.317	729.982	6	0.1	444	0.1	4.417	707.976	6	0.1	444	0.1
Szabolcs és Ung vm.	1.073	366.396	3	0.3	271	0.1	1.157	362.542	3	0.3	271	0.1
Szatmár, Ugocsa és Bereg vm.	601	157.606	–	–	–	–	626	154.653	–	–	–	–
Összesen	12.416	2.429.653	77	0.6	6.450	0.3	12.763	2.371.991	80	0.6	7.447	0.3
III. Észak												
Abauj-Torna vm.	317	101.890	–	–	–	–	321	102.328	–	–	–	–
Borsod, Gömör és Kishont vm.	732	203.164	1	0.1	90	0.0	758	200.842	1	0.1	90	0.0
Heves vm.	757	186.772	2	0.3	165	0.1	779	180.221	2	0.3	165	0.1
Nógrád és Hont vm.	471	209.889	9	1.9	1.993	0.9	483	205.323	8	1.7	1.854	0.9
Zemplén vm.	237	104.387	1	0.4	107	0.1	259	98.741	1	0.4	107	0.1
Összesen	2.514	806.102	13	0.5	2.355	0.3	2.600	787.455	12	0.5	2.216	0.3
Mindössze	18.986	4.877.025	91	0.5	8.974	0.2	19.616	4.758.077	93	0.5	9.832	0.2

Forrás: Kovács Alajos: A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936.44.o.

Helységnevek, személynevek magyarosítása – névváltoztatások

A politikai indíttatású beolvasztás kormányzati eszközei közé tartozott a helynevek megmagyarításának és a személynevek magyarosításának ösztönzése. Lengyel Zoltán 1917-ben kiadott munkájában már azt közli büszkén, hogy „A helységnevek megmagyarítását keresztülvittük állami intézkedéssel.”¹⁵ Ezen a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV.tc. maradéktalan végrehajtását kell értenünk. Annak 1. és 5. pontja tartalmazta, hogy a községeknek csak egy neve lehessen, az pedig nem lehet más mint a belügyminiszter által engedélyezett hivatalos magyar név. Minden állami intézményben ezek használata vált kötelezővé. Természetesen az összes nemzetiségi képviselő tiltakozott ellene. Kevés eredménnyel, így azután e törvény tárgyalt korszakunkban is hatályban volt.¹⁶ A törvény gyakorlatilag megakadályozta, hogy a szlovákok illetve más nemzetiségek nyelvén korábban használatos településnevek, határnevek továbbra is használatban maradhassanak. Hivatalos elismerésük megszűnt. Így lett az 1898-as törvény alapján lassan és folyamatosan pl. Tót-bánhegyesből – Nagybánhegyes, Albertiből – Csanádalberti (Csanád megye), Mlinkyből – Pilisszentkereszt (Pest megye).

A személynevek magyarosítása, névváltoztatása mind a 19., mind a 20. század folyamán rendszeresen napirenden volt . Lényegében a személy egyéni elhatározása, pontosabban személyes kérvényezése kellett ahhoz, hogy nevét bárki is megváltoztathassa. Amiért mégis az állami, kormányzati tényezők között tárgyaljuk, az az, hogy mindig valamilyen intézményi, hivatali, társadalmi méretű presszió hatására történtek ezek a kérvényezések, illetve azok elvárásainak tettek eleget. Lengyel Zoltán már említett munkájában elégedetlenségének adott hangot. „Egyéni neveinkkel azonban nem törődünk, sőt a szent ügyet visszafejlődni és hitelében csökkenni engedjük.” Vehemensen folytatja: „Csak a magyar név általános és teljes diadalra jutása szüntetheti meg a társadalmi és felekezeti visszavonás és széttagoaltság mai állapotát. A lelki összeforradásnak ez az első szükségszerű lépése.” Magyarrá kell lennünk mindnyájunknak és mindenben! A név nagy tényező!” A nemzeti név uralmának pedig a nemzeti nevek uralma a cégtáblája.” Mindezen jelszó és propagandaszerű szövegek – amelyeket érzékelhetően komolyan vettek a magyarosítást szorgalmazó körök – 1848–1917 között 66.000 magyarországi lakos magyarosította meg nem magyar hangzású nevét. Nem érdektelen a névmagyarosítások időbeli szakaszolása. Sziklay számítása szerint 1848-1867 között 1.729 fő, 1867-1893 között pedig 15.292 fő magyarosította meg nevét. Szikaly- helyesen- az utóbbi szakaszban megfigyelhető nagy méretű névváltoztatási ütemre hívta fel a figyelmet. Lengyel Zoltán adataiból, hogy a következő 24 év alatt, 1917-ig, a korábbi 23 év névmagyarosításának száma meg-

háromszorozódott. Míg tehát korábban csaknem ugyanannyi idő elteltével 13.563 névváltoztatás történt, addig a következő 24 évben 50.708.¹⁷

Ezek zöme a zsidósághoz tartozott, amint azt Karády Viktor 1993-as tanulmányából tudjuk.¹⁸ A névváltoztatások nemzetiségi származását az eredeti nevek és a felekezeti hovatartozás összevetéséből lehet valamelyest megbízhatóan megállapítani, leginkább azonban csak következtetni lehet rá. Kozma István kimerítő precízséggel elkészült munkájában a szlovákok közé sorolta a katolikus vallású szláv nevű egyének 85%-át, valamint a protestáns vallású szláv nevű egyéneket. Így megbízható az az eredmény, amely szerint 1894 és 1918 között a szlovákok az összes névváltoztató 11-14%-át adták. Az 1890-es állapot szerint ez megfelelt az összlakosságon belüli arányuknak, de az allogén népességben belül arányuktól elmaradva magyarosították neveiket. A szlovákság ebből tehát alig veszi ki részét, 1890-ig elvértve találunk szlovák névváltoztatókat. 1919-ig már szórványosan jelentkeznek. 1919 és 1930 között még mindig nem mondható tömegesnek a szlovákok névváltoztatása. Bár 1919 és 1932 között a szlovákok a névváltoztatók közül 30%-ot tettek ki. 1930 – 1940 között ugrásszerű növekedés következik be. Kovács Alajos ezzel kapcsolatban írja, hogy a nagy kampány az „csupán a hazafias lelkiismeretre és éppen idegen nevű polgártársainknak magyar érzésére akar”-t apellálni. Nagy szépséghibáknak nevezi az idegen hangzású neveket a társadalom arculatán. Ezért átfogó mozgalmat akarnak indítani a névmagyarosítás ügyében.¹⁹ (1927-1929-re vonatkozó számításait lásd a 12. sz. táblázatban.)

A táblázat jól mutatja, hogy a névváltoztatások 1927-ben és 1928-ban közel azonos számban történtek. 1929-ben viszont már egy komolyabb növekedést, mondhatni a korábbi évek átlagának megduplázását láthatjuk. Így a három év alatt közel ötezer név megváltoztatására adtak ki engedélyt. Az 1930-as évben ismét visszaesett a névváltoztatási kedv, mivel közel 800-al kevesebb névváltoztatás történt. 1927-1929 között domináltak a német hangzású nevek megváltoztatói, 1930-ban a szláv hangzásúak kerekedtek fölül.²⁰ Kovács Alajos föltűnőnek tartotta az értelmiségiek arányát, azt azonban már előre vetítette hogy az őstermelés kategóriában is tartós csökkenés fog jelentkezni, mivel a tömeges vitézzé avatások megszűntek. Továbbra is az intelligenciára lehet számítani elsősorban. 1931-ben 2.887 névváltoztatást regisztráltak. Az 1933-as év közepétől jelentős változások következnek be a névváltoztatások terén. Keresztes-Fischer belügyminiszter rendelete az eljárást olcsóbbá egyszerűbbé tette. 1933 augusztusától 1935 október 15-ig 68.019 kérvényt adtak be, ami mintegy 140 ezer ember névváltoztatásának kezdeményezését jelentette.

12. sz. táblázat

Az összes névváltozások száma az 1927–1929. években a névváltoztatók lakhelye szerint

Lakóhely	A névváltoztatók száma				Lakóhely	A névváltoztatók száma			
	1927	1928	1929	1927- 1929. években összesen		1927	1928	1929	1927- 1929. években összesen
	évben					évben			
I. Törvényhatósági jogú városok									
Baja	32	15	30	77	Szekszárd	7	5	7	19
Budapest	238	231	497	966	Szentendre	7	–	1	8
Debrecen	13	14	34	61	Szentes	–	–	10	10
Győr	20	18	24	62	Szolnok	3	6	13	22
Hódmezővásárhely	13	4	5	22	Szombathely	9	14	22	45
Kecskemét	12	6	6	24	Túrkeve	–	–	–	–
Miskolc	13	11	11	35	Újpest	3	21	31	55
Pécs	38	32	57	127	Vác	1	5	7	13
Sopron	9	14	30	53	Veszprém	3	5	14	22
Szeged	20	20	36	76	Zalaegerszeg	7	2	7	16
Székesfehérvár	21	15	11	47	Összesen	151	180	427	758
Összesen:	429	380	741	1.550	3. Vármegyék (a megyei városok nélkül):				
2. Megyei városok:					Abaúj-Torna	16	20	13	49
Balassagyarmat	6	2	11	19	Arad	2	4	1	7
Békéscsaba	19	7	13	39	Baranya	33	17	50	100
Budafok	–	6	–	6	Bács-Bodrog	13	15	49	77
Cegléd	–	3	3	6	Bereg	–	–	–	–
Csongrád	–	–	3	3	Békés	20	15	15	50
Eger	1	8	11	20	Bihar	17	13	22	52
Esztergom	11	7	15	33	Borsod	19	20	41	80
Gyöngyös	–	–	4	4	Csanád	16	1	28	45
Gyula	3	1	12	16	Csongrád	3	4	4	11
Hajdúböszörmény	–	1	3	4	Esztergom	9	5	5	19
Hajdúhadház	–	–	2	2	Fejér	39	45	45	129
Hajdúnánás	–	–	–	–	Gömör	7	6	2	15
Hajdúszoboszló	–	–	–	–	Győr	11	20	15	46
Jászberény	3	–	3	6	Hajdú	5	13	16	34
Kalocsa	5	–	4	9	Heves	10	20	24	54
Kaposvár	7	7	14	28	Hont	9	6	4	19
Karcag	1	–	–	1	Jász-Nagykun-Szolnok	11	9	19	39
Kiskunfélegyháza	2	1	15	18	Komárom	8	51	40	99
Kiskunhalas	2	1	–	3	Moson	11	3	24	38
Kispest	10	9	26	45	Nógrád	24	25	30	79
Kisújszállás	–	–	–	–	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	114	100	257	471
Komáromújváros	1	1	–	2	Somogy	31	28	44	103
Kőszeg	1	23	55	79	Sopron	23	8	12	43
Magyaróvár	5	4	11	20	Szabolcs	30	19	68	117
Makó	3	2	10	15	Szatmár	8	27	20	55
Mezőtúr	–	–	–	–	Tolna	22	41	41	104
Mohács	–	2	8	10	Torontál	–	4	4	8
Nagykanizsa	–	11	26	37	Ung	–	–	–	–
Nagykőrös	6	1	1	8	Vas	22	19	58	99
Nyíregyháza	8	2	22	32	Veszprém	29	29	23	81
Pápa	–	–	–	–	Zala	40	33	44	117
Pesterzsébet	14	9	26	49	Zemplén	15	2	16	33
Rákospalota	–	9	10	19	Összesen:	617	622	1.034	2.273
Salgótarján	3	1	2	6	Egyéb ismeretlen	20	8	49	77
Sátoraljaújhely	–	4	5	9	Mindössze:	1.217	1.190	2.251	4.658

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1930. 3. szám 237. o.

Ez a Gömbös – kormány nagy kampányának volt köszönhető. 1936-ban némileg csökkent (8.300-as kérvénye), majd 1937-ben megint növekedett (10.400db) a kérvények száma, hogy aztán 1938-tól 1944-ig lehiggadva beálljon 5-6.000 körüli évi kérvényszámra. Mindez azt jelenti, hogy a két világháború közötti időszakban mintegy 235-240 ezer ember magyarosította meg nevét. Köztük olyanok is voltak elenyésző számban, akik magyarnevüket másik magyar névre cserélték, vagy éppen visszakérvényezték régi nevüket. Tömegesen a névváltoztatásokban a németek és a szláv hangzású nevet viselők vettek részt majdnem fele-fele arányban. A relatíve nagy arányú névmagyarosítások mögött, az egyéni indítékon túl, az azt „terelő” hatósági presszió és agitáció együttes hatása is fölfedezhető. Az is megállapítható, hogy a szláv illetve szlovák névváltoztatók aránya hullámzott, hiszen 1943-ban és 1944-ben a korábbi arányuk 50%-ról 25%-ra csökken, 1945-1946-ban pedig 10% alatti a részvételük. Sőt a Szlávok Antifasiszta Frontja kezdeményezésére, a lakosságcserét szorgalmazó, támogató agitív tevékenysége révén visszaszlávosító mozgalom is megindult, főként a biztosan áttelepülni szándékozók között.²¹

A résztvevők körének biztos utánpótlása volt a közigazgatásban dolgozók kötelességtudatból, állásmegtartó szándékkal történő névváltoztatása. Ezek a névváltoztatások azonban nem igazi magyarosodást mutatnak. Ezáltal az asszimiláció jelentős tényezőjeként nem is vehetjük számba. Ugyanis ezek túlnyomó részt nem őszinte azonosulások, hanem felsőbb elvárásnak eleget tevő alkalmazotti engedelmességek.

Pénzintézetek alakulása, közigazgatási átszervezések

Nem hagyható figyelmen kívül a szlovákok *pénzintézetek alapításával* kapcsolatos tevékenysége sem, hiszen a gazdasági szférában betöltött pozíciók hatottak a nemzetiségi törekvésekre. A szlovák alapítású pénzintézetek jelentős gazdasági aktivitást fejtettek ki, de nem akkorát, hogy ez nemzetpolitikai aggodalmakra adott volna okot. A szlovák polgárság és vállalkozók a dualizmus idején 1918-ig 59 pénzintézetet alapítottak, amelyek azután 42 további fiók intézetet hoztak létre. Budapesten alakult kiemelkedő szlovák intézményeknek számítottak az 1872-es Segélypénztár, 1907-es Budapesti Kiadó Részvénytársaság, 1909-es Budapesti

Központi Bank Rt. . Utóbbi részvénytőkéje 1912-ben 2.000.000,- Koronát tett ki. A Csanád megyei Tót-bánhegyesen a Nagylaki Népbank Segélypénztárt nyitott. A Korponai Takarékpénztár Békéscsabán létesített fiókintézetet, melynek vezető hivatalnokja Ivan Thurzo volt. A Nagylaki Népbank Tótkomlóson nyitott fiókintézetet. Ezek mindegyike 1896 és 1912 között létesült. A Bácskában létesített jóval több intézmény felsorolásától eltekintek.

Az egyértelműen kiderül az összehasonlító adatokból is, hogy Felső-Magyarország szlovák és magyar alapítású *pénzintézetei között egészséges verseny alakult ki*. A kormányzat már a verseny kialakulását megakadályozni nem tudta, s 1902-1904 között végrehajtott tüzetes vizsgálódás után *Khuen-Héderváry Károly 1903-ban megfogalmazta az ellenlépések értelmetlenségét*. Úgy vélte, a központi állami támogatás csak komolyabb versenyt eredményezhet, s így Felső-Magyarországon pénzbőség keletkezne az ország többi részéhez viszonyítva, s ezzel csak előnyösebb helyzethez jutnának a felső-magyarországi szlovákok. Másfelől úgy gondolta: „...*actiónk szemben találja magát a nemzeti érzéssel, ezzel a korunkban mondhatni domináns psychopolitikai tényezővel, ...mellyel nem tudunk szembe állítani számottevő eszményi fegyvert.*” Majd folytatva gondolatmenetét: „... *a nemzetiségileg felizgatott belföldi tótság is még akkor sem megyen majd a „hazafias” pénzintézetekhez, ha az egy százalék-töredékkel kisebb kamatlábra nyújtja is a kölcsönt, mint az a nemzetiségi pénzintézet, melyhez lelkének halvány nemzeti sejtelmei vonzzák.*”²² A felsoroltak is jól igazolják, hogy a kormányzat kellő időben exponált protekcionista pénzügypolitikát elfogadhatónak tartotta. Amiről lekéstek, azt már a refinanszírozás útján történő, olcsóbban kihelyezhető pénztömeeggel nem óhajtotta kompenzálni, mert ellenkező eredményt értek volna el.

A közigazgatási átszervezések és a külterületek elcsatolása adott esetekben komoly befolyással lehettek a beolvadásra. Az északi országrészekben nem volt lehetséges a hegyek, dombok közé ékelődött aprófalvak határainak különösebb mozgatása. Úgyszintén a Dunántúl Pilis hegységben lévő településeit sem befolyásolhatta a területi átszervezés, hiszen amúgy is viszonylag zárt határral bírtak. Az ilyen jellegű közigazgatási műveletekre leginkább az Alföld szlovákok által tömbösebben lakott településein nyílt lehetőség. Sok esetben ezt kormányzatilag is szorgalmazták, hiszen a nagy lélekszámban együtt élő szlovák nemzetiség erőt képviselt, nyelvi, kulturális, de olykor politikai téren is. A Csanád megye területén fekvő Tót-bánhegyes, 1908-tól Nagybánhegyes 17.000 kat. hold nagyságú földjével, 5.5 ezer lakosával nagy szlovák településnek számított. 1902-től 1932-ig három alkalommal veszített határából

jelentős területeket, a rajtuk lévő lakossággal egyetemben, amely majorsági, ill. tanyaközpontokban, vagy csak egyszerűen elszórt tanyákon élt. Először a belügyminiszter 58348/1902.4.a. számú rendelete alapján – az érdekelt birtokosok tiltakozása ellenére – a Mandel, Hári, Vertán, Telbisz pusztát a szomszédos Magyarbánhegyeshez csatolják. Majd következik az egykori Tót-kovácsházához, 1908-tól Végegyházához történő un. Mannsdorff- puszta elcsatolása belügyminiszter 3722/1923.V.sz rendelete alapján. Folytatja a sort Kaszaper egykori puszta, mint tanyaközpont leválasztása. Így összességében 6.5 ezer kat.hold kerül ki lakosaival együtt Nagybánhegyes község hatásköréből. Ezekben az esetekben már az új település közigazgatásában intézik ügyeiket – most már magyarul, máshova fizetnek adót stb. A külterületen tanyás gazdálkodással foglalkozó szlovák lakosság már asszimilált vagy az asszimiláció előrehaladott stádiumában lévő községek közigazgatása alá került.

A veszteség hatványozott: gazdasági forráselvonás, nemzetiségi, nyelvi, kulturális erő csökkenése.²³ Tótkomlóst viszonylag zárt határa miatt nem tudták fölszeletelni. Nemzetiségileg pedig ők okoztak több gondot a hatóságoknak. Már 1893-ban azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy saját rendeletet alkot Tótkomlós község Csanád vármegyéhez történő csatolásáról. Az orosházi járás főszolgabírája természetesen ezt felülbírálta. A kormányzat szempontjait ismerve, érthető is. Ha a térképre nézünk, látjuk, hogy Tótkomlós Békés vármegye azon kis csücskében helyezkedik el, amely közvetlenül határos Csanád vármegyével. Mi több a Csanád megyei határt átlépve rögvest Dél-, Dél-nyugat és Kelet felé hasonlóan tömbös szlovák települések sorát észleljük. Az 1871 XVIII. tv. és az azt módosító 1876 V. tv. s azt tovább módosító 1886. évi XXII.tv. rendelkezései szerint ilyen esetben lehetséges egy nemzetiségi járást alakítani. A lakosok 20%-os nemzetiségi aránya esetén pedig már a nemzetiségi nyelv közigazgatási használatát is lehetővé tette a törvény. Az említett terület egy közigazgatási egységbe történő rendezése 80% -ban szlovák lakosú járást eredményezett volna az Alföld szívében.

Az említett törvények a községeknek saját belügyeiben viszonylag nagy önállóságot biztosítottak. Határozatot hozhattak, szabályrendeletet alkothattak saját dolgaikban, de mindezt a felsőbb hatóságoknak jóvá kellett hagyni. 1907-ben Újhelly Samu és társai az alispánnál bejelentik, népgyűlés tartását, amelyen Tótkomlós Csanád megyéhez csatolását tárgyalták volna meg. A gyűlésre nem adott engedélyt az alispán. Ám 1908-ban már ismét azzal hívják fel magukra a figyelmet, hogy a Tótkomlós községben hozott határozat értelmében a hirdetéseket (

bármilyen is legyen az) először a szlovák nyelven kell felolvasni. 1911-ben ismét a szlovák nyelv hivatalossá tételét célzó előjárósági döntést hoztak. Most már a belügyminiszter utasítja a főispánt, hogy érvénytelenítsék azokat, s a törvényhatóság akaratát érvényesítsék a tótkomlóiakkal szemben. Mégis utóbiak újabb és újabb akcióiról tudósítanak a források. 1913-ban ismét Csanád megyéhez kívánnak csatlakozni határozatuk szerint. Eredménytelenül. 1918-ban felújítva 25 éves törekvésüket döntést hoztak „Tótkomlós község járási székhelyé történő kijelöléséről”. 1918 szeptember 12-én a dr. Vas Nándor ügyvéd által fogalmazott felterjesztést az előjáróság elfogadta és azt a megyei törvényhatósági bizottsághoz elküldte, hogy azt támogatva a kormánynál járjon közben. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága október 2-án tárgyalta az ügyet. Döntésében kimondta: „... , hogy figyelemmel Tótkomlós község fejlődésére, földrajzi fekvésére, vasúti csomópontjára, ipari és gazdasági viszonyaira, a maga részéről Tótkomlós községnek önálló székhellyé való átalakítását kívánatosnak és megokoltnak tartja és azt a rendelkezésére álló eszközökkel hathatósan támogatja.”²⁴ Ekkor viszont a történelem szólt közbe.

Az egyház nyelvének alakulása

A Jászi által „mesterséges magyarosítás”-nak nevezett politika szinte minden területen próbálkozott érvényesülést szerezni. Így volt ez az egyházon belül is. Közismert tény, hogy az *egyházak nyelvhasználatát* illetően az 1895-ben és 1914-ben kiadott rendeletek szabad választást biztosítanak. A magyarosítást szorgalmazó körök érdekében állt, hogy az egyházi jegyzőkönyvek és prédikációk nyelve is kizárólag magyar legyen. Első lépésként kétnyelvű, váltakozó misézést igyekeztek elérni a fokozatosság jegyében.

Ennek megfelelően alakult a budapesti szlovák közösségek kerületeiben is az egyházak nyelve. A 20. században már megfogyatkozott létszámuk. Jóllehet, 1920-ban még Budapest mindegyik kerületében laktak szlovákok. Az 1920-0as kerületenkénti lélekszámokat az alábbi adatok szemléltetik: a VI. (2.929), VIII. (2.555), VII. (1.969), V. (1.657) III. (1.204), IX. (1.132), X. (887), I. (862), II. (503), IV. (313). A szlovák nyelvű szentmiséket a józsefvárosi, terézvárosi katolikus templomokban tartottak, de a 20. század első évtizedeiben a ferencvárosi templomban a magyar és német mellett a szlovák is helyet kapott. A legtovább a józsefvárosi templom-

ban maradtak fenn (1936-ig) a szlovák misék. A szlovák evangélikusok a Kerepesi úti és a Deák téri templomokban a szlovák nyelvű istentiszteleteket Vasárnap és ünnepnap 10 illetve 15 órakor hallgathattak, szerda esténként litánia volt. Magyar istentiszteletet csak havonként egy vasárnap tartottak 9 órakor. Kapcsolatot tartottak a környező szlovák falvak plébánosaival, akik olykor szlovák nyelven prédikáltak (Keszölc, Pilisszentkereszt).²⁵

Az Alföld szlovák településein, mivel lassabbnak látták asszimilálódásukat, már más eszközökhöz folyamodtak a hatalom képviselői. 1898-ban a Békéscsabai járás főszolgabírója (Sztraka Károly) a főispánnak tett jelentésében arról ír, hogy Békéscsabán a felekezetek templomaiban a prédikációk nyelve különböző beosztásban szerepel: a katolikusoknál az egyik vasárnap magyar, a másik vasárnap szlovák, az evangélikusoknál minden vasárnap magyarul is és szlovákul is van istentisztelet, de külön templomban, az izraelita hitközségnél minden nevezetesebb, országos ünnep alkalmával magyar prédikáció is van. Csupán a görög keleti egyháznál és az ortodox izraelita hitközségnél nem tartanak magyar nyelven prédikációt. Arról is tájékoztat, hogy a katolikusoknál újabban ez a beosztás, az evangélikusoknál régi idők óta ez a beosztás érvényesül. Ezzel a főispán nem volt kellően megelégedve s 1898-ban levelet intézett a nagyváradai bíbornok püspökhöz Schlauch Lőrinczhez.

Ebben nagyon udvarias bevezetés után a magyarosodás ügyére terelte a szót, s kijelentette: „A magyarosodás gyorsabb ütemű előrehaladását két tényezőtől várhatjuk. Ezek: a templom és az iskola.”²⁶ Ismerve a csabai járás főszolgabírájának levelét és ügyelve az egyház autonómiájára, mégis enyhe pressziót kifejtve felteszi a kérdést, hogy nem felelne-e meg jobban a püspöknek a havi háromszori magyar és az egyszeri szlovák mise és prédikációs rend a csabai katolikus templomokban. A püspök finoman válaszolt a főispán levelére: „Tapasztalatokkal erősített véleményem szerint a magyar nyelv terjesztésének eszközei a népoktatási intézmények, az iskolák. S a főhatóságom alatti összes iskolák a hívek féltékeny bizalmatlansága által nem is zavarva szolgálják a magyarosodás ügyét. Különben Békés-Csabán a magyar nyelv használata a templomban már is határozott fölényben van s gondom lesz, hogy az szép csendesen mindig fokozódjék.”²⁷

Az első világháborúig az alföldi szlovák településeken a templomokban a misézések és az istentiszteletek nyelve még mindig többségében szlovák volt, egy-két esetben fele-fele arányban tartották szlovák vagy magyar nyelven. Az Alföldön szlovák nemzetiségű ill. anyanyelvű katolikus hívők csak két településen voltak, s rendelkeztek templommal is: Békéscsabán és a hozzá közeli Kétsopronyban. Az összes többi az evangélikus egyházhoz tartozott. Mivel az ottani helyzettel nem voltak elégedettek a kormányzat részéről, a segítségükre sietett

Raffay Sándor bányakerületi evangélikus püspök – akinek székhelye Budapesten volt . 1922. június 7-20 közötti idő elegendő volt Raffay Sándor részére, hogy körútja során Békés és Csánád megyék szlovák nyelvű egyházainál kieszközölje a magyar nyelvű istentiszteleteket is, 1925-től pedig kötelezővé is vált egy rendelete értelmében.²⁸ Ennek megfelelően már 1922 szeptemberétől Mezőberényben az evangélikus iskolákban csökkent a szlovák nyelv használata (természetesen a német ev. egyháznál is). Az istentiszteletek zöme még így is anyanyelven folyt , vasárnap pedig a szlovák után magyart is tartottak.²⁹ 1936-ban a főjegyző jelentésében a főszolgabírónak azt írja Tótkomlós kapcsán, hogy ugyan vasárnap tartanak magyar nyelvű istentiszteletet, de hétköznap nem, s a látogatottság a magyar nyelvűn igen gyér. Okaként a szlovák lakosság magas arányát jelölte meg. A magyar istentiszteleten résztvevők zömmel az intelligencia s a polgári iskolai növendékek.³⁰ Pitvaroson a Testnevelő és Népgondozó Hivatal vezetője panaszlevelében ecseteli, hogy szabotálják a püspök 1925-ben kiadott rendeletét, s „...magyar Istentiszteletet az utóbbi hónapokban egyáltalán nem, vagy csak rendszertelenül tartanak.”³¹

A tanítás nyelve

A magyar nyelv terjesztése szempontjából a legfontosabb terület az iskola volt. *Az iskolák tanítási nyelve , nyelvhasználata* nagymértékben függött a fenntartótól. Az 1899/1900-as tanévben Budapesten a községi elemi népiskolák tanulóinak létszámából 0.5% volt szlovák anyanyelvű, 448 fő.³² A szlovák anyanyelvű és nemzetiségű tanulók létszáma az 1910/11-es tanévben százalékos arányban majdnem a tíz évvel korábbival azonos - 0.8% -, de abszolút számokban már jelentősebben eltér , ugyanis 757 szlovák tanulót regisztráltak. Az eltelt 10 év alatt azonban ingadozott a létszám. Az 1900/1901-es tanévben 386 szlovák tanulót regisztráltak, 1904/1905-ben 343, az 1905/1906-ban 552 szlovák anyanyelvű tanulót írtak össze Budapesten. *(Lásd a 13. sz. táblázatot, valamint a 14.sz. táblázatot)* ³³Budapestnek egyébként egyetlen szlovák nyelvű egyházi iskolája volt az 1820-ban alapított Józsefvárosi amelyet 1855-ben új iskolaépülettel bővítettek a Rákóczi úton. 1894-ben a régi korszerűtlen helyébe egy kétemeletes új épült. 1903-1911 között átlagosan 50, 1911-1918-között pedig 32-34 tanuló látogatta. A százalékos arány feltűnően alacsony, nem éri el a kerületek össznépességén belüli szlovákok arányait sem.

13. táblázat
A szlovák nemzetiségű tanulók száma Budapesten kerületenként

Kerület	1900/01	1904/05-ös
I.	22	27
II.	26	19
III.	82	74
IV.	1	8
V.	21	10
VI.	51	77
VII.	23	15
VIII.	35	32
IX.	22	16
X.	103	65
Összesen	386	343

Forrás: Körösi: Budapest székesfőváros közoktatási statisztikája. Budapest statisztikai közleményei.

XXXVIII. Budapest, 1907. 51. és 55. o.

14. táblázat
A budapesti szlovák népesség kerületenkénti megoszlása számszerűen és a kerület össznépességének arányában 1880–1920

Kerület	1880		1890		1900		1910		1920	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
V. Lipótváros	3360	10.2	3500	9.3	3539	7.2	2539	4.0	1657	2.3
VI. Terézváros	4300	7.7	5399	6.2	4645	3.6	4179	2.7	2929	1.8
VII. Erzsébetváros	4302	7.0	5261	5.9	3652	2.4	3083	1.7	1969	1.1
VIII. Józsefváros	3904	6.1	5646	6.2	5299	4.0	4172	2.8	2555	1.6
X. Kőbánya	1358	15.6	1441	7.3	1268	4.0	1256	2.5	887	1.5

Forrás: Thirring G.: Budapest félszázados fejlődése. 21. o. 17. tábla

Ez is azt erősíti, hogy a magyarosodás felgyorsult. Így sok esetben a szlovák anyanyelvű tanulót, aki beszélt magyarul, már magyarnak írták be az iskolákban. 1920-ban Thirring G. szerint a budapesti szlovák férfiak 90%-a az elemi iskolát elvégezte, a nők 81%-a. Középiskolát a férfiak 7,9% a nők 2,9%-a végezte el. Főiskolánál az arány 1,2%, illetve nő egy sem.³⁴ Az Alföld zömében ágostai hitvallású evangélikus szlovákjai erős és jól szervezett egyházi iskolákat állítottak. A tárgyalt időhatár kezdetén zömmel egyházi iskolákkal rendelkezett a 12 alföldi szlovák, ill. jelentős számban általuk is lakott település: Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Kondoros, Tótkomlós, Nagybánhegyes, Medgyesegyháza, Csanádalberti, Nagylak, Amb-

rózfalva, Pitvaros, Pusztatottlaka. Az oktatás az 1868. évi XXXVIII. tc. értelmében 1869-től községi jellegűvé vált. Az iskolák kikerültek az egyház közvetlen igazgatása és felügyelete alól. Még az egyház által felállított iskolákat is világi felügyelet, inspektori hatáskör alá helyezték. Ezek bár nem vetették vissza az iskolahálózat kialakulását, szélesítését, mégis jelentős beleszólást engedtek a helyi civil társadalmon túl az alsóbb kormányzati szerveknek is.

A kistelepülések (a felsoroltak közül 9) önállóságuk ellenére mindvégig rászorultak a minisztérium, a kormányzat segélyeire, ha bővíteni óhajtották igényeiknek megfelelően az iskolahálózatot. Több esetben azonban le kellett mondaniuk a bővítésről, mert a szakminisztérium feltételei igen súlyos terhekkel jártak a kisközösségek részére:

- a községnek kellett gondoskodni az építési telekről, az épület felépítéséről, karbantartásáról
- az iskola bebútorozásáról, felszereléséről, a fűtés, világítás – egyszóval az összes dologi kiadás biztosításáról
- a tanítói állás utáni évi 12 Ft nyugdíjjárulék fizetéséről
- valamint az állami iskola javára fel kellett ajánlani a községi lakosok 5%-os pótdóóját.³⁵

Mivel ezek a terhek sok esetben vállalhatatlanok voltak, többnyire az evangélikus egyház próbált az oktatás nehézségein segíteni. A szlovák települések zömére jellemző volt a már említett nagykiterjedésű határ, a gazdálkodás sajátosságai folytán (tanyás gazdálkodás) sok pusztán és külterületen tanyai iskolák alakultak. Ahol nem, ott „zugiskolák” formájában oldották meg, szakképzetlen emberekkel az oktatást. Békés vármegye területén már az 1880-as évek kezdetétől törekedtek folyamatosan felszámolni ezeket a zugiskolákat. A 19. század végétől ismét az egyház vette gondozásba a tanyai oktatás korábbi képződményeire alapozva a külterületi gyermekek oktatását.³⁶

A népiskolai hálózat igen sokat fejlődött a dualizmus idején. Az első világháborúig minden szlovák település rendelkezett a megfelelő számú iskolával, amely az iskolaköteles gyermekeket szakszerű oktatásban tudta részesíteni. A kormányzati szervek az iskolákat találták a legjobb bázisnak a magyarosításhoz.³⁷ A századfordulótól kezdve a legjobb esetben is csak arról tudunk beszámolni, hogy vegyes nyelvű, ún. „tót-magyar” ill. „magyar-tót” iskolák alakultak kormányzati segítséggel. Az 1879. évi XVIII. tc. a magyar nyelv kötelező tanításáról is rendelkezett. Igaz, hogy 1891/92-ben ennek ellenére az ország 25.505 tanítójából 1.061 nem beszélt a magyar nyelvet olyan szinten, hogy oktatni tudta volna. Ugyanebben a tanévben

2.387 népiskolában nem tanították a magyar nyelvet. Ám a két alföldi vármegyében nem volt olyan szlovák gyermekeket oktató tanító, aki a magyar nyelvet kellő szinten ne tudta volna. Az 1890-es évtől már az egyházi iskolákban is tanították a magyar nyelvet.³⁸ Egy – egy nagyobb település esetében a magyar nyelv tanítójának régi hagyománya volt. A magyar nyelv rendszeres oktatását pl. Békéscsabán Haán Lajos kezdeményezésére 1836-tól számíthatjuk. A fentiek ellenére a kormányzati szervek sok esetben hiányolták a megfelelő buzgóságot és eredményeket. Így a csabai szőlőkbeli és a tótkomlói tanítókat 1893-1908 között folyamatosan elmarasztalták, amiért nem tanúsítottak kellő buzgalmat a magyar nyelv tanításában s ezért nem értek el megfelelő eredményt. Ennek következménye a különböző szankcionálás (korpótlék megvonás, államsegély megtagadása stb.) volt. Ez történt folyamatosan Tótkomlós esetében is 1891-től 1910-ig. Miközben a tisztán szlovák nyelvű oktatás az egyházra maradt, addig a kormányzat mindenkor éberrel ügyelt arra, hogy a csekély létszámú magyar anyanyelvű diákság saját anyanyelvén tanulhasson.³⁹

A szlovák iskolahálózat további kiszélesedését visszavetette, hogy folyamatosan haladt előre az egységes nemzetállam – mint célkitűzés – megvalósítása. 1907 nyarán elfogadták a XXVII. törvényt. Ezt nevezték Lex Apponyinak, mivel ő nyújtotta be a törvényjavaslatot. Szigorúan megkövetelte a tanulóktól a magyar nyelv szóban és írásban való elsajátítását, mégpedig négy esztendő alatt. 1908-ban a nemzetiségi iskolákban rendszeres ellenőrzéseket tartottak, s ennél fogva 182 esetben fegyelmi eljárást indítottak az ott tanítók ellen, mivel a törvényt nem tartották be a követelt szigorhoz képest. Egy 1909-es jelentésből megtudhatjuk, hogy Tótkomlóson „az ág.h.ev. iskolák államosítását a tót nyelv kiszorítása teszi szükségessé”. Mezőberényben az „általános túlszűfolttság és a magyar elem többsége további térfoglalásának biztosítása” indokolja a 6 tantermes iskola beindítását. Kondoroson „a tót nyelvnek ez iskolákból kiszorítása és ezáltal a tót származású többségnek a megmagyarítása” indokolja az evangélikus iskola államosítását. Békéscsabán, mivel nagy szlovák kulturális központ, s a magyarság kisebbségben van, ezért a magyar iskolák erősítését biztosítani kell. Tíz tanítói állás megvonását javasolták az evangélikus egyháztól és egy 3 tanerős állami iskola szervezését az ügy megnyugtató rendezéseként. A Békésszentandráson kialakult helyzetben három iskola államosítását vélték helyesnek 1910 szeptemberéig. Célja: „A Szarvasról idetelepülő tótoknak megmagyarítása az által, hogy a tanyelv tisztán magyarrá tétetnék.” Doboz és Szarvas esetében pedig

hasonlóan kendőzetlenül a „tót nyelv kiküszöbölése az iskolából” volt a cél, amit a királyi tanfelügyelő, Mikler Sándor fogalmazott meg.⁴⁰

Nem alakult a szlovák oktatás helyzete jobban a két világháború közötti időben sem.

Az iskolaügy és a nyelvhasználat a két világháború között

A 4800/1923. M.E.sz. rendeletre alapozva jelent meg a korszak egyik jelentős miniszteri utasítása, amely 1944-ig valóban módosult, sőt érvényét is veszítette. Ez a 110.478/1923.VIII. VKM. sz. rendelet, amely három iskolatípus létesítését írta elő a nemzeti-ségi gyermekek oktatására:

A./ kisebbségi tanítási nyelvű iskola, minden tárgy anyanyelven tanítandó, – itt a magyar nyelv mint rendes tantárgy szerepel,

B./ vegyes típusú iskola: kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola, ahol megosztva egyes tantárgyakat anyanyelven, másokat magyar nyelven tanítottak,

C./ magyar tanítási nyelvű iskola: ahol az írás, olvasás és a kisebbségi nyelv anyanyelven, – a többi pedig magyarul tanítandó.

Ezeket az A.B.C. rendszerű, kisebbségekre vonatkozó oktatási típusokat már az 1935. évben hozott miniszterelnöki rendelet (11.000 sz.) megszüntette s egységes rendszert vezetett be. Ez a rendszer pedig minden pozitív törekvése ellenére az előző rendszer B. típusára épített. Valóban kevés volt az A. típusú anyanyelvi iskola. Szlovák tannyelvű nem is volt. A tiszta magyar tanítási nyelvű iskola sem volt nagyon kedvelt a nemzetiségek számára; így érthető, hogy a nemzetiségi települések a B. megoldást választották, mert ez volt a részükről a legelfogadhatóbb, az adott politikai és kulturális környezetben.

Csökkentették az osztály-indításhoz szükséges tankötelesek létszámát, (40-ről 20-ra). Nemzetiségi nyelv oktatására is abban az esetben kerülhetett sor, ha 20 tanköteles volt. Ez már nagyobb lehetőséget jelentett a kisebb szlovák csoportoknak is anyanyelvi oktatás igénylésére.

A fentivel egybevetve a 700/1941. M.E.sz. rendeletet, sok érdekességre figyelhetünk fel. E változások Felső-Magyarország (Felvidék), Észak-Erdély és Kárpátalja visszacsatolásával magyarázhatók. Tovább lép az oktatás területén az 1935.-i M.E.sz. rendelethez képest: a vegyes tanítási nyelvű iskolákat (B. típus) a korábbi 1923-i rendelet A./ típusának csaknem megfelelő (csak nemzetiségi nyelven oktató, s csak a magyar nyelvet magyarul tanító) iskolatí-

pussá változtatja. Elrendelte, hogy azokat a tantárgyakat is anyanyelven oktassák, amelyeket eddig az egységes rendszer szerint magyarul tanítottak.

Ez egyértelműen a visszacsatolt területek tudatosabb szlováksága megjelenésére vezethető vissza és a Teleki által meghirdetett toleránsabb nemzetiségi politikának volt köszönhető. Ez természetesen vonatkozott a többi (Békés, Csanád) területen élő szlovákságra is. Arra is gondolt azonban a rendelet, hogy lehetőséget hagyjon a helyi viszonyoknak megfelelően a vegyes tanítási nyelvű iskolák meghagyására, ha azt a 15 éven aluli gyermekek szülei kívánják.

Az 1941-i miniszterelnöki rendelet végrehajtását szolgáló miniszteri utasítás (25.370/1941. V.K.M.sz.) részletezi az átszervezés menetét és a határidőket. Konkrétan 20 jelentkező tanköteles szükségességét jelöli meg a vegyestanítási nyelv meghagyására. (Erről a V.K.M. dönt kérvény alapján.) Mellékletében megyénként közli, mely községekben kell kötelező érvénnyel a szlovák, ill. más tanítási nyelvű oktatást teljeskörűen bevezetni.

Már a húszas évek első felében közvetlenül a kisebbségi iskolarendszert létrehozó (A.B.C.) 1923-as törvény után a szakminiszter a legjelentősebbnek tartott nem magyar többségű városát, Békéscsabát figyelmeztette az oktatási struktúrájában rejlő veszélyekre. Mit tartott veszélynek? A lassú magyarosodást, továbbá, hogy Békéscsaba kiterjedt határánál fogva vegyes nyelvterületével a határszélen fekszik. Bár a külterületen zömmel magyar községekkel érintkezik, mégis egyes falvak révén – mint Kondoros – összeköttetésben van Szarvassal, délen Medgyesegyházával s az „oláh” Kétegyházával.

A csabai határ azon részében, ahol a magyarok, ill. magyarok is laknak, elég elhanyagoltak voltak az iskolák és igen zsúfoltak. Ilyennek ítélte meg a miniszter Békéscsaba Vand-hát – Sikkeny nevű részét, ahol 196 magyar mellett 206 fő szlovák élt. Az iskola 1909 óta létezett, ezt is az államnak kellett létesítenie. Békéscsaba Kereki részen 207 magyar és 1104 szlovák lakos 204 tankötelesének két iskolája volt. A nagyszentmiklósi pusztán (144 magyar – 115 szlovák lakos) 44 tankötelesnek nincs iskolája. A magyar anyanyelvű katolikus tanulók a távoli nagymegyeri, ill. kismegyeri ág.h.ev. magyar–szlovák tannyelvű iskolába vannak utalva. Ezt a VKM a magyarok szempontjából „megalázó és elfogadhatatlan” helyzetnek tartja. Idézzük: „Felhívom a kir. Tanfelügyelő Urat, hogy az itt kifejtett szempontok alapján Békéscsaba külterületének iskolaügyét maga vegye kezébe s a nemzeti szempontok teljes érvényesülését feltétlenül biztosítsa.

A nemzeti szempontokra való tekintettel hajlandó volnék az új iskolákat állami kezelésbe is venni, ha a szokásos hozzájárulásokat (épület emelése és berendezése, az összes dologi kiadások viselése) a község vagy helyi érdekeltség vállalja.”⁴¹

A VKM későbbi időkre is gondolva ajánlkozik az állami kezelés biztonságával. Az 1925-ös tótkomlói példa ezek szerint az ismert, fentebb vázolt sémát követte. Tótkomlóson ugyanis 1925-ben, az újonnan felépített polgári iskola nyelvhasználatát illetően akadtak gondok. A tótkomlóiak igen nagy áldozatot hoztak, hogy az iskola felépüljön, bíztak a törvényben. Ám a nyelvhasználatot nem ők állapították meg, az állam önmagának tartotta fenn e jogot arra hivatkozva, hogy tanári státusokat ő fedezi. Ez arra készítette a helybéli lakosságot, hogy három évig bojkottálja az iskolába való beiratkozást. Így a tanulók túlnyomó többsége nem helyből, hanem a környékbeli településekből verbuválódott.⁴²

Így csak egy terület maradt a tótkomlói szlovák nemzetiség számára lehetőségként, az egyházi iskola. 1928-ban ezt erősíti meg a mezőkovácsházi járás főszolgabírája a főispánnak tett jelentésében. „Abban, hogy a tót anyanyelvű lakosság tekintélyes részében, a tót tudat és a sajátos tót kultúrához való ragaszkodás ma is erőteljesen él, az evangélikus vallás mellett, az evangélikus egyház kezén lévő iskolák játsszák a döntő szerepet. A tót nyelvű egyház, s a tót nyelvű iskola bástyái a tót szellemnek, s mindaddig, amíg ezen a két téren, tehát az egyház és az iskolák terén a magyarság szempontjából kedvező változás nem lesz kezdeményezhető, illetőleg amíg az iskolák nem államosíttatnak, a tót kérdésnek magyar nemzeti szempontból kedvező fejlődéséről beszélni nem lehet.”⁴³

Nem kétséges, hogy jól látta a főszolgabíró az ev. egyház szerepét, a gond pusztán az, hogy ő ezt károsnak tartotta, miközben a kisebbség szempontjából üdvös fejlemény volt.

Békéscsabán az evangélikus egyház dr. Szeberényi Gusztáv szervezésében 1923-ban vasárnapi iskolát nyitott. Itt az ifjúságot egyházi dalokra, vallásos énekekre tanították, tanulták az egyház történetét. Itt alakult meg később az egyház ifjúsági énekkara is, amely fellépett más településeken, pl. Mezőmegyeren, Komlóson is. Ennek a vasárnapi iskolának volt egy könyvtára, Baukó György volt a könyvtárosa. Feljegyzései szerint 450 szlovák család kölcsönzött rendszeresen ebből a könyvtárból. A könyvtár állományát a pozsonyi Nemzeti Tanács ajándékozta.⁴⁴

Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyenlőre egyesített vármegyék területén lévő hat szlovák település iskoláiba 1925-ben 1542 tanköteles járt. Vallás szerint ebből 1516 ág.ev. s anyanyelv szerint 1393 szlovák. Ezek csak B. és C. típusú iskolák. (A szlovákságnak sem a Dél-

vidéken, sem az ország más részén nem volt tiszta (A.) nemzetiségi iskolája.) 1935-re ez a kép megváltozik. Míg 1925-ben a tanköteles tanulók 90%-a szlovák anyanyelvű volt, s mindegyik részesült legalább az I-III. osztályokban anyanyelvi oktatásban is, addig 1935-ben 1604 szlovák anyanyelvű tankötelesből csak 1010 fő – azaz 63%-a – részesült anyanyelvi oktatásban. Ezt támasztja alá Kovács Alajos többször idézett munkája is. Szerinte 1933-34-es tanévben Békés és Csanád vármegyék területén 2048 tanköteles szlovák diák nem részesült anyanyelvi oktatásban. Ez a két vármegye szlovák anyanyelvű tanköteleseinek 6,6%-a.⁴⁵ (Lásd a 15. sz., 16.sz., 17.sz. táblázatot). (A szlovák anyanyelvűek népességi aránya 1920-ban 1.8, 1930-ban 1.2%)

15. sz. táblázat
A szlovákok műveltségi fokozatok szerint 1920-ban és 1930-ban

Műveltségi fok	1920					1930				
	Összes lélekszám	Ebből szlovák anyanyelvű		A műveltségi fokozatok aránya %-ban		Összes lélekszám	Ebből szlovák anyanyelvű		A műveltségi fokozatok aránya %-ban	
		szám szerint	%	az össz. népességben	a szlovákok közt		szám szerint	%	az össz. népességben	a szlovákok közt
Főiskolát végzett	73.475	117	0.2	0.9	0.1	84.790	76	0.1	1.0	0.1
A közép-iskola	136.351	212	0.2	1.7	0.2	190.068	145	0.1	2.2	0.1
Iskola	72.168	184	0.3	0.9	0.1	81.488	104	0.1	0.9	0.1
Az elemi iskola	358.031	1.043	0.3	4.5	0.7	469.928	1.028	0.2	5.4	1.0
osztályát végezte	2.435.683	58.534	2.4	30.5	41.2	2.868.139	50.033	1.7	33.0	47.7
	1.886.032	28.387	1.5	23.7	20.0	1.934.521	20.192	1.0	22.3	19.3
Egyéb írni és olvasni tudó	1.136.817	17.659	1.6	14.2	12.4	1.257.815	12.051	1.0	14.5	11.5
Csak olvasni tudó	104.239	3.189	3.1	1.3	2.3	62.036	1.268	2.0	0.7	1.2
Sem ír, sem olvas	1.777.347	32.557	1.8	22.3	23.0	1.739.492	19.922	1.2	20.0	19.0
Ismeretlen	–	–	–	–	–	42	–	–	0.0	–
Összesen:	7.980.143	141.882	1.8	100.0	100.0	8.688.319	104.819	1.2	100.0	100.0
Összefoglalás*										
8 középiskola	209.826	329	0.2	2.6	0.3	274.858	221	0.1	3.2	0.2
6 középiskola	281.994	513	0.2	3.5	0.4	356.346	325	0.1	4.1	0.3
4 középiskola	640.025	1.556	0.2	8.0	1.1	826.274	1.353	0.2	9.5	1.3
6 elemi	3.075.708	60.090	2.0	38.5	42.3	3.694.413	51.386	1.4	42.5	49.0
4 elemi	4.961.740	88.477	1.8	62.2	62.3	5.628.934	71.578	1.3	64.8	68.3
Ír-olvas	6.098.557	106.136	1.7	76.4	74.7	6.886.749	83.629	1.2	79.3	79.8
Analfabéta	1.881.586	35.746	1.9	23.6	25.3	1.801.570	21.190	1.2	20.7	20.2

* A magasabb fokozatokat az alacsonyabba befoglalva.

Forrás: Kovács Alajos : A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936. 33.

16. sz. táblázat
A magyarországi tanintézetek szlovák anyanyelvű tanulóinak (hallgatóinak) száma és aránya
Az 1920/21–1934/35. tanévben

Tanév	Óvintézetek			Elemi mindennapi népiskolák			Általános és gazdasági továbbképző (ismétlő) népiskolák			Tanonciskolák			Polgári iskolák		
	A növendékek			A tanulók			A tanulók			A tanulók			A tanulók		
	összes száma	közül szlovák szám	%	összes száma	közül szlovák szám	%	összes száma	közül szlovák szám	%	összes száma	közül szlovák szám	%	összes száma	közül szlovák szám	%
1920/21	62.672	1.526	2.4	856.941	19.583	2.3	144.244	2.581	1.8	42.850	268	0.6	75.705	307	0.4
1921/22	65.172	1.613	2.5	905.195	20.326	2.2	229.224	5.017	2.2	55.340	269	0.5	78.655	244	0.3
1922/23	76.859	2.005	2.6	821.454	17.672	2.2	215.473	4.270	2.0	59.249	295	0.5	84.454	298	0.4
1923/24	91.543	2.522	2.8	770.234	15.372	2.0	266.349	5.683	2.1	64.185	327	0.5	88.676	331	0.4
1924/25	107.362	3.149	2.9	694.448	¹		284.013	¹		70.964	397	0.6	90.776	347	0.4
1925/26	113.892	3.220	2.8	656.349	11.758	1.8	299.378	6.020	2.0	74.321	365	0.5	87.161	419	0.5
1926/27	114.421	3.366	2.9	688.768	12.354	1.8	306.825	6.821	2.2	75.957	373	0.5	83.792	287	0.3
1927/28	115.868	3.046	2.6	747.686	12.645	1.7	281.828	5.555	2.0	76.432	238	0.3	78.998	217	0.3
1928/29	119.500	2.808	2.4	832.758	14.561	1.7	233.654	4.779	2.0	72.735	151	0.2	72.113	230	0.3
1929/30	125.474	2.885	2.3	908.295	15.512	1.7	182.802	3.797	2.1	66.131	130	0.2	69.398	224	0.3
1930/31	125.379	2.902	2.3	966.947	15.257	1.6	154.481	2.990	1.9	56.167	98	0.2	78.633	234	0.3
1931/32	119.066	2.794	2.3	1.004.36	15.208	1.5	172.853	3.134	1.8	46.164	100	0.2	84.769	282	0.3
1932/33	121.660	2.546	2.1	997.427	14.390	1.4	239.380	4.252	1.8	38.553	90	0.2	89.417	273	0.3
1933/34	124.505	2.662	2.1	989.388	13.808	1.4	299.899	5.078	1.7	38.512	102	0.3	92.949	284	0.3
1934/35	124.789	2.810	2.3	969.214	12.345	1.3	339.545	5.161	1.5	43.184	128	0.3	91.767	266	0.3

Tanév	Képző-intézetek			Középiskolák			Felsőkereskedelmi iskolák			Felső mezőgazdasági iskolák			Szakiskolák			Főiskolák		
	A tanulók			A tanulók			A tanulók			A tanulók			A tanulók			A hallgatók		
	összes száma	közül szlovák száma	%	összes száma	közül szlovák száma	%	összes száma	közül szlovák száma	%	összes száma	közül szlovák száma	%	összes száma	közül szlovák száma	%	összes száma	közül szlovák száma	%
1920/21	5.455	3	0.1	56.927	49	0.1	8.181	4	0.0	–	–	–	7.154	13	0.2	17.048	17	0.1
1921/22	4.402	1	0.0	56.005	49	0.1	7.840	2	0.0	–	–	–	8.848	10	0.1	20.240	18	0.1
1922/23	3.916	–	–	56.766	45	0.1	8.287	2	0.0	–	–	–	9.141	27	0.3	21.240	15	0.1
1923/24	3.404	2	0.1	57.769	67	0.1	9.282	5	0.1	54	4	7.4	9.049	31	0.3	21.240	15	0.1
1924/25	4.502	–	–	60.842	54	0.1	10.063	3	0.0	109	3	2.8	8.470	25	0.3	16.179	6	0.0
1925/26	5.043	5	0.1	61.757	68	0.1	10.204	9	0.1	260	–	–	7.688	19	0.2	15.776	2	0.0
1926/27	6.106	4	0.1	61.017	57	0.1	10.558	18	0.2	414	–	–	8.524	16	0.2	15.601	1	0.0
1927/28	7.237	2	0.0	60.412	51	0.1	11.145	19	0.2	488	4	0.8	9.341	16	0.2	16.076	4	0.0
1928/29	8.096	2	0.0	59.746	59	0.1	11.312	16	0.1	585	4	0.7	9.938	30	0.3	16.322	4	0.0
1929/30	9.077	3	0.0	61.087	44	0.1	11.007	9	0.1	517	5	1.0	9.901	5	0.1	16.281	5	0.0
1930/31	9.862	4	0.0	64.461	57	0.1	10.02	4	0.0	449	1	0.2	9.934	10	0.1	16.932	4	0.0
1931/32	10.08	5	0.1	65.567	52	0.1	9.081	6	0.1	427	6	1.4	8.909	10	0.1	16.562	1	0.0
1932/33	9.998	3	0.0	65.753	50	0.1	7.976	8	0.1	370	–	–	8.347	15	0.2	16.326	1	0.0
1933/34	9.982	4	0.0	66.772	40	0.1	7.719	–	–	359	6	1.7	8.271	12	0.1	16.343	2	0.0
1934/35	9.918	4	0.0	67.791	36	0.1	8.540	1	0.0	412	3	0.7	8.627	6	0.1	15.088 ²	1	0.0

¹ Az 1924/25. Iskolai évről adatok nincsenek.

² A katonai akadémia adatai nélkül.

Forrás: Kovács Alajos : Atótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp.1936.35.o.

17. sz. táblázat

A szlovák vagy szlovákkal vegyes tanítási nyelvű elemi mindennapi népiskolák fontosabb adatai az 1933/34. tanévben törvényhatóságokint

Törvényhatóság, az iskolák tanítási nyelve és típusa	A szlovák v. szlovákkal vegyes tanítási nyelvű iskolák					A szlovák anyanyelvű tanulók szám azokban az iskolákban, amelyekben a tanításnál a szlovák nyelv nem érvényesül		A szlovák anyanyelvű tanulók					
	szá- ma	taní- tói- nak	összes	szlovák anyanyelvű		Szám		száma az összes elemi iskolákban		közül szlovák nyelvű oktatásban			
				tanulóinak				szám	%	részestül		nem részestül	
		száma	száma	szám	%	szám	%			szám	%		
Abaúj-Torna vm.	–	–	–	–	–	265	2.1	265	2.1	–	–	265	100.0
Bács-Bodrog vm.	–	–	–	–	–	1	0.0	1	0.0	–	–	1	100.0
Baranya vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Békés vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	36	96	6.542	4.448	68.5	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	1.454	3.8	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	5.902	15.2	4.448	75.4	1.454	24.6
Bihar vm.	–	–	–	–	–	29	0.1	29	0.1	–	–	29	100.0
Borsod, Gömör és Kishont vm.	–	–	–	–	–	610	1.6	610	1.6	–	–	610	100.0
Csanád, Arad és To- rontál vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
B) típus Tm.	1	4	320	318	99.4	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	4	17	753	692	91.9	–	–	–	–	–	–	–	–
B), C) típusok össz.	5	21	1.073	1.010	94.1	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	594	2.8	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	1.604	7.6	1.010	63.0	594	37.0
Csongrád vm.	–	–	–	–	–	5	0.0	5	0.0	–	–	5	100.0
Fejér vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	1	1	56	41	73.2	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	322	1.0	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	363	11.7	41	11.3	322	88.7
Heves vm.	–	–	–	–	–	351	0.9	351	0.9	–	–	351	100.0
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	1	1	52	39	75.0	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	8	0.0	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	47	0.1	39	83.0	8	17.0
Komárom és Eszter- gom vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	3	15	887	484	54.6	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mntót	1	2	162	70	43.2	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus összesen	4	17	1.049	554	52.8	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	899	3.6	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	1.453	5.8	554	38.1	899	61.9
Nógrád és Hont vm.	–	–	–	–	–	625	2.2	625	2.2	–	–	625	100.0
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
B) típus Tm.	1	2	182	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	6	17	922	578	62.7	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mntót	1	7	338	51	15.1	–	–	–	–	–	–	–	–
B) és C) típusok összesen	8	26	1.442	629	43.6	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	1.400	0.9	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	2.029	1.3	629	31.0	1.400	69.0
Somogy vm.	–	–	–	–	–	1	0.0	1	0.0	–	–	1	100.0
Sopron vm.	–	–	–	–	–	1	0.0	1	0.0	–	–	1	100.0
Szabolcs és Ung vm.	–	–	–	–	–	11	0.0	11	0.0	–	–	11	100.0
Veszprém vm.	–	–	–	–	–	91	0.3	91	0.3	–	–	91	100.0
Zala vm.	–	–	–	–	–	5	0.0	5	0.0	–	–	5	100.0
Zemplén vm.	–	–	–	–	–	382	1.8	382	1.8	–	–	382	100.0
Budapest szfv.	–	–	–	–	–	12	0.0	12	0.0	–	–	12	100.0
Hódmezővásárhely tv.	–	–	–	–	–	7	0.1	7	0.1	–	–	7	100.0
Miskolc tv.	–	–	–	–	–	2	0.0	2	0.0	–	–	2	100.0
Országos összesítés	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
B) típus Tm.	2	6	502	318	63.3	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mt.	51	147	9.212	6.282	68.2	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus Mntót	2	9	500	121	24.2	–	–	–	–	–	–	–	–
C) típus összesen	53	156	9.712	6.403	65.9	–	–	–	–	–	–	–	–
B), C) típus összesen	55	162	10.214	6.721	65.8	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb iskolák	–	–	–	–	–	7.087	0.7	–	–	–	–	–	–
Az összes iskolák	–	–	–	–	–	–	–	13.808	1.4	6.721	48.7	7.087	51.3

Forrás: Kovács Alajos: A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936. 34.

Csanád vármegyében 1935-re tehát egy községben teljesen megszűnt (Medgyesegyháza) a szlovák nyelv oktatása. Egy községben, Ambrózfalván hivatalosan a C. típusú iskola megmaradt, de a hivatal közlése szerint a szülők a csak magyar nyelven történő oktatást kérték. Így valójában a megmaradt öt iskolából Pitvaroson, Csanádalbertin és Pusztaottlakán C. típusú, Nagybánhegyesen B. és C. típusú kisebbségi iskolák működtek. Ezek közül Csanádalbertin az ág.ev. C., Nagybánhegyesen az ág.ev. B., az állami elemi iskola C. típusú volt, de mindkét iskolatípusban ugyanazon tantárgyakat (írás, olvasás, hittan) tanították szlovák nyelven, első osztálytól a hatodikig. Pusztaottlakán a tanító nem beszélte a szlovák nyelvet, azért az evangélikus lelkész pótolta ezt a hittan oktatásakor. Pitvaroson kilenc tanítóból öt nem beszélte a kisebbségi nyelvet, kettő igen gyengén, s mindössze kettő beszélte jól. Nagybánhegyesen a négy fős oktatói karból három jól, egy pedig gyengén beszélte a szlovákot, Csanádalbertin szlovákul csak gyengén tudó tanító volt.⁴⁶

Az oktatás terén a későbbiek során – főként az egységes rendszerre való áttérés (1935) után – a nehézségek csak fokozódtak, még az evangélikus egyház iskoláiban is. A miniszter 1940 márciusában az ev. püspökhöz írt levelében figyelmeztet arra, hogy milyen áldatlan a helyzet a békéscsabai ág. ev. iskolánál, ahol egy tanító 101 gyermeket, Békéscsaba erzsébethelyi ág.ev. iskolánál pedig 100 gyermeket oktat. Nagybánhegyesen egy tanító 90, Tótkomlóson 82 gyermeket oktatott az evangélikus iskolákban. A kormányzat pedig 1938-ban Pitvarosra igazgató tanítónak azt a Matusik Istvánt helyezi vissza Túrkevéről, aki annak idején pontosan amiatt ment el, mert a pitvarosiak ragaszkodtak szlovákságukhoz. Leveleiből kiderül, hogy csakis a kormányzati kényszernek engedelmessé válik, mivel egyáltalán nem szíveli a pitvarosiakat.⁴⁷

Az oktatás színvonalán pedig már alig változtatott a nem magyar anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásáról szóló 25.370/1941. V.K.M. sz. rendelet. A rendelet kimondta, hogy: ahol a létszám szerint indokolt lett volna az anyanyelv oktatása, de az egységes rendszer után sem tértek át arra, ott azt kötelezően be kell vezetni. A mellékletében felsorolja vármegyénként azokat a helységeket, ahol mindenképpen szükséges az anyanyelvi oktatás bevezetése. Szlovákok szempontjából Békés vármegyéből egyetlen települést sem jelöl ilyennek! Csanád vármegyéből pedig csupán Nagybánhegyest említi, ahol kötelezően be kell vezetni a szlovák nyelv tanítását.

Persze, időközben az egyes településeken történtek próbálkozások a helyzet javítására. Így 1932-ben Szeberényi Gusztáv javaslatára Békéscsabán az ág.ev. iskolákban a C. típusról a B-re kívántak áttérni. Az iskolaszéki elnök erre lemondott. Tótkomlóson ugyanakkor ugyancsak az evangélikus egyházhoz adott be indítványt Benyó András és Vajda Endre, kérve, hogy a felekezeti iskolákban kizárólag szlovák nyelven tanítsanak. Sőt egy évvel később (1933. ápr.), Békéscsabán a rendőrség tudomást szerzett arról, hogy „újabbán a legnagyobb titokban egy magánjellegű 'kisebbségi' középiskola szervezését határozták el és az ügyben máris bizalmas tárgyalásokat folytatnak.”⁴⁸ Az iskolák ügyében igen nagy hiányosságok voltak. S úgy véljük, Eduard Beneš 1931. febr. 5-én a Paris Midi hasábjain megjelent véleménye sok igazságot tartalmazott. „A magyar államban a szlovák népnek nincs politikai szervezete. Hogy igazságos legyenek, hozzá kell tennem, hogy amennyiben a németekről van szó, ezeknek van ilyen szervezetük. A magyar parlamentben szintén nincsenek szlovák képviselők, a legfontosabb azonban az a tény, hogy nincs tiszta szlovák iskola és kulturális intézmény, amely a szlovák kisebbség létének és fejlődésének biztosítására szükségesek. Ez közvetlen megsértését jelenti azoknak a kötelezettségeknek, amelyek Magyarországot a kisebbségvédő szerződések alapján kötelezik. A magyarok maguk azt hirdetik, hogy náluk 50 szlovák iskola van. Meg kell azonban állapítani, hogy ezekből 47 iskola C típusú, vagyis olyan, amelyekben kizárólag magyarul tanítanak és a szlovák nyelv csupán mint kötelező tantárgy szerepel. Sehol a világon nem ismerik el az ilyen iskolát kisebbségi iskolának.

A másik három iskola B típusú, ami azt jelenti, hogy a tantárgyak egy részét szlovák, egy részét magyar nyelven tanítják, ezek tehát vegyes iskolák. Ismétlem, hogy a magyar statisztikában is kimutatott 150 ezer szlováknak csupán három iskolája van.”⁴⁹

Mindamellet, hogy Beneš nyilatkozata sokban egyezik Kovács Alajos 1936-ban készült bizalmas munkájával, úgy érezzük, nem volt ez a helyzet „viszonosság” nélküli. Beneš nyilatkozata része volt a Magyarország ellen nemzetközi támadásoknak. Ekkor Benes még hajthatatlan a magyarok számára is előnyös kétoldalú megállapodásra, egyoldalú előnyökre törekedett. Még nem látszottak kristálytisztán Közép-Európa politikai változásaiban a Cseh-szlovák államot létében fenyegető új szövetségek, és azok nyílt politikai törekvései. Mihelyt ezek észlelése után Benes előnytelen, gesztusértékű kétoldalú megegyezésre is hajlandó lett volna, – a magyarok követelései már túlhaladták azt.

Az oktatás terén bekövetkezett tragikus végkifejletről olvashatunk Dedinszky Gyula munkájában: szerinte az 1940-es évek elejére Békéscsabán gyakorlatilag az összes iskolában megszűnt a szlovák nyelvű oktatás.⁵⁰ Akkor a törvény és a valóság kettő volt, mert a területgyarapodások után a kormány kedvezőbb törvényt alkotott.

Ebben a mondhatni lehetetlen helyzetben próbált a helyi szlovákság valamennyire változtatni az oktatáson. Az 1941. október 9-én Békéscsabán az ev. egyház gyűléstermében a csabai, komlói, pitvarosi, csanádalberti, nagybánhegyesi, nagylaki szlovákok képviselőinek jelenlétében megalakult Szlovák Nemzeti Egység Pártja Körzeti Titkársága. A kormányzati, rendészeti szervekkel történt kezdeti viharos összetűzések után nekiláttak az oktatás helyzetének felméréséhez, valamint a szlovák nyelvű oktatásra vonatkozó igények összegyűjtéséhez.⁵¹ A Kerepecky András vezette csabai titkárság szorgos feltáró munkával összeállított egy anyagot a központ részére, nevekkal és aláírásokkal igazolva az igényeket. 1943-ra olyan munkát tettek le az asztalra, amelyet már be lehetett nyújtani a miniszterelnöknek s amelyben 19 szlovák tannyelvű elemi népiskola létesítését kérték. A beadványban csupán három alföldi település szerepel: Nagybánhegyes, Tótkomlós, Nagylak. A többi a visszacsatolt területek települései voltak. Ugyanis közben a hivatalok tudomást szereztek a szlovák törekvésekről, a felmérésről és az igények összegyűjtéséről, s a minisztérium, ellenlépésként a helyi eljárásokat befolyásolták annak érdekében, hogy a szlovák egyéneket lebeszéljék nemzetiségi vezetőik céljainak támogatásáról. Ezekről az elbeszélésekről a helyi SzNEP képviselőknek beszámoltak, ezeket jegyzőkönyvezték s megküldték a budapesti országos központnak.⁵²

A háborús események nem tették lehetővé, hogy a szándékok kiteljesedjenek. A háborút követően Magyarországon első ízben 1945 őszen kerül sor a nemzetiségi iskolaügy jogi szabályozására. 1945. október 24-én született meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány 10.030/1945 számú rendelete mely 1945. október 31-én lépett hatályba. Tartalmazta, hogy legalább tíz tanuló szülei kérésére a szülők szavazással kellett eldöntsék a nemzetiségi nyelv bevezetését. Ez is azt jelzi, hogy a rendelet és megalkotói nem tekintették a nemzetiségeket megillető, alapvető egyéni és kollektív jognak a kisebbségek anyanyelvi oktatásának kérdését. Ugyanis azt külön kérésre szándékoztak teljesíteni ill. biztosítani.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy ennek ellenére az oktatás, mint lehetőség felvetése, a térség korabeli államai között 1945 után nem igen merült fel, így ez egyben kezdeményező, példajelleggel is bírt. A 330/1946 ME. Sz. rendelet már kiküszöböli ezt a csorbát. Ezzel a

rendelettel elismerték a nemzeti kisebbségek kollektív jogának a nemzetiségi oktatást, mintegy pozitív ellenpéldát is mutatva így a kialakuló európai népi demokráciák gyakorlatához képest. A Magyar Nemzet 1945 szeptember 8-i tudósítása beszámol az 1945-46-os tanévben beindított a Szegedi Tankerületi Főigazgatóság területén (Kiskiráltság, Tótkomlós, Ambrózfalva, Csánadalberti, Nagybánhegyes, Nagykopáncs, Pitvaros, Szarvas-Ezüst-szőlők;) a Budapest Vidéki Tankerület Főigazgatóság területén (Perbál, Csobánka).

Az 1946 februárjában aláírt magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény végrehajtása nagymértékben visszavetette a hazai szlovák tannyelvű népiskolák számát. A félelmek, bizonytalanságok hatására sok esetben a tíz fő igénylő sem volt meg az indítványozáshoz. Az áttelepülni szándékozók jelentkezése tét nélküli civil kurázi volt. Az 1946/47 –es tanévben az országban 13 szlovák tannyelvű népiskola működött, az 1947/48-as tanévben már 16. Egy évvel később az 1948/49-es tanévben viszont már csak 8 iskola működött. Ebben látszik igazán a lakosságcsere negatív hatása. A lakosságcsere végére a 8 iskolából is csak 1 maradt életképes, a többi elnéptelenedés miatt megszűnt. Akik maradtak, azok is félelemből, óvatosságból nem a szlovák tannyelvű iskolákba írták gyermekeiket, hanem a nyelvoktatóba. Ezekből az országban 1948/49-es tanév második felében 73 működött 9.900 tanulóval, 1949/1950-es tanévben pedig már 121 12.000 tanulóval. 1948 februárjában a korábbi 1946-os rendeletet a VKM módosította, mégpedig úgy, hogy kimondta, a nemzetiségi oktatást azokon a településeken is be kell vezetni, ahol a népesedési adatok alapján nincs tizenöt, azonos nemzeti kisebbséghez tartozó tanköteles gyermek. Így nyílik meg 1948/49-es tanévben Békéscsabán a szlovák körzeti általános iskola és kollégium, ahol 142 tanuló kezdte el tanulmányait. A magyarországi nemzetiségi tanügyi lépéseket 1945-1948 között Ján Bobák szlovák történész éles kritikával illeti általában. Az 1948-ibékéscsabai évnnyitót bohózatnak, a bűnök beismerésének minősítette egyik tanulmányában. Amennyiben a száraz tényeket, számszerűsíthető adatokat nézzük, valóban nem lehet derülátó véleményeket megfogalmazni. Ám szélesebb összefüggésekben nézve az eseményeket, meg kell állapítani, hogy a szülőknek olyan sok, intenzív hatás alatt kellett dönteniük, hogy a bizonytalanság, a félelem inkább visszafogottabbá tette őket. Gondoljunk csak a lakosságcsere kapcsán kialakuló hangos propagandára a menni és maradók oldaláról egyaránt. Az 1948/49-es tanévben pedig már mindaz érződik, ami addig történt. Az öntudatosabb szlovákok kitelepültek, tehát a gyermeklétszám erősen megfogyatkozott. A képesítés nélküli tanárok azért dolgozhattak, mert a Horthy-korban nem létezett felsőfokú szlovák okta-

tás, a Szlovákiából kitelepített – szlovákul jól beszélő – pedagógusok még nem álltak, állhattak munkába. A következő években ők lesznek, akik az oktatás gerincét alkotják. Szlovákul megtanították a gyermekeket tisztességgel, ám azt elvárni tőlük, hogy szlovák öntudatra neveljék őket – azután amit alig néhány évvel előtte átéltek - minden jogalapot „józan belátást és emberi érzést nélkülöz.

Bobáknak még igazat is lehetne adni, amennyiben nem zajlik a lakosságcsere, s továbbra is maradnak ugyanazok a mutatók. Akkor lehetett volna állítani, hogy a Horthy-korszaknál is rosszabb időszakot él meg a hazai szlovákság.⁵³

Vizsgálódásunk nem volna teljes, ha nem tekintenénk át a szlovák nyelvű középfokú és a felsőfokú oktatás helyzetét. Az elemi oktatáshoz képest még rosszabb a kép e két területen. Tiszta szlovák közép- és felsőfokú intézet az országban nem volt. A tárgyalt korszakban egyedül a Soproni Evangélikus Teológián oktattak szlovák nyelven bizonyos tantárgyakat. Más egyéb felsőfokú tanintézetben tanszékek sem voltak. Részint azért is, mert a szlovákság körében, társadalmi tagozódása miatt, a felsőfokú képzettség elérésére nem mutatkozott tömeges igény. Ezért a szlovák értelmiség száma csekély volt. 1920-ban 329 középiskolát végzettből 117 végzett főiskolát. 1930-ban csak 221 szlovák anyanyelvű végzett középiskolát, közülük 76 végzett főiskolát. A csökkenés tíz év alatt igen látványos. Persze, ezek a végzett emberek sem szlovák nyelven szereztek diplomájukat. Kovács Alajos indoklása szerint olyan alacsony a szlovákság részaránya a magasabb fokú iskolákban, hogy azok részére külön iskolát állítani nem érdemes. A nyelv oktatásáról már nem beszél. Uralkodó volt tehát az a szemlélet, hogy a hazai szlovákság csaknem 90%-ban kétnyelvű, tehát az ismeretek elsajátítására megfelelő számukra a magyar nyelv is. 1936-ban az egész országban két polgári fiúiskola volt, amelyben a szlovák tanulók száma említésre méltó. Ezek: Békéscsaba, ahol 378 tanuló közül 71, azaz 18,8% volt szlovák anyanyelvű, másik Tótkomlós, ahol 127 tanuló közül 53, vagyis 41,7% volt szlovák anyanyelvű. Az említett helyeken volt leány polgári is, de itt már az 50 főt sem érték el a szlovák anyanyelvűek. Az ország középiskolái közül pedig egy olyan sem akadt, amelyben nagyobb számban tanultak volna szlovák anyanyelvűek. 1936-ban az ország területén összesen 36 szlovák anyanyelvű tanult középiskolában.⁵⁴

A nyelvhasználat kérdése a közigazgatásban

A Tanácsköztársaság bukása utáni időszak első nemzetiségre vonatkozó rendelete (a 4044/1919. M.E.sz.r.) a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát mondta ki.

Mindenképpen figyelmet érdemel, s néhány jelentős cikkelyét meg kell néznünk. A rendelet 1919. augusztus 21-én már megszerkesztett, elfogadott volt, ám kihirdetésére – a román megszállás miatt – csak 1919. november 19-én kerülhetett sor a Budapesti Közlönyben.

Egy dolog rögtön szembetűnő. Kifejezései, fogalomhasználata egyértelműen az 1868. XLIV.tc.-re utalnak. Ez arra enged következtetni, hogy a Fridrich kormány is ezt tartotta tárgyalási alapnak s úgy vélték, ez megfelelő keretet biztosít a nemzetiségek élete számára.

Határozottan egyenjogúsít mindenkit mint egyént. Az anyanyelvhasználat kérdését a 2., 3., 4., 5., és a 12. paragrafus alaposan részletezi, de ezekben is a szabad és széleskörű anyanyelv használatot a települések 20%-os nemzetiségi aránya esetén biztosítja. Ez az arány a mi esetünkben Békés és Csanád megyében adott, Nógrádban egy-két településre érvényes csak.

A 13. paragrafus szól a nyelv elsajátításának intézményi háttéréről. Anyanyelvi tanszék felállítását írja elő minden tudományegyetemen. A nagyobb, zárt egységben lakó nemzetiségek pedig lakóhelyükhöz közel képezhetik magukat anyanyelven egészen odáig, „ahol a magasabb akadémiai kiképzés kezdődik.”

A 14. paragrafus liberális szellemben fogalmaz, a szabad iskolaalapítást nem csupán az elemi iskolák, de főiskolák számára is biztosítja. A közművelődés előmozdítása érdekében széleskörű lehetőségeket biztosít. Egyesületalapításra, közös pénzalap létrehozására is gondol. Eddig a pontig szinte azonos az 1868. 44.tc. nyújtotta lehetőségekkel.

A 15. paragrafus a közigazgatásban próbálja szabályozni a nyelvhasználat, nyelvismeret kérdését. Határozott követelésként írja elő, hogy a közigazgatás emberei a rendeletről számított 2 éven belül kötelesek az adott nemzetiség nyelvét társalgás szintjén elsajátítani.

Pozitív, bizalomgerjesztő hangvétele mögött egyértelműen a béketárgyalásokon való jobb pozíciók elérése, ill. a nemzetiségek megnyerése mint cél húzódott meg; bár a tényleges jószándék sem tagadható meg.

Ám mindezen szándékok ekkor már eleve kudarcra voltak ítélve. Tulajdonképpen az 1923-ban megszülető újabb miniszterelnöki rendeletig (4800/1923. M.E.sz.) a határozott kitételekből semmi sem valósult meg, s a közigazgatás emberei újabb két évet kaptak a nemzetiségi nyelve kellő mértékű elsajátítására, ami most már 1925. decemberével zárult; ezt követően már csak

az 1924. II.tc. rendelkezik: újabb két év haladékot adva, amely már 1926 végéig nyúlik. A végrehajtást szolgáló 7500/1924. M.E.sz. rendelet kimondja, hogy olyan egyént nevezzenek ki valamely közigazgatási posztra, aki az adott kisebbség nyelvét a hivatal ellátásához szükséges szinten bírja. Ezt azonban sehol nem szabályozták és nem is ellenőrizték. Így történhetett meg, hogy sok esetben évekig húzódhatott a nyelvismereti szint megszerzése.

Visszatérve a 4800/1923. M.E.sz. rendeletre. Pozitív benne, hogy megengedi: „40 tankezes esetén az állami és községi népoktatási intézetekben a szülők kívánságára az illető kisebbség anyanyelvét alkalmazni kell tanítási nyelvvül.”

Kicsit körülményesen, de megfogalmazza a köztisztviselőkkel szembeni büntetés kiszabását, ha a megszabott nyelvhasználati szabályokat megszegik. A statisztikai, de levéltári iratok is alátámasztják, hogy valóban lehettek gondok a köztisztviselők kisebbségi nyelvismerete, nyelvhasználatára, nyelvelsajátítása körül. Erre utaló adataink 1932-ig állnak rendelkezésünkre.

Már a 20-as évek végén mind többször vádolja a magyar kormányt Csehszlovákia a nemzetközi fórumokon azért, mert kisebbségeinek jogait – amelyek a kisebbségvédelmi határozatokban is szerepelnek – nem biztosítja. Amint azt az előzőekben egy 1931-es esettel szemléltettünk is.

Ezeknek a vádaknak a hatására Darányi Kálmán államtitkár összesítőt kér a szlovák települések alkalmazottainak nyelvismeretéről 1932-ben. Ennek eredménye jól kiolvasható a 18. sz. táblázatból.

18. sz. táblázat
A közigazgatási alkalmazottak nyelvismerete Békés megyében
1932

	Alkalmazottak		S z l o v á k u l	
	Összesen	Tud	Nem tud	
Békéscsaba	159	133	26	
Kondoros	11	7	4	
Szarvas	116	78+12	26	
Tótkomlós	19	12	7	
Összesen:	305	242(79,4%)	63(20,6%)	

Forrás: BéML – Bvm főisp.ir. 1/1933.

Az alkalmazottak többsége helybeli lakos. Általában – Békéscsabát kivéve – a főjegyzők nem tudnak szlovákul. Szarvas esetében nem tudni mit jelent a 12 fő „keveset tudó”.⁵⁵

Csanád vármegyei hasonló adataink 1928-ból valók. Ezek keletkezése annak a miniszteri rendeletnek (74.159/1928. III.) köszönhető, amely a kisebbségi nyelveknek a közhivatalokban

való használatát hivatott felmérni. Csanád vármegye három járásában: az elekiben, a nagylakiban és a mezőkovácsháziban - összesen hat településen jelentős arányszámban képviseltette magát a szlovákság.

Az eleki járásban Medgyesegyháza község 49%-a szlovák volt (2915 fő – 5939-ből). A nagylaki járás egészében az alább feltüntetett három községben 90%-on felül /Pitvaros 93%-a (2992 fő – 3216-ból), Ambrózfalva 92%-a (1051 fő – 1131-ből), Csanádalberti 94%-a (1438 fő – 1523-ból)/; egyben 50%-os arány található /Nagylak 50%-a (402 fő – 805-ből) szlovák anyanyelvű volt./ . Így a járás egészének 38%-a tartozott a szlovák kisebbséghez./19. sz.táblázat /

A nagylaki főszolgabírói hivatal hat fős személyzetéből két hivatali beosztott tudott szlovácul. A felsorolt hat település közül Nagybánhegyes (Chován Károly), Csanádalberti (Ladomerszky Gyula), Nagylak (Lehr János), Ambrózfalva (Kántor Pál) község vezetőjegyzői jól beszélték a szlovák nyelvet.

19. sz. táblázat
A közigazgatási alkalmazottak nyelvismerete Csanád megyében
1928

	Alkalmazottak Összesen	S z l o v á k u l	
		Tud	Nem tud
Medgyesegyháza	5	0	5
Nagybánhegyes	10	6	4
Nagylak	2	1	1
Csanádalberti	2	1	1
Pitvaros	5	2	3
Ambrózfalva	3	2	1
Összesen:	27	12(44,4%)	15(45,6%)

Forrás: CsML Csanád-Arad –Torontál vm főisp ir.: 317eln./1928.

Tehát Békés vármegyével ellentétben itt jobb volt a helyzet az elsőszámú vezetők nyelvismeretét illetően.⁵⁶ Ez a probléma olyannyira vitatott kérdés volt, hogy a Kisebbségvédelmi Konferencián is foglalkoztak vele.

Sokatmondó a Magyarság egyik 1933-as vezércikkében Eckhardt Tibor véleménye: „Az elvi összhangon túl azonban a kormány kötelessége olyan gyakorlatot teremteni, mely a nemzeti

kisebbségeket tényleg is kielégíti. Mindazt, amit a határokon túl élő magyar testvéreink számára követelünk, önként és jó szívvvel biztosítanunk kell a Csonkaországban élő összes kisebbségnek is. Nem szabad megengedni, hogy egy rövidlátó és erőszakoskodásra hajlamos közigazgatás a valóságban elkobozza azokat a jogokat, amelyeket a törvény betűje és szelleme a kisebbségeknek biztosít.”⁵⁷

Nem ok nélkül figyelmeztetett a vezércikk írója, mert a törvény szelleme többnyire csak szép elképzelésnek bizonyult, a gyakorlatban szinte semmi nem valósult meg a törvényekben és rendeletekben foglaltakból.

3. Az egyén döntésétől függő asszimilációs tényezők

Kölcsönös nyelvismeret, nyelvcsere, nyelvváltás

A nyelvhasználat szinte minden fontosabb területét megvizsgáltuk. Továbbiakban a *nyelvismereti szint* vagy a *kölcsönös nyelvismeret* alakulását vizsgáljuk meg. Nem utolsó sorban azzal a szándékkal, vajon megtörtént-e, s ha igen milyen mértékben a *nyelvcsere* ill. *nyelvváltás*. A használt nyelv, az elsősorban beszélt nyelv, a szülői ház nyelve és a gondolkodás nyelve terén bekövetkezett változás, változtatás, egyéni akaratból történt váltás valóban eredményezheti idővel a tudatban, a lélekben történő változást is – a korábbi önazonosság megváltozását.

Balás Károly fejtegetései közül a 20. század elejéről ismert az a vélemény, hogy a beolvaszó elem az általános és nemzeti érdekekkel szemben csak egyéni érdeket ismerjen s ne külön nemzetiségi, faji érdeket. Szerinte az olvaszt be, aki nyelvét érvényesíti. A beolvasztó elem pedig a beolvaszottnak nem csupán nyelvét és érzületét, hanem gazdasági erejét és anyagi javait is a maga számára foglalja le. E szerint az asszimiláció nagy műve a magánéletben a magánművelődés során megy végbe s ezzel szerzi meg a nemzeti társadalom az idegen nyelvű vagy fajú egyént a maga részére. Igen figyelemre méltó megállapításokat tesz a vegyes házasságokról. Megállapítja, ha két különböző nyelvű egyén köt házasságot, akkor a kettő közül az asszimilálja a saját anyanyelvének táborába az új családot, akinek sikerül saját nyelvét gyermekei nyelvévé tenni (Itt Balás „anyanyelven” a domináns nyelvet érti.). Így a nagy

mű annak a kis embernek a házassági, érintkezési viszonyai, levelezése, gazdasági élete, családalapítása révén megy végbe. Itt látja a nemzeti beolvastás kérdésének súlypontját.¹

Susan Gal a nyelvcserevel kapcsolatos konklúziója, hogy az nagyon fontos társadalmi, gazdasági, politikai tényezőktől függ. Ugyanakkor hasznosnak véli a belső feltételek vizsgálatát is. Ezek közé sorolja az emberek belső mentalitását, a nyelvhez kötődő, tapadó értékrendszerét és attitűdöket. Ezek határozzák meg – véleménye szerint -, hogy lesz-e nyelvcsere és melyik irányba.² A nyelv messzemenően befolyással van az egyén tudatára. Az egyes nemzetiségek egyéni ill. kollektív tudata túlmutat a nemzetiségi lét ösztönösségi szakaszán. Ezzel nem lehet születni, hanem a társadalmi fejlődéssel együtt járó egyéni vagy társas tulajdonság, s nem utolsó sorban annak függvénye, hogy milyen társadalmi miliőbe, környezetbe születik bele valaki, és az ott szerzett benyomások hogyan kísérik végig egész életében.³ Egy bizonyos, hogy azok a Magyarország területén élő szlovákok, akik a 20.század első felét megélték, s végig magyar közigazgatási fennhatóság alatt, megtapasztalhatták mindazt, amit az elméletek megfogalmazói papírra vetettek. Toleranciáról egyáltalán nem tanúskodtak a módszerek. A türelmetlenség sokszor lemérhető a nyelvismereti statisztika számsoraiból is. 1890-ben magyarul 228 ezer szlovák tudott, míg szlovákul 269 ezer magyar. Ez az 1880-as évhez viszonyítva 2,28%-al több a szlovákok részéről (1880:176.693). A beolvadás fontos mutatója, hogy mennyi volt az összes szlovák 1890-ben és 1910-ben, s közülük hányan tudtak magyarul 1890-ben és 1910-ben. Itt a %-os elmozdulás pontosabb állapotot fejez ki. A magyarság és a szlovákok számarányát tudva, élesen kirajzolódik itt is az intenzívebben alkalmazkodni akarás a szlovákok részéről. A 228 ezer magyarul tudó szlovák a szlovákok 12 %-át jelenti 1890-ben, míg a magyarok esetében mintegy 5.4%-ot a népességükből. 1920-ra a lakosságon belüli lélekszámukhoz viszonyítva a szlovákok már 81%-a tud magyarul s csak 19%-a nem. Nem összevetésként csak érzékeltetésként említhető az 1930-as adat. A magyarul tudók aránya 86,5%, ugyanakkor már csupán 13,5% szlovák lakos nem tudott magyarul.⁴ Ez az arány valószínűleg azért alakult ilyen magasra, mert a trianoni határokon belüli szlovákok többségében ekkor már kétnyelvű. Ezek területi megoszlását mutatja a 20.sz. táblázat.

20.táblázat
A szlovákok magyarul tudása törvényhatóságokint 1920-ban és 1930-ban

Ország rész, törvényhatóság	S z l o v á k a n y a n y e l v ű										A magyarul nem tudók számának növ. ill. fogyása	
	össze- sen	ebből magyarul				össze- sen	ebből magyarul					
		tud		nem tud			tud		nem tud			
		szám	%	szám	%		szám	%	szám	%		
1920					1930					szám	%	
Dunántúl												
Baranya vm.	135	111	82.2	24	17.8	80	72	90.0	8	10.0	-16	-66.7
Pécs t.jv.	115	110	95.7	5	4.3	90	81	90.0	9	10.0	4	80.0
Fejér vm.	4.965	4.289	86.4	676	13.6	2.403	2.153	89.6	250	10.4	-426	-63.0
Székesfehérvár t.jv.	68	65	95.6	3	4.4	35	33	94.3	2	5.7	-1	-33.3
Győr, Moson és Pozsony vm.	261	200	76.6	61	23.4	123	104	84.6	19	15.4	-42	-68.9
Győr t.jv.	175	162	92.6	13	7.4	40	37	92.5	3	7.5	-10	-76.9
Komárom és Esztergom vm.	10.320	7.356	71.3	2.964	28.7	6.785	5.677	83.7	1.108	16.3	-1.856	-62.6
Somogy vm.	301	283	94.0	18	6.0	137	123	89.8	14	10.2	-4	-22.2
Sopron vm.	86	78	90.7	8	9.3	41	36	87.8	5	12.2	-3	-37.5
Sopron t.jv.	85	74	87.1	11	12.9	56	53	94.6	3	5.4	-8	-72.7
Tolna vm.	161	148	91.9	13	8.1	66	58	87.9	8	12.1	-5	-38.5
Vas vm.	171	160	93.6	11	6.4	93	87	93.6	6	6.4	-5	-45.5
Veszprém vm.	730	634	86.9	96	13.1	512	486	94.9	26	5.1	-70	-72.9
Zala vm.	173	169	97.7	4	2.3	107	99	92.5	8	7.5	4	100.0
Összesen:	17.746	13.839	78.0	3.907	22.0	10.568	9.099	86.1	1.469	13.9	-2.438	-62.4
Alföld												
Bács-Bodrog vm.	77	66	85.7	11	14.3	63	63	100.0	-	-	-11	-100.0
Baja t.jv.	43	40	93.0	3	7.0	18	18	100.0	-	-	-3	-100.0
Békés vm.	52.386	42.020	80.2	10.366	19.8	42.760	36.897	86.3	5.863	13.7	-4.503	-43.1
Bihar vm.	438	424	96.8	14	3.2	312	285	91.3	27	8.7	13	92.9
Csanád, Arad és Torontál vm.	12.553	9.448	75.3	3.105	24.7	12.852	10.463	82.8	2.209	17.2	-896	-28.9
Csongrád vm.	114	108	94.7	6	5.3	312	268	85.9	44	14.1	38	633.3
Hódmezővásárhely t.jv.	155	137	88.4	18	11.6	117	108	92.3	9	7.7	-9	-50.0
Szeged t.jv.	347	337	97.1	10	2.9	112	103	92.0	9	8.0	-1	-10.0
Hajdu vm.	41	41	100.0	-	-	29	24	82.8	5	17.2	5	-
Debrecen t.jv.	105	103	98.1	2	1.9	96	89	92.7	7	7.3	5	250.0
Jász-Nkun-Szolnok vm.	747	663	88.8	85	11.2	568	546	96.1	22	3.9	-62	-73.8
Pest-P.-S.-Kiskun vm.	27.693	22.581	81.5	5.112	18.5	18.802	16.584	88.2	2.218	11.8	-2.894	-56.6
Budapest szfv.	14.011	12.747	91.0	1.264	9.0	7.764	7.003	90.2	761	9.8	-503	-39.8
Kecskemét t.jv.	121	119	98.3	2	1.7	47	45	95.8	2	4.2	-	-
Szabolcs és Ung vm.	443	366	82.6	77	17.4	242	209	86.4	33	13.6	-44	-57.1
Szatmár, Ugocsa és Bereg vm.	18	16	88.9	2	11.1	8	8	100.0	-	-	-2	-100.0
Összesen:	109.292	89.216	81.6	20.076	18.4	84.102	72.893	86.7	11.209	13.3	-8.867	-44.2
Észak												
Abaúj-Torna vm.	1.167	969	83.0	198	17.0	606	489	80.7	117	19.3	-81	-40.9
Borsod, Gömör és Kishont vm.	2.815	2.469	87.7	346	12.3	1.708	1.609	94.2	99	5.8	-247	-71.4
Miskolc t.jv.	486	468	96.3	18	3.7	255	232	91.0	23	9.0	5	27.8
Heves vm.	1.843	1.435	77.9	408	22.1	1.350	1.095	81.1	255	18.9	-153	-37.5
Nógrád és Hont vm.	7.007	5.418	77.3	1.589	22.7	5.506	4.609	83.7	897	16.3	-692	-43.6
Zemplén vm.	1.526	1.126	73.8	400	26.2	724	595	82.2	129	17.8	-271	-67.7
Összesen:	14.844	11.885	80.1	2.959	19.9	10.149	8.629	85.0	1.520	15.0	-1.439	-48.6
Mindössze:	141.882	114.940	81.0	26.942	19.0	104.819	90.621	86.5	14.198	13.5	-12.744	-47.3
Ebből: Vármegyék	126.171	100.578	79.7	25.593	20.3	96.189	82.819	86.1	13.370	13.9	-12.223	-47.8
T.j. városok	15.711	14.362	91.4	1.349	8.6	8.630	7.802	90.4	828	9.6	-9	-38.6

Forrás: Kovács Alajos : A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936.32.o.

Ha Budapestet vesszük szemügyre látható, hogy az egyes előretörési pontok mely időszakokra tehetők. A csak anyanyelvüket ismerők száma azt mutatja, hogy 1880 és 1890 között egy rapid emelkedés, egyfajta pressziót jelez s ez a politikai és köztörténeti eseményekből vizsgálható. A másik nagyobb hullám 1900 és 1910 közé esik. (Lásd a 21.sz. táblázatot.)

21. táblázat
A csak anyanyelvükön beszélők száma és aránya Budapesten 1880–1920

Év*	Né- pes- ség	Ma- gyar	Ebből			Né- met	Ebből			Szlo- vák	Ebből		
			csak magyarul beszél				csak németül be- szél				csak szlovákul beszél		
			sz. szerint	%			sz. szerint	%			sz. szerint	%	
1880	355.6 82	201.5 05	63.83 4	31. 7	18.0	122.4 54	71.29 9	58.2	20.1	21.84 7	8.315	38.1	2.3
1890	486.6 71	326.5 33	146.1 44	44. 7	30.0	115.5 73	58.65 8	50.7	12.1	27.12 6	11.13 9	41.1	2.3
1900	703.4 43	559.9 65	271.1 10	48. 4	38.5	98.51 5	30.56 8	31.0	4.4	24.09 1	7.944	33.0	1.1
1910	880.3 71	756.0 70	415.1 48	54. 9	47.2	78.88 2	16.53 9	21.0	1.9	20.35 9	3.225	15.8	0.4
1920	928.9 96	837.8 58	472.3 42	56. 4	50.8	60.42 5	10.60 3	17.5	1.1	14.01 1	939	6.7	0.1

* 1880–1900. évi adatok a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal, az 1910. és 1920. éviéek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal adatai.

Forrás : Magyar Statisztikai Szemle 1928. 1.szám 31.o.

22.táblázat
A három főnemzetiség kölcsönös nyelvismerete Budapesten 1900 --1920

Év	Ma- gyar	Ebből				Né- met	Ebből				Szlo- vák	Ebből			
		németül		szlovákul			magyarul		szlovákul			magyarul		németül	
		tud					tud					tud			
		szám sz.	%	szám sz.	%		szám sz.	%	szám sz.	%		szám sz.	%	szám sz.	%
1900	559.9 65	270.4 58	48. 3	47.84 1	8.5	98.51 5	60.02 4	60. 9	10.94 6	11. 1	24.09 1	14.37 4	59. 7	7.369 6	30. 6
1910	756.0 70	313.4 00	41. 4	53.39 4	7.1	78.88 2	57.21 9	72. 5	7.553 9	9.6	20.35 9	16.22 2	79. 7	5.437 7	26. 7
1920	837.8 58	329.9 12	39. 4	42.66 5	5.1	60.42 5	47.77 0	79. 0	4.119 0	6.8	14.01 1	12.74 7	91. 0	4.062 0	29. 0

Forrás:Magyar Statisztikai Szemle 1928. 1.szám 32.o.

A jelentős eltérés azt mutatja, hogy a magyarság 56.4%-a 1920-ra nem is akarta egyik nemzeti kisebbsége nyelvét sem megtanulni Budapesten. Sőt ha követjük a 22. sz. táblázat számsorait, akkor látható, hogy ugyanott – Budapesten - a kölcsönös nyelvismeret számadatai mutatják, hogy a szlovák fokozatosan kikopó nyelv a magyarok ismeretéből. Egyféle hátrálynak foghatjuk fel Budapesten a szlovák ipari munkások esetében, hogy a szakipari nyelv a német.

Olyannyira igaz ez, hogy 1907-ben amikor rendőrségi vizsgálatot indítottak a Budapesti Szlovák Egyesület ellen, annak szlovák nyelven írott iratait beszédtek – a közigazgatás évekig benntartotta azokat a hivatalban, mert nem volt kellő számú hivatalnok, aki olyan szinten tudott volna szlovákul, hogy azt folyamatosan lefordítsa. Külön pénzt a fordításra pedig nem óhajtott költeni a kerületi hivatal. Ezzel szemben a magyarul is tudó szlovákok aránya felszökött 91%-ra 1920-ra. A 23. sz. táblázat hosszabb időhatárra vetítve, de csaknem ugyanazt rajzolja ki, amit a 20-as ill. 22-es táblázat, csak összesítve általában a három fő nyelv elterjedtségét.

23. táblázat
A három főnyelv elterjedtsége Budapesten az 1880–1920

Év	Összes népesség	Ebből általában					
		Magyarul		németül		szlovákul	
		számszerint	%	számszerint	%	számszerint	%
1880	355 682	255.870	72.0	264.758	74.4	52.246	14.7
1890	486 671	400.611	82.3	313.040	64.3	66.901	13.7
1900	703.443	643.655	91.5	387.276	55.1	84.377	12.0
1910	880.371	844.175	95.9	409.727	46.5	82.529	9.4
1920	928.996	911.394	98.1	402.657	43.3	61.565	6.6

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1928. 1. szám 32.o.

24. táblázat
Magyar–szlovák települések

Város, község	Év	Lélekszám	Ebből		A ma- gyarok	A szlo- vákok	Az összes lakosságból			
			ma- gyar	Szlo- vák	közül				csak	
					szlová- - kul	magya- - rul	magya- - rul	szlová- - kul	magya- - rul	szlová- - kul
					t u d					
s z á z a l é k b a n										
Békésszentandrás	1910	7.137	79.0	20.0	5.5	71.3	94.1	24.4	73.7	5.7
	1920	7.043	90.6	8.8	15.2	79.5	98.1	22.6	75.2	1.7
Zagyvapálfalva	1910	3.502	77.1	17.4	13.0	29.5	84.0	28.3	63.7	11.7
	1920	3.449	90.6	6.6	6.4	59.7	96.7	13.6	82.1	2.6
Pilis	1910	5.762	76.9	22.4	57.7	61.7	91.1	66.9	31.2	8.6
	1920	6.185	85.5	14.3	54.0	70.7	95.7	60.5	38.1	4.2
Szód	1910*	3.675	92.5	5.3	46.4	39.5	95.7	48.4	42.1	3.2
	1920	3.021	79.9	19.3	46.0	69.1	94.0	56.1	39.3	6.0
Szarvas	1910	25.87	36.8	62.8	67.0	76.2	85.0	87.6	10.3	14.9
	1920	9	59.0	40.7	74.5	81.8	92.5	84.8	12.7	7.4
		25.22 4								
Békéscsaba	1910	42.59	31.2	67.3	41.3	69.9	79.4	80.6	15.0	19.8
	1920	9 46.63 3	45.9	53.0	50.2	80.8	89.6	76.4	18.3	10.1
Nagybánhegyes	1910	5.204	47.4	51.7	13.1	67.4	83.0	58.1	40.0	16.8
	1920	5.245	39.5	59.5	9.8	71.6	82.9	63.7	34.1	16.8
Tótkomlós	1910	10.50	10.9	88.6	59.6	53.3	58.6	95.3	3.6	41.5
	1920	2 10.42 0	13.1	86.5	49.0	64.5	69.2	93.0	5.9	30.6
Sári	1910	2.865	40.1	59.9	69.3	58.7	75.2	87.9	11.5	24.1
	1920	3.001	10.3	89.6	29.8	80.5	80.8	92.7	7.0	17.5
Pitvaros	1910	2.936	5.8	93.5	56.5	52.5	55.5	97.1	2.3	44.4
	1920	3.091	8.8	90.7	59.0	62.1	65.6	96.2	2.8	34.4

* Alsó- és Felsőgöddel

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1928. 1. szám 27.o.

A vegyes nyelvű községek és városok sorában a statisztika 10 magyar-szlovák települést mutat be. Ezekből 6 Békés és Csanád megyéhez tartozik a többi Budapest környéki település. (Lásd 24. sz. táblázat.) Érdekes jelenségekre figyelhetünk fel. Míg Pitvaros, Szód és Pilis településeken 1910 és 1920 között a szlovákul tudó magyarok száma azonos szinten maradt, addig a szlovákok magyarul tudása mindenütt ugyanezen időhatáron belül legalább 10 %-ot emelkedett. Még Békéscsaba estében közelítenek a számsorok a legjobban. Itt 1910 és 1920

között 8.9%-al nőtt a szlovákul tudó magyarok száma , ugyanakkor 10.9%-al nőtt a magyarul tudó szlovákok létszáma. E szempontok szerint Békésszentandrás esete kirívó. 1910-től 1920-ra lélekszámuk az összlakosságon belül 20%-ról 8.8%-ra csökken. Ugyanakkor valami „hajtóerő” folytán az 1910-es magyarok szlovákul tudása 1920-ra 5.5%-ról 15.2%-ra növekedett, miközben az iskolaügy tárgyalásánál pont a szlovák nyelv kiszorítását tűzték célul. A települések sorából Nagybánhegyes községben megmaradt a csak szlovákul beszélők aránya az 1910-es szinten:16.8%-on. A csak magyarul tudók aránya három településen csökkent 1910-hez képest 1920-ra : (Nagybánhegyes, Sári és Sződ) a többiekben mindenütt nőtt.

25.táblázat
Magyar-német-szlovák települések

Város, község	Év	Lélekszám	Ebből			A magyarok			A németek	A szlovákok	Az összes lakosságból					
			magyar	német	szlovák	közül			magyarul	magyarul	németül	szlovákul	csak			
						németül	szlovákul	magyarul					magyarul	németül	szlovákul	
																t u d
s z á z a l é k b a n																
Rákoskeresztúr	1910	6.699	66.0	6.9	26.0	16.4	34.2	84.4	73.8	91.8	18.7	53.6	35.4	1.0	6.6	
	1920	6.029	94.4	1.7	3.4	13.3	54.5	86.0	75.8	98.9	14.5	56.0	36.7	0.2	0.7	
Tatabánya	1910	8.101	63.9	14.4	9.3	16.8	7.9	80.3	85.2	87.5	29.4	16.3	9.7	3.7	2.4	
	1920	8.491	82.2	7.6	4.7	16.5	8.0	91.8	92.5	97.7	23.0	12.7	62.7	0.5	0.3	
Tokod	1910	2.645	83.3	8.1	7.8	12.4	8.6	47.4	40.5	90.6	20.4	16.7	68.7	3.6	3.6	
	1920	3.234	80.3	8.2	10.2	11.6	8.1	83.5	81.2	96.4	21.6	18.6	67.0	1.1	1.8	
Mezőberény	1910	13.285	40.5	22.4	37.0	12.7	10.1	91.3	76.1	89.2	27.9	41.6	32.2	2.0	8.8	
	1920	13.477	49.0	21.8	29.1	12.3	19.3	95.0	85.4	94.7	28.0	39.0	33.6	1.0	4.2	
Piliscsaba	1910	2.447	23.0	58.7	17.9	51.4	16.7	57.1	69.3	69.1	83.4	25.0	9.8	24.6	3.5	
	1920	3.189	31.9	53.1	13.3	34.3	8.2	59.2	67.5	73.6	69.0	24.4	19.5	20.4	3.0	

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1928.I.szám 28.o.

A vegyes nyelvű települések vizsgálata során a magyar-német-szlovák települések esetében kirívó változások a magyarság javára csak Tatabányán mutathatók ki. 1910-hez képest 1920-ra 52%-os a csak magyarul tudók növekedési aránya. A többi települések közül Piliscsában van még közel 10%-os növekedés, de a többi (Mezőberény, Tokod, Rákoskeresztúr) helyen alig 1-1.5%-os a növekedés.A magyar-német-szlovák nyelvű települések szlovákjainak és németjeinek magyarul tudása 1910-től 1920-ra Tokodon egyformán 40%-körüli, ami igen jelentős.(Lásd 25.sz.táblázat)

Van egy magyar-szlovák-román vegyes nyelvű település is . Ez Medgyesegyháza.

Medgyespuszta hozzácsatolásával nyerte igazából román nyelvű lakosságát. A településen közel 90%-ban tudott a lakosság magyarul már 1910-ben is. Így jelentősnek mondható változás be sem állhatott. (Lásd a 26.sz. táblázatot.)

26. táblázat
Magyar–szlovák–román település

Város, község	Év	Lélek- szám	Ebből			A magya- rok			A szlo- vákok	A ro- máno k	Az összes lakosságból					
						közül						csak				
			ma- gyar	szlo- vák	ro- mán	szlo- vákú l	ro- mánu l	magyarul	ma- gya- rul	szlo- vá- kul	ro- má- nul	ma- gya- rul	szlo- vá- kul	ro- má- nul		
			t u d													
S z á z a l é k b a n																
Medgyesegy- háza*	1910	3.628	39.4	57.4	1.4	18.9	4.8	82.6	61.2	89.1	65.0	3.4	28.9	10.0	0.5	
	1920	5.504	38.1	48.3	11.6	19.9	4.7	89.8	58.1	89.8	56.8	15.4	27.8	4.8	4.8	

* Medgyespuszta idecsatolása különösen a románok számát növelte meg.
Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1928. I.szám 29.o.

27. táblázat
Magyar–német–szlovák–horvát, szerb települések

Város, község	Év	Lé- lek- szám	Ebből				A magyarok				A németek	A szlovákok	A horv.- szerb	Az összes lakosságból							
							közül								Csak						
			magyar	német	szlovák	horvát-szerb	németül	Szlovákul	horv.- szerb	magyarul	magyarul	németül	szlovákul	horvát- szerbül	magyarul	németül	szlovákul	horv.- szerb			
			t u d																		
s z á z a l é k b a n																					
Szentendre	1910	5.673	52.	16.	16.	14.	37.	20.	18.	77.	79.	78.	89.	44.	36.	33.	27.	3.0	3.3	2.6	
	1920	5.877	4	1	6	3	0	2	3	1	0	3	5	5	5	5	2	2.0	1.9	1.0	
	1920		72.	9.6	9.4	7.9	31.	15.	14.	76.	77.	83.	94.	35.	23.	20.	41.				
Pomáz	1910	4.477	42.	28.	11.	16.	32.	23.	17.	73.	88.	76.	87.	51.	31.	32.	23.	7.5	1.2	3.0	
	1920	4.920	9	7	0	7	5	9	9	7	7	1	0	8	0	1	9	3.8	0.7	1.9	
	1920		70.	14.	5.3	9.0	38.	17.	11.	71.	87.	78.	93.	44.	21.	20.	36.				

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1928. I.szám 30.o.

A magyar-német-szlovák-horvát-szerb települések sorában találjuk Szentendrét és Pomázt. Mindegyik nemzetiség aránya csökkenést mutat, miközben magyarul tudásuk közelít a 100%-hoz. Azt azonban láthatjuk, hogy a nemzetiségek nem egymás rovására, hanem kizárólag a magyarok javára mutattak fel eredményeket. (Lásd 27.sz táblázat)

Az is egyértelmű a statisztikai számsorokból, hogy a nemzetiségi, kisebbségi nyelvet beszélőkre ugyanazok a hatások gyakoroltak nyomást, s mindenütt nekik kellett „visszavonulót fűjni”. E hatásoknak a 10 ezer fős, vagy az ezt jelentősen meghaladó népességű falvak, városok tudtak ellenállni, nagysága és földrajzi közelsége demográfiai-kulturális támaszként szolgált, vegyes települések esetén is. Ennek feleltek meg a Békés és Csanád megyei szlovák települések. Itt volt még esély a megmaradásra, hiszen a magyarul tudás mellett a szlovákul tudás is jelentős százalékos arányt képvisel. Olyannyira, hogy a 10 magyar-szlovák településből 8-ban a szlovákul tudók aránya magasan felülmúlja az 50%-ot. Ez azt jelenti, hogy a kétnyelvűség dominál, de nem tudott egyik nyelv sem végérvényesen a másik fölé kerekedni. Tehát 1920-ig ezeken a településeken a nyelvharc még nem dőlt el. Az iskolák homogenizálása, az egyházak nyelvének homogenizálására való törekvések, a névváltoztatási kényszerek csak ezt az időt követően vesznek lendületet, de nemzetközi politikai események már elvonták a figyelmet, lekötötték valamennyit az energiákból, amelyek korábban csak a kisebbségek legyűrésére irányultak. A tapasztalatok igen sanyarúak, keserűek, kiábrándítóak voltak a szlovákok számára. Ilyen körülmények között éltek a szűkre szabott térben kulturális életüket – amint azt a későbbiekben majd látni fogjuk.

Egy bizonyos helyzetük így is közelített a végjátékhoz. Az első nagy csapást, az anyanemzettől való izoláltság okozta az első világháború után. Amit a csehek mértek a szlovákokra. Nem volt tovább lehetőség az esetleges etnikai utánpótlásra, miközben az erősebb szlovák öntudatú egyének távoztak. A második csapást az iskolák hiánya, a szlovák élet (közélet) megélhetőségének folyamatos visszaszorulása, a kollektív szlovák élet lehetőségeinek fokozatos beszűkülése jelentette. Mindezek hiánya fásultságot, kiábrándultságot eredményezett körükben. A II. világháború borzalmainak megélése után, a demonstratív gyűlések eszközeinek felhasználásával már könnyűszerrel rávehetők voltak évszázados szülőföldjük elhagyására. Ezek is hozzájárultak, ahhoz, hogy kezdetben olyan arányban jelentkeztek a kitelepülésre. A harmadik csapást maga a lakosságcsere jelenti számukra. Ezt azonban majd egy másik fejezetben taglaljuk részleteiben.

A kivándorlás hatása

Az asszimilációt elősegítő jelenségnek tartották a *kivándorlásokat* különösen demográfiai hatása miatt. Csanád megye levéltári adatait átvizsgálva kiderül, hogy 1900 és 1918 kö-

zött Csanád vármegyéből összesen 172 fő vándorolt ki az Egyesült Államokba. A legtöbben Nagylakról és Pitvarosról. Ezek között azonban nem volt ritka a román ill. szerb valamint a magyar anyanyelvűek kivándorlása sem. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az összes 172 főt mint végleges fogyást, veszteséget nem lehet elkönyvelni, hiszen a visszavándorlásról ezek az iratok nem tájékoztattak.⁵

A 19. század és a 20. század fordulóján készült táblázat a kivándorlásokról - nemzetiség szerint - arról tanúskodik, hogy a szlovák elem öt év átlagában(1899 és 1903 között) szinte azonos nagyságrendű kivándorlási létszámot produkál, tehát kiegyensúlyozott. A magyar nemzetiségűek lassan, de folyamatosan emelkedő kivándorlási létszáma jelenthetett komolyabb aggodalmat. A szlovákok esetében nem is a trianoni határokra vetített szlovákságot érintették az évenkénti tizenötezeret meghaladó számok, hanem a Felső-Magyarország szlovák vármegyéit. A táblázat szerint az utolsó esztendő (1903) visszavándorlási adatai is megtalálhatók. Ez pedig azt mutatja, hogy a szlovák anyanyelvű kivándorlók 44%-ban visszatérnek. Tehát az igazi kivándorlási veszteség is ennek megfelelően alakul át. Ezekből is kitűnik, hogy a trianoni határokra vetítve a szlovákokat nem érintette érzékenyen a kivándorlás ténye. Tehát asszimilálódásukra és beolvadásukra a kivándorlás különösebb jelentőséggel nem bírt.

28. sz. táblázat
A kivándorlók nemzetiség szerinti megoszlása
1899–1903

Nemzetiség	1899	1900	1901	1902	1903	Visszavándorolt 1903-ban
Magyar	8.322	9.883	14.301	17.821	17.896	5.346
Német	4.068	4.393	5.328	8.147	10.901	1.344
Szlovák	14.251	14.170	19.302	18.760	17.063	7.525
Román	4.472	3.092	4.973	4.429	5.585	1.122
Rutén	1.676	3.116	3.553	3.328	3.204	1.450
Horvát-szerb	3.909	3.928	7.483	10.698	13.026	183
Egyéb	405	306	437	872	782	60
Összesen	37.193	38.888	55.377	64.055	68.457	17.030

Forrás: Kenéz Béla. Magyarország népességi statisztikája. Bp. 1906. 214., 264. o

A vegyesházasságok és az asszimiláció

Az asszimiláció szempontjából a *vegyes házasságok*nak mindig nagy jelentőséget tanúsítottak. Ugyanis vegyes házasságon belül történhet meg leghamarabb a nyelvváltás. Ezzel egyidejűleg várható a tudati és nemzetiségi hovatartozás változása is. A kimutatásokból látszik, hogy a vegyesházasságok a tárgyalt időszakon belül a szlovákságot létében fenyegető veszélynek nem jelentettek. Egy 1897-es összesítés szerint a szlovákok az év házasságaiból 11.57%-ot értek el. Ebből 10.89% szlovák és szlovák között kötött. A vegyes házasság mindösszesen 0.68%. Ennek is csak 50%-a esik a magyar és szlovák között kötött házasságra. Az összes szlovák házasságok 0.38%-a.⁶ Így ezt sem nevezhetjük a nemzetiség feladás lényeges tényezőjének. Ugyanis 1903-ban az 1897-es arányok és számok teljes mértékben megmaradtak. Igaz ugyan, hogy Budapest esetében 1908-ban ez a százalékos arány már 23%. Azonban még mindig a Budapesten élő szlovákok 77%-a szlovák párt választott magának. 1924-ben pedig ez a budapesti arány megfordul s a további bevándorlási utánpótlást nélkülöző budapesti szlovákság igen gyorsan más anyanyelvű és nemzetiségű párt keres házassáskor magának.⁷ Tehát minden valószínűség szerint 1920-ig nem számottevő asszimilációs tényező a vegyesházasság a szlovák elem életében a trianoni határokon belül, kivéve a már jelentősen megfogyatkozott budapesti szlovákokat. Ugyanezt támasztja alá egy tótkomlói vőfély (starejší), Franko János által 1888-tól 1924-ig (46 éven át) vezetett házasságkötések jegyzéke (788 házasság kötődött ez idő alatt). Jól kirajzolódik, hogy a tótkomlóiak a 46 év alatt egymás között ill. Pitvaros, Ambrózfalva, Tótbánhegyes (Nagybánhegyes), Csanádalberti, Békéscsaba és Nagylak szlovákságával házasodtak. Így csak 1948 után helytálló azon vélemény, mely szerint jellemző a lélekszámban időközben jelentősen megcsappant szlovákság vegyes házassodása.

29. táblázat
A házasulók anyanyelve
1903

Nemzetiség	Száz házasságkötés közt volt az anyaországban		A népességben elfoglalt arány (%)
	a vőlegény	a menyasszony	
	anyanyelve (%)		
Magyar	52.9	52.7	51.4
Német	11.4	11.6	11.8
Szlovák	10.8	11.1	11.9
Román	16.3	16.2	16.7
Rutén	2.0	2.1	2.5
Horvát	1.1	1.1	1.1
Szerb	3.6	3.5	2.6
Egyéb	1.9	1.7	2.0

Forrás: Kenéz Béla. Bp. 1906. 110-115. o.

30. táblázat
Vegyes házasságok a Magyar Birodalomban
1881–1903

Év	Volt vegyes házasság a Magyar birodalomban	
	összesen	az összes házasságok %-ában
Az 1881–85-ös évek átlagában	11.942	7.26
Az 1886–90-es évek átlagában	12.023	7.97
Az 1891–95-ös évek átlagában	12.979	8.11
Az 1896–1900-as évek átlagában	15.680	8.86
1901-ben	17.033	10.00
1902-ben	17.407	10.30
1903-ban	16.416	10.30

Forrás: Kenéz Béla. Bp. 1906. 113

A nyelvhatárok alakulása

Kovács Alajos 1913-ban megjelent tanulmányában a magyarság és a nemzetiségek erőviszonyait taglalja 1880 és 1910 között. A szlovákokat 5 fő területre osztotta: 1. nyugati felvidé-

ki szlovákság a/ zárt nyelvterület b/ magyar-szlovák nyelvhatár 2. keleti felvidéki szlovákság a/ zárt nyelvterület b/ magyar-szlovák nyelvhatár 3. Biharszilágyi szlovák nyelvsziget 4. Alföldi szlovákság 5. Délvidéki szlovákság. Megállapítja: „Igen érdekes, hogy a magyarság éppen a zárt tót nyelvterületen foglalt legjobban tért, tehát a városi népesség magyarosodása folytán gyarapodott, ellenben a magyar-tót nyelvhatáron térfoglalása aránylag kisebb, sőt a nyugati nyelvhatáron nem is egészen kielégítő. Ez az adat is azt mutatja, hogy a magyarság nem annyira a nyelvhatárokon hódít, mint inkább a városokban, még pedig a nemzetiségi területeken fekvő városokban is.”⁹

A felsorolt 5 fő területen a szlovákok csökkenése 5% - 10%-ot tett ki átlagban az elmúlt 30 év alatt. Az Alföld szlováksága 5%-ról 3%-ra esik vissza 30 év alatt, a Délvidék szlováksága tartotta 30 évvel korábbi szintjét.¹⁰

Kovács Alajos azon a véleményen volt még 1910-ben, hogy a magyarság természetes szaporodási rátáján felüli növekedésnek és a nemzetiségek létszámbeli csökkenésének titka elsősorban a belső vándorlások irányának alakulásában van. A városok felé és déli irányba az Alföldre mutató vándorlás a magyarság demográfiai többletét segítette. Ugyanis a városok feloldják tömegüket, a nagy alföldi vidéki mezőgazdaságban, ha nem alakulnak ki tömbös letelepülések, akkor úgyszintén a nagy tömegű magyarságban felszívódnak. Példákat felhozva a városok közül természetesen Budapesten említi elsőként, Szegedet és Kecskemétet is ide sorolja. Budapesten 1900-ra mintegy 30.000 fős asszimilációs vesztséggel számol az 55.000 fős bevándorlásból. Szegeden 700 főből 157 tartja meg anyanyelvét, Kecskeméten 500-ból mindösszesen 40 fő szlovák anyanyelvű maradt 1900-ra. Miskolc, mint a nagyvárosok egyike a magyar-szlovák nyelvhatárhoz közeli iparváros is egyben 1910-ben Szegedhez hasonló nagyságrendben bírt szlovák népességgel. Pontosan 749 szlovák élt Miskolcon de számuk 1920-ban 486-ra csökkent.¹¹ A munkásság homogenizálódása csak a fővárosban közeledett a betelepüléshez az 1910-es időszakban. Ekkor a munkásság 82.4%-a magyar anyanyelvű volt. Országosan ez az arány csak 63.1%. Amint az előző fejezetekben már említettük a budapesti szlovák munkások aránya 1910-re 3.6%-ot tesz ki, addig az országos arányuk 10.1%. Ez azt jelentette, hogy országosan az ipar fejlődésével, megerősödött a szlovák munkásréteg is, miközben megőrizte szerepét a hagyományos iparosság is a vidéken.¹²

III.

A DÉLALFÖLDI SZLOVÁKOK A HORTHY- KORSZAKBAN

1. A magyar kormányok nemzetiségi politikája 1920 -1945

Budapest a 19. század végén a szlovákok számára fontos politikai központ volt. Mint az ország fővárosa, érthető módon ezt a szerepet töltötte be. Sajnos Eötvös József és Deák halálával alig maradt a magyar politikai garnitúrában támogatójuk, azt az egy képviselőt kivéve, akit a román választók delegáltak a parlamentbe, Mocsáry Lajos. 1875 után a Matica és három szlovák gimnázium kreált vádak alapján történő bezárása(1874) a szlovák politikai vezetést arra indította, hogy az aktív, parlamenti politizálástól visszavonuljon. Ezt az 1901-ig tartó időszakot nevezzük az önként vállalt passzivitás korszakának a szlovák politika részéről.

A nemzetiségi mozgalmak politikájában a századfordulón lényeges változás történt. A századfordulón Széll Kálmán volt az ország miniszterelnöke (1899-1903). Programszerűen szakított Bánffy nyíltan és leplezetlenül vállalt, erőszakos sovinszta nemzetiségi politikájával. Határozottan ellenezte az 1868-as nemzetiségi törvény eltörlésére irányuló követeléseket. Ebben a kedvezőnek talált légkörben a Szlovák Nemzeti Párt, a magyarországi szlovákság egészének képviselőjére hivatottan, 1901 tavaszán Túrócszentmártonban 18 pontos programjával készült fel az októberi országgyűlési választásokra. Négy öntudatos szlovák képviselőnek sikerült - ellenzéki - mandátumhoz jutni saját jogon a Szlovák Nemzeti Párt színeiben. Ez a szlovák aktivizálódás jótékony hatásal volt a többi nemzetiségre is. A következő évben aktivizálódik a román és a szerb nemzetiség politikai mozgalmá is.

Széll Kálmán kormánya után Khuen-Héderváry Károly kormányzása következett egy alig félévnyi időre. Mindkét kormánynak Wlassics Gyula volt a vallás-és közoktatásügyi minisztere. Ezt a tárcát vezette a Bánffy érában is. Bár a 20. század elején a nemzetiségi mozgalmakkal szembeni eljárások finomodtak, mégis egyfajta kontinuitás volt személye az erőszakos módszerek terén. Khuen-Héderváry kormányát Tisza István vezette kormány váltotta fel. A nemzetiségi mozgalmak bizakodó várakozással voltak iránta. Tisza úgy volt ismert előttük, hogy jól felfogott magyar érdekből – ellenzett minden sovinszta törekvést, s híve volt a megegyezést kereső tárgyalásoknak. Az 1905. év elején tartott választásokon a Szlovák Nemzeti Párt 12 jelöltjéből egyedül Milan Hodža jutott mandátumhoz. Ezt az eredményt is az Alföldi szlová-

koknak, pontosabban a Kölpényi (Kulpín) válsztókerület nemzetiségi választóinak köszönhető, ahol a szlovákok megegyeztek a szerbekkel, hogy a szlovák párt jelöltjét támogatják.

Tisza a veszített válsztás hatására lemondott, amit az uralkodó nem fogadott el, s még négy hónapig kormányzott. Őt követte Fejérváry Géza kormánya. Az alig egy éves kormányzása alatt tovább folytatódott a magyarosító tendencia, bár a választójogi kérdésekben közeledtek a nézetek a nemzetiségek és Kristóffy József belügyminiszter között.

1906 tavaszán Wekerle Sándor alakított kormányt. Az új választást követően 26 nemzetiségi képviselő jutott be a parlamentbe. Ebből 7 mandátumot a szlovákok szereztek meg. Megalakították a parlamenti nemzetiségi klubbot. Wekerle nemzetiségi politikájával folyamatos konfrontációban voltak.

Ekkor születik meg az Apponyiról elhíresült „Lex Apponyi” oktatási törvény, amely az iskolák terén történő magyarosítás dualizmus kori csúcsát jelentette.!!!!

1910-ben ismét Khuen-Héderváry alakít kormányt, amit megkönnyebbüléssel fogadtak a nemzetiségek. A választások után azonban a nemzetiségek irányába tanúsított szigor ismét fokozódott. 1913-ban jött Tisza István második kormánya. Ám a háború közeledtével már szabad tere a nemzetiségi politizálásnak alig maradt.

Az első világháború idején 1914-1918 között a nemzetiségek vezető személyiségeit internálták az ország belsejébe. Így volt ez a szlovákok esetében is. Így a Szlovák Nemzeti Párt lojalitását hangsúlyozandó felhagyott aktivitásával. Ez egészen 1918 februárjáig tartott. Akkor Šrobár visszatér Rózsahegyre s rögvest tervezetekbe fog. Dula Mátét mint a nemzeti párt elnökét felhívja, hogy hívja össze a választmányt. Levelében leírja, hogy bécsi értesülései szerint az alkotmány módosítását készíti elő az uralkodó, s ebből fakadóan bizonyosan vége a dualista berendezkedésnek. Ekkor még semmi nyoma az elszakadni vágyás programjának. 1918 márciusi levelében már viszont felvázolja a teljes függetlenség perspektíváját a vilsoni elvek alapján. A szlovák politikai pártok 1918. május 26-án Budapestre összehívott bizalmas tanácskozásán a Szlovák Nemzeti Párt megkapta felhatalmazást a szlovákság érdekeinek központi képviseletére. Ekkor azonban már csak a cseh-szlovák alternatíva került terítékre, és elhatározták a Szent István államából való kiválást. Ehhez képest a politikai helyzet csak 1918 október végére érett meg, hogy manifeszt módon ezt kinyilatkoztassák.

1919 augusztusában, amikor a Tanácsköztársaság a katonai intervenció és saját belső bajai következtében megbukott, Peidl Gyula alakította meg az ún. szakszervezeti kormányt. Ő

a polgári demokratikus hagyományokra alapozott. Létrhozta nemzetiségi minisztériumot. Ám 6 nap átadta helyét Fridrich István új kormányának. Ő is megtartotta a nemzetiségi minisztériumot. Vezetője ekkor Bleyer Jakab lett. 1919 novemberétől viszont Huszár Károly alakított kormányt. Ekkor dolgozza ki Bleyer a szlovák önkormányzat alapelveit, amit más vonatkozásban is mintának tartottak. Ebben segítségére volt Jehlicska Ferenc – ingadozó szlovák politikus – aki automiát követelt a szlovákoknak.

A Simonyi-Semedam Sándor vezette kormány (1920.március 15 - július 19.) már azzal kellett megküzdjön, hogy a Területvédő Liga követelése nehogy a nemzetiségi politika folszámolásához vezessen.

Teleki Pál (1920. július 19. – 1921. április 14.) már nemzetiségpolitikai toleranciát hirdetett. Az utána következő Bethlen – kormánykonszolidálólag hat a nemzetiségi viszonyokra is 1921. április 14-től 1931. augusztus 24-ig. Bleyert meneszt, sőt a nemzetiségi minisztériumot 1922. február 10-én megszüntette. A nemzetiségi ügyek intézését a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya végezte Pataki Tibor vezetésével. Az egyes nemzetiségeknek kormánybiztosokat nevezett ki. A szlovákok kormánybiztosa Pechány Adolf lett. A románoké Siegescu József, a németeké Steuer György. A délszlávonak nem volt kormánybiztosa. Az ő ügyeikkel Margitai József, az ügyosztály egyik refense foglalkozott. A kormánybiztosok közül Pechány egészen 1941-ben bekövetkezett haláláig vitte a szlovákok ügyeit. Legfőbbtevékenysége a szlovák települések látogatása és a magyarosodás helyzetének vizsgálata, figyelemmel kísérése. Jelentéseiben folyamatos örömének adott hangot, hogy a szlovák települések nagy része jól halad a beolvadás útján. Steuer György viszont 1929-ben lemond tisztségéről.

A harmincas évek első fele több kormányváltozás időszak. Véget ér a bethleni konszolidáció. A rövidéletű és liberálistindíttatású Károlyi kormány után Gömbös diktatórikus kísérlete következett. Ez egybe esett a nemzetközi politikai küzdőtéren a Csehszlovákia és Magyarország közötti folyamatos és kölcsönös vádaskodás a kisebbségi kérdésben. Valójában a megegyezésnek nagyon kevés alapja volt a harmincas években. Kevés volt a kompromiszumra való törekvés és akarat mindkét oldalról.

A magyarországi szlovákok magatartása az 1918-19-es forradalmak idején

A magyar kormánypolitikánk a nemzetiségi kérdéshez való viszonyulásáról adott rövid történeti áttekintés után, vizsgáljuk meg részletesebben a szlovákok politikai törekvését a századfordulótól kezdődően. Közéleti aktivizálódásuk motorja a budapesti szlovákság volt. Országosan ismert tekintélyes vezetőik sajnoslassan kifogytak. A mérvadó értelmiséginek számító Bobula János a pesti közéletbenis aktív szlovák vezető, 1903-ban meghalt.. 1906-ban a budapesti evangélikusság karizmatikus egyénisége Daniel Bachát távozott az élők sorából.

Az újonnan aktivizálódó szlovák politikai élet viszont új arcokat, újabb generációt hozott magával. Ez pedig egy újabb fajta gondolkodást is eredményezett. Az új fölfogás és viszony lényeges eleme, hogy a parlamentet tudatosan a szlovák érdekek artikulálására használták föl. A budapesti szlovákságnak már voltak civil társadalmi egyesületei. Ezek zöme a dualista korszak első éveiben alakultak meg. A nemzeti mozgalom felélékülése hatott a Budapesten élő szlovák ipari és építőmunkások tömegeire. Az új politikai irányzatot képviselő lap, a Hlas (Hang) két prominens alapítója, Hodža és Wagner Budapesten éltek. A szlovák értelmiség és tanulóifjúság támogatta a hlaszisták cseh-szlovák nemzeti egységet hirdető mozgalmát. Igen figyelemre méltó a 20. század első évtizedében a hlaszisták egyik csoportjának a Prúdy c. lap köré csoportosuló értelmiség tevékenysége (1909-1914). Ugyanakkor jelentős szellemi erő forgott a Hodža alapította lapok – Slovenský Denník és a Slovenský Týždenník – körül. A megélékülő szellemi és politikai élet képviselői közül azonban valójában csak igen kevesen vettek részt a pesti szlovákok szervezeteiben, egyesületeiben. Erre az egyesületek vezetői sokszor panaszkodtak is. Talán Ján Alojz Wagner – aki eredeti szakmáját tekintve ügyvéd, de szerkesztett lapot is és vállalkozott is – kivétel ez alól hiszen ő volt az aki az 1906-ban alakuló Budapesti Könyvnyomda és Könyvkiadói Rt-nek (Budapeštianský kníhtlačiariský nakladateľský účastináriský spolok) az elnöki posztját elvállalja, az 1910-ben megalakuló Központi Bank (Ústredná banka) vezetőségében is részt vállal, 1904 –től pedig a Bobula alapította (1872) Pomocná pokladnica (Segélyező Pénztár) vezetője. 1908-1914-ig többet magával szerkesztette a Zornička (Hajnalcsillag) c. gyermeklapot. Igen aktív személy volt. 1919-ben Csehszlovákiába távozott.

Milan Harminc ugyancsak aktív szerepet vállalt a Szlovák Egyletben, de ő már 1915-ben távozott Liptószentmiklósra.¹ Az Izák család két tagja is jeleskedett a civil mozgalomban. Miloš Ľudovít Izák az ev. egyház tanítója (a Luther-udvarban tanított) /1862-1927/ valamint fia Ján Ľudovít Izák /1899 -1978/ aki a Szlovák Egylet titkára volt 1918-ban és az Irodalmi

Szakosztály munkájába is aktívan bekapcsolódott. Apja tanítóként és karmesterként működött 1914-ig, fia korán vállalkozott az irodalmi munkásságra a Mladé Slovensko c. (Fiatal Szlovákia) lap – amely Budapesten kezdett megjelenni – a budapesti képviselőtársaság vezetője. Igen hosszas gondolkodás után a család az Ipoly folyón az utolsó pillanatban hagyta el az országot és választotta a Cseh-Szlovák Köztársaságot.²

Kétségtelen azonban, hogy a 20.század elején a budapesti szlovák politikai csoport, és az értelmiségiek vezető személyisége Milan Hodža (1878-1944) politikus, újságíró. Korán próbálkozik az írással. 1896-tól jogot tanul Budapesten. Igazából a szlavisztika és a filozófia vonzza s így 1918-ban Bécsben bölcsészdoktori címet szerez. Szerkesztőségi tagja 1898-1904 között a Szokolcán megjelenő Hlas c. folyóiratnak. A Szlovák Egyletnek 1900–1904 között alelnöke, 1905-ben elnöke. Ugyanebben az évben és egy esztendővel később a szlovákok a szerbek által is lakott dél-alföldi Kölpény (Kulpín) körzetében országgyűlési képviselővé választották.³ Így 27 évesen a magyar parlament legfiatalabb képviselője volt. Mint lapszerkesztő a kormányzat figyelmét is felelőtlenné tette. Ebben az is szerepet játszott, hogy Pechány Adolf a Slovenské Noviny szerkesztője és Zsilinszky Mihály VKM államtitkár is a kormány „figyelmébe” ajánlotta őt. Persze mint akadályozandó tevékenységet. Panaszuk Hodža ellen, hogy lapja olcsóbb, népszerűbb. Ettől kezdve ellenakciókat kívánnak szervezni ellene. Egy-kettő meg is valósul kormánypénzen. Ennek köszönhetően a lap egy év múltán megszűnt. A fiatal, agilis Hodža nem csupán a kormányzatban talál ellenségekre, konfrontálódik a Szlovák Nemzeti Párt konzervatív szárnyával, a nagy öregekkel. Aktivitásukat, munkatílusukat, gondolkodásukat élesen kritizálja az előterjesztett 1901. évi akcióprogramjuk alapján. Érveléséből egyértelműen kiderül: az új generáció elégedetlen a joviális öregek bölcsességét színlelő semmittevésével. Az ő fölfogása az, hogy keményen mindenre reagálni a lehető legrövidebb időn belül, de egyben határozott kiállást várt el, hogy kellő keménységgel szakmai érdekek védelmében is. Véleményét a Hlas c. folyóiratban közölte. Megválasztását követően az Egyetértésben optimista hangvételű, a magyar demokráciában bízó cikket közöl. Erre a túrócszentmártoni nemzeti párti központ igen becsmérően nyilatkozott.⁴ 1903-ban újból lapot alapít Slovenský Týždenník címmel, majd 1910-ben a Slovenský Denník c.lapot indítja újra, de még ugyanebben az évben megalakítja a Központi Bankot. 1918 novemberében és decemberében a Cseh-Szlovák Köztársaság budapesti nagykövete volt. A szlovákok visszafogott magatartása 1918-ban már előrevetítette, hogy az elválás nincs messze. Az egy államban maradásról megoldásokon sem gondolkodtak, a tépelődés már nem köti le őket, van egy serkentőbb feladat: az önálló nemzeti élet berendezésének feladata. E magatartást legpregnansabban Dula Máté képviseli aki Jászi 1918. szeptember 26-án kelt levelére határozott nemet

mondott. Jászi egy, a nemzetiségi kérdéstről szóló tanulmány megírására kérte fel a Szlovák Nemzeti Párt elnökét. A Huszadik Század hasábjain folytatott szakmai vitához azonban Dula Máténak nem volt kedve. Inkább kiadta a jelszót: „Most vagy soha!” mondják a megváltásra váró kisebb nemzetek. Ez a mi álláspontunk is, midőn ügyünk igazságában bízva várjuk a népek nemsokára összeülő areopagiának döntését.” Végül a nemzetiségi kérdéstről szlovák részről még Zoch Sámuel nyilatkozott.⁵ Károlyi Mihály 1918. november 30-án ugyancsak Dula Máténak küldött táviratában, még utolsó kísérletként a túrócszentmártoni döntés előtt közvetlenül a következőket írja: *„Úgy érezzük, hogy az egész magyar nemzet lelkéből beszélünk, amikor ezekben a válságos órákban a testvéri szeretet őszinte érzett meleg szavaival fordulunk a Tót Nemzeti Tanácshoz. A magyar néptől nem választott el se gyűlölet, se érdekellentét, elválasztott csupán egy konok osztályunknak bűnös politikája, mely egyformán ártott a tót népnek és a magyar népnek. Azokért a sérelmekért amelyek a tót népet nemzeti érzésében érték nem felelős a magyar nép, ezzel nem vállal semmiféle közösséget, hanem mindent meg fog tenni, hogy bűnös osztálya gyökeresen kiirtassék. Mi azon az állásponton vagyunk, hogy minden népet megillető önrendelkezési szent joga szerint a Tót Nemzeti Tanács úgy fog határozni, amint a tót nép érdekében a legjobbnak látja, megakarjuk azonban mondani, hogy a meggyőződésünk és szent hitünk szerint a tót nép és a magyar nép egymásra van utalva, és hogy békés megegyezésben és testvéri együttműködésben kell keresnünk a szebb jövőt és a jobb életnek feltételeit és biztosítékait. Bölcs és eredményes munkát kívánunk a Tót Nemzeti Tanácsnak és sok szép, boldog, szabad jövőt a tót népnek. Testvéri üdvözzel a Magyar Nemzeti Tanács nevében gróf Károlyi Mihály elnök.”*

A válasz sejthető volt, de írásos nyilatkozat hiányában még joggal lehetett optimista Károlyi Mihály. Dula Máté válaszában azonban hasonlóan finoman fogalmazott, mindemellett egyértelműen elutasította a közös államba maradáást. *„Elnök Úr által kifejezett üdvözlését a Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága nagy örömmel vette s őszintén viszonzozza. Mai napon szól első ízben a magyar nemzet képviselője a Szlovák nemzet képviselőjéhez mint testvér a testvérhez. A mi nemzeti tanácsunk a Wilson által körvonalazott és a monarchia külügyi képviselője által elismert új nemzetközi jogi helyzetet a maga részéről is elfogadta. Ha a magyarság a Magyar Nemzeti Tanácsnak a nemzetek szabadságáról vallott felfogását magáévá teszi, nemzetek között nemzetközi alapon létesítendő kölcsönös megértésnek lélektani feltételeit teremti meg. Szívből óhajtjuk, hogy a magyar nemzet a szabad nemzetek társaságában azt a helyet foglalja el, mely kulturális értékeinél és demokráciájának erényeinél fogva megilleti. A szabad Cseh-Szlovák nemzet a Magyar nemzetnek jó szomszédja és testvére óhajt lenni. Dula Máté a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke.”*⁶

Az alföldi szlovákok hasonlóképpen táviratokat váltva a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanácssal, tisztában voltak a politikai helyzettel, csak egyelőre zavart keltett bennük az a tény, hogy az alföldi szlovákok semmiképpen nem tudnak az új Cseh-Szlovák Köztársasághoz csatlakozni. 1918 november 10-én kelt jegyzőkönyv szerint a Novi Sad-on megalakult bácskai és szerémségi szlovákok Szlovák Nemzeti Tanácsa sajnálkozását fejezte ki, hogy a nemzettesthez nem tartozhatnak. Ígérik azonban, hogy megmaradnak mindig is szlováknak. Erre a nemzeti azonosságra alapozva szeretnének állandó kapcsolatot tartani a szlovák anyafölddel és nemzeti életével. Kérik az anyanemzet jóindulatát és szeretetét irányukba, mint a távolba szakadt gyermekek, de biztosítják, hogy az bízhat odaadó hűségükben. 1918 november 21-én a Szlovák Nemzeti Tanács Túrócszentmártonból válaszolt. Köszönik a csatlakozást, de kérik fogjanak össze a többi alföldi nyelvsziget szlovákjaival s alakítsák meg az Alföldi Szlovákok Központi Nemzeti Tanácsát. Ugyancsak 1918 november 10-én a Novi Sadon működő Szerb Nemzeti Tanácshoz is küldtek táviratot, melyben az hangsúlyozták, hogy minden igaz törekvésükben segítségükre kívánnak lenni. Itt, ebben a testvéri „ölelésben” kívánják jobb, szebb nemzeti életük jövőjét megtalálni.⁷ A Nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács 1918 november 28-án reagál a Slovensky Denník-ben közölt cikkekre, miszerint csodálkozással értesültek arról, hogy a Prágában összeülő Nemzetgyűlésben nincsenek képviselőik, holott ők – a Marostól Északra lakó szlovákok – mintegy 250.000 főt tesznek ki. Közlik még, hogy a megszálló szerb csapatok vezetője Aradon nagy érdeklődést tanúsított irányukba, s arra buzdította őket, nyilatkozzanak úgy, hogy Szerbiához csatlakoznak, hiszen jobb nekik is egy testvéri néphez tartozni, mint egy idegenhez. Továbbá örülnének, ha képviselőik, Suchánsky Juraj Nagylakról valamint Beňo Ondrej Tótkomlósról részt vehetnének mégis ezen a Nemzetgyűlésen.⁸ Erről – az állandó mozgásban lévő, képlékeny - helyzetről tanúskodik Hrdlička Lajos ismeretlen vezetéknévű Lajos barátjához írt levele (1919.I.2.) is. Alátámasztja, hogy a Nemzeti Tanács (Nagylak) csatlakozott az Alföldi Szlovákok Nemzeti Tanácsához és két tagot küldött a központi vezetésbe – Francisci Mihály tanárt, Beňo Andrást Tótkomlósról. A Tótkomlósi Nemzeti Tanácsot „magyarón”-nak minősítette, mivel a korábbi döntését megváltoztatta. 1919. január 2-re összehívott népgyűlésen – amelyet egy dr. Szabó nevezetű hívott össze, aki egyébként Jászi megbízottja – a Nemzeti Tanács egyes tagjai meg akarták változtatni a korábbi döntést. Mégpedig azért, mert tudomásukra jutott, hogy az Alföldi Szlovákok Nemzeti Tanácsa Novi Sadon a Szerb királysághoz való tartozás mellett nyilatkozott. Hrdlička és Beňo itt úgy érezték határozottan vissza kell utasítani ezt a hazugságot, (mármint a Szerb királysághoz való csatlakozást) s hivatkoztak annak programjára. A programmal egyébként – szerinte – a népgyűlés több-

sége egyetértett. Azonban igen fontosnak tartaná, ha községen (Tótkomlóson) kívüli és világi emberek, mint Hrdlička barátja is, leutaznának, hitelesebbek lennének az emberek előtt. A szlovák műsoros esten tartott előadását a demokráciáról eredményesnek vélte, s az estet erkölcsileg és anyagilag is sikeresnek tartotta.

Megtudjuk leveléből, hogy dr. Chrenka Emil, Budapesten élő, de Nagybánhegyesen örökfölddel rendelkező személy, a levél írás napján ugyancsak Tótkomlóson volt, s azt mondta, tegyenek a szervezetük nevébe valami szocializmustól „gőzölgőt” s máris áttörnek az akadályokat. Chrenkától azt tudja még meg, hogy Tótkomlóst és térségét a románoknak ítélték oda. Ezt látszott alátámasztani az a tény is, hogy a megszállást a román csapatok kapták feladatul. Megjegyzi továbbá, hogy a szerbek Nagylakról kivonultak.

Ugyancsak egy terjedelmes levélben, részletesen beszámol az 1918 novemberi eseményekről. A hazatérő felfegyverzett katonák november 1-jén érkeztek vonattal, gépkocsikkal Tótkomlóásra. Nagy felfordulást okoztak. Céltalanul össze-vissza lövöldözni kezdtek, majd miután az egyik illuminált állapotban lévő katonát a kereskedő (éppen zsidó származású – Tótkomlóson mind a 16 kereskedő egyébként zsidó származású volt) nem akarta kiszolgálni cigarettával, elszabadult a pokol. Másnap reggel 9-10 órakor ért csak véget. Csak egyetlen egy kereskedő boltja maradt épségben: a péké. Mindez természetesen nem maradt következmény nélkül. A Békéscsabán lévő központ az esetről értesülve kivizsgálást rendelt el, s 1919. január 7-ig megszervezte a karhatalmat, amelynek feladata volt Tótkomlós és környékén rendet tenni, valamint a sérelmek kivizsgálása után a tetteseket, bűnösöket elfogni. (Valószínű, hogy Hrdlička személyes részese, szemtanúja volt az eseményeknek, mert olyan részletességgel számol be azokról, hogy azt csak egy jelenlévő tudta megfogalmazni.) Személyes beszámolója teljesen megegyezik a levéltárakban fellelhető iratok tartalmával, csupán egy-két számára fontos részlettel több.⁹ 1920 október 9-én ugyancsak Hrdlička a Szlovákia teljhatalmú miniszterének kinevezett dr. Vavro Šrobárnak 8 oldalas, saját kézzel írott levelében a viszontagságos, bizonytalansággal teli időket összefoglalja. Mindezt már Pozsonyban az emigrációban teszi, s két emigráns társa, Kutlík János és Rimavský István, mint az oroszországi cseh-szlovák katonai légió tagjai is aláírták. Ebben arra kérték Šrobárt, hogy a magyar kormányzatnál lépjen közbe a Magyarországon maradt birtokok tulajdonjogának biztosítása, valamint a letartóztatott exponált szlovákok szabadon bocsátása érdekében. A levél kronologikusan felsorolva az eseményeket, bizonyítja, hogy megfelelő hiteles és naprakész információik nem voltak az alföldi szlovákoknak és vezető személyiségeinek sem a béketárgyalások állásáról, sem az általános helyzetről. Így csapódtak egyszer Szerbia felé, majd önálló köztársaságként és anélkül Romániához. Míg végül a béketárgyalások Magyarország fennhatósága alatt hagyták települé-

seik területét, ami egyet jelentett az exponált személyek azonnali emigrációjával.¹⁰(*Lásd a 7.sz. mellékletet az exponált személyek egyik csoportjáról.*)

Az alföldi szlovákok törekvései 1920 után

A következőkben a Békés és Csanád megyei szlovákság politikai szervezettségével foglalkozunk. 1924 decemberében a BM a békéscsabai szövőgyári munkások tömeges kivándorlását észleli. Igazán feltűnővé csak 1924-ben vált a Csehszlovákiába történő útlevélkérelmek szaporodása. Mindebben a csehszlovák propaganda hatását vélték látni, s nem minden alap nélkül.¹¹ A kihallgatások során a vallomásokból kiderült, hogy valamennyien a gyógykezelés helyett – ilyen céllal kértek útlevelet – Hrabovszky György és fivérei gyárába léptek be, ahol nemcsak jó dolguk volt, hanem heteken át, míg munkaalkalom kínálkozott, ellátásban részesültek. Hrabovszky György békéscsabai emigráns Pozsony megyében telepedett le, ahol csupán 1924-ben 102 békéscsabai lakos fordult meg.¹²

Ezt a hatóságok politikai szempontból tartották veszélyesnek. Hasonlóan veszélyesnek tarthatták Povázsai Györgyné, sz. Hrabovszky Zsófia útlevelét kiadni, aki az említett Hrabovszky György testvére. Férjét és őt nemzetellenes, pánszláv agitációval vádolták – mivel kapcsolatot tartottak fenn az emigráltakkal, s azt is valószínűsítették, hogy „... részük van abban a mozgalomban is, amely a tótkomlói szláv lakosság köréből a Rothermere akció ellensúlyozására indult meg, s amely akciót a megszállott területeken élő emigrált tótkomlói tót vezetők útján terjesztik a megszállott Felvidéken.”¹³

Hursán János evangélikus tanító, békéscsabai lakos Csehszlovákiába való utazását is igen éberrel figyelték, mivel a helyi „túlzók” közé sorolták.¹⁴

Egy 1941-ben kiadott csendőrségi nyilvántartó könyv szerint a Békés és Csanád megyei települések bűnügyi nyilvántartottjai (nem köztörvényesek, politikai megbízhatóságuk alapján minősítettek) összesen 208-an voltak. Ebből 110 (50,6%) AN, ill. N jelzéssel ellátott, ami azt jelentette, hogy államellenes, nemzetiségi agitátor: 60 (27,7%) K = kommunista, KB = kommunista, büntetendő, 46 (21,7%) M = megbízhatatlan. A nyilvántartottak közül 77 Békéscsabán (37,9%), 48 Tótkomlóson (23,0%), 23 Szarvason (11,0%), 18 Pitvaroson (8,8%), 8-8 fő Mezőberényen, ill. Nagybánhegyesen (3,9-3,9%), 9 Csanádalbertin (4,4%), 4-4 fő Nagylakon, ill. Medgyesegyházán (1,95%-1,95%), 1-1 fő Csanádpalotán, Otlakán, Pusztatlakán, Ambrózfalván, Mezőkovácsházán, Csabacsüdön, Kassán született. A 110 nemzetiségi agitátorként nyilvántartott szlovák személyből 77,3% Békés és Csanád vármegyék területén élt. Ez 85 em-

bert jelentett. Békéscsabán 33, Tótkomlóson 34, Pitvaroson 5, Nagybánhegyesen, Csanádalbertin és Medgyesegyházán 3-3, Nagylakon 2, Szarvason és Ottlakán 1-1 főt tartottak nyilván mint nemzetiségi szempontból „aktív egyént”. A 85 nemzetiségi agitátornak tartott személyből foglalkozás szerint 29 volt (34%) szakmunkás-iparos (ezek a következők: kőműves, ács, lakatos, nyomdász, kovács, pék, cipész, fényképész, kereskedő, drogista, méhész, varrónő, csizmadia, villanyszerelő, molnár, mázoló, szabó, gépkocsivezető (18 szakma), 21 értelmiségi (24,7%) részletezve (könyvkereskedő, lelkész, orvos, jogász, tisztviselő, egyetemi tanár, hivatalnok, gazdasági gyakornok) 18 (21,1%) földműves, törpebirtokos, gazdálkodó, 6 (7%) napszámos, földmunkás, cseléd; 5 (5,8%) háztartásbeli; 4 (4,7%) munkás; 1 (1%) kisbirtokos, 1 (1%) vállalkozó (fuvaros).

Úgy véljük, ezek az adatok kellően rávilágítanak a nemzetiségi mozgalom társadalmi bázisára, iparosok, értelmiségiek és gazdálkodók alkották 80 százalékát, igen csekély arányban munkások, agrárproletárok. Nagyjából ez az a szociális háttér, amelyben nemcsak a nemzetiségi ügy, de általános politikai kérdések is termékeny talajra hullanak. Az is kitűnik belőle, hogy a zártabb, s nagy létszámú népi csoportok kitermelik a maguk vezető rétegét. Általános társadalmi helyzetükhöz képest jóval nagyobb az aktivitása akézműves-iparos rétegnek. Őket segítette az abszolút számban kicsi értelmiség, amely azonban felülreprezentált társadalmi arányszámához viszonyítva a szlovák nemzetiség mozgalmának támogatásában.¹⁵ (A teljes listát lásd az 1. sz. mellékletben.) A szlovák értelmiségi előfordult minden érintett megyében, vagy élénk kapcsolatot tartanak a megye községeiben élő egyes személyekkel.

A csendőrségi nyilvántartásból látjuk, a hatóságok a legtöbbet és leginkább a nemzetiségi aktivistákkal, illetve a kommunistákkal foglalkoztak, hiszen ezeket a társadalmi rendre káros hatású, veszélyes személyeknek fogták fel. A nyilvántartott személyek zömmel nemzetiségi településekről valók, s ott is tevékenykedtek. Ezek a települések mezőgazdasági jellegűek, mégis csupán 20%-ban tartoznak a napszámos és földmunkás, valamint agrárproletár rovatba. Vallásfelekezeti besorolásban az evangélikus dominál, rajta kívül néhány római katolikus, ill. egy baptista szerepel a listán.

Az előzőekben felsoroltak az államrendészeti hatóságok látásmódját, nézőpontját tükrözik. Milyen lehetett a közigazgatási hatóságok, eljárások magatartása? Erre is találunk példát Chován Károly, a Csanád megyei Nagybánhegyes nagyközség főjegyzőjének irataiban. Chován Károly szlovák származású, s olyan község főjegyzője, melynek lakossága 60%-ban

szlovák anyanyelvű. Főljegyzéseit 1920-ban írta. (A teljes dokumentumot lásd a 2. sz. mellékletben). Kizárólag a kommunista tanok terjedését és az ezektől való hatósági félelem kérdéskörét taglalja. A háromoldalas fogalmazvány – amely a főszolgabírónak szólt – lebilincselő, igen hatásos érvelés mellett, hogy a paraszti, földművelő tömegek nyugtalansága még nem jelent kommunizmust vagy bolsevizmust. „Legrosszabb esetben agrárszocializmus, mégpedig nem is indokolatlan” – ez a fejtegetéseinek végkövetkeztetése. Írását kizárólag személyes, bizalmas természetűnek szánja és teljes egészében falusi tapasztalatokon nyugszik. Ezeket a tapasztalatokat olvasva egyre inkább az a meggyőződésünk, hogy a főjegyző liberális beállítottságú. Tájkézozottságát mutatja alábbi megjegyzése: „...már Marx is rámutatott azokra a nehézségekre, amelyek agrár államban a kommunisztikus berendezkedés természetes akadályait képezik.” Egyenesen sajnálkozását fejezi ki, amiért a forradalmakban a közös gazdálkodás gyakorlati kipróbálására nem nyílt mód. Véleménye szerint azt is ki lehetett volna bírni, de legalább kézzelfogható tapasztalatok mutatnák meg a kivitelezhetetlenség okait a mezőgazdaságban.

Határozottan állítja, hogy falun, ahol persze a közállapotok korántsem rózsásak, nem lehetett beszélni kommunizmusról. A nyugtalanság, a baj és az elégedetlenség szerinte nagyobb bármely városbeli gondnál. Ám ezt kommunizmusnak feltüntetni legtöbbször túlzott aggodalom a politikai és rendőri hatóságok részéről. Egy birtokos szerint még ő is kommunista lenne, mert a földbirtok reformjával ért egyet. Ilyen alapon lemásolhatná a népességösszeíró íveket – kivéve a viriliseket –, ha a kommunistákat kellene nyilvántartania. Határozott véleménye, hogy rendőri intézkedésekkel csak látszólagos rendet lehet tartani.¹⁶

Hasonló beállítottságú az előjáróság Tótkomlóson is. Itt még 1934-ben is kizárólag szlovák nyelven hozták tudomására – dobolás útján – a lakosságnak, amit ismerniük kellett. Az előjárósági tagok, akik közül sok helybeli, nemzetiségi származású volt, nagyon jól ismerték az ott élő embereket. Úgy véljük, hogy magatartásuk megegyezett Margitai József a minisztrelnökség délszláv szakreferense alábbi véleményével: „Tudni kell, – írja – hogy a hazai kisebbségi nép legnagyobb része közt a haza mellékes, a magyar hazaszeretetet csak színlelges. A kisebbségi nép előtt első és legfőbb a rög, melyen lakik és a föld, melyet munkál s melyből él, de előtte nem fontos, hogy rög és az a föld Magyarországon, Jugoszláviában, vagy bárhol fekszik. E mellett a röghöz és földhöz való ragaszkodás mellé sorakozik még fajhoz és nyelvhez való ragaszkodása.”¹⁷ Ezt a ragaszkodást kifejezni azonban csak a birtokos parasztság

volt képes. Ezek közül is a kis- és középbirtokosok, valamint a módosabb bérlők esetében lehet megtalálni a hovatartozással való törődés körvonalait.

Milyen céljaik vannak a magyarországi szlovákoknak a két világháború között, s mi bizonyítja e törekvések meglétét? Mennyire fonódott össze a nemzetiségi és szociális szempont?

A célok közül kettő nyilvánvaló: a nyelvhasználat, valamint a kulturális egyesület létrehozásának szándéka. Csepreghy László jogász 1934-ben a nemzetiségek törekvéseit a következő csoportokba osztotta:

1. a nemzetiség anyanyelvének nyelvhasználati jogai,
2. a nemzetiség iskolafelállítási és fenntartási joga,
3. a nemzetiség vallásszabadságának biztosítása,
4. a nemzetiség érvényesülésének joga a társadalomban és a politikai életben.¹⁸

Természetesen voltak olyan törekvések is, amelyek a társadalmi, politikai szervezetek alakítását tűzték ki célul. 1922-ben a nemzetiségi mozgalmat ugyan még nem észlelték a hatóságok, ám mivel nagy megütközést keltett Tótkomlóson a szülőkből, hogy gyermekeiket az iskolában, vizsga alkalmával magyarul kérdezték és ugyanígy várták a választ, azt állapították meg, hogy „a tót nemzeti irányzat a lakosság egy részénél még megvan.”

Szarvason, Mezőberényben, Békéscsabán nem észleltek a hatóságok „pánszláv” mozgalmat.¹⁹

Csanád megye főispánjának 1922-es jelentéséből a következőket tudhatjuk meg: A „... forradalmi jelszavak, valamint a békeszerződésekben a nemzeti kisebbségekre vonatkozólag foglalt határozmányok hatása alatt a régi szokásokba való belenyugvást bizonyos fokozottabb igények váltották fel, főleg az iskolák tanítási nyelve tekintetében.”²⁰ A hatóságok az egyházat és az iskolát tartották a nemzetiségi mozgalom utánpótlás-nevelő bázisának, jogosan. 1924-ben és azt követően élénken foglalkoztak a Délkelet-Alföld szlovákságával a helyi és az országos sajtóban.²¹ A közigazgatás emberei is a „pánszláv” agitáció, és mozgalom létezését tudakolták. Ugyanis a 20-as évek elején még kölcsönösségi alapon folytak a tárgyalások Magyarország és Csehszlovákia között a nemzetiségeknek biztosítandó jogokat illetően. Ám ezek 1921 őszére végleg elakadtak. Ezzel ellentétben mégis reménykeltő volt az 1923-as év, amikor létrehozták az A.B.C. típusú nemzetiségi iskolarendszert. De ennek végrehajtása csak az asszimiláció lehetőségét biztosította.

A félbemaradt tárgyalások negatív következményei kézzelfoghatóvá váltak. A kisebbségi művelődés terén állandósultak a nehézségek. Egyetértünk Szarka László azon véleményé-

vel, miszerint – „a két ország kapcsolataiban a közeledés egyik tényezőjét, alapelemét (a kisebbségügyet T. I.) az egész két világháború közti periódusra kiiktatta”.²²

A hazai szlovákság aktivitásánál mindig figyelembe kell vennünk, hogy milyen a két ország kapcsolata az adott időszakban. A húszas évek vége a csehszlovák–magyar gazdasági tárgyalások ideje. Ezért derülátóbb az alföldi szlovákok magatartása, s aktívabbak a közös kereskedelmi vállalatok alapításának kezdeményezésében. Az aktivitás persze abból is fakadhatott, hogy a húszas évek végére alakul ki a kellő tapasztalatú és létszámú szlovák csoport és elérkezettnek látták a nyílt színrelépést. Bár ezek a színrelépések már erőtlenekek, a rendőri és közigazgatási szervek a terjedő pánszlávizmusról, mint veszélyes politikai mozgalomról fogalmaztak jelentéseket.

A szlovák nemzetiségi mozgalom kezdeményezőseire a hatóságok 1927-ben figyeltek fel Tótkomlós, Medgyesegyháza, Békéscsaba vidékére. A környék lakosságának 85%-a szlovák anyanyelvű, akik ragaszkodtak nemzetiségükhöz.²³ A hatóságok széleskörű nyomozást indítottak el, hogy megtudják ki tart kapcsolatot a csehszlovák hatóságokkal. Kezdetben Szák György békéscsabai lakosra irányul a detektívek figyelme, gyűjtik az adatokat róla, majd Medgyesegyházán Kesjar banktisztviselő és a tótkomlói dr. Buda magánorvos is megfigyelés alá került. A vád az, hogy élénk összeköttetésben vannak a csehszlovák hatóságokkal. 1928 novemberében Szák valóban Árvaváralján tartózkodott, s hazatérése után Békés, Mezőberény és Szarvas térségében figyelték felbukkanását.²⁴ (Lásd 3.sz. mellékletet - a nyomozás eredménye.) Ám nem csupán az említett személyeket figyelték, hanem Pluhár Mihály és Dorkovics Mihály békéscsabai lakosokat is, akikről megállapították, hogy többször felkeresték a környékbeli szlovák községeket, ahol agitációt fejtettek ki.²⁵ Az agitáció tartalmára a jelentések nem tértek ki. Ez azt bizonyítja, hogy a megfigyeltetés nem mindenkor járt eredménnyel. 1931-ben a jelentések már nemlegesek. Ezután minden nemzetiségi aktivista lakóhelyén túli mozgását éberem figyelték, sőt akadályozták. Nemzetvédelmi szempontokra hivatkozva megvonták Benyó András, Sovány Márton és Orbán Pál tótkomlói lakosok útlevelét – akik Csehszlovákiába kívánták küldeni fiaikat taníttatni. A szélesebb körű vizsgálat eredményeként egy névjegyzéket is összeállítottak a nemzetiségi szempontból „legveszélyesebb” emberekről. Az említett Benyó Andrásom kívül nyilvántartásba került Vajda Endre és Szokol István szabó is. Róluk biztosan tudták, hogy összeköttetésben álltak a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanáccsal.

Az alapos puhatolózás eredményeként 1933-ra még több emberről tudták, hogy aktív nemzetiségi szervező. Ilyenek Tótkomlósról Korim György, Lehoczki László, Lehoczki István, Paulik István, Paulik Pál, Francisti Mihály. Mindegyikük szerepelt az államrendészeti zsebkönyv nyilvántartó részében mint nemzetiségi agitátor.²⁶ 1934-re újabb szervezők kerültek nyilvántartásba, így Paulik Dániel csizmadia, Tomka Judit háztartásbeli – „tót műkedvelő rendező”, – Meleg Mátyás, Maliga János. A hatóságok Csehszlovákiába mindennemű utazást megakadályoztak 1936-ban, mert tudomásukra jutott, hogy a Matica Slovenska szlovák nyelvtanfolyamot tart, amelyre Békés vármegyéből is többen szándékoztak utazni. A felsőbb utasítás egyértelmű „ha illet észlelnek, az útlevelet megfelelő politikamentes indoklással ne véleményezzék.”²⁷

A nemzetiségi mozgalom jobbra Tótkomlóson, Medgyesegyházán, Békéscsabán összpontosult – ami nem jelenti azt, hogy akár Pitvaros vagy Nagybánhegyes kimaradna hatása alól. Mezőberényből viszont az 1938-as és 1939-es évre a jelentések teljes „szélcsendet” jeleztek, ami az ismert nemzetiségi viszonyok és a külpolitikai események miatt meglepő. Mindennemű propaganda és mozgalom elült.²⁸

Békéscsabán már 1931-ben Szák György és Knyihár János drogériaüzletében házkutatás során Szlovákiában készült propaganda-plakátot foglaltak le.²⁹ Ugyancsak a „pánszláv” eszme terjesztése fészkének tartották Baukó György 1929-ben Békéscsabán nyitott könyvkereskedését. Ez a fióküzlet közvetlenül a lipótszentmiklósi „Tranoscius” szlovák könyvkiadóhoz kapcsolódott. A nyomozás azt is kiderítette, hogy kérdőívek kitöltésével és azok továbbításával információkat adott a könyvkiadó központjának, amelyek felhasználhatók voltak a politikai propaganda eszközeként is.³⁰ A Magyarország c. lap 1930-ban igen jónak ítélte a magyarországi nemzetiségek, szlovákok helyzetét. Nem érti, miért van szükségük külföldi sajtóra, könyvekre, szinte felháborítónak tartja, hogy Békéscsabán két könyvkereskedés is van: a Baukó-féle és az Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés.³¹

A harmincas években bátrabb és határozottabb irányt vett az alföldi szlovákok mozgalmá. Minden valószínűség szerint elősegítette a helyi törvényhatóságon belül megalakuló Ellenzéki Szövetség létrejötte. Ennek célja természetesen a szabadságjogokért való küzdelem, az ország kivezetése a „nyomorúságos” helyzetből. Megválasztott megyei törvényhatósági tagjai révén (114 fő) a Békés megyei községek 90%-a csatlakozott az Országos Függetlenségi Kossuth-párt szervezte mozgalomhoz. Ez az időszak a belpolitikában sajátos helyzet, hiszen a kö-

zel egy évtizedes bethleni konszolidáció kezd megbomlani. Az 1930. szeptember 22-én alakult Békésvármegyei Törvényhatósági Ellenzéki Szövetségben kiemelkedő szerepet játszottak a nemzetiségi mozgalomban is aktív, illetve azzal szimpatizáló személyek: Hankó Mihály (szociáldemokrata), Szeberényi Lajos Zsigmond dr. főesperes, felsőházi tag, Babinszky János, ifj. Gálik János, Kvasz György dr. Békéscsabáról; Mezőberényből Filó Sámuel és Mihály, Szarvasról Tóth György, Tótkomlósról Kovács Károly. A programjuk sarkalatos pontjai: „a közszabadságok törvényes biztosítása, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, titkos választójog és esküdtbírótság.”

A szövetség elnöke, Szeberényi Lajos Zsigmond kijelentette, hogy semmilyen diktatúrát nem szabad vállalni az országnak. Kemény, határozott felszólalásában kifejtette: „A mai társadalomnak legnagyobb baja, hogy a diktatúrának hisz és a diktatúrákat imádja. Pedig mondom, hogy szabadság nélkül élni sem érdemes.”³²

Ez a légkör bátorításként hatott Kvasz György ügyvédre is. 1932. Május 15-én a vármegyei törvényhatóság bizottsági ülésén felolvasták beadott indítványát (Osgyánéval együtt, alább ismertetjük) amely általános felháborodást keltett, de vita nélkül tértek napirendre fölöt- te. Úgy állították be, hogy ez csak Kvasz egyéni akciója. Ám nem így volt, mert a nemzetiségi jogok védelmében Osgyán Béla is beadott egy önálló petíciót, melyben kemény hangon, Kvasznál is vehemensebben fogalmazott. (*Lásd a 4.sz. és a 5.sz. mellékleteket*)

Osgyán követelte, hogy az iskolában tanítsák a szlovák nyelvet, Békéscsabán a gimnáziumban is. Erkölcstelennek tartja különbséget tenni nemzetiség és pártállás szerint az emberek között. Elfogultsággal vádolja a bíraskodást is. Kvasz György kizárólag művelődési lehetőségekről és azok engedélyezéséről beszél. Kéri szlovák nyelvű gazdasági, közművelődési és kulturális időszakos lap engedélyezését; követeli kultúregyesület létesítését és minden iskolatípusban a szlovák nyelv oktatását.

Indokai:

- a szlovákság tömeges előfordulása az adott területen;
- anyanyelven lehet gondolatainkat legjobban kifejezni;
- a kérelmezett egyesületüket még engedélyezték;
- Békés vármegyében nincs szlovák nyelvű újság;
- a szlovákok mindig hűségesek voltak a közös hazához;
- 1932. évi kisebbségi konferenciára a képviselők elmennek, mert meghívást fognak kapni.

Amit követeltek, jogos volt. Csupán nyelvükért és kulturális fönnymaradásukét szálltak síkra, sajátos nemzetiségi vonásaikat kívánták megőrizni. Mégis a az esély ezen alapvető kulturális igények hivatalos elismerésére igen csekélyek voltak.

1932. május 29-i Békésmegyei Közlönyből értesülünk, hogy Kvasz György útlevelét a hatóság bevonta. A lap a választ is közli, eszerint Kvasz azt válaszolta, hogy Bécsen keresztül a cseh követtől kap majd úgysis útlevelet Prágába. Tény azonban, hogy indítványát Békéscsaba város képviselőtestülete elé is beterjesztette – ám a csabai ügyvédi kar nyomást gyakorolt rá, s jobbnak látta visszavonni indítványát. Kálváriája ezzel sem ért véget. Indítványát kibővítve, titokban kis propagandafüzetet nyomtatott ki szlovák nyelven, a csabai Petőfi nyomdában.³³ A füzet eljutott külföldre is, ahol a „Slovenský Denník” egyik, 1932. augusztusi számában „Magyarország és a békeszerződések” c. alatt megfogalmazott cikkével társulva jelent meg. Ezért 1932. november 12-én a szegedi ügyvédi kamara fegyelmi bírósága kizárta az ügyvédek sorából. Egész tevékenységét hazaárulásnak minősítette.³⁴ Ezt követően Kvasz György Csehszlovákiába emigrált, kapcsolata azonban továbbra is megmaradt az alföldiekkel. Ez idő tájt felerősödött az aktivisták részéről a személyes kapcsolattartás a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanács és a Szlovák Liga szervezetével.

Bizonyított tény, hogy Pluhár Mihály, Baukó György, Szekerka János, Hankó János, Dorkovics Mihály, Kerepeczky András, Bagyinszky János, Zahorán Mátyás, akik a nemzetiségi mozgalom kulturális életével, illetve szervezeti kereteinek megteremtésével foglalkoztak, személyesen is találkoztak a pozsonyi intézmények vezetőivel: Trešňak Ladislav (Szlovák Liga – Slovenska Liga – titkára) és Granatier Anton mérnökkel, a Nemzeti Tanács tagjával. Utóbbiakat az államrendészeti szervek – feleségeikkel együtt – államellenes, nem kívánt személyeknek minősítették.³⁵ A levelezés anyagából az is kiderül, hogy Granatier és Trešňak minden alkalommal jelentős pénzüsségeket adtak a hazai mozgalom fejlesztésére, támogatására és nem utolsósorban személyes költségeiket is fedezték.

Ugyancsak az említett levelezésből tudjuk, hogy Szekerka János is két ízben volt Pozsonyban (1935, 1937-38.). Mindkét alkalommal hosszabb időt töltött ott és kapcsolatba lépett az emigrált személyekkel, így Hursan Jánossal.³⁶ Pluhár Mihály pedig a Csehszlovákiába emigráltak közül Kvasz György ügyvéddel, Czabán Samu kommunista vezetővel tartott kapcsolatot.³⁷ Pluhár a 30-as évek elejétől a nemzetiségi mozgalom amatőr színjátszást szervező tevékenysége mellett egyre szorosabb kapcsolatba került az illegális kommunista szervezke-

déssel. 1937-ben az orosházi központú szervezkedés leleplezésekor a három békéscsabai letartóztatott mindegyike: Gyuska János, Bartolák András, Pluhár Mihály munkás, ill. földmunkás szlovák származású és nemzetiségű.³⁸ Ez a tény azt is mutatja, hogy maga a nemzetiségi mozgalom is több irányban puhatolózik. Egyrészt megtalálható az a csoport, amely a törvény biztosította szűkös lehetőségeket kihasználva a már régi, hagyományos formákba belenyugodva próbálta megtartani nemzetiségét. Ezek zömmel kis- és módos gazdák, akik a népegyletekben, gazdakörökben, olvasókörökben működtek és egzisztenciális, gazdasági érdekeik kockáztatása nélkül éltek csupán a családra szabott nemzetiségi életüket. Egy másik jelentősebb csoport az ifjúság tanultabb, olvasottabb és érdeklődőbb részéből verbuválódott, ide tartoztak az értelmiség és az egyházak képviselői is. (Működési keretük többnyire az egyház volt.) Ez a csoport volt leginkább fogékony az újra.

Kerepeczky András 1937 februárjában Szekerka Jánosnak írt leveléből részletesen informálódhattunk, hogy a nemzetiségi származásúak is kapcsolatban voltak a jobboldali, sőt a szélső-jobboldali pártokkal. Az egyik módosabb gazda, Macák, a Nemzeti Szocialista Párt helyi megalakítója volt és kapcsolatban állt a „Nemzetakarát Párt” vezérével, Szálasi Ferenc őrnaggyal. Furcsa történet kapcsolódik Szálasi békéscsabai látogatásához. (1937. február 19.). Akkor ott egy Pluhár nevezetű személy (valószínűleg a börtönből szabadult Pluhár Mihály), akit illegális kommunista szervezkedés miatt tartóztattak le Orosházán, a szlovák kérdésben egyezkedni akart vele és kérte a segítségét. Eredménytelenül. Február 23-án pedig arról számol be Kerepeczky, hogy Pluhár egy pesti újság szerkesztőjével került kapcsolatba, aki hajlandó volna az alföldi szlovák törekvéseket fölkarolni, ám irányadó szerepkört vindikált magának. Ez a személy Kövér Ibrahim György, a „Pesti Látnok” című köztársasági politikai lap szerkesztője. Azt is megtudjuk a terjedelmes levélből, hogy az idősebb, konzervatív, illetve tisztán nemzetiségi mozgalmi vezetők mindkét, Pluhár szervezte lehetőségtől elzárkóztak. Legföljebb a Slovenska rodina (Szlovák család) c. lapjuk kiadójaként képzelték el, amely ebben az időben éppen válságos időket élt. Kövér Ibrahim Györgynek egy kicsit sértő, hányaveti levelet írtak, amire két hét múlva válaszolt. Az ekkor kelt Kerepeczky-levélből azt is megtudjuk, hogy a Milotay szerkesztette „Magyarság” is foglalkozott a szlovákokkal hasábjain, akinek levélben szintén „jól odamondogattak”.³⁹

Természetesen a szlovákság központi nemzetiségi érdekképviseleti orgánum nélkül, társadalmi, gazdasági érdekeinek érvényt szerezni nem tudott. A tisztán nemzetiségi politikai,

kulturális célok által vezérelt tudatos aktivisták azonban elutasítottak mindenféle nem saját, külső pártpolitikai befolyást. Azt akarták, hogy mozgalmuk ne legyen csak propaganda mások zászlaján, hanem azt azok vigyék sikerre, akik a nemzetiségi sorsot élték.

E célok szószólójának és tényleges segítőjének Szeberényi Lajos Zsigmond főesperes felsőházi tagot tartották alkalmasnak. Egy dátumnélküli levélmásolatból tudjuk, hogy megkéri, járjon közbe ügyükben Imrédy Béla miniszterelnöknél. Leírták kérésüket, hogy azokat Szeberényi főesperes memorandumba fogalmazva adja át:

„1. Sem a szlovák néphez való tartozás bevallása, sem annak elismerése, hogy őshazánk a mai Szlovákia – ne képezhessen rendőri, csendőri zaklatás tárgyát.

2. A „tót” elnevezés töröltessék el s legyünk „szlovák”-nak nevezve.

3. A szlovák többséggel bíró településeken a hivatalos nyelv legyen szlovák s hivatalnokai is szlovákokból kerüljenek ki.

4. Azokban a településekben, ahol egyáltalán szlovákok élnek, legyen mindenféle iskolában – állami vagy egyházi, ill. községi – a szlovák nyelv kötelező. Legyenek szlovák nyelvű óvodák. A tanerők legyenek szlovákok.

5. Békéscsaba, Szarvas és Tótkomlós településeken legyen polgári iskola, amelynek tanítási nyelve a szlovák. Ezek tanárai bírják a szlovák nyelvet.

6. A csabai gimnázium, Szarvason a tanítóképző és gazdasági iskola legyen átszervezve szlovák tannyelvű intézetekké.

7. A községi jegyzők és a tanárok részére az egyetemen legyen Szlovák tanszék, és szlovák nyelvű tudománytörténeti tanszék.

8. Ahol a szlovákok tömegesen laknak, ott úgy kell kialakítani a választókerületeket, hogy a szlovák lakosság is tudjon, módjában legyen küldeni képviselőket a nemzetgyűlésbe.

9. Lehetővé kell tenni, hogy a szlovák egyesületek, szövetkezetek, kulturális, jótékony és gazdasági intézmények alakulhassanak.

10. Követeljük a sajtó szabadságát – szlovák nyelvű kulturális és politikai folyóiratok kiadását.

11. Követeljük a Szlovákiával való közvetlen és nyílt, akadálytalan kapcsolatokat lehetővé tételét.

12. Végül az egyház (ág.ev.) területén szlovák szeniorátus alakíttassék szlovák nyelvvél és irányítással.”⁴⁰

E petíció jellegű levél háttérében valószínűleg 1938 júniusában Csehszlovákiából – közel egyéves pozsonyi tartózkodás után – hazatérő Szekerka János állt. Érezhető a határozottan magasabb szintű politikai célok megfogalmazása. Erre csak igen jól felkészült, tanácsokkal ellátott, energiával teli személy volt képes. Ennek felelt meg Szekerka János. Feltételezésünket látszik igazolni az a dokumentum is, amely ugyanazon levelezésanyag feldolgozása során került elő, s tartalmilag teljesen azonos a Szeberényi Lajosnak írottakéval. Ez viszont már dátummal (1939. február 5.) ellátott s vagy a kultuszminiszternek, vagy pedig a belügyminiszternek lett címezve. Emanuel Böhm emlékiratai szerint ezt a dátum nélküli fogalmazványt a kultuszminiszternek fogalmazta Kerepecky András és dr. Szeberényi 1941 októberében. Ez nem valószínű, mert úgy dr. Szeberényi Lajos Zsigmond, mint fia dr. Szeberényi Gusztáv a jelzett év szeptember végén és október végén egymást követő hónapokban meghalnak. Meglátásunk szerint ez a dátumozott levél nem jutott el a címzetthez, hiszen az aláírt originál példányt találtuk meg. 14 fő látta el aláírásával. Ezek mindegyike a Békéscsaba és környéke szlovák kulturális mozgalom jól ismert személyei.

A Szlovák Nemzeti Egység Pártja

A korszak nemzetiségpolitikai tényezője a Szlovák Nemzeti Egység Pártja, s annak orgánuma, a Slovenská Jednota (Szlovák Egység) című hetilap, amely 1939-ben indult. Tilkovszky Lóránt két tanulmányában vázlatosan érintette a párt működését.⁴¹ A párt szerveződésének érdekessége, hogy a Slovenská Jednota hetilap volt a tagtoborzási bázisa. 1939. február 12-én a megalakítani szándékozott Szlovák Néppárt lapja lett volna a tervek szerint, a pártot azonban nem engedélyezték, a hetilapot igen. A hetilap és előfizetői alkották a majd 1941-ben engedélyezett Strana Slovenskej Národnej Jednoty (Szlovák Nemzeti Egység Pártja) tagsági bázisát és vezetését. Így vált addig is a magyarországi szlovákok egyedüli szószólójává a Slovenská Jednota c. lap. Mivel valóban egy párt létrejöttének lehetőségét látták benne, a magyar kormányzat kezdettől fogva ellensúlyozni kívánta befolyását. Ám erre nem volt alkalmas – még megemelt példányszámmal sem – az ekkor már 19 éve megjelenő Slovenské Noviny, a Budapesten, a kormány erős támogatásával megjelenő lap. Nyelvezete és gondolatai nem tudták számottevően befolyásolni a magyarországi szlovákokat. Így adminiszt-

ratív eszközöket is felhasználtak a Jednota ellen: erősen cenzúrázták, napirenden volt betiltása is.

Teleki Pál és a kormányzat változatlanul a közművelődés és az egyházi egyesületek kezei közé kívánta szorítani a magyarországi szlovákok tevékenységét, s nem látta szívesen a pártpolitikai szerveződéseket. Mindenesetre a szlovák kormány erős nyomást gyakorolt a magyar kormányra egy politikai párt és közművelődési egyesület engedélyezése ügyében. Mindkettőt országos hatáskörrel felruházva. Egyik fél sem titkolta, hogy a reciprocitásra törekszik.

Kelemen József, az Érsekújváron megjelenő Slovenská Jednota vezető főszerkesztője Telekitől kihallgatást kért 1939 év végén. Tárgyalni óhajtott a lap Budapestre helyezéséről és a párt országos engedélyezéséről. Ám Teleki e helyett két pártban gondolkodott. Egy a nyugati, egy másik a keleti szlovákság érdekeit képviselte volna. 1940. április 15-én hozott határozata ezt tükrözte. A két pártalakulat azonban nem bizonyult vonzónak, s tagság hiányában életképtelenné vált. Gyakorlatilag csak azért léteztek a Kalčok (Magyarországi Szlovák Keresztény Néppárt – nyugati szlovákok pártja) és a Dvorčák (Ojčizna – keleti szlovákok szervezete) vezetett szervezetek, hogy hivatkozni lehessen rájuk. Tehát a Slovenská Jednota táborát nem sikerült gyengíteni. A „jednotárok” vezérkarában egyre inkább Böhm Emánuel játszott vezető szerepet, aki már a politikai események miatt megalakulni nem tudó, de aktívan szerveződő Szlovák Néppárt kassai körzetének vezető személyisége volt 1939-ben is.

A Szlovák Nemzeti Egység Pártja többszöri próbálkozása ellenére, a szlovák kormány támogató fellépésére sem kapott engedélyt a megalakulásra. Böhm 1941. augusztus 21-én mégis bejelentette a párt megalakítását. Elnöke: Böhm Emánuel, főtitkára: Kelem József lett.

A Belügyminisztérium ennek ellenére nem adta fel a törekvéseit: nem kívánták elismerni a Jednotát a magyarországi szlovákok politikai akaratának egyedüli képviselőjeként. Nem értettek egyet azzal, hogy a párt jelölje ki a közigazgatási és parlamenti testületek képviselő jelöltjeit. Azt sem szívesen vették, hogy a párt az egyetlen szlovák politikai érdekvédelmi szervként kívánt fellépni. Ezért a szervezeti szabályzat számos paragrafusát a magyar alkotmánnyal ellenkezőnek minősítették, ezért a jogrendbe be nem illeszthetőnek tartották. Vidéken, ahol csak lehetőség nyílt rá, adminisztratív eszközökkel is felléptek.

Valójában ennek a fellépésnek lett volna szerves része az 1941 szeptemberében alapított és Kassán, október 1-én megalakult újabb Dvorčák szervezet a Naša Gazdovska Strana (Gazdapártunk) elnevezésű pártszerveződés. Ennek ellenére a Böhm irányította Szlovák Nem-

zeti Egység Pártja eljutott 1942. január 7-én szervezeti szabályzata elfogadtatásához. A kormány továbbra is igyekezett vidéki szerveződésüket gátolni, főképpen az alföldi szlovákokat akarta izolálni tőlük. 1942. március 1-én a SzNEP Budapesten megtartotta nagyválasztmányi ülését. Ekkor hozta nyilvánosságra az országos szervezkedésre és a magyarországi szlovákság egyedüli képviselőjére igényt tartó programját. A sorozatos tárgyalások Bárdossyval a meg egyezés felé vezettek. 1942. március végére a Böhm-féle párt már rendelkezett Budapesten főtitkársággal, Érsekújváron, Kassán, Szobráncon, Békéscsabán és Petrőcön titkársággal. Érsekújvárott titkár Ján Števík, Szobráncon Štefan Blaško, Békéscsabán Andrej Kerepecky voltak. Petrőcön pedig Pavel Žihlavský volt a titkár.⁴²

1942. március 9-től Kállay Miklós került a magyar kormány élére, aki hajlandóságot mutatott – a már több ízben kérvényezett – Slovenska Jednota napilapként való engedélyezésére is, ez 1942 május végétől valóra vált.

A lap szerzői gárdája időközben a délvidéki, ún. haladó gondolkodású értelmiségiekkel is kiegészült, ami a lap szellemiségén és irányvonalán is megmutatkozott: határozottan felkavarták a szlovák kisebbség jogos politikai, kulturális törekvéseit.

Így a SzNEP 1942. június 13-án terjedelmes memorandumot fogalmazott meg a sérelmek listájával, amelyet csak július 6-án tudott átnyújtani Kállay miniszterelnöknek. Ebben a magyarországi szlovák kisebbség politikai, kulturális és egzisztenciális sérelmeit részletesen foglalta egybe.⁴³

A SzNEP aktivitása fokozódott, szeptemberre Kassán sikeres szlovák könyvnapot szervezett, s 1943-ra már 20, saját kiadású könyvsorozattal is büszkélkedhettek. Ezek népdalgyűjtemények, modern táncdalok szövegei és kottái, drámák, verseskötetek, nyelvkönyvek, mesekönyvek, regények és képzőművészeti gyűjtemények voltak.

A fellazítási és bomlasztási törekvések a kormány részéről enyhültek, s már 1942. december 5-én felhívja a belügyminiszter az alsóbb közigazgatási egységek figyelmét, hogy a párt adminisztrációs és szervezeti ügyintézését ne akadályozzák.

A párt ideológiája és politikai irányultsága nem volt egyenlete. Működése során több változtatásra került sor. Ennek nyomát írásban alig lehet meglelni, annál inkább gyakorlati tevékenységet illetően.

Kezdetben a Hlinka-féle Néppárt szervezésénél tűnnek fel azok a személyek, akik később a Szlovák Nemzeti Egység Pártját fogják megalakítani, miután a Néppárt megszervezését

betiltották. A néppárt valóban nemzetiszocialista alapon szerveződött volna. Élvezte a szlovák kormány támogatását. A Szlovák Nemzeti Egység Pártja a nyíltan nemzetiszocialista irányt nem vállalta föl, de határozottan a népcsoport elv hangoztatójaként alakult meg. A magyarországi szlovák nemzetiség politikai akaratának egyedüli képviselőjeként jelölte meg önmagát. Úgy vélték ezen keresztül vennének részt a szlovákok az államhatalom gyakorlásában. A közigazgatási és parlamenti testületek képviselőit a párt kívánta kijelölni és kinevezni. A párt kereskedelmi és ipari vállalatokat akart létesíteni. A törvényhozó és önkormányzati testületek tagjai csak párttagok lehettek, de csak akik a tagdíjat rendszeresen fizették. A párt elnöksége állapította volna meg az országgyűlési képviselők sorrendjét.

A párt irányultságát nagyban befolyásolták a változó politikai viszonyok. A Délvidék visszacsatolásával megjelentek a baloldallal is kapcsolatot tartó személyek. Így sajtóorgánumának hangneme visszafogottabb, sőt igazi irányát ezután dr. Ján Spišiak Szlovákia budapesti követe és mérsékelt irányú környezete határozta meg. E tekintetben a SzNEP vezetőinek E. Böhmnek és J. Kelemennek vitája is támadt a követtel, amely az egység fennmaradásának jegyében a mérsékeltőbbek befolyásának növekedésével zárult. Ezért fordulhatott elő az, hogy néhány baloldali, szociáldemokrata és illegális kommunista is helyet kapott a párt kulturális struktúrájában. Ugyanakkor a párt szervezeti struktúráját csak ezáltal tudta megerősíteni.⁴⁴ A párt és szervezeti megerősödése majd csak a szlovákiai partizánmozgalom megélénkülése és a Nemzeti Felkelés kibontakozása után kapott lendületet. 1944. augusztus 24-vel minden Magyarországon működő párt tevékenységét felfüggesztették. 1944. október 1-től a Slovenská Jednota a párt sajtóorgánuma papírhány miatt megszűnt. Az új miniszterelnök tájékoztatására készült összefoglaló jelentés a magyarországi szlovák, illetve a szlovákiai magyarok helyzetéről 1944. szeptember 4-én, már megnyugvással nyugtázta, hogy a párt a szlovákság körében monopolhelyzetre tett szert. Már dicséretnek is elhangzanak a párt józan vezetőiről. Létét végül is a háborús erőviszonyok alakulása pecsételte meg.

A pártok betiltásáról, így az SzNEP megszűnéséről is a békéscsabai titkárság irataiból alkothatunk képet. 1945. június 16-án a Szlovák Antifasiszta Frontja lapjában, a Slobodában találjuk Kerepeczky András felhívását. Ezt tekinthetjük a működés utolsó dokumentumának. Ebben kéri a Szlovák Nemzeti Egység Pártja tagjait és minden hű szlovákot, hogy lépjen be az Antifasiszta Frontba, mivel a SzNEP-et feloszlatják. Elköszön egyben a kassai, érsekújvári, bácskai szlovákoktól is, mint akik – ahogy fogalmaz – az „elnyomás és a reakciós rezsimék”

ideje alatt segítségünkre voltak. Örömmel nyugtázza, hogy az antifasiszta gondolkodású szlovákok új szervezetbe tömörülhetnek Magyarországon.⁴⁵ A párt működéséről Tilkovszky L. részletesen írt munkáiban. Mi az általunk választott térségben vizsgáljuk meg a párt vidéki tevékenységét.

A Szlovák Nemzeti Egység Pártja 1941 szeptember 6.-i bejelentett megalakulása után – mely megjelent az aznapi Slovenská Jednotában- Kerepecky András személyesen felkereste Budapesten a párt vezérkarát, azzal a kéréssel, hogy alakítsák meg a párt békéscsabai körzeti titkárságát. 1941 október 9-én az ev. egyház tanácstermében megjelentek a szlovák települések képviselői (23 fő) valamint a párt budapesti vezetői közül Böhm Emanuel a párt elnöke, a főtitkár, Kelemen József a Komjáti iskola igazgató-tanára, Heldik József a párt központi szervezőtitkára Surjából, a sajtóreferens Bako János. Ezen az alakuló ülésen Kerepecky Andrást a Békéscsabai Körzeti Titkárság titkárává választották, Szekerka Jánost a párt helyi szervezetének elnökévé. Másnap Kerepecky a rendőrségen hivatalosan is bejelentette a párt formanyomtatványain a megalakulást. A rendőrség azonnal lefogta s pár napig bentartotta a fogdában. Hosszas tiltakozás után a magyar kormányzat mégis megtűrte a párt szervezkedését. Amellett, hogy minden településen létrehozták alapszervezetüket, már komoly politikai munkába fogtak, ami az oktatás helyzetére vonatkozik.

A Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontja kulturális aktivistáinak 1946 júniusából ránk maradt fényképes adatlapjaiból tudjuk, hogy a SzNEP helyi szervezeteinek létrehozásában, tagok toborzásában ugyanezek az aktivisták vettek részt. Egyik-másikuk helyi megbízottja is lett a szervezetnek. Békéscsabán hét ilyen személyt ismerünk, Medgyesegyházán kettőt, Nagybánhegyesen hármat, Mezőberényben négyet, Tótkomlóson tizenegyet, Szarvason hetet, Pitvaroson hármat, Új-Nagylakon kettőt, Ambrózfalván hármat, Csanádalbertin hármat. Összesen 45 főről van szó.⁴⁶

Nagybánhegyes községben a helyi megbízott, Schléger András jelentése szerint 1941. november 1-én 50 tagja volt a pártnak. Mezőberényben 1943. január 7-én még nincs beszervezett tag a hatósági jelentés szerint. Borgulya Mihály adatlapjából viszont arról értesülünk, hogy már 1941-ben 13 tagja volt. Kerepecky András tagdíjbeszedési tömbje pedig már 17 Mezőberényben lévő tagról tanúskodik. Köztük Pilisi Márton, akit az 1941-es Államrendészeti Zsebkönyv kommunistának tart. Nem véletlen lehet hiszen igen aktívan dolgozik az SzDP-ben, amelynek 1922 óta tagja, Szekerka Jánossal együtt. Sőt mindazok is, akik a nemzetiszocialista

irányzatoktól határozottan elhúzódtak. A Szlovák Nemzeti Egység Pártja viszont népcsoport-
elv alapon és annak jegyében szerveződött. Ez látszólag ellentmondott a nemzetiségi elvnek, de
valójában nem. Úgy látom, hogy az alföldi demokratikus, tisztán nemzetiségi szempontokat
célul tűző aktivisták azért tömörülnek a párton belül, mert kulturális törekvéseik megvalósítá-
sára csak itt láttak lehetőséget. Erről a SzNEP Végrehajtó Bizottsága II. plénuma gondoskodott
is, felállította a Kulturális Bizottságot. Időközben persze változott a párt arculata dr. Spišiák
nagykövet tanácsára. A baloldali gondolkodású bácskai szlovákok közül is helyet kaptak a kü-
lönböző bizottságokban.⁴⁷

A párt helyi, illetve területi működéséről igen keveset tudunk. Ennek egyik oka az,
hogy a megalakulás előtt és után a hatóságok gátolták az aktív szerveződést, a szervezeti élet
kialakítását. Adott esetben a párt aktivistáit katonai szolgálatra vonultatták be, ill. kényszer-
munkára vitték hosszabb-rövidebb időre. A szervezettségben azonban annyit értek, hogy ha
alacsonyabb számban is, de majd minden szlovák településen jelen voltak.

A művelődési célok jobb elérése érdekében a párt a Kulturális Bizottságot szekciókra
osztotta, így létrejött a pedagógiai, tudományos, irodalmi, zenei, népművelő, színművészeti,
népgazdasági, művészeti (képzőművészeti), néprajzi szekció. 1943-ban, amint azt korábban
említettük, már a huszadik önálló könyvet jelentették meg. Ezeket a Békéscsabán működő
„Tranoscius” könyvkereskedésben árusították, amelyet 1938-ban Szekerka János Baukó
Györgytől vett át. A párt folyóiratát mintegy 100 példányban terjesztette. Ekkor (1938) már
mint könyvkereskedő segéd, Kerepecky Mihály vezette az üzletet, Szekerka János pedig Buda-
pesten nyitott egy másikat. A 30-as évek vége és a 40-es évek eleje viszonyainak jobb megérté-
se szempontjából hozunk egy olyan példát, amely megvilágítja a két megye szlovákságának
nemzetiségi és politikai felfogását.

A Nyilaskeresztes Párt és az alföldi szlovákok

A Nyilaskeresztes Párt két nemzetgyűlési képviselője, Hubay Kálmán és Vágó Pál a
kormányt megelőzve „progresszív” köntösbe öltöztetve szándékukat, egy törvényjavaslattal
álltak elő. Pontos címe: Törvényjavaslat a Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok
önkormányzatáról és anyakönyv-vezetéséről. (E törvényjavaslat elemzésével részletesen fog-
lalkozik Tilkovszky Lóránt egyik 1965-ben megjelent tanulmányában.)⁴⁸

A nyilasok nemzetiségpolitikai elképzeléseinek alapját a helyreállítandó Nagymagyarországi Birodalom gondolata képezte. Területi önkormányzat helyett ún. „népi önkormányzatokra” helyezték a hangsúlyt. Elképzelésük szerint a népcsoport (népi önkormányzat) adót vethetett volna ki a maga céljaira, ugyanakkor az állami támogatásra is igényt tartottak. A tanítást az iskolákban a népcsoport nyelvén kívánták folytatni, de a magyar nyelv mint tantárgy az elemi iskolákban kötelező lett volna, a középiskolákban viszont csak külön tantárgy. A népcsoportok nyilvános anyakönyvet vezettek volna tagjaikról; büntetendő lett volna minden beolvasztó kísérlet; a népcsoport és a népiség gyalázása büntetőjogi eljárást vont volna maga után. A népcsoportok felett a kormány a felügyeletet egy nemzetiségi miniszter útján gyakorolta volna, s mindegyik népcsoportnak lett volna a minisztériumban egy-egy államtitkára. A népcsoport saját alkotmánnyal rendelkezett – amit az államfőnek kellett szentesítenie.

A népcsoport vezetőjét népcsoport bízta volna meg s nem az államfő. A népcsoportok számarányuknak megfelelő képviselőt küldtek volna a parlamentbe.

Ez a javaslat 1940 júniusában a napilapokban is megjelent,⁴⁹ s ugyanezen hónap 29-én a Magyar Nemzet cikket közöl Szekfü Gyulától: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat címmel. Határozottan visszautasította Hubayéknak azt a kijelentését, miszerint ő is egyetért, sőt inspirálta volna e törvényjavaslatban foglaltakat. Terjedelmesebben elemzi Szekfü Gyula a Magyar Szemle júliusi számában ezt a kérdést.

A kormányzat szintén felháborodással fogadta a törvényjavaslatot, s hasonlóképpen a kormányt támogatva nyilatkoztak az alsóbb szinteken is. Így Békéscsaba és Vidéke Ipartestület levelet intézett a polgármesterhez, melyből egyrészt kiderül, hogy tájékozottak a politikai helyzetről, s az országra váró esetleges megpróbáltatásokról is. Másrészt írják: „... nem tudhatjuk, hogy országunk mikor sodródik háborúba...” s úgy vélik, ilyen helyzetben „... összeolvadásra van szükség szeretett hazánk fenntartása, nemzeti létünk megvédése érdekében...” Határozottan kijelentik, „... nincsenek önálló autonómiát követelő nemzetiségek, sem a magyar államesszmét megtagadó polgárok, hanem vannak nem magyar anyanyelvű, de magyar lélekkel megáldott és magyar szívvel érző magyarok.”⁵⁰ Ezen megfogalmazáson mindenesetre érződik a kormányzat által is bizonygatott helyzet, miszerint a nemzetiségek érzelmileg egybeolvadtak a magyarokkal és Magyarországgal, s különbség köztük csak annyi, hogy két nyelven beszélnek. Az iparosok tovább bizonygatva hazaszeretetüket, részletezik, hogy a más anyanyelvűek mi-

lyen lelkesedéssel vettek részt a haza védelmében, s ez a kormányzatot bizonyára arra fogja késztetni, hogy megoldja a „visszatért” területek kisebbségeinek teljes egyenjogúságát is.

Ellene vannak az ország különböző „jogterületekre” történő széttagolásának s példátlan galádságnak minősítik ezt a törekvést: „Hiszen városunkban a lakosság sorai között tót anyanyelvű magyarok is vannak, kiknek államhűségük közismert!” Hasonlóképpen nyilatkozik Békéscsaba megyei város képviselőtestületi közgyűlése is:

„Megállapítja a képviselőtestület, hogy az említett törvényjavaslat árulás és merénylet a szentistváni gondolat, az ezeréves Magyarország állameszméje ellen, mert akik a törvényjavaslatban lefektetett felfogást vallják, azok István király ezeréves országának belső egységét megsemmisítve, a Magyar Nemzetet összetartó állami hatalom felbontására, Magyarországnak a trianoninál is trianonibb szétforgácsolását akarják önös érdekből, politikai demagógiából és hatalomra vágyásból.”⁵¹

Mi is volt tehát az, ami e törvényjavaslat ellen ennyire egységbe „kovácsolta” a közvélemény többségét? Egyértelműen az önkormányzat-tervezet, amely élesen elkülönítene egymástól a nemzetiségeket, hozzávéve az anyakönyvvezetést is. (Minden önkormányzatot egy-egy népcsoport alkotott volna, akik belső kulturális, közigazgatási életüket önállóan igazgatnák, a minisztérium csak felügyeleti joggal rendelkezett volna.)

Valószínű, hogy mindezekon fölül az erősen német minta alapján való gondolkodás és annak megfelelő „kasztszerű” besorolás volt az, ami teljes joggal taszította a többséget.

Antifasiszta szerveződések

1944 őszétől egy újabb politikai szervezkedés lehetősége nyílik meg, amikor is a szovjet csapatok felszabadítják a Tiszántúlt. A front közeledtével már illegális alakulások történtek az alföldi települések szlovák és szerb lakosai részvételével. Tótkomlóson fölmerült az *Alföldi Szlovákok Hitlerellenes Blokja Magyarországon* nevet viselő politikai szervezet megalapításának gondolata, s megfogalmazzák a működési szabályzatát.

Majd egy pár hónappal később 1945. január 1.-én ugyanitt a korábbról már ismert személyek a Földműves Egyesület helyiségében de.11 órakor megalakítják a *Demokratikus Szlovákok Magyarországi Pártját*. Vezetői: Beňo András elnök, Kulík András alelnök, Svetlík György titkár. További 17 személyt pedig a válsztmányba delegáltak.

1945 január 14-én Tótkomlóra érkezik a romániai Nagylakról dr. Ivan Bujna az ottani antifasiszta szervezet vezetője s egy meghívót adott át a szlovákoknak, azzal, hogy január 30-ra Nagylakra hívnak össze a Békés és Csanád megyei szlovákok részére tanácskozást a szlovákok jövőjéről. Az 1945 január 30-án készült jegyzőkönyv tanúsága szerint a Dél-Alföld 14 településének képviselői vettek részt, amelyen Battonya, Deszk és Magyarcsanád szerb képviselői is jelen voltak. Összességében 80 fő vett részt a tanácskozáson. A terjedelmes (10 oldalas) jegyzőkönyvben rögzített felszólalások közös nevezője, hogy dicsőítik a felszabadító Vörös Hadsereget s a szlovákoknak ideje eljövételének a hangsúlyozása..

A Nagylakon résztvevők 1945 február 13-án gyűltek össze Battonyán,- ellentétben a legtöbb tanulmányban publikált időponttal, ugyanis azok február 18-át jelölik meg a gyűlés napjaként. A fellelt jegyzőkönyv szerint viszont február 13-án történt a battonyai alakulás. A du. 14 órára összehívott konferencián 165 fő vett részt. Itt határozták el, a *Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának* létrehozását, megalakítását. Döntöttek – rövid vita után -, hogy a Központ Békéscsabán lesz. Megválasztották a vezetőséget, ahol paritásos alapon az alelnöki posztra 1 szlovák 1 szerb személyt válsztottak, ugyanígy a titkárok helyére is 1-1 szlovákot és szerbet. Az elnök Francisci Mihály ev. lelkész lett Békéscsabáról. Szekerka János titkár javaslatát elfogadva, elhatározták, hogy lapot adnak ki. A lap elnevezésében azonban megegyezés nem született. Szekerka javaslatát, hogy legyen Sloboda a lap címe, elnapolták. 1945 február 25-re az SZAF központba, Békéscsabára hívtak össze tanácskozást. Közben minden település képviselőjének feladatul adták, hogy alakítsák meg helyi SZAF szervezetüket. Február 25-én Békéscsabán már csak 28 küldött vett részt. Az elnök a jegyzőkönyv szerint a lap címére a „Pravda” javaslatot tette a „Sloboda” helyett. A résztvevők ezt támogatták. A fellelhető dokumentumokból nem derül ki, hogyan lett a valóságban az elnevezése mégis SLOBODA. Ugyanis 1948-ig ezen a néven jelenik meg. A SZAF-nak nem volt nehéz kiterjeszteni szervezeti életét a vidékre, mert a SZNEP helyi egységei már bejártódtak s csak feladatra vártak. Kerepecky A. apró hirdetésben közölte az érintettekkel, hogy a SZNEP megszűnik s az aktivisták munkájukkal támogassák a SZAF tevékenységét. Kérvényeikkel, amelyekkel a debreceni Ideiglenes Kormányhoz fordultak, a korábbi igényeiket ismételték meg: szlovák nyelvű oktatás alsó, közép és felső szinten, szlovák hivatalos nyelv bevezetése a szlovák többségű településeken, lapkiadás engedélyezése. Memorandumukban viszont, amit Londonba, Moszkvába és Belgrádba is elküldtek - azt panaszolják, hogy a szlovákok minden jelenlegi törekvé-

sét a nemzeti politikai és kulturális önszerveződésre a magyar hatóságok a felszabadított területen most iselnyomják és vezetőiket üldözik. Szekerka feljegyzéseiből tudjuk, hogy ez enyhén szólva nem fedti a valóságot.

Az átadott (1945.III. 10) program és a kívánságok, követelések (1945. II. 7.) lajstroma egyetlen pontjával sem vitázott a debreceni kormány, ellenkezőleg – azzal egyetértett. Szekerka megjegyzi, hogy a belügyminiszter is támogatta azokat. Külön kérésüket, egy, a Jugoszláv Hadseregen belül felállított magyar Petőfi brigádhoz hasonló, szláv hadtest felállítására, május 7-én Vörös János miniszter elfogadta, és továbbította a kérést a Sz.E.B. –hez Budapestre. A SzAF teljes energiával a lakosságcsere gondolatát magáévá téve, azon munkálkodott, hogy a minden szlovák részére kötelező egyöntetű lakosságcsere valósuljon meg. Amikor ezt a szövetséges hatalmak elvetették, azon voltak, hogy a lakosságcsereben minél több „önként” jelentkező vegyen részt. Az is jól kiderül a jegyzőkönyvekből, hogy a helyi SzAF vetők közül néhányan szimpatizáltak, vagy tagjai voltak a kommunista pártnak. A Sloboda lapot olvasva már semmi kéttség nem lehet afelől, hogy egy igen radikális baloldali szervezetről van szó. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy szervezeti magját azok a személyek adták, akik korábban a népcsoport elv alapján szerveződtek, később nem túl nagy ideológiai fordulattal a SzNEP alapító tagjai lettek, nagy vargabetűs utat tettek meg. 1947-ben 121 településen volt szervezeti egysége, 19.430 taggal. 1948 júliustól október végéig még 2064 fő jelentkezett a SzAF tagjai sorába.

Érdekvédő, érdekérvényesítő és agitációs tevékenysége között látható ellentmondás feszült. Míg egyik oldalon a szlovákok jogát a földhöz, az anyanyelvi iakolákhöz, az anyanyelv hivatalokban való használásához, szlovák nyelvű lapok kiadásához hangoztatta és védte, addig a lakosságcserere pont azokat agitálta, akik alanyai lehettek volna a kért intézményeknek és kulturális életnek. Ezért az akkori magyar kormányzat elleni kirohanásaik és fasisztázó, reakciózó bélyegzéseik igaztalanok voltak. Ebben a helyzetben érthető az a kormányzati magatartás mely értelmetlennek tartotta a követeléseket, s kivárt. Látni kellett a háború után elszenvedett károk mellett mire érdemes hosszútávon beinvestálni.⁵²

III. 2. Kulturális élet, civil szerveződési keretek

2. 1. A budapesti illetve központi jellegű szlovák egyesületek

A polgári kor tipikus társasági és művelődési fórumai az egyesületek, társaskörök. A polgárosodás új tényezője a civil társadalom szabad önszerveződése. Ezt a polgári alapjogok egyike, a gyülekezési és egyesülési szabadság biztosította. Mégis az egyesületek szerepét, funkcióját tekintve nálunk nem a nyugati modell érvényesül. A dualizmus idején a művelődés színtere Nyugaton a közkönyvtár, a szórakozás a klub, a politikai életé a párt. Magyarországon ez összevontan jelentkezik s nem egy esetben rendi maradványok továbbélését lehet fellelni működésük áttekintésekor.¹ A politikai célokat kivéve a dualizmus korában bármely céllal és területen alakulhattak egyesületek. Az egyesületek alakulásának a dualizmus idején egyetlen törvényes szabályozása az 1868. XLIV.tc.. Ennek is csupán a 23. és 26.§-a vonatkozik az egyesületekre, és a nyelvhasználatra. Valójában szakminiszteri rendelkezésekkel intézték az egyesületek ügyeit. Az egymást váltó kormányzatok céljaiknak megfelelően rendeletekkel szabályozták az egyesülés és gyülekezés kérdéskörét. Az átfogó törvény hiánya lehetővé tette, hogy fokozatosan szűkítsék az egyesület alakítási lehetőségeket, és a már megalakult egyesületek működését szigorú felügyelet alá helyezhették.²

A rendeletek szabályozták az alakulás mikéntjét és formáit. Konkrétan meghatározták, mit kell tartalmaznia az alapszabályoknak. Ezért szinte sematikus módon készültek a legtöbb esetben az egyesületek, körök alapszabályai. 1875-től a BM. lehetővé tette az alakulni kívánó egyesületeknek, hogy amennyiben 40 napon belül a betervezett egyesületi alapszabályokra észrevétel nem érkezett, akkor ideiglenesen megkezdhették működésüket. Ám minden esetben a miniszteri jóváhagyás, láttamozás jelentette a működés teljes biztonságát. A közvetlen felügyeletet a közigazgatási hatóságok látták el.³ Az 1980-as évektől az egyesületekkel foglalkozó irodalom határozottan növekedett. Gondolok itt elsősorban Bösze Sándor, Bezdán Sándor, Brunda Gusztáv, Elena Mannová, Jobb Sándor, Reisz László munkáira.⁴

Voltak akik úgy vélekedtek, hogy az egyesületek alakulásánál az állalmnak semmi beleszólása nincs, csak ha az egyesület működése veszélyesnek látszik, akkor sem léphet közbe, akkor sem rendőri vagy közigazgatási úton, hanem országgyűlési törvény hozatalával. Ám amint az előzőekben ezt kifejtettük, Magyarországon pont ellenkezőleg reagáltak a veszélyes

ill. veszélyesnek vélt egyesületek működésére, azok mozgásterét folyamatos, adminisztratív úton szűkítették.⁵ Olyan vélemények is megfogalmazódtak józan értelmiségi körökben, hogy mindezek érthetetlenek, hiszen az alapszabály egyfajta egyezséget takar az állam és a társadalom között, amely kölcsönös előnyöket ad egyik és másik félnek egyaránt. Ezáltal a társadalom spontán mozgása révén megfogalmazódó célok és értékek szolgálata legális kereteket nyer, így a mozgásteré szélesebbé válik, tevékenysége ezáltal válik nyilvánossá, s a különböző kapcsolatok kialakításánál támaszkodhatnak a jogi személyességgel járó előnyökre. Az állam számára pedig az alapszabály regisztrálása az ellenőrizhetőség előnyeit adja meg.⁶

Tárgyalt korszakunkon belül a 20.század első két évtizedében 320 egyesület alakulását regisztrálták országosan.⁷ Ám ebből csak aprólékos kutatás révén lehet megállapítani, melyek a szlovák nemzetiségű csoportok alapításai. Az egyesületeket folyamatosan ellenőrizték és ha szükségesnek látták korrigálásra kényszerítették őket. Az egyesületek manifeszt nemzetiségi hovatartozást megnevezésükben csak ritkán használtak. Hatással volt erre a fajta megnyilatkozásra az is, hogy az ilyen egyesületek ha etnikailag zártabb területen jöttek létre, nem érztek jelentőségét azt kihangsúlyozni.⁸ Egyetértünk Jobb Sándorral amikor kifejti, hogy az 1919-es forradalmakig nem történt érdemleges változás az egyesülési jog elismerése tekintetében. Csak fokozódott az ellenőrzés és az egyesületi élet különböző megnyilvánulásait tiltó rendelkezések születtek. Persze a törvényeket és rendeleteket áttekintve a későbbi korszakokra sem jellemző a megengedő szemlélet. Azok részletesebb taglalását a Horthy – korszak tárgyalásánál fogom elvégezni.⁹

Budapesten a dualizmus idején 7 szlovák egyesület alakult, amelyből 5 művelődési, kulturális egyesületként működött, 1 jótékonyági, karitatív tevékenységet folytatott, 1 pedig kiadó, nyomda vállalként működött, mint egyesület. További 12 szlovák, cseh munkásegység alakult ugyancsak Budapesten ebben az időszakban. Ezek mintegy fele zömmel szlovák munkásokat tömörített. Szinte mindegyik más és más típusa az egyesületeknek. Volt közöttük vallási, művelődési egyesület (Budapeštiansky katolícky delnícky kruh 1902. Budapesti Katolikus Tót Munkáskör.) majd ennek a fiatalokat tömörítő társasköre (Kriván – asztaltársaság 1906.) továbbá a Budapesti Szlovák Kiadó Egyesület mint Részvénytársaság (1906)- nem tipikus olvasó, társalgó, művelődési egyesület, hiszen gazdálkodó, profitorientált szervezet még akkor is, ha a művelődés és a kultúra szlovák nyelven történő kiadását, terjesztését tűzte ki feladatául. Majd az alakulás sorát zárja a Szlovák kőművesek csoportja (1910), a Skupina slovenských murárov

szakmai egyesülés – szakegylet.¹⁰ Az 1900 előtt alakult 6 szlovák egyesületekből a Hodža-féle Slovenský Denník szerint 1901-re már csupán egy működött. Csodálkozásának adott hangot, hogy a mintegy 65.000 fős budapesti szlovákságnak csak egy egyesülete működik, amikor mindenki, minden társadalmi réteg Budapesten egyesületet alapít.¹¹

Ez az egyesület az 1868-ban alakult Pest-budai Tót Egylet (Slovenský spolok v Pešťbudíne) amelynek az alakuláskor 98 tagja volt. Ennek az egyesületnek részeként alakult meg 1895-ben az Irodalmi Szakosztály (Literárny odbor). Az egyesülettel azért foglalkozom részletesebben, mert 1900 és 1918 között is működött, míg sok más korábban alakult egyesület az 1870-80 közötti időben megszűnt. Ez az az időszak amikor a szlovák plitizáló értelmiség úgy dönt, hogy elhagyja Budapestet és Túróczenmártonba helyezi át tevékenysége központját. Ettől kezdve a budapesti egyesületek erősen függenek az éppen Budapesten tanuló egyetemi ifjúság létszámától. Mások pedig megszűntek (pl. a célját el nem érő Pesti Demokrata Tót Kör) vagy magyar – szlovák kiegyezés pártján lévő Eötvös és Deák köréhez kapcsolódva próbáltak működni. Ám Eötvös és Deák halála midjet megtorpedózta. A budapesti szlovákok egyesületi élete a 19. század utolsó éveiben élénkül meg. Ekkor 120 fős tagsággal rendelkezik.¹² Az aktivitás egyben jelezte azt is, hogy a korábbi szakmunkás, kisiparos vezetői a körben átadták helyüket az értelmiségieknek, az egyetemistáknak. Állandó problémát okozott a stabil székhely hiánya. Ez is csak az 1910-es évek elején kezd megoldódni. A programok mindegyikét nem tudták a bérelt vendéglői termekben megrendezni.

Ezért a komolyabb műsoros esteket nagyobb termekkel bíró szállókban ill. intézményekben kellett megrendezniük. (József főherceg szálló, Savoy, ÉMOSZ – Építőmunkások Országos Szervezete – székháza stb.) Az aktivitást az is biztosította hosszú távra, hogy a programok széles igényeket elégítettek ki: szavaltok hagzottak el szlovák klasszikusoktól Vajanskýtól, Hviezdoslavtól, Chalupkától, dalokat énekeltek, rövidebb zongoradarabokat adtak elő, humoros szövegrészeket olvastak fel. Volt ahol Dohnányi hegedült, Fábry Anica zongorskísérettel dalokat énekelt. Az egyesület általában 8-9 alkalommal ülésezett. Bálók, mulatságok Farsangkor és Szilveszterkor, valamint a tavaszi és őszi színdarabok idején voltak. Megszerveződött Izák tanár vezetésével a dalkör – ugyancsak az egyesületen belül. Ez a dalkör népdalokkal és folyamatosan betanult kórusművekkel lépett fel ezeken az esteken, tovább gazdagítva a programot. A 20. század elejétől felerősödő aktivitás azt is jelentette, hogy a budapesti másajkú nemzetiségek tagjai, fiataljai is részt vettek egy-egy alkalommal a rendezvé-

nyeken. Ugyanekkor bevezették a rendszeres vasárnaponkénti közérdekű előadó esteket. Ezek az elhangzott előadás után vitaestté alakultak át.¹³ Hétfőveken rendszeresen a főváros környékére, közkedvelt kirándulóhelyekre szerveztek kirándulásokat, túrákat. Az egész működést az állandó székhely hiánya miatti sűrű költözés nehezítette. 1911 szeptemberében már valamivel több mint 43 éve működött az egyesület. A budapesti Slovenský Denník szept.21-i cikkében arról írt, hogy lanyhul a látogatottság, stagnálásra áll be az egyesület. Hiába az agilis, odaadó, jó szervező, ifjú csapata az egyesületnek, az állandó helyiség, mint alapfeltétel hiánya megtorpedózhatja hosszabb távon az eredményes, hatékony munkát.

Ezt a kialakuló krízishelyzetet látva, az egyesület elnöke Milan Harminc(1911-1913) a Rákóczi út 17 szám alatt lévő ház első emeletén bérelt az egyelet számára egy kisebb lakást. Ez sem maradhatott sokáig, mígnem a Bérkocsis u. 3. szám alatti ház IV. emeletén kapott az egyesület saját helyiséget. Harminc szervezőkészségének, kapcsolatainak köszönhetően Felső-Magyarországról most először kaptak hathatós segítséget. Voltaképpen elég megkésve, hiszen az egyesületek működésének korlátozását már 1913 –ban jogszabályilag elkezdték, s ez a háborús években a működés szüneteltetésével járt. 1915-ben Milan Harminc az egykori elnök, építész végleg föladja budapesti tartózkodását, elköltözik. Az első világháború szele az új helyiség birtokbavételekor még nem volt észlelhető, de a 1915-ben már teljes valóságában tombolt. Erre a kis időre azonban az egyesület teljes lendületet vett. Az új állandó székhely kielégítette a tagság minden igényét. Volt 750 kötetes kölcsönkönyvtára. Volt olvasóterme: 18 szlovák, 12 cseh ujság, 27 cseh, 6 horvát és szerb, 5 magyar és 8 német folyóirattal. Ezek zöme azonban a szerkesztőségek ingyenes küldeményeként jutottak el a körbe. A Národné Noviny, Národný Hlásnik, Slovenský Denník, Slovenský Týždenník, Dolnozemský Slovák, Cirkevne Listy, Slovenské Pohľady és a Živena, vagyis a legfontosabb szlovák lapok mind ott voltak a polcokon. Ebben az időben a kör hivatalosan 111 fő tagsággal rendelkezett. Hétköznap a könyvtárat 15-20 fő látogatta. Szombat és vasárnap 40-50 fő kereste fel az egyesület helyiségeit. A táncdal egybekötött mulatságokon 200-300 fő szórakozott.¹⁴

Igazi lüktető ere az egyesületnek, az 1895 –ben megalakult Irodalmi Szakosztály ifjúsága volt. Az irodalmi Szakosztály működése megalapozta az önálló szlovák irodalomkritika kialakulását, az írók szövetségének megfelelő feladatkört hajtott végre. Olyan jeles emberek voltak vezetői a budapesti szlovák értelmiség köréből, mint: Pavel Bujnák (1908/1909), František Votruba, Dušan Porubský(1905), Anton Štefánek (1913) a Slovenský Denník

munkatársai és dr. Jozef Uram a Rókus kórház orvosa. Minden valószínűség szerint 1918 késő őszen (november vége felé) az Irodalmi Szakosztály csoportja felhívást intézett a felsőmagyarországi szlovák fiatalokhoz, hogy alakítsanak „Szlovákia” (Hivatalosan és a nemzetközi jog szerint sem létezett még, de ez a szóhasználat már azt bizonyítja, hogy voltak értesüléseik az elszakadásról.) szerte önművelődési egyesületeket, felajánlva a folyamatos segítségnyújtást, tanácsadást.

Arra buzdítják a szlovák fiatalokat, hogy folytassák a nép kulturális fölemelésének programját, amelyet a háború szakított meg. Fölajánlják támogatásukat a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, egyben tapasztalatukat és szerény erejüket is rendelkezésükre kívánják bocsátani. Egy országos hatáskörű Ifjúsági Szervezet létrehozásának igényével először még 1914 május 16-án lépnek fel Krčméry Štefannak írott levelükben.¹⁵ Az aláírók dr. Jur Slávik elnök, Ľudovít Izák titkár, Bohdan Schindlery alelnök. Ujság kiadását is tervezik az ifjúság részére. A levélből kivehető, hogy tudnak Cseh-Szlovákia megalakulásáról, de a konkrét területi fejleményekről még nem, mert szinte az utolsó pillanatig kívánnak, s azt gondolják, hogy egész Szlovákia területére Budapestről küldik a lapokat, leveleket a tanácsokkal, javaslatokkal. Az aktivitásnak ára is volt. 1901-től folyamatosan figyelemmel kísérték tevékenységét a fővárosi rendőrkapitányságról. Az ok: politikusok (nemzetiségi) és más nemzetiségű diákok befogadása, meghívása az estekre. A BM elnöki leirata szerint, amelyet a polgármesterhez küldtek (798 res.sz./1901) ezeket a vádakot fogalmazták meg. A rendőrkapitányság kivizsgálta az ügyet. Megállapította, hogy rendes alapszabállyal rendelkező egyletről van szó, székhelye a VIII. ker. Aggteleky utcában Kapusztá András vendéglőjében van. 37 éve működött akkor. Valóban nagy műsoros estet rendeztek „nemzetiségi országos képviselők tiszteletére”. Ekkor mintegy 100 fő vett részt az esten. Szlovákok mellett szerb, horvát nemzetiségű vendégek is voltak, zömmel egyetemi hallgatók valamint a „Sokol” budapesti cseh tornaegylet három tagja is megjelent. Megállapítja Rudnay főkapitány, hogy a felszólaló képviselők valóban „pánszláv” szellemű beszédeket mondtak – mivel a szláv nemzetiségeket összetartásra buzdították. 1901 decemberében folytatódik a vizsgálat, s kiderítik, hogy az egyesület vezetői tisztességes társadalmi állást betöltő s részben közpályán dolgozó egyének. Választmányi tagjai többnyire iparosok, kiknek magatartásáról aggályos körülmények nem voltak megismerhetők.

A jelentés készítője tüzetesen megvizsgálta az iratokat. Szlovák nyelven vezették a jegyzőkönyveket a pénztárkönyvet stb.. Ezekből kiderült, hogy díjazásban csak a dalkör kar-

mestere részesül, valamint a pénztáros a beszéd utáni 10% jutalékkal. Mivel a szlovák nyelvet a rendőrségen annyira senki sem ismerte, hogy mindent korrektül megértett volna bevitették a VIII. ker. előjáróságra. De az előjáróság személyzetéből nem ismerte senki a szlovák irodalmi nyelvet olyan szinten, hogy értelmezni tudták volna tartalmilag. A főváros szerződéses megbízott fordítója pedig évi átalánya mellett ekkora volumenű munkát csak külön díjazás mellett vállalta el. De pénzhiány miatt ezt meg a főváros nem tudta teljesíteni. Így az anyagok még 1904-ben is az előjáróság szekrényeit nyomták.

1907-ben már a túrócszentmártoni lapokból értesültek a hatóságok arról, hogy az egyesület színi előadást rendez s vezető személyisége az ekkor már jól ismert fiatal szlovák politikus Milan Hodža. Az előadást a volt Lövölde helyiségében rendezték 1907. II. 10-én. A főkapitány beszerzi a műsorlapot, jelentésében tartalmát le is írja. Eszerint kb. 300 fő vett részt az esten, amely végül – a rendőrség meglátása szerint is –külön intézkedést nem kívánt.¹⁶ A Jótékony Nőegylet az ev. egyházon belül alakult 1899-ben. Alapszabályát 16 pontban fogalmazták meg, de csak 1905-ben lett az egyház vezetése részéről aláírva. Addig valószínűleg alapszabály nélkül működtek, kihasználva az egyház autonómiáját. Az abban tevékenykedő nők a gyermekvédelmet tartották leginkább szem előtt, valamint a segélyezést, ruhával, tankönyvvel. Az ev. árvaház javára 200 Koronát adtak. A budapesti egyesületek közül az 1902 –ben alapított Budapesti Katolikus Munkáskör tevékenységét később kezdte, de tovább tudta folytatni, hiszen a körébe tartozó személyek maradtak 1920 után is Budapesten.¹⁷ A kör alapítója Sándorfi Ede szlovák katolikus plébános.¹⁸ Célja az volt, hogy a kerületben amúgy is erős szociáldemokrata befolyást ellensúlyozza vallásos és hazafias alapon.

A Szlovák Egylettel való együttműködés eredményeként azok vezetői Stodola és Wagner megpróbálták beolvasztani a Katolikus Munkáskört, eredménytelenül. 1912-1919 között állt fenn ez a veszélyeztetettség. Működése az állandó helyiség hiánya ellenére is folyamatos és eredményes volt. 1927-ben Anton Straka a Csehszlovák Köztársaság Budapesti Követségének sajtótitkára is részt vett egyik – jubileumi 25. éves - rendezvényükön, s amikor tudott maga is elment előadott az egyesület programjain. Mivel Tilkovszky Lóránt és Kovács Anna alaposan feldolgozták működését, csak a dolgozatom szempontjából fontos részeket emelem ki. A két világháború közötti években, főként a 20-as években a kormánypárti Magyarországi Tót Közművelődési Társulat vezéregyéniségei Podhradszky György és Janovecz Lajos, valamint Pechány Adolf is látogatta a kört. Így aztán egyfajta együttműködés alakult ki. Közös rendez-

vényeket szervezetek, népszerűsítették az MTKT kiadványait, könyveit. 1925-ben 250 fő tagja volt, 1926-ban már 390. Az egyesület folyamatosan működött a 40-es évek közepéig.

1945-46-ban pangott – már érezhető volt a másfelé vett irány. Holott törvényileg semmi sem tiltotta az egyesületi működést, sőt azok fontos szerepét 1946. évi I. törvény preambulumban tartalmazza. Mégis az egyesületek működésének felülvizsgálata kapcsán 1949-ig lassan minden régebben alakult egyesület felmorzsolódik, vagy azért, mert vallási egyesületként „reakcióssá” minősítették vagy osztályidegen egyesület lett, vagy a pártok valamelyikébe kezdtek aktivizálódni, így az egyesületi forma fölöslegessé vált.

Maguk a szlovákok a lakosságcsere után megalakították a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségét és nemsokára hozzáfogtakma központi szerv vidéki egyleteinek létrehozásába. Alighogy megalakították őket, 1951-ben hatalmi szóra szétoszlatták.¹⁹

A Magyarországi Tót Közművelődési Társulat működését 1885-i alakításától számítjuk. Zsilinszky Mihály VKM államtitkár volt a kezdeményezője. A Matica Slovenska 1875-ös bezárása után annak zárolt vagyonát több ízben próbálta a MTKT saját egylete alapításához megszerezni, de csak 1885-ben tudta ezt kieszközölni. Előállt az a helyzet, hogy a szlovákok összegyűjtött anyagi bázisa a kormány által támogatott, vele egy követ fújó egyesületnek jutott. Ennek az egyesületnek célja pedig nem volt más, mint szlovák nyelvű lapok, könyvek, kiadványok terjesztése révén a szent-istváni állam egységének erősítése.

Vidéki szlovák egyesületek

Az egyesületek alakítása kedvelt civil szerveződési forma volt a vidéken is. Az egyesületek lajstromát időközönként összefoglalóan közreadták. A 20. századtól éves Compasok készültek. Majd az 1980-as évektől fokozatosan irányult felénk a történelmi kutatók figyelmé, melynek révén összefoglaló jellegű munkák születtek. Az egyesületek nemzetiség-történelmi vonatkozásai azonban nem álltak a kutatás homlokterében. Példa erre a Nógrád megyei egyesületek összefoglaló katasztere, amely minden megalakult és működött egyesületet felsorol kronologikusan. Azt azonban egyáltalán nem lehet kideríteni, hogy nemzetiségi volt-e vagy sem. Csak feltételezhető, hogy a nemzetiségi falvakban alakult egyesületekben – ha nem kizárólagosan, de az egyik használt elfogadott nyelv az adott nemzetiség nyelve, azaz a szlovák is jelen volt a társalgások során.

A vidéki kulturális központokban – például Esztergom - már a dualizmus kezdeti éveiben a szlovák tanulók, vagy szlovák értelmiségiek kedvezően reagálnak az egyesületalapítási lehetőségekre. Megalakítják „Hajnalcsillag Szépművészeti Művelődési Egyesületüket” (Krásnoumenný vzdělávací spolok Zornička).²⁰ Hasonló indétekből jött létre a Csanád megyei Tót-Bánhegyesen 1866 –ban az olvasókör. Sajnos mindeközéig alapszabályát még nem találták meg a kutatók. Csak a későbbi olvasóköré maradt fenn 1886-ból. 1866-tól való működéséről a korabeli szlovák sajtó tudósításaiból értesülhetünk. Ez a kör az 1886-os átalakulás, alapszabályának jóváhagyása után 1946-ig működik folyamatosan, kivéve a háborús időszakok kényszerű szüneteit.²¹ A 20. század elején nyert engedélyt (1902) az 1899-ben alakult „Tótkomlósi Földművelő Egylet”, amely a szlovák amatőr színjátszás fölkarolásával, támogatásával a szlovákok helyi megerősödését szolgálta ugyancsak 1946-ig.²² A felsorolt különböző időszakból származó egyesületek jól mutatják be a szlovák nép kulturális sokszínűségét és társadalmi tagoltságát. Azt. Úgy a budapesti, mint a vidéki alakulások motorjai szembejűnően az értelmiségiek, a műveltebb rétegből származók: papok, tanítók, orvosok, ügyvédek stb.

A délkelet-alföldi szlovákok körében is elterjedtek a különböző egyesületek, társulatok. Trianon után, az új viszonyok között az addig többnyire szabad, önkéntességen alapuló egyesületi kezdeményezést a hatalom érdekei korlátozták, illetve annak szolgálatába kívánták állítani a társadalmi egyesületeket is. A forradalmak idején kompromittálódott egyesületek 1923-ban nem kaptak ismételt megerősítést működésükhöz. A megmaradtaktól pedig – annak ellenére, hogy egykor minden politikától mentesek kívántak lenni – elvárták, hogy a kormányzat, az új hatalom politikáját feltétel nélkül támogassák. Prioritást kaptak a megalakulásnál az olyan egyesületek, amelyek valamely országos egyesület fiókegyesületeként alakultak meg.

A 115 112/1923. B.M. sz. körrendelet értelmében helyi szervezetek létrehozását megakadályozni csak akkor lehet, ha a vezetőségnek vagy tagjainak túlnyomórésze büntetett előéletű, illetve „hazafiság” és „nemzethűség” szempontjából kifogás alá esik. A kitétel gyakorlatilag szillogizmus, azaz nem egyszerűsít, hanem konkrét hivatkozási alapokat ad a tisztviselőknek az esetleges elutasításhoz. Mi sem egyszerűbb egy nemzetiségi egyesület alakulásakor, mint a nemzethűséget kifogásolni, hiszen egymás ellenpontjaként lehet felfogni. Ezek az elemek domináltak a gyakorlatban, bár ugyanezen rendelet megfogalmazza, hogy a helyi csoportok megalakítása céljából az alapító közgyűlést általában engedélyezni kell: „... ha a

kérelmet szabályszerűen terjesztették elő és a kérelem teljesítésének megtagadását rendkívüli körülmények nem teszik indokolttá.”

A 227170:1925. B.M. sz. körrendelet némileg egyszerűsít. Nem szükséges mostmár a gyűlésen felszólaló központi előadó nevét a kérelemben közölni s ezért annak hiánya a megtagadást nem indokolhatja. Továbbá 8 nap helyett 15 napra hosszabbítja a válaszadás idejét. Mindezeket betetőzi a 271.000/1927. B.M. sz. körrendelet, amely tisztázza az 1923-as rendelet azon elemét, mit kell érteni az „általában engedélyezni kell” kitétlen. Pontosítja, mégpedig az 1913. évi 7430. sz. eln. B.M. rendeletre utalva, amely köztudottan szigorító, megszorító jellegű volt. Ezért – mondja a kiigazítás: valamely egyesület közgyűlése „...engedélyezése iránti kérelmét csak akkor fogadhatják el és vehetik érdemleges tárgyalás alá az illetékes elsőfokú rendőrhatalóságok, ha az ilyen kérelmekben a gyűlés célja, tárgysorozata, a szónokok neve, a gyűlés helye, pontos ideje is fel van tüntetve és a kérvényt a szakegyesületek a kérelmezett ülés helyén lakó, 4 megbízható, önjogú, magyar állampolgár rendes tagja írta alá.” Természetesen ez még nem volt minden. A négy aláírónak fel kell tüntetni foglalkozását, pontos lakhelyét s ki kell jelenteniök, hogy a gyűlésen a rend fenntartásáért felelősséget vállalnak.

A 44126/1926. B.M.sz. körrendelet – amely minden egyesülettípusra kötelező érvényű volt – még meg sem említi, hogy lehet-e új egyesületet alakítani, hanem csak már meglévő valamely országos egyesület helyi csoportjának megalakulásában gondolkodik. A közigazgatás első tisztviselője volt jogosult a bejelentéstől számított nyolc napon belül, kellő mérlegelés után a megalakulást tudomásul venni. Ez a gyakorlatban az alispánt jelentette. Így a helyi szervezet csak akkor kezdhette el működését, ha megalakulását a törvényhatóság első tisztviselője tudomásul vette. S ez bizony nem 8 napot vett igénybe, amint azt konkrét példánkon a későbbiekben majd látjuk is.

A 4800/1923. M.E.sz. rendelet (kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek tárgyában) a 19. paragrafusban megfogalmazza a lehetőségeket, hogy különböző célú egyesületeket alakíthatnak az állam törvényes felügyelete alatt s a fennálló törvényes rendelkezések megtartásával.²³

A korlátozások és az előírások a magyar egyesületeket is sújtották. A képmutatás kormányzati szintű megnyilvánulásának tarthatjuk Pechány Adolf kormánybiztos 1922-ben megjelent cikkét, amelyben a következők olvashatók: „Éppen úgy nem akadályozta és akadályozza senki kultúregyletek alapítását, az illetékes körök lehetőség szerint támogatják ilyen intézmé-

nyek létesítését. A Magyar Gazdák Szövetsége a szlovákiai területeken számos gazdasági egyesületet alapított, ezeket mint szlovák gazdasági egyesületeket kezelte, és olyan előadókat küldött, akik szlovák szakelőadásokat tudtak tartani. Az ifjúsági egyesület mellett működő ifjúsági könyvtárak nem csak magyar, hanem szlovák könyveket is tartalmaznak.”²⁴ A szlovák nyelvűség nem volt kétséges, ám a szellem, amely megnyilvánult azon a nyelven, az bizony nem volt kisebbségbarát. Hivatkozik a korábbi budapesti szlovák egyletek kulturális tevékenységére, majd folytatja, hogy a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület (1885) a háború utáni közvetlen években már nem működött. A budapesti központú egyesületnek legtöbb tagja korábban a Felső-Magyarországon volt – abból a 20.000-ból, amelyről a kormánybiztos beszámolt.

Az egylet 1930-ban támadt fel „mély álmából”, egyszerűen kényszerűségből. Úgy gondolta a kormányzat, hogy nincs szükség már országos szlovák kulturális egyesületre. (Ezt a kényszerű „feltámadást” már jóval korábban megelőzték a Békés megyei szlovákok törekvései. T.I.) Pechányék olyannyira szükségtelennek tartották a Zsilinszky Mihály által kezdeményezett egykori egyesület újraélesztését 1930 előtt, hogy csak 1930-ban kerülhetett sor az új alapszabályzat kidolgozására, a kor rendeleteihez, s a közben felvetődött új igényekhez igazítva. Ez az egyesület a Slovenské Novinyhoz hasonlóan nem vált népszerűvé. Egyrészt a háttérben meghúzódó Pechány Adolf miatt. Személye közismert volt a magyarországi szlovákság körében. Köztudottan magyarosító beállítottságú, magasrangú köztisztviselő volt. Másrészt, mert a kormány irányvonalát kívánták a szlovákság számára egyedüli választásként felkínálni. Ezért idegenkedtek az ezt propagáló Slovenské Novinytól annak idején, és ezt látták most az új egyesület szervezése során is. Kényszer hatására „megújult” azaz az eredeti céljait lényegileg föladó konstrukciót láttak benne a szlovákok.

Az új alapszabályok 16. paragrafusával lehetővé tette, hogy ahol legalább 80 főnyi tagság volt, ott helyi vezetőséget lehetett választani, de a legtöbb szlovákot tömörítő Csabán sem volt ennyi tagja. Az országos választmányból persze így sem szerették volna a békésieket kihagyni. Pechány 1930-as jelentéséből tudjuk, hogy maga a főispán jelölt embereket a Magyarországi Tót közművelődési Egyesület országos választmányába. A jelöltekről a következőket írta: „Valamennyiről a legjobb információkat kaptam. Aradszky és Botyánszky már idősebb emberek, és lehet, hogy a választmányi tagságot már nem vállalják. Csicsely Mihály a Békéscsabai Gazdaiifjak Egyesületének elnöke, Gajdács György józan gondolkodású gazda, jobb társasá-

gokban mozog, mert hiszen sógora szolgálaton kívüli honvédszázados. Kackó György fiatal gazda, aki érettségét is tett, és Michalik Györgyről is csak jót hallottam.”²⁵

A harmincas évek első felében két vidéki rendezvénye volt az egyesületnek. (Nem kétséges, hogy a barátkozás szándékával és a tagtoborzás reményében is) 1933. Május 20-án Békéscsabán a Városi Vigadóban kultúrestet rendeztek. Ezen jelen volt Pechány Adolf, Szeberényi Lajos Zs., Lányi Márton képviselő, Korossy György főispán, Bernolák Ferdinánd volt miniszter, későbbi pozsonyi konzul. A megjelenteket Horváth István városi tanácsos szlovák nyelven köszöntötte. Ezt követően a csabai szlovák ifjúság Szekerka vezényletével népdalokat énekelt, verseket mondtak Sládkovičtól, Svetožár Hurban-Vajanský-tól és Martin Rázustól. Neves fővárosi művészek adtak elő szlovák dalokat, felolvasták Vikár Béla tanulmányát a szlovák és magyar népköltészetéről. A programban szerepeltek Bartók Béla művei is. A kuruc költészettel Podhradszky György ismertette meg a közönséget. Elhangzott Petőfi Sándor „Drága hazám” c. verse is. Befejezésül pedig elhangzott Jozef Miloslav Hurban verse:

„Ki választaná el,
amit Isten együvé teremtett,
Szlovákot magyartól
Ki is választhatná el?”

Az est programja valóban színvonalas volt, jól összeválogatott műsorral, de a válogatás koncepciózus – magyar-szlovák harmonikus együttélés és egymásra utaltság jegyét viselte magán.²⁶

1934. május 10-én – közel egy évvel később – Tótkomlóson rendeztek nagyszabású műsoros estet. Erről a Tótkomlósi Friss Újság is beszámolt.

Ezen a rendezvényen Pechány, Bernolák és Pohradszky szintén jelen volt. A színvonalas műsoron túl figyelemreméltó a detektív jelentése az est fogadtatásáról. Jelentésében kiemeli, hogy „Az est kifejezetten hazafias és irredenta szellemű volt.” De ezután a detektív az esten részt vett Vajda Endre Baukó Györgynek köldött könyvei között egy üzenetet fogott el, amely más megvilágításba helyezi az est szlovák értesülését. Az üzenet ugyanis az est üzleti vonatkozásai mellett, a következőket tartalmazta: „A kultúrestből csak hasznunk volt, bár nem a mi célkitűzéseinket szolgálta, (szó szerint nem volt a mi szellemünkben), mert az itteni gyávák is bátorságot kaptak, látván és hallván Bernolák szájából, hogy szlovákul is lehet! (t.i. szerepelni).”²⁷

Az előző fejezetekben már kifejtettük, hogy a húszas évek szlovák nemzetiségi mozgalma – amely Bellér Béla szerint is – nagyrészt „öntudatlan” (véleményem szerint inkább szervezetlen T. I.) volt, a húszas évek végére erőteljesebbé vált. Ebből az időszakból való az a kezdeményezés, amely Pluhár Mihály lakatosmester és Dorkovits Mihály 32 holdas bérlőnévéhez fűződik.

1928. október 31-én Bud János képviselő és miniszter Békéscsabán tartózkodott. Tőle kért tanácsot Pluhár és Dorkovits egy szlovák olvasókör vagy gazdasági kör felállításához. A miniszter érthető módon a polgármesterhez utasította őket.²⁸ Pluhár és Dorkovits ezt meg is tették. 1928. December 6-án konkrét egyesület tervével álltak elő: a „Magyarországi Szlovák Közművelődési Egyesület” részletes – két nyelven – kidolgozott alapszabályaival. Az alapszabálynak megfelelően engedélyt kértek 1928. december 9-én 13,30-kor Békéscsabán a „Fehér Bárány” vendéglő helyiségeiben az egyesület alakuló ülésének megtartására. Kemény István rendőrfőtanácsos a saját és felsőbb helyen kialakított határozata alapján az alakuló gyűlést nem engedélyezte – alaki kifogásokra hivatkozva. Mivel az alakuló ülésre a környező településekről is érkeztek volna, ezek előjáróságát telefonon és táviratilag értesítette, hogy a gyűlés nincs engedélyezve s az azon való részvételt akadályozzák meg. Végül is elmaradt az alakuló ülés.²⁹ A kívánt alaki kiegészítés – 4 teljes jogú magyar állampolgár felelősségvállaló aláírása – után (1928. dec. 8.) ismét benyújtották kérelmüket. A kérelmezők és felelősségvállalók: Vajda András szabó (Tótkomlós), Hudák István földműves (Tótkomlós), Pluhár Mihály lakatos (Békéscsaba), Dorkovits Mihály gazdálkodó (Békéscsaba), Baukó György magántisztviselő (Békéscsaba), Petrovszky György könyvkötő (Békéscsaba). Ezt a kérelmet is elutasították. Pluhárék harmadjára is benyújtották az engedély iránti kérelmüket. Mostmár 1929. január 6-án du. 14.00-kor Pluhár Mihály (Békéscsaba., Luther u. 18. sz.) lakásán kívánták az alakuló ülést megtartani.

Az aláírók között az utóbbinál új névvel találkozhattunk, mégpedig Janyik Mihály gépész nevével. Az alakuló ülésre egy szlovák nyelvű meghívót is készítettek. Ezt is felterjesztették. A helyi rendőrhatóság most azzal utasította el – vagy inkább odázta el az alakulást, hogy nem jogosult egyesület engedélyezését megadni. Azaz szándékosan félreértelmezték a jogszabályokat. Így 1929. január 3-án megszületett az elutasító válasz. A szervezők még január 5-én benyújtották fellebbezésüket. Két sűrűn gépelt oldalon bizonyítják a hatóság szándékos félreértelmezését, jogszabályokra hivatkozva. Egyben új időpontot jelöltek meg (1929. január 13.).

Január 12-én a Kerületi Rendőrfőkapitány a döntést elkerülve a belügyminiszterhez utalta az összes iratokkal. Itt az egész ügy megállt.³⁰

Az egész ügyintézés a halogató taktika jegyében zajlott. Hiszen a fennmaradt kétnyelvű, 22 paragrafusból álló alapszabályok, alakilag, tartalmilag minden szempontból szabályosak voltak. A hatóságoknak a szlovák változat irodalmi nyelvisége is szemet szúrt. Mi lehetett a következtetés? Egyértelmű gyanúsítás: bizonyára külföldön készült a szlovák változat. Választ nem adtak a kérvényezőknek. 1930-ban Pluhár Mihály sürgető levelet ír a BM-hez, mivel ügyük nem haladt előre. Kitartásukról és taktikusságukról vall az az 1932-ből származó okirat, melyben kéri a szűkkörű alakuló ülés megtartását – formailag szabályosan. Azzal indokolják, hogy a „műkedvelői vagy közművelődési egyesület” a Budapesten székelő Magyarországi Tót Közművelődési Társulat fiókjaként kívánják megalakítani. Ám ismét csak hallgatás a válasz.³¹

A közvélemény a sajtó útján tájékozódott az egyletalakítási szándékról, amely a végén csaknem mozgalommá változott. Igaz Bellér Béla észrevétele, hogy az alakulás fogadtatása sem volt egyértelmű, nem csupán a Magyarság és az Alföld c. lapokban, de közvetlen környezetünkben sem. A Körösvidéke lap gyanúsítgató, csaknem vádaskodó éles cikkben reagált az alakulásra. A Békésmegyei Közlöny kezdetben értelmetlennek tartja az alakulás szándékát, majd több cikkben foglalkozik azzal, mit is akarnak az egylet alapítói. Végül a szervezők is teret kapnak, megnyilatkozhatnak, amely már a Közlöny liberálisabb viszonyulását mutatja a kérdéshez. Végül a szlovák reagálást a szlováknak tartott Népegylet vezetősége közölheti – miért nincs szükség az új, tisztán szlovák egyletre.³²

Az alapszabályok ismeretében egyáltalán nem érthető, miért volt a lejárató hadjárat. Elképzelhető, hogy bár meglehet, hogy a 3. paragrafus irritáló hatású volt. Ebben a következőket írják: „Célja elérésére az egyesület közhasznú, az általános műveltséget terjesztő szlovák nyelvű folyóiratokat és könyveket ad ki, kulturális előadásokat, tanfolyamokat, kiállításokat, hazafias és népünnepélyeket rendez úgy a tagok, mint az ifjúság részére, könyvtárakat és muzeális gyűjteményeket alapít, iskolákat állít fel, ösztöndíjakat ad és jutalmakat adományoz.”

Valószínű, hogy e majdnem teljeskörű, csaknem autonóm szlovák művelődést célul tűző program egyáltalán nem volt szimpatikus az irredentizmussal átitatott társadalomban. S most is minden bizonnyal meghúzódott a háttérben a magyarság féltése – ami semmi esetre sem volt reális. Hogyan is lehet a többséget, kormányzatával egyetemben – a kisebbségtől fél-

teni. A programpontok persze, majd minden esetben a későbbi Pechány támogatta budapesti egyesület működésének területeit és elveit fogalmazzák meg. Annyi eltéréssel, hogy Pluhárék elegendőnek tartják a helyi fiókszervezet létrehozásának feltételeként az 50 tagot, szemben a Pechányék 80 tagjával.³³ A továbbiakban sem adják fel a békésiek a reményt. Eltökélségük és tudatosságuk egyaránt lemérhető a harmincas évek eseményeiben, de az ígéretes művelődési kezdeményezés így is meghiúsult.

A kulturális mozgalom a harmincas évekre a szlovák műkedvelő színjátszás és az egyesületalapítási törekvések közé csoportosítható. Ezt a fő törekvési vonalat azonban időközönként kiegészíti a szándék a sportegyesületben való működésre, a Népegyeletben megszerzett hely megőrzésére.

A szlovákok aktív részvétele a két békéscsabai egyesületben szemet szűrt a hatóságoknak. Pontosabban a hatóságok éles reagálását a Békéscsabai Előre M.T.E. csehszlovákiai túsója váltotta ki. Ennek az egyesületnek ügyésze Dr. Kvasz György volt, Dr. Knyihár Ervin pedig a választmány tagja; pénztárosa Viczián György, edzője és egyben intézője Tokaji Gábor.

A vezetőség tagjai voltak: Kovács F. György, Szák György, Dorkovits Mihály. Amint a felsorolásból is látható, a vezetőség legtöbb tagja már ismert, nemzetiségi szempontból exponált szlovák. Természetes, hogy a csehszlovákiai utazások feltűnést keltettek. Először 1930. július 13-tól augusztus 18-ig tartó felvidéki túrán vettek részt. Különösebb sajtóvisszhangja ennek az utazásnak nem volt. Az akkori csapatban 6 fő játékos biztosan szlovák ill. szlovák származású volt (Kucsmik, Blahut, Lipták, Szpevár, Sajben, Valentinyi). A túra érintette Kassát, Ungvárt, Pöstyént, Oresányt, Nagyszombatot, Suchányt és Nyitrát. (A barátságos mérkőzések során Kassán 0 : 0, Ungváron 2 : 2-es eredményt értek el.) A rendőrhatalóságok csak 1931-ben figyelnek fel ezek után az egyesület vezetőinek csehszlovákiai utazásaira. 1931 tavaszán a második utazást készítették elő, s ezt már éber figyelemmel kísérték. Pechány 1932 októberi jelentésében szintén ír arról, hogy az 1931-es túra megvalósult: „Az „Előre” futballcsapat tudvalevőleg a nyár folyamán egy körutat tett a Felvidéken, meglátogatta Nyitrát, Nagyszombatot, Trencsént, Pozsonyt és Kassát, 2 helyen családnál voltak elszállásolva, 3 helyen pedig szállodákban aludtak.” Pechány értesülései szerint a csapatot Hrabovszky György békéscsabai emigráns meginvitálta vacsorára. Ezt azonban nem fogadták el.³⁴ Egy rendőrségi jelentésből pedig arról értesülhetünk, hogy 1932 húsvétján az Előre 4 napos bácskai utat szervezett. A jelentés szerint a csapat Petrőcön, Újvidéken és Zágrábban játszott mérkőzést. Mindhárom alka-

lommal ellenséges kisantant-országba mentek. Így a személyek, – akikről állították, hogy „egytől-egyig pánszláv agitátorok”, – valamint a látogatás helyszínei nem voltak bizalomgerjesztők. Kiderítették, hogy a petrőci szereplés egybeesett a Matica Slovenska irodalmi intézet petrőci szervezete megnyitásával. Pechány pedig úgy vélte tudni, hogy egyes nem szlovák csapattagok pénzdifferenciák miatt elégedetlenkedni kezdtek; a továbbiakról írja a kormánybiztos: „...de bizonyára azért is, mert Kvasz mozgalmával szemben ellenszenvvel viseltető békéscsabai hazafias közönség részéről figyelmeztetést kaptak.” A nézeteltérések tisztázására választmányi gyűlés s végső soron közgyűlés összehívását sürgették, de Kvasz ennek nem tett eleget. Ellenkezőleg – írja Pechány – összehívta megbízható híveit, akik mint választmány, az elégedetlenkedő 25 személyt kizárták a futballcsapatból.³⁵

Ekkor már javában gyűjti a rendőrség a Békéscsaba és környéke „pánszláv” mozgalmáról az adatokat. Elkobozták a Kvasz fogalmazta röpiratot is. A kialakult helyzetet csak nehezítette, hogy 1932. Augusztus 20-án a „Bratislava” Sport Club viszontlátogatásra érkezett Békéscsabára. Kiterjedt nyomozást folytattak az események kapcsán, s augusztus 23-án már részletes jelentést küldött a békéscsabai kapitányság a belügyminiszternek. A hét oldalas jelentésből megtudhatjuk, hogy a fogadás alkalmával a magyar üdvözlés mellett szlovák kölcsönös köszöntés is elhangzott. Arról is tudomást szerezhethünk, hogy a „Gyulai Atlétikai Club” sporttelepén is játszott mérkőzést a „Bratislava”, nem csupán Csabán az Előrével. A látogatás színterét és igazi jelentőségét persze az adta, hogy az Előre ekkor ünnepelte 20 éves fennállását. A mérkőzések közti időt a várossal való ismerkedés töltötte ki. Az esték programjáról pedig a műkedvelők, az énekkar és zenészek gondoskodtak. A jelentés végén pedig egy igen lényeges észrevételt tett a rendőrtanácsos: „A mérkőzést az Előre égisze alatt úgy Gyulán, mint Békéscsabán, a Szlovák Nemzeti Tanács rendezte. Az sem felel meg a valóságnak, hogy az Előrének a Bratislava csapat lehozatala 1200 pengőbe került. Ezt ugyan okmányolták, de az összeg állítólag dr. Kvasznál maradt propaganda célra.” Ez a feltételezés elegendő volt, hogy az amúgy is kifogásolt Kvasz György ellen több irányból előkészített támadást indítsanak. Céljuk Kvasz erkölcsi és anyagi tönkretétele volt.³⁶ A vizsgálati anyagok 1932 őszére már elegendő bizonyítékot szolgáltatottak a vádak hivatalos útra tereléséhez.

Felhasználták ehhez a felderített személyes ellentéteket is, támaszkodtak a külföldön megjelent cikkekre is. 1932. november 19-én kelt miniszterelnökségi leiratban az ügy konzekvenciáiról olvashatunk. Az alispán a további intézkedésig betiltotta, ill. felfüggesztette az egye-

sület működését. Indokként szerepelt a klubtagok rendőrségi feljelentése Kvasz György és a vezetősége ellen – sikkasztás, hűtlen kezelés, valamint hazafiatlan magatartás miatt.³⁷

A betiltás hatása nem maradt el. A csehszlovák sajtó részletesen kommentálta és sokáig foglalkozott az ügyel, természetesen egybekapcsolva Kvasz ügyvédi működésétől való megfosztásával, a kisebbségi jogok többrendbeli megsértésével. Minden cikk ebben látta a jogtalanságot, amely az alföldi szlovákoknak jutott osztályrészül.³⁸ A nagy felháborodás, a feloszlátás elleni széleskörű sajtókampány meghozta az eredményt, az alispán enyhítette a felfüggesztést, az Előre befejezhette a bajnokságot. S közben a miniszterelnöki hivatal levele is megérkezett a BM-hez: A „Csehszlovákiához csatolt területen működő magyar sportegyesületek érdekeire való tekintettel” – nem javasolja a feloszlátást. Inkább előtérbe kell helyezni – levél szerint – a pénzügyi visszaélések ügyét, az alapszabályellenesen kizártak rehabilitálását, új vezetés létrehozását. Mégpedig olyan vezetést, amely az alapszabályszerű működés garanciája. Külön kiemelték, hogy Kvasz György nemzetellenes ügyét ne vonják össze a fentebb már említett tárgykörökkel, jelezték csupán, hogy a gyulai ügyészségen Kvasz ellen ügyvédi minőségben elkövetett sikkasztásért már vádat emeltek, 1931. dec. 16-án.³⁹ Végül is ez a felvázolt „menetrend” valósult meg.

A belügyminiszter megbízásából Francisky Lajos hatósági biztos a felfüggesztett egyesület alapszabály-módosító és tisztújító közgyűlését 1933. április 2-ára hívta össze. Mindkét fél részéről nagy készülődés előzte meg; a hatóságok még arról is tudomást szereznek, hogy a Kvaszék által összeállított vezetőség ugyanazon tagokból állna mint a régi. Olyan értesüléseket is beszereztek, melyek szerint a közgyűlés tisztújításának tisztasága érdekében több pozsonyi újságíró is bejelentette érkezését. Erre persze nem került sor. Az újságírók nem érkeztek meg, a hatóságok a háttérben pedig jól megszervezték a közgyűlés legfontosabb mozzanatait.

1933. április 2-án 41 egyesületi tag volt jelen a közgyűlésen, amelyen az új alapszabálytervezetet minden változtatás nélkül elfogadták. A választás minden incidens nélkül folyt le, de nem a Kvasz-féle csoport győzött. A hatóság teljes meglepedésére az új vezetőség elnöke Gyulai (Gyucha) Mihály lett, szlovák anyanyelvű, a vezetőség 20 tagjából 13 volt szlovák anyanyelvű.⁴⁰ Ezek közül is Viczián György, Regós János és Engel Jakab a Kvasz György javasolta listáról kerültek be a vezetésbe. Az egyesület persze már nem volt a régi. Sőt a kiszorított öntudatos szlovákok már egyáltalán nem tartották sajátjuknak. Ezért már áprilisban engedélyt kértek Knyihár Ervin vezetésével egy saját egyesület megalakítására „Spárta Sport Club

Békéscsaba” névvel. Ezt 1933. Április 22-én a rendőrhatalóságok elutasították. Következő alkalommal már május 4-én 20 órára kértek alakuló közgyűlésre engedélyt a Kisgazda székházba. Ezt sem engedélyezték. Mivel a rendőrhatalóság kívánalmainak beadványuk továbbra sem felelt meg.

Végül belátva a helyzet tarthatatlanságát, telefonon kértek felvilágosítást a belügyminisztériumtól: mit kell tenniük a tisztán szlovák sportegyesület megalakulását illetően. Ugyanis harmadszor is beadták alakuló ülésükre kérelmüket „Snaha Sport Klub” címmel, szintén a Kisgazda székházat jelölve meg székhelyként. Páskándy János miniszteri tanácsossal konzultáltak, aki szerint „a szlovák egyesületek 1919-et követően gyakorlat szerint nem csupán közművelődési és irodalmiak lehetnek. Nincs már érvényben az 1508/1875-ös BM.sz. rendelet.”

Ezek alapján 1933. Május 9-én 20 órára megkapták az engedélyt alakuló ülés megtartására. A rendőrségi jelentés szerint a kérvényen szereplő 14 aláíróon kívül 1 fő vett még részt az alakuló ülésen. Tehát összesen 15-en alakították meg az új sportegyesületet. A tárgyalás nyelve kezdetben a szlovák volt. Az üdvözlő beszédek után magyarul tárgyaltak, megválasztották a tisztikart is. Az érdekessége ennek a választásnak, hogy Horváth István városi tanácsnokot távollétében választották meg az egyesület elnökének. A rendőrség értesülése szerint Horváth István az elnökség elfogadására ígéretet nem tett, s Kvasz Györggyel és társaival együttműködni sem volt hajlandó. A mellékelt névsor szerint 31 főt választottak valamilyen tisztségre, Horváth kivételével. Ebből igen jól érzékelhető, hogy szinte mindenki, aki számított valamit is a szlovák nemzetiség kulturális mozgalmában, részt vett a sportegyesület létrehozásában. A tisztségek szervezéséből megtudhatjuk, hogy három szakosztályt hoztak létre: Futball – Tokaji Gábor, kerékpár – Jakusovszky Pál, atlétika – Fabulya András vezetésével. Az alapszabály 68 paragrafusból állt. Az első pont az egyesület hivatalos elfogadott nevét „Szlovák Sport Klub Békéscsaba” címben állapította meg. Hivatalos nyelvül a szlovákot jelölték meg, de az állam nyelvét bárki zavartalanul használhatta az együleten belül is. Tagjai csak magyar állampolgárok lehettek. A dátumból azt is megtudhatjuk, hogy a már 1933 áprilisában első ízben elkészített alapszabályokat fogadták el.⁴¹

Az egyesület hatásáról viszonylag kevés információnk van. Egy-két éven belül Kvasz a ránehezedő nyomás miatt kénytelen volt emigrálni, Szekerka folyton mozgó, lakhelyét s olykor országot is váltó életmódot folytatott. Így tehát ők kevésbé befolyásolták az egyesület működését. Kerepeczky András, Viczián György, Baukó György, Szák György, Dorkovits Mihály,

Gercsi János, Duna György viszont nem csupán a sport, de a kulturális mozgalom helyi oszlopai voltak.

A hatóságok szemében a másik neuralgikus pont a már említett nemzetiségi aktivisták ugyancsak vezető pozíciója a Békéscsabai Általános Népegyletben. Elsőként az egyesület elnökét vették célba, s Kvasz Györgyöt három rendbeli feljelentés alapján sikkasztás és okirathamisítás elkövetésével vádolták. A rendőrség politikai előadója, dr. Papp Zsigmond jelentéséből a valóság és a szándék teljes egészében feltárul: „Mindeme feljelentések konkrét eredményei ama általam minden külső jel nélkül, de annál nagyobb intenzitással indított akciónak, amellyel a békéscsabai pánszláv agitáció lefékezését a politikai háttér és az ehhez fűződő kényes vonatkozások teljes elburkolása mellett dr. Kvasz György bűnvádi és társadalmi úton való kieroszakolandó lehetetlenülése útján kívánom keresztülvinni.”⁴² A „pánszláv agitáció” fogalma alá sorolták a Népegylet kulturális tevékenységét is, a szlovák műkedvelő színjátszást, a szlovák nyelvű műsoros estéket. Darányi Kálmán államtitkár több levelében foglalkozott a Népegylet ügyével. Külpolitikai szempontokra hivatkozva felhívja a Békés megyei főispán figyelmét, hogy az előzőleg egyeztetett liberális szellemben járjon el. Egyetértett azzal, hogy ilyen módon a „túlzó tót csoport” mozgása az egyesületi élet keretében, a Népegyletben jobban követhető. A Népegyletben a 30-as évek elején több alkalommal műkedvelő előadásokat is tartottak szlovák nyelven, ezért úgy látták, hogy az országos egyesület létrehozásának lehetőségét is ellensúlyozni tudták. Darányi hangsúlyozta: „Éppen azért korainak tartanám azt, hogy a Népegyletben mutatkozó bomlási tünetek ürügyül használtassanak fel dr. Kvasz Györgynek és társainak háttérbe szorítására.” A „bomlási folyamat” azt jelentette, hogy a szlovák művelődés megjelent az egyesületekben, de még jobb ha vezető szerepre tesz szert az adott egyesületben. Teljes visszaszorításukkal az adott pillanatban külpolitikai megfontolások miatt nem értettek egyet. Darányi az 1932. július 4-i közgyűlés eredményének ismeretében szemrehányóan írta ismét a főispánnak, hogy határozottan felkérte őt, akadályozza meg az alispán felügyeleti jogon való beavatkozását. Ez nem történt meg, s a külföldi – főként csehszlovákiai – lapok érzékenyen reagáltak minden szlovákságot érintő jogsérelemre és vádaskodásra. Ezért ismételten figyelmeztette a megye politikai vezetőjét.

Ebből kitűnik, hogy a Békéscsabai Általános Népegyletből a szlovák vezetés „részleges visszaszorítást” tartja megfelelőnek. De a vezetésben maradt szlovákok hatósági támogatását Darányi államtitkár nem ajánlja, ez elbizakodottságot eredményezne körünkben, azonban ke-

zeljék jóindulatú megértéssel az egyesület keretében az anyanyelv ápolására irányuló kívánságokat.⁴³

Pechány 1932. október 7-én kelt jelentéséből kiderül, hogy Kvasz, Dorkovits és Pluhár kiesett a Népegylet vezetéséből. Kvasz után Lepényt választották elnöknek, ő csak rövid ideig maradt tisztségében. Az év októberére már Kovács György lett az elnök. Róla megjegyzi Pechány, hogy egy egyesületi tag temetésén csak magyarul tartott búcsúztatót, s hogy erősen vonzódik az intelligenciához, de az vele szemben egyelőre „várakozó állásponton” van.⁴⁴ Tehát 1932. június 5-én a Népegylet rendkívüli közgyűlése az egyesület vezetésével szemben, heves vita után a tagság 36 szavazattal 26 ellenében bizalmatlanságot szavazott. Az új tisztújító közgyűlés június 26-án történt meg 80 fő jelenlétében. Külön-külön szavaztak a két listára: Először a Kvaszék által indított ellenzéki listán Maczák János elnökjelölt 21 szavazatot kapott, míg a többi szlovákpartí vezető tag 22 szavazatot. Ezzel szemben a hivatal által összeállított listán szereplők 75 szavazatot kaptak személyenként. Ez azt jelentette, hogy a Kvaszék listájára 22-en szavaztak, míg a hivataléra 75-en. Ők a jelentés szerint kifogástalan, szélsőséges kilengésektől mentes személyek, kiscgazdák, földművesek. Így az alapszabályszerű működésnek a továbbiakban nem volt akadály. Tehát Papp Zsigmond rendőrségi politikai előadó még május végén jelzett és tervezett szándéka eredménnyel végződött: „... az egyesületben mutatkozó egyenetlenségek kimélyítésével igyekszem a jelenlegi vezetés pozícióját megingatni, és minden külső jel nélkül, de annál nagyobb igyekezettel szítva az elégedetlenséget, dr. Kvasz György további működését lehetetlenné tenni.”⁴⁵

A kiszorított szlovákok újabb próbálkozásba fogtak. A korábbi jelentések is megemlégették már, hogy a mozgalomban résztvevők gazdasági jellegű társulatok, intézmények létrehozásán is fáradoznak. Az első ilyen jelzés a már említett Raffay püspök levelében található, amelyben megemlíti, hogy pénzüzeteket akarnak létrehozni (1928.). Egy 1931-ből származó rendőrségi jelentés pedig megemlíti, hogy Kvasz György és Knyihár Ervin csehszlovákiai utazása kapcsolatban van egy csabai központú szlovák bank és egy terményértékesítési szövetkezet alakításával. Terveik szerint a bank ügyésze dr. Kvasz György lenne, az értékesítési szövetkezet élére pedig Knyihár Ervin kerülne. A budapesti rendőrség politikai nyomozó osztálya 1932 januárjában úgy tudta, hogy Kvasz, Dorkovits és Szák György „Csehszlovák–Magyar Kereskedelmi Társaság” címen saját társaságot akar létrehozni.

A békéscsabai rendőrfogalmazó, Papp Zsigmond ehhez azt fűzi hozzá: „A tervezett „társaság”-ot azzal akarják leplezni, hogy a cseh kormány kifelé állandóan azt hangoztatja, hogy Magyarországon a tót nemzeti kisebbség el van nyomva s ezért ennek a cseh külföldi propagandának a cáfolata akar lenni a terv megvalósítása. A békéscsabai tót nemzetiségi viszonyok ismeretében azonban ez a beállítás csupán ürügy. Mert figyelemmel arra, hogy már idáig is tót dalárdát létesítettek, tót színelőadásokat tartottak, továbbmenőleg pedig műkedvelői társulatokat is akarnak létesíteni és tót nyelvű lapot szándékoznak indítani.” Vagyis a rendőrség azt üzenté a „Társaság” alapítóinak: átlátnak a szitán. Ezt a próbálkozást a „pán-szláv agitáció” megdöbbenően merész megnyilvánulásának minősítették. A mellékelt, az alapításra vonatkozó kérvényből tudjuk, hogy 1932. Január 18-án a szervezők Békéscsaba polgármesteréhez fordultak tervükkel, hogy gazdasági tevékenységet kívánnak folytatni „Csehszlovák–Magyar Kereskedelmi Társaság” címen. Tevékenységi körükbe tartozott volna mindennemű termények, őrlemények és élőjószág vétele, eladása és exportja. A cégbejegyzés határozata, az iparengedély késleltetése ellenére sem hagytak fel szándékukkal. 1933. Április 22-én kelt nyomozati jelentésből kiderül, hogy a közvetlen szervezést és a csehszlovákiai összekötő szerepét Bagyinka János békéscsabai lakos, – akinek még volt érvényes útlevele – végezte. A nála talált feljegyzésekből egyértelművé vált, hogy a terv megvalósítása érdekében Prágában, Pozsonyban, Túrócszentmártonban ipari és kereskedelmi társaságokkal, gazdasági szövetkezetekkel és takarékpénztárakkal tárgyalt. Megbeszéléseket folytatott a békéscsabai és környékbeli eladósodott szlovák gazdáknak nyújtandó segítségről, ami abban nyilvánult volna meg, hogy valamely csehszlovákiai pénzintézet ezek kölcsöneit átvállalva, nekik hosszúlejáratú kölcsönt nyújtana. Minden bizonnyal ezek az értesülések, a hozzájuk fűzött hatósági vélemények eredményezték az alakítás kudarcát. Ugyanis ezekről a gazdákról úgy vélekedtek, hogy bár nem agresszív hajlamúak, többnyire vagyonosak, azonban vezetni hagyják magukat és így egy esetleges izgatásra alkalmas „anyagként” szolgálhattak.⁴⁶

Az alapítók az első kedvezőtlen jelre – mielőtt még az elutasító válasz megérkezett volna – egy újabb szövetkezet megalakításával próbálkoztak. 1932. December 28-án a gyulai törvényszékhez benyújtották a „Svornost’ (Egyetértés) Szlovák Kiadó Szövetkezet” cégbejegyzésre irányuló kérelmüket. A szövetkezet elnökének Bagyinka Jánost, vezetőségi tagjainak Benyó Andrást (Tótkomlós) és Pluhár Mihályt jelölték meg.

A törvényszék Cg. 48/1932. szám alatt iktatta kérvényüket, de a cégbejegyzést halogatta. A törvényszéki jelentéskészítő véleménye szerint Kvasz Györgynek köszönhető a minden téren való aktivizálódás. Úgy látta, hogy Kvasz anyagi gondjaitól megszabadulva, teljes energiával a cseh-szlovák kulturális és kereskedelmi társaságok megalakítására koncentrált. Nyomda, könyvkereskedés vásárlásával, lapindítással, szlovák sajtótermékek kiadásával, szlovák nyelvű előadások rendezésével „államellenes működését” kívánta szélesebb alapokra helyezni. Ennek a tevékenységnek tudták be az „Egyetértés Szlovák Kiadó Szövetkezet” ideiglenes megalakulását is. Mivel így vélekedtek a szövetkezetről és vezetőségéről, természetes volt, hogy az általuk szervezett színelőadás Városi Színházban való megtartását nem engedték, így azt a Kisgazdák Székházában tartották meg. Végül is a Szövetkezet működési engedélyt kapott, mivel a miniszterelnöki hivatal a belügyminiszterhez írott levélben úgy vélekedett, hogy semmi jogalapja nincs a cégbejegyzés megtagadásának. Megnyugtatóan azonban közlik, hogy a kereskedelmi törvény módot nyújt az engedélytől eltérő tevékenység esetén a feloszlásra.⁴⁷

1933. január 18-án a szövetkezet tagjai a csabai rendőrkapitánysághoz olvasókör alakuló közgyűlésre adtak be kérelmet. Az olvasókört „Zora Slovenský Čitaci Kruh” (Hajnal Szlovák Olvasókör) címen alakítanák meg. Beadványukban a kérvényezők írják: „A közös haza jólétének és dicsőségének emelése érdekében” történne a kör létrehozása. A kapitányság „– nem minden politikai momentum teljes kirekesztése mellett – közbiztonsági okokból nem engedélyezte...” Indoklásukban érveként hozták föl, hogy az olvasókört a szervezők korábban a Népegyletben az Előre Sportegyesületben viselt dolgai, és tanúsított magatartásuk „a gyűlés engedélyezését közrendészeti és közbiztonsági szempontból aggályossá teszik.”Az olvasókör megalakulására tehát nem került sor, működésére nem találunk adatot.

1933 nyaratól Szekerka János szervezésében a városi ligetben a szlovák fiatalok 5 alkalommal csoportos, nyílttéri éneklést rendeztek, ezen 16 - 24 fő vett részt. Ezt a kezdeményezésüket is számosan rosszindulattal követték, megpróbálták a kis csoportot provokálni. Ettől kezdve ugyanazon év őszén hét alkalommal találkozott a mintegy 30 fős kis csoport, de mostmár a várost övező tanyákon, legtöbbször kukoricafosztással egybekötve. Ebből a csoportból néhány vezető személyiség, Pluhár, Kvasz, Dorkovits, Szekerka, Baukó és Gercsi is összejött hetente 2-3 alkalommal Pluhár Mihály Luther utcai lakásán. A baráti társaságban önművelő beszélgetést folytattak, szlovák irodalommal ismerkedtek, szlovák dalokat énekeltek, verseket szavaltak, később műkedvelő előadásokkal is próbálkoztak. Az összejövetelek végén

szokás szerint halkán elénekelték a „Hej Slováci”-t, az akkori szlovák himnuszt. Eljárt közük Francisci Mihály evangélikus segédlelkész is. Egyre többen vettek részt az összejöveteleken, s féltő volt, hogy a rendőrség felfedi az engedély nélküli gyülekezést. Így dr. Szeberényi Gusztáv a már létező katechizációs csoport tagjaivá fogadta őket. Ahol szintén szórakoztak, játszottak, népdalokat énekeltek, az igemagyarázat és írásgyakorlatok után. Így alakult meg valójában az „Evangélikus Szlovák Ifjúsági Egyesület”. Ezt a kört egymás között s általában csak Spolok-nak (egyletnek) nevezték.

A rendőrség alapos nyomozása során kiderítette, hogy az egyház égisze alatt nem csupán színielőadásokra gyakoroltak, hanem időközben ismét egy legalizálandó olvasókör alakításába fogtak. Miután a rendőrkapitányság tudomására jutott, hogy a Luther utcai ev. iskolában tartják összejöveteleiket, az egyházak is kényelmetlenné váltak. A nyomozás azt is feltárta, hogy készül „asztaltársaság”-ot Baukó György szervezi, s hogy Babinski János Luther utcai háztulajdonossal tárgyaltak helyiség bérléséről. 1934. Március 31-én a békéscsabai kapitányság vezetője a belügyminiszternek jelentette, hogy még mindig nem jött létre a szlovák nyelvű olvasókör. Beszámol arról, hogy Szekerka színielőadásokat próbál az ev. iskolában, s mivel csak 8-10 fő jár el a próbákra, reménytelennek tartja a bemutatót. Ekkor a „Gábris-lány kéri” (Gabriškini pytači), a „Drótos” (Drotár), valamint a „Jó katona Krakkóban” (Dobry vojak v Krakove) című darabokat tanulták a résztvevők. Az egyházzal való kapcsolatukra megjegyzi: „Ezeknek a kényes vonatkozásoknak megszüntetése természetesen a jövőben sem jelentené azt, hogy a tót nyelvű ifjúság ily irányú tömörítése nélkülözni volna kénytelen azt a szemmel nem látható, de hatásaiban érezhető szimpátiát, amely bizonyos körök részéről éppen az iskola átengedésében jutott kifejezésre.” A rendőri zaklatások eredményeként 1934. Július 10-én azt jelentik az illetékesek, hogy az olvasókör ügye holtpontra jutott, a „pánszláv agitáció szétbomlott” s a közös fellépés lehetőségei nincsenek meg.⁴⁸

Valóban keletkezett erre az időre egy nézeteltérés az egyházi csoporton belül. Ez a stabilnak vélt mag 1934 júliusára – úgy véljük, – tényleg szétesőben volt. 1934. július 21-én kelt jegyzőkönyvből értesülünk a megosztott békéscsabai szlovák ifjúság vitájáról. Ebből világosan kiderül, hogy a Duna fivérek, valamint Hrabovszky Mihály és Gercsi János által előkészített egyleti „puccs” valóban sikerült. A vezetésből Mekis Pál javaslatára Kerepeczky Andrást, Baukó Györgyöt és Szekerka Jánost kizárták. Távollétükben az ő megkérdezésük nélkül döntöttek így. Hibájukul a Szlovák Nemzeti Tanáccsal való kapcsolatukat rótták fel, amely révén

az Evangélikus Szlovák Ifjúsági Egyletet is kompromittálták. Bár a további feljegyzésekből kiderül, hogy az új vezetőség is kapcsolatba kívánt lépni a pozsonyi központi intézménnyel. Sőt a szakadásnak azért is meg kellett történnie, hogy a rendőrség megnyugodjon és a hatóságok elnézőbbek legyenek, vagyis taktikai szakadás volt.⁴⁹

Több szlovák településen is voltak – főként a dualizmus idején alakult – körök, egyletek, amelyek tevékenysége nem volt látványos – mivel a lehetőségeik alapján szolidabb programokat tűztek ki célul. Megelégedtek a szlovák nyelvű – adott esetben akár a kormány által kiadott könyvek, sajtótermékek olvasásával, szlovák nyelvű társalgással. Medgyesegyházán például gazdakör működött; 1931-ben azt írják róla egy jelentésben, hogy ott csak magyarul beszélnek és társalognak a téli hónapokban. Szlovák újság a körbe nem jár, tagjai közül szlovák újságot senki sem jár. Pitvaroson ugyanakkor a népkörről megjegyzik, hogy vasárnaponként összejönnek a gazdák, szlovákul társalognak, de szlovák újságot a kör nem jár. Nagybánhegyesen ugyancsak működött egy olvasókör. Még a dualizmus idején alakult. Itt szlovák könyvek is voltak szép számmal, szlovák újságok járatásáról azonban itt sincs tudomásunk.⁵⁰

Egyébként tanulságos következtetést vonhatunk le néhány száraz statisztikai adatból is. Az Iskolánkívüli Népművelés anyagait áttekintve kiderül, hogy azon belül nemzetiségi nyelvű művelődés egyáltalán nem volt. A jelentős szlováksággal rendelkező községek anyagi hozzájárulása a magyar nyelvű népművelés támogatásához, létszámukhoz képest jóval nagyobb, mint másutt. A lakosság szám arányos összehasonlítások is ezt a torz jelenséget igazolják.

Hosszabb időszakra adataink a Békés vármegyei Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottság adataiból vannak. Ebből kiderül, hogy az 1923-ban 27 községgel, településsel bíró megye 5 jelentős szlováksággal rendelkező települése az összes vármegyei támogatás 26%-át adja. 1928-ban már 30 településből 8 község – ahol szlovákok is éltek – fizeti az összes évi támogatás 38,4%-át. S a helyzet 1940-re sem változott jelentősen. Ekkor a 30 községből a 8 szlovák fizette az évi hozzájárulás 39,2%-át. Ezek az összegek a magyar nyelvű művelődést szolgálták.⁵¹

A legtöbb település esetében tehát maradt az egyedüli lehetőség: az egyház kebelében működni, amíg az teret biztosított számukra. Az egyház ilyen irányú hajlandóságáról, sok esetben kezdeményező készségéről 24 önéletírásból is tudomást szerezhetünk. Ezek a források azért lényegesek, mivel az egyházak énekkarainak, az ún. „Spevokol”-ok iratanyaga nem maradt fenn, nem is tartották szükségesnek ilyen iratok készítését. Mint az egyház tagjai – annak

szerves részeként tekintették működésüket. Ez a fajta működés valahol a legalitás és az illegálitás határán mozgott, amint azt fentebb láttuk is, a békéscsabai ifjúság kapcsán. Medgyesegyházán Kokavec János volt, aki 1934-ben az Evangélikus Ifjúsági Egyesületen belül a szlovákul éneklő csoportot szervezte, Liska ev. lelkész hallgatólagos beleegyezésével. Csanádalbertiben hárman is próbálkoztak a szlovák nyelv bevezetésére az egyházi kultúrrendezvényeken (Matejdes János, Hudák István, Matejdes András), de kevés eredménnyel. Új-Nagylakon Bartolomej Mihály 1926-ban egy illegális szlovák csoportot szervezett, ahol énekléssel, zenéléssel és versmondással foglalkoztak. Később – 1931-ben – az evangélikus egyház ifjúsági csoportja lettek. Így a már 1928-ban alakított kis szlovák fúvószenekarral együtt a 30-as években rendszeresen szerepeltek az egyház által rendezett vasárnapi iskolák szabad programjaiban.

Stabil szervezett keretek Tótkomlóson jöttek létre. Még 1919-ben Hrdlička Lajos lelkész intenciójára a fiatalok Szlovák Egyházi Énekkart alakítottak. Résztvettek ebben a tizenévesek is, huszonévesek is, számosan. Ugyancsak 1919-ben alakították meg az egyház keretén belül a Férfiak és Ifjak Művelődési Egyesületét. A visszaemlékezők (1946-ban kelt írásaikban) az egyesületet titkosnak minősítették. Ez annyiban igaz, hogy az egyházon belüli, alapszabályok nélkül működő, tehát féllegális csoportról van szó. Ez a csoport 1927-ben létrehozta a mandolinzenekart is.

A helyzet 1927-ben megváltozott. Bizonyára az egyházak liberálisabb magatartása miatt gyakran alakulnak egyházi egyesületek is. Ezért a belügyminiszter 118.186/1927 B.M. VII. rendeletével kötelezővé tette mindazon egyesületek nyilvántartásba vételét is, amelyek az egyházon belül nem a vallásos életet, nem az istentiszteletek fényét szolgálták. A többiek továbbra is az egyházmegyei főhatóságok engedélyével működhettek tovább. Ezért az említett énekkar – Ev. Egyházi Dalegylet címen 1927-ben hivatalosan is megalakul. Vezetője a hatóságok által később „pánszláv”-nak minősített Benyó András volt, 1927-ben taglétszáma 170 fő.

Ugyanebben az évben segítenek a pitvarosiaknak is egy zenekar megalakításában. Műsoraikkal a közeli és távoli településeken egyaránt fellépnek, így Nagybánhegyesen, Békéscsabán, Pitvaroson, Csanádalbertin. 1930-ban az egy időre szünetelő pitvarosi együttes újraélesztésében is nagy szerepük volt a komlóiaknak. Később, 1939-re pedig az újraszerveződéssel már véglegesen működőképes lett a pitvarosi zenekar is. Persze, addigra a helyzet is megenyhült. Hudák István szerint azért tudott az ilyen fajta művelődési tevékenység elterjedni s ezzel szerényen a szlovák kultúra fennmaradását szolgálni, mert a hatóságok ezekkel szemben elné-

zőbbek voltak. 1939 után pedig ez az „elnézés” még jobban érvényesült – hiszen ezt a háborús viszonyok kikényszerítették. Tótkomlós természetesen más egyesületeivel is segítette a szlovák kultúrálódást. A húszas évek elején Kulik András résztvett a szakmája szerint legjobban megfelelő Méhész Egyesület megalakításában, amely véleménye szerint 1938-ig megtartotta szlovák jellegét. Jegyzőkönyveit szlovák nyelven vezették. Igen jelentős az egyesületek sorában a Földműves Egyesület (1902), amelynek írnoka 20 éven át a már említett Kulik András volt. Jegyzőkönyveit fennállása alatt csak szlovákul vezették. Még a többszöri fősztorgabírói kényserítő felszólításnak sem tettek eleget.

Az 1945-1948 közötti egyesületi élet sok ok miatt szorult passzivitásba. A szlovák egyesületek tagjai, aktivistái az AFS (SzÁF), mint politikai csoportosulás keretében fejtették ki tevénytégüket. Amikorra pedig a lakosságcsre okozta viharok lecsendesültek, már új szervezeti keretek állnak fel. Az egyesülés civil alapját és hátterét nem tolerálták, csak a központi indítástú szervezetek jöhettek számításba. A szlovák tagsággal is rendelkező, a szlovák jelleget magukon viselő, valamint a szlovák művelődést előrevivő egyesületek vázlatos áttekintése szorosán összefügg a következő téma kifejtésével. Ez pedig a műkedvelői színjátszás.⁵²

2. 2. Az amatőr színjátszás a szlovákok körében

Az amatőr színjátszás múltja is a dualizmus korára nyúlik vissza. Az amatőr színjátszás nagy hatással van az ember személyiségének alakulására, az anyanyelv gyakorlásának a legjobb módja. Olyan önművelődési forma, amely egyben tanít és szórakoztat. Az egyesületek adhatták meg igazán a kereteit. Az egyesület tagjainak igénye és igényessége vezetett az egyes darabok bemutatásához, aktivitásuk, érdeklődésük pezsdítette meg az egyleti életet, és adta aszinielőadások nézőközönségét, a szórakozni vágyókat. Így a színházat játszó az egyleti hátter nélkül nem is tudtak fenmaradni. Megfigyelhető, hogy ott van színjátszó csoport, ahol valamilyen művelődési egylet is. Mondhatnánk, hogy az olvasás, társalkodás mellett az egyleteknek a színjátszás adta a harmadik pillért. Városokban évi két-három alkalommal is betanultak új darabokat, de vidéken a munkarend különbözősége csak az évi egy-két alkalmat tette lehetővé (Késő ősszel és tavasz közeledtével.) Az első szlovák műkedvelő színdarab bemuta-

tása Pesten a 19. század első felére esik. Pontosan 1839-re, amikor Kollár János ösztönzésére az egyház szlovák hívei közül vállalkoztak színjátszásra.¹

A budapesti amatőr színjátszás ugyanazt a hullámzást mutatja, amit az egyesület aktivitása is. Az azonban bizonyos, hogy már 1871-ben játszanak darabokat. 1871. december 2-án egy egyfelvonásos vígjátékot adtak elő, meg egy bohózatot. 1900 novemberében ugyancsak egy Ferko Urbánektől származó vígjátékot adtak elő. A szlovák műkedvelő társaságok Budapesten a polgárság, iparosifjúság köréből valamint az értelmiség részéről nyerte nézőközönségét. A Szlovák Egylet társulatának közönsége többnyire diákok, kisiparosok, a Katolikus Munkáskör már a neve alapján is jelezte, hogy jobbára a munkásságból verbuválódott közönsége. A Szlovák Egylet Irodalmi Szakosztálya eredményes működését minősíti az a tény is, hogy a Szakosztály pályázatára Beérkezett művek közül Ferko Urbáne : Škriatok (Manó) című darabja nyerte a fődíjat, amelyet Milan Harminc építész ajánlott fel (100 arany). A színdarabok között persze a legfontosabb az volt, hogy könnyed, szórakoztatók legyenek. Így Ferko Urbánektől játszották még : Rozmarín (Rozmaring), Strídža spod hája (Erdőszéli boszorkány), Čert v ráji manželstva (Ördög a házasság paradicsomában) c. darabokat. 1906-ban a Janko Palárik által írt Drotár (Drótos) c. mű bemutatása nagy sikert jelentett, olyannyira, hogy a Slovenský Týždenník november 23-i száma soha nem látott sikerként számolt be az előadásról. Játszottak persze nem szlovák szerzőktől is: Csehov, Moliere, Grönnér, Weissenhofertől. Ez utóbi művének a Lurdi pásztorlány bemutatásának 1904 októberében olyan visszhangja volt, hogy két előadást terveztek. Ezt az ötfelvonásos vígjátékot is sikeresen tudták színre vinni. Az újág hírek alapján bátran állítható, hogy a szlovák egyesületek, társulatok évenként 3-4 előadást tartottak. Bár mindegyik egyletnek meg volt a maga exkluzív, kialakult közönsége, egymás műsoraira is eljártak, kölcsönösen látogatták a különböző színi előadásokat.²

Vidéken Nagylak után (1899) Tótkomlóson próbálkoztak a nevelő hatású műkedvelő színjátszással. Hrdlička Lajos 1904-től volt evangélikus lelkész a községben. Halaša Andrejnek írott levelében már 1905-ben (május 8.) azt kéri, küldjenek viszonylag rövid színdarabokat, főként amelyek paraszti, falusi környezetben játszódnak s erkölcsi nevelő hatásúak. Fontosnak tartja időben beszerezni az anyagokat, hogy ősszel be tudják mutatni. Kiemeli mint szempontot, hogy teljesen kezdőkre kell gondolni a darab kiválasztásánál, no meg arra, hogy ellenségeket is szerezhetnek a szlovák színdarab bemutatásával. Öt évvel később 1910 januárjában

már könnyed nyelvű, vicces darabot kér, de már 12 példányban. Ez is azt bizonyítja, hogy a komlói színjátszás teljes lendülettel haladt előre.³

Elsőízben mégis csak 1907-ben Tótkomlóson mutatkoztak be a színházat kedvelő amatőr fiatalok. Az első előadás Jozef Holly: „Kubo” c. darabja volt, rendezte Benyo András. Így tehát már az első alföldi színielőadás után – ami 1899-ben Nagylakon volt, – a komlóiak kapcsolódtak be ebbe az amatőr művészi képességeket igénylő, szívet, lelket melengető tevékenységbe.⁴ Persze, a művelődési szándéknak számos akadálya alakult ki a húszas évek végére. A hagyományos színjátszó falvak közül a trianoni határok között csak Tótkomlós található. Itt szinte töretlenül folytatódott a színjátszás hagyománya, 1928-ig csak itt voltak műkedvelő csoportok. Francisci Mihály erről így ír 1931-ben megjelent munkájában: „Szlovák színház az Alföldön, szlovák színjátszó kultúra magyar környezetben: ez valóban egyedüli jelenség hazánkban. Itt van a hatalmas Csaba, ott van a nagy Szarvas, Bánhegyes, Pitvaros, Alberti. Mind-egyikben túlnyomó többségben szlovákok laknak és egyaránt mintha fogalmuk sem volna a szlovák műkedvelő színjátszásról.”⁵

Kulik András visszaemlékezései szerint gyakorlatilag minden egyes előadás bemutatásának engedélyért harcot kellett vívni, s mindig valamely engedélyezett, vagy tolerált egyet palástja alatt kellett fellépni.⁶

A trianoni Magyarország jogszabályai közül a 169.953/1928. B.M. körrendelet az, amely a műkedvelői előadások engedélyezése kapcsán megkötéseket használt. Előírta, hogy bármely alapszabályszerűen működő egyesület, amely műkedvelői előadásokat tart, vagy direkt ilyenek művelésére alakult, kötelesek belépni a Magyar Műkedvelő Egyesületek Országos Szövetségébe. Továbbá bármely társadalmi egyesület és magánszemély az általuk rendezendő műkedvelői előadásokat a rendőrhatalom engedélye előtt a már említett országos szövetségnek köteles bejelenteni. Ezen változtat a 109.000/1932. B.M. körrendelet, s a fentebb említett megkötéseket feloldja. Kizárólag a szerzői jog oltalmát hangsúlyozza. Szem előtt tartja a vidéki színészet – mely egyébként is válsággal is küszködött – érdekeit is. Megjegyzi, hogy műkedvelői színjátszásra csak úgy adjanak a helyi hatóságok engedélyt, hogy az állandó színházaknak konkurenciát semmiképpen sem jelentsen. Ahol pedig csak időszakosan van jelen hivatásos társulat, ott a tartózkodásuk idejére műkedvelőknek fellépési lehetőséget ne adjanak. Persze, a műkedvelő előadások kulturális és népnevelő hatását elismeri. Ezt követően a 199.900/1934. B.M. sz. rendelet s a 174.951/1935. B.M. sz. rendelet szabályozza a műkedvelő

előadások engedélyezését. Békéscsaba és Tótkomlós esetében még a negyvenes évekből is van adatunk előadások tartásáról.

E hatósági előírások (199.900/1934. B.M. körrendelet) a műkedvelő színdarabok tartalmi ellenőrzését a Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottságok feladatává tették. 1934. december 1-én egy 450 darabból álló összeállítást tett közzé a BM, betűrendes kimutatóval mihez tartás végett. Így pl. azokon a napokon, amikor mozgófénykép vetítés volt, tiltotta a műkedvelő előadások tartását. Ha állandó vetítés volt, a tilalom csak a hét három napjára vonatkozott. Kimondottan hazafias darabokat méltányossági alapon engedélyezhettek ezen kívül is.⁷

A szlovák műkedvelő színjátszás témájával Francisci Mihály, Kulik András, Papp János és Dedinszky Gyulán kívül időközönként a korabeli gyér szlovák sajtó is foglalkozott. Ezek a munkák és írások mind kiemelik, milyen felbecsülhetetlen küldetése volt ezeknek az előadásoknak a szlovák falusi kulturális életben. Felkeltik a művelődés iránt a vonzalmat, kritikai látásra nevelnek, segítenek az érték és értéktelen felismerésében. Mindemellett terjesztik a műveltséget, fejlesztik a kifejezőkészséget, javítják és tisztítják az élő nyelvet, és akaratlanul is erősítik az anyanyelv iránti szeretetet.⁸

A legtöbb darabot a komlóiak adták elő. 1919-től 1944 októberéig 106 alkalommal léptek fel. Ezekből 52 előadás védnökét ismerjük. A Földműves Egyesület (1902) 16 alkalommal, Férfiak és Ifjak Művelődési Egyesülete (1919) 14 alkalommal, Kisbirtokos Szövetség (1921) 8 alkalommal, az Ev. Egyházi dalegylet (1927) 10 alkalommal, a Méhész Egyesület 2 alkalommal, Munkás Otthon (1923) 1 alkalommal, Hadirokkantak Szövetsége 1 alkalommal rendezett szlovák előadást. A legtöbb esetben nem is saját tagjaik, ill. ifjúságuk játszott. Többségében Ferko Urbanektől, Hurban-Vladimirov Vladimirtől, Laskomerskytól, Jozef Hollytól, Tajovskytól, Terézia Vansovától játszottak darabokat. A harmincas években a csabai fiatalok és aktivisták csaknem minden, Tótkomlóson előadott darabot megnézték, ez olykor kölcsönös volt. A Tótkomlóson bemutatott színműveket persze a kisebb, környékbeli falvak szlovákjai is látogatták. Így Ambrózfalváról, Pitvarosról, Csanádalbertiből, Bánhegyesről. Ilyenkor a nézők létszáma elérte a 400 főt is. 1923. IX. 23-án a Munkás Otthon védnöksége alatt rendezett előadáson – a „Szerelem sírja” címmel – jelen volt Dénes István országgyűlési képviselő is, társával.⁹

A tótkomlósi műkedvelők színjátszását a korabeli szereposztások részletes felsorolásával alaposan feldolgozta Francisci M. és Kulik A.

Békéscsabán az első színdarabot 1929. III. 17-én adták elő a csabai fiatalok. Ez a „Prokla” című vallásos darab volt. A következőt 1930. január 20-án játszották, az ugyancsak vallásos témájú, s a „Jefte fogadalma” című játékot. Betanításukra dr. Szeberényi Gusztáv vállalkozott.¹⁰ Ezt az első két próbálkozást 1931-ben egy világi témájú követte, Pluhár Mihály rendezésében. Hosszú engedélyeztetési procedúra után, 1931. november 14-én Békéscsaba-Erzsébethely (Jamina) városrészében, a Hegedűs féle vendéglő nagytermében adták elő Ján Palárik: „A drótos” c. színdarabját. Rendőrségi ellenőrzés mellett folyt le az előadás. A jelentéskészítő szerint mintegy 200 ember vett részt, zömmel fiatalok, bár nem mulasztja el felsorolni a nézők között „a pánszláv eszme előharcosai”-nak minősített embereket sem (Baukó Györgyöt, Kovács F. Györgyöt, Francisci segédlelkészt, Hursán ev. tanítót, Szák György drogéria tulajdonost). Néhányan, pl. a kispapok közül (Araczkó György, Hursán János és Botyánszki Mihály) családjukkal jelentek meg. Tótkomlósról Vajda András 38 fiattal. Gyuláról Mekis nevű államépítészeti hivatali mérnök. Ezenkívül a jelenlevők kisiparosokból, munkásokból és törpebirtokosokból kerültek ki.¹¹

A rendőrtanácsos jelentésében ezt a kulturális formát veszélyesnek tartotta, mivel „a magyarosodás útját elvágják” és mindjobban előkészítik a talajt a „csehszlovák nemzet”-i idea számára. Mindezt pedig az ifjúság iskolán kívüli célirányos nevelésével óhajtják elérni – fejezi be elmarasztaló sorait.¹² Ugyanezt a darabot a Kispapok székházában is előadták november 21-én, hasonló érdeklődés mellett. 1932. Május 15-én már az Általános Népegyelet ugyancsak a Kispapok székházában hirdeti meg Urbanek Ferko, a „Už sú všetci v jednom vreci” (Már mindnyájan egy zsákban vannak) és a „Kamenný chodníček” (Köves ösvény) című, egy- ill. három felvonásos színdarabját. A rendőrség jelentése szerint 350 fő nézte meg az előadást. Minden bizonnyal furcsa volt számukra, hogy a plakátok teljes szövegezése szlovák volt, mivel ezt hangsúlyosan külön bekezdésbe foglalták.¹³ Kiemelték azt is, hogy ezeknek az előadásoknak „mind több és több a hallgatója.”

1932. január 9-én az „A kis erdei árva” (Lesná sirôtka) c. színdarab főpróbáját tartották, míg az előadást február 2-án. A színdarabot Linder László írta s fordította szlovákra. Az előadás helyszíne a békéscsabai Kereki földek tanyai iskolája. (Itt tanított Kovács Pál, fiatal szlovák tanító (23 éves). Mivel engedélyük a bemutatáshoz nem volt, Kovács Pált 20 pengő bírság-

ra ítélték.¹⁴ Még ugyanez év szeptember 3-án Pluhár Mihály csoportja bemutatta „Jožko Púčik a jeho kariera” (Pucsik Józsi és karrierje) c. darabját.¹⁵ 1933. Január 14-én ismét Szekerka János és társai jelentkeznek két új színdarabbal. Az egyik a „Százlevelű rózsa” (Stolistová Ruža), a másik a „Madárijesztő” (Strašidlo).¹⁶ 1934 áprilisában Szekerka János kér újfent engedélyt, ez alkalommal az „Auto”, valamint a „Kubo” c. darabokat tanulták be. Most a szöveggönyvet is bekérték. Majd Pechány kormánybiztos ellenőrizte és jóváhagyta a kihagyandó részek megjelölésével. Rendkívül sikeres előadás lehetett, mivel a rendőri jelentés 700 résztvevőről ír, nagyobb részük csabai volt. A környék falvaiból csak egy-két látogató jelent meg. Veszélyesnek ítélték a sikert, mivel addig 200-300 fő körül mozgott a nézők száma. Hangsúlyozta a jelentés írója, hogy a résztvevők a társadalom „legalsóbb rétegeiből” kerültek ki, míg a gazdaközösség teljesen távolmaradt. Véleménye szerint a kulturális mozgalom „hatóereje aggályos mértékben megnövekedett.”¹⁷

Még ugyanezen év április 29-én a Csaba környéki Szaszák-tanyán egy kirándulás alkalmával előadták a „Zubolekár” (Fogorvos) c. rövid vígjátékot, Gercsi Jánostól. Megjelenésétől kezdve figyelmet szentel ennek a művelődési területnek is a Slovenská Rodina c. időszakos lap. Az 1934. április 15-én tartott bemutatókról valóban sikerként számol be.¹⁸ Ugyanezen évben még több ízben visszatér a műkedvelő színjátszás méltatására. Többek között az egyik cikk hangsúlyozta, hogy a műkedvelő színjátszás a legkényelmesebb, legeredményesebb és nagyon hálás módja az önművelődésnek. Másodsorban pedig felhívja a figyelmet, hogy a színjátszás nem csupán a közönségnek szól, hanem a játzó személyeknek is sokat jelent. Kiemeli a cikk írója, hogy a színdarab témájának és az előadás nyelvezetének is igényesnek kell lennie. Óvakodni kell a konyhanyelven előadott, értéktelen előadások bemutatásától – teszi hozzá a cikk végén a szerző.

Ugyanezen év október 13-ra hirdették meg a Városi Vigadó termébe a „Gábris-lány kérései” (Gabriškini pytači) és a „Szolga mint úr” (Sluha pánom) c. előadásokat. A belépődíj 1 pengő, 80 fillér, ill. 60 fillér volt. A novemberi Slovenská Rodina értékelést is próbál adni a két darab bemutatásáról. Persze, komolyabb kritizálásba nem bocsátkozott, mivel nem szeretett volna senkit sem elriasztani a további szerepvállalástól.

Baukó György által írt cikk szerint a szövegismeret tökéletes volt. A mozgás nem minden esetben párosult a szövegtudással.¹⁹

1935. február 23-án ugyanez a csoport Jozef Holly: „A tékozló fiú” c. darabját (Márnotratny syn) mutatta be, ugyancsak a Vigadóban. Megemlíti a rövid hír szövegezője, hogy a nyelv irodalmiságát nem tudták bizonyítani a szerzők. Majd az 1935. Áprilisában megjelenő Slovenská Rodina Dorkovits Mihály tollából közöl egy kis cikket. „Műkedvelő színjátszásunk” címmel. Dorkovits (ugyanúgy mint 1931-ben Francisci), azt hangsúlyozta, hogy Budapesten, Csabán és Tótkomlóson kívül sehol sem játszanak műkedvelő darabokat. Ebben tévedett. Nem tudjuk, igaza van-e Dorkovitsnak abban, hogy 1925-re teszi az első csabai vallásos témájú előadás megtartását. (A rendező személyében, a kezdeményező nevében s a darabok címében nincs különbség a Szekerka gyűjteményében talált kép adatai alapján, de ott 1929 szerepel.)

Dorkovits véleményének lényege: a nemzetiségi öntudatra lényeges hatással van a színjátszás, ezért, még ha számos akadályt is kell leküzdeni, akkor is folytatni kell. 1935. november 16-án ugyancsak Holly: „Tékozló fiú” c. darabját adták elő. Ez már a jaminai Hegedűs-féle vendéglőben zajlott le.²⁰

Az 1936-os évből csak egy előadásról tudunk. Az év. egyház „Melanachton köre” és az „Abszolon” című darabokat adta elő, 1936. április 12-én. Ezt a kört viszont magyarnak tartották, erre utal esetenként a „magyarón” jelző, amellyel a szlovák aktivisták illették őket. Sem a levéltári anyagokban, sem a sajtóban nem találunk további színelőadásra adatot egészen 1938-ig.

1938. június 18-án azonban a szlovák ifjúság ismét bemutatóval jelentkezett. Előadták a „Nyaralás” (Na letovisku) és a „Vadházások” (Slobodni manzelia) című színműveket. Előzőleg 1938. február 26-án, a Városi Színházban is előadták nagy sikerrel Csepreghy Ferenc: „Sárga csikó”-ját (Žltý zrebec). Ezt már Zahorán Mátyás rendezte.²¹ 1939. május 13-án ugyancsak a Városi Színházban színre került a békéscsabai népi író és költő, Gercsi János: „Megszolgált feleség” (Vislúžená žena) c. színdarabja. (Ezt még 1935-ben írta s ugyanekkor nyomtatásban is megjelent.) A darabot 1938. június 26-án a pozsonyi rádió is sugározta. Eredetileg csabai tájnyelven íródott a darab, s a csabai népeletből merítette témáját.²² 1940-ben az új viszonyok közepette az ország szlovák színjátszóinak Nagysurányba hívták össze a legjobb színjátszó csoportokat vetélkedőre. Ez 1940. május 8-10. között zajlott volna le. A csabai fiatalok Urbánek Ferenc: „Úrfi” (Pánik) című darabjával a tótkomlósi színjátszók Hurban Vladimirov Vladimír: „Záveje” (Hótorlaszok) című darabjával készültek. A hatóságok azonban az utolsó napon ezt

betiltották. Igaz, a csabaiak 1940. május 4-én Szekerka följegyzései szerint – többszöri dátum-módosítás után –, „főpróbaként” darabjukat a Városi Színházban bemutatták.²³

1941-ben Mária Möll: „Demetrius leánya” című művét szlovákra fordította Francisci Mihály, és április 13-án először, majd április 27-én másodszor is bemutatták. (A rendező Kerepecky András volt.) Az Evanjelicky Hlásnik közölte a mű rövid tartalmát, majd a teljes szereposztást.²⁴ Eddigi ismereteink szerint Békéscsabán a II. világháború végéig több színdarabot az amatőr szlovák ifjúság nem mutatott be. (Tótkomlóson még 1944 áprilisában is játszottak. 1941-1944 között 6 alkalommal (1943-as évet kivéve) mutattak be színdarabokat, a feljegyzések szerint, a csabai ifjúság is részvételével.)

Pitvaroson az eddigi adatok szerint csak 1927-ben próbálkoztak színjátszással. Komoly Pál, Pitvaros helytörténetének jó ismerője, évtizedes kutató és gyűjtőmunkája során feltárta, hogy ebben a Csanád megyei községben is játszottak szlovák színdarabokat. Az elsőt nem sokkal a Tótkomlóson bemutatott után, 1908-ban mutatták be. Veszelszky Pál tanító rendezte „A manó” (Škriatok) c. művet. Az első világháborúig hat alkalommal léptek színre a pitvarosi amatőrök. A rendező mindig Veszelszky Pál volt. (Ő később a romániai Nagylakon telepedett le, mint emigráns.) A színjátszás ezt követően 1927-től vett újabb lendületet, de már magyar nyelven. 1927-ben (VI. 30.) iskolaavatás alkalmával egy gyermekszíndarabot tanított be Capff Ferenc. 1928-ban, június 30-án Matusik István rendezésében Lehár Ferenc: „Drótostót” c. operettjét mutatták be. Szlovák nyelvű előadások azonban nem voltak. 1929-ben a csanádpalotai főszolgabíró óva intette Kiss Benő ev. segédlelkészt, hogy akár magyar–szlovák vegyesnyelvű rendezvényeket szervezzen. Hiszen „a hitéletnek és kultúrájának tót nyelven való erősítése a tót nemzeti érzést is erősítheti”, – vélekedett a főszolgabíró. „Egyházi vonalon” azonban Kiss Benő és Hudák István segédletével 1930-ban és 1931-ben több ízben bemutatták a „Jefte fogadalma” című vallásos darabot. (Ezeket a helyi szövetkezet helyiségében tartották.) Ezt követően már nem vittek színre egy darabot sem. Bár Hudák István – Rohoska György lakásán – betanította a fentebb említett, „A manó” (Škriatok) címűt, de 1943-ban ezt már nem tudták előadni.²⁵

Csanádalbertin 1930-ban történtek próbálkozások szlovák nyelvű előadásra, amit a tótkomlósi vendégek adtak volna elő. Majd Hudák István, aki időközben Tótkomlósról a faluba költözött és vegyeskereskedést nyitott, próbálkozott a helyi fiatalokkal színjátszó csoportot szervezni, de a hatóságok merev elutasításán ez megbukott. A főszolgabíró jelentése szerint

ezek a szlovák előadások csak megzavarnák a már tisztán magyar nyelven folyó helyi kulturálódási formákat.²⁶

Új-Nagylakon Bartolomej Mihály (1913) és Kello Péter (1906) véleménye szerint a szlovák nyelvű kultúrelőadás különböző módozatai (versek tanulása, fűvőszenekar, énekkar) után 1935-36-os években több szlovák színelőadást betanultak. Ezek kizárólag vallásos témájúak voltak, és egyházi rendezvények egyik programjaként adták elő.²⁷

Nagybánhegyes – korábban szlovák többségű lakossága miatt Tótbánhegyes – ugyancsak bekapcsolódott a műkedvelő színdarabok rendezésébe, itt is felismerték kiváló nevelő hatását. Az első színdarabot a hősök szobra javára rendezte Czeper István 1926. május 24-én: Tóth Ede: „A toloncz” c. népszínművét adták elő, minden valószínűség szerint magyarul. (Helyszín a Vidovenyec ház Goldstein Ignác-féle táncterme volt.²⁸ 1927. február 18-án Csányi János, Chovanyecz István és Fiam György a „Rozmaring” c. darab szlovák nyelvű előadására kértek engedélyt, a HANGYA Szövetkezet helyiségében. Chován Károly községi főjegyző február 19-én kelt levelében a tőle megszokott toleranciával pártolólágg terjesztette fel a főszolgabírónak. Megnyugtatóként közli, hogy nemzetiségi és politikai vonatkozásokról mentes darabról van szó. Bár – írja – „kívánatosabb lenne, hogy ne tót nyelvű legyen az előadás, mégis javaslom.” Olyan kísérletnek és úttörésnek tekintette a kezdeményezést, amely az addigi „közöny, sőt idegenkedés” helyébe kulturális ébredést hozott.²⁹ A színjátszók persze, az engedély ellenében 50 P.-t fizettek a testnevelési alap javára. Schléger András önéletrajzából tudjuk, hogy 1929-ben is tartottak szlovák nyelvű színelőadást, amelyben ő is részt vett.

A Földműves Egyesület műkedvelő ifjúsága 1930. március hó 5. napján kérvényezi Ferko, Urbánek: „A szerelem sírja” (Hrob láscky) c. színművének előadását; a rendező Szedlacek Erzsébet volt. Ekkor már érvényben volt az 1928-as korlátozó BM. körrendelet.

A játszani óhajtott darab adatait megküldték (1930. III. 10.) a Magyar Műkedvelő Egyesületek Országos Szövetségének jóváhagyás és tudomásulvétel végett. A M.E.O.Sz. 1930. III. 31-én igenlő választ adott. Ekkor az előadás jogdíjára 4 P.-t, a Magyar Szövegírók Zeneszerzők és Zenekiadók Szövetkezete Szegedi XIII. körzetéhez pedig 5 P.-t kellett befizetni. Így a főszolgabíró 1930. Április 11-én a színelőadás megtartását engedélyezte. A darabot a HANGYA Szövetkezet termében, április 21-én előadták. Ezt követően 10 P.-t be kellett fizetniük a testnevelési alap javára. 1933. Február 5-én ugyancsak egy magyar nyelvű színdarab került előadásra. Ezt az Önkéntes Tűzoltó Egylet kérte. Nyomtatott meghívójukon a „Falú rossza” c. népszínmű

szerepelt programként. 1936-ban ugyancsak magyar darabok bemutatására kért engedélyt a kaszaperi puszta plébánosa. Ezek bohózatok voltak: Ádám néni – Éva bácsi, Rózsi, Ez a kis-lány úgy éli világát, és Lilecsko.³⁰

A következő adatunk szlovák előadásról 1938-ból való. December 8-án Schléger András kért engedélyt szlovák nyelvű előadásra. 1939. Január 6-án 30 és 60 fillér belépődíj mellett megtartották az „Új Salamon” (Nový Šalamun) és a „Tévelygő” (Bludár) című színielőadásokat. Tiszta jövedelmüket be kellett fizetniük a „Magyar a magyarért” mozgalom javára. Így 1939. február 16-án 40 P-t fizettek be erre az alapra, ezenkívül 10 P. záróra meghosszabbítási díjat és 5 P. zenei jogdíjat is be kellett fizetniük. Minden bizonnyal 1941-ben is rendezett Schléger András színdarabot, mivel 1942-ben egy ugyancsak ilyen célú engedélyezésnél említi a szolgabíró, hogy az elmúlt évben is rendezett a hatóságok beleegyezésével szlovák színielőadást. Ennek ellenére a kérvényezés (1942. február 12.) ideje és a bemutatás dátuma (1942. febr. 21.) között az alispán kevésnek tartja az időt az alapos megfontolásra. Így „elkészt” jelzéssel nem engedélyezi. 1942. március 4-én a főszolgabíró ennek kapcsán közölte az alispánnal, hogy az előadás elmaradása miatt a nagybánhegyesi lakosok felháborodtak. Úgy vélték, ez Szlávik János tanító „műve” volt, s ezért névtelen levelekben őt és édesanyját veréssel fenyegették.

1942. december 26-án Schléger Andrásnak sikerült engedélyt nyernie. Ekkor mutatták be a „Truccra trucc” (Truc na Truc) és az „Úrfi” (Pánik) c. színműveket, szlovák nyelven. A bevételt, 236 P. 28 fillért a Magyar Vöröskereszt javára december 29-én Schléger András befizette. A nagybánhegyesi műkedvelők korszakunkbéli utolsó megnyilvánulása 1944. március 15-én volt. Erre a napra kap Stempel Antal községi tanító engedélyt hazafias színmű bemutatására. Jövedelmét a Levente Egyesület sportfelszereléseire költötték. Bemutatták Lampérth Géza: „Veér Judit rózsája” 3 felvonásos, hazafias színművét.³¹

Sajnos igen gyér a műkedvelő színjátszásra vonatkozó forrás a szlovák községek esetében. Személyi hagyatékok csak nagyon ritka esetben segítenek ezen a hiányon, hiszen a kulturális életben aktív mag és környezetük a lakosságcsere révén elhagyta Magyarországot. Magukkal vitték személyes jellegű dokumentumaikon túl a szívükhöz közelálló kulturális élet dokumentumait is. Ezek pedig vagy az utazás, vagy a beilleszkedés viszontagságai közepette megritkultak, megsemmisültek. Csak kivételes az a dokumentum-együttes, amelyet Kulik András őrzött meg és adott közre 1982-ben. Az anyag a Szlovák Köztársaságban van. Hazánkban

pedig a Békéscsabán született és meghalt Szekerka János gyűjtése mondható páratlanul értékesnek a szlovákság hazai története szempontjából. A kisebb falvakban viszont a ritkán felbukkanó levéltári iratokon kívül másra nem lehet támaszkodni. A még élő idősebb korosztály élő emlékezetét gondos forráskritika mellett föl lehet használni.

2. 3. A fonók

Az előzőekben végigjártuk az országos közösségek és helyi csoportok társadalmi és kulturális életének különböző területeit a nemzetiségi lét fejlődésének szempontjából. Most még mélyebbre ásunk a mikroközösségek világába, ilyenek voltak a Tevékenységük inkább néprajzi érdeklődésre tarthat számot, de művelődéstörténeti jelentőségüknél fogva a történész számára is tanulságokkal szolgálhat működésük.

E kérdéskör alapos ismerője Krupa András. 1971-ben írt cikkében ennek menetét és szokásrendjét kiválóan részletezi. Egyetértünk azon kijelentésével, mely szerint a fonók olyan kisebb közösségek, amelyek a falusi társadalmi élet legjellemzőbb vonásait viselték magukon. A fonók szezonális jellegű (késő ősztől, télen és kora tavasszig tartó) hasznos pusztai kézzel, kevés felhasznált eszközzel folytatott tevékenységet végez, gyapjából, lenből, vagy kenderből nyert szálak anyagból fonalak sodrása illetve fonása színhelye. Itt készítették a szövéshez szánt fonalakat.

Fontos volt működésük azért is, mert itt sajátíthatták el a fiatalok az együttélés családon kívüli, családközi formáit, valamint a fiúk és lányok közötti viselkedés alapvető szabályait. A munka mellett természetesen a szórakozást is szolgálták a kedvelt fonók. Számos esetben a párválasztásnak itt volt „színtere”. Fonókat rendeztek Pitvaroson, Tótkomlóson és Nagybánhegyesen, de ismert volt minden településen. Levéltári adataink ezek működésére a két utóbbi településről vannak. E fonókban a társalgás szlovák nyelven folyt, szlovák dalokat énekeltek. Eközben barátkoztak, kapcsolatokat alakítottak ki, ténykedésük így fontosabb az aktív nyelvhasználat szempontjából is. Krupa András szerint a fonó a harmincas évek elejére már meghaladott népi intézménnyé vált, s ezért természetes az elhalása.¹ A hanyatlás megfigyelhető, de az elhalás nem. Ugyanis a fonók létéért szabályos harc folyik a további években. A másik észrevétel, hogy pont az 1920-as évek vége felé és a harmincas évek elején látunk valamelyes élénkületet, a levéltári források alapján. 1930-31 telére Nagybánhegyesen négyen kérelmezik a négy

fonó engedélyezését mint korábban is működőket, Bár 1931-32 telére kettő megszűnt, de a másik másik kettő tovább dolgozott.²

Tótkomlóson a fonókákért külön harc. folyt 1923-ban a „közerkölcsiség” szempontjából emeltek működésük ellen panaszt, ennek alapján akkor be is tiltották. Dénes István nemzetgyűlési képviselő jogilag is, népi hagyományok oldaláról részletezte a döntés helytelenségét. Az ügyiratokból, azonban nem derül ki, hogy orvosolták-e a hibát.³ 1928-ban a helyi lapban megjelent cikk hasonlóképpen pozitív, a szabadidő hasznos eltöltésének egyik formájaként említi a fonókat.⁴ 1931-ben viszont újra a középpontba került a fonók betiltásáról kezdtek el cikkezni.. Ennek ellenére 1933. szeptemberében 11 helyen tartanak hivatalos engedély alapján fonókat. 1939-ben újból betiltás fenyegeti őket. Ezeknek hátterében mindig a rendőrségi, vagy magán-feljelentés húzódik meg. 1939-ben 12 helyen működött fonók. A több évtizedes „fonó harc” befejezéseként Tótkomlós község elöljárósága kénytelen „Fonóka tartási szabályrendeletet” alkotni. (Lásd 6.sz. mellékletben). Igazából a fonóknak a háborús viszonyok vetettek egy időre véget – amikor is mindennemű gyülekezést tiltottak.

A fonók körüli bonyodalmakat minden valószínűség szerint a fonót tartók – engedélyesek (ahogy a szabályrendelet fogalmaz) – anyagi érdekei, ill. ellenérdekei vetették felszínre időről-időre.

Azt nem lehet kétségbevonni, hogy a fonók, mint ősrégi népszokás, formálta a 15 év feletti ifjúság közösségi viselkedését. A társasági érintkezés elfogadható formáit itt gyakorolhatták. Mindamellet nem csupán a fiúk és lányok találkahelyeként szerepeltek, de a hasznos, kulturált időtöltés megtestesítői is voltak a fonókák. Daloltak, énekeltek, legtöbbször citerazenekar kíséretében táncoltak is. Így szórakoztak, beszélgettek és ismerkedtek. Nyáron este 21,00-ig, télen 20,00-ig tarthatták. Szigorú feltételekhez volt kötve a fonók tartása. Megfelelő, tágas és egészséges helyiség megléte esetén díjat szedhetett a fonótartó. Ezt azonban csak a lányok fizették. Egész évre 10 P-t. Ez megközelítőleg havi 1 P-t jelentett. Ám, vagy csak pénzben, vagy csak természetbeni fizetség formájában. Mindkettőt nem kérhette a fonótartó.

Sem dohányozni, sem szeszes italt fogyasztani, de még a kártyajátékot sem volt szabad játszani ott, ahol fonót tartottak. Ezek a szigorú előírások biztosították, hogy a fonók valóban azok legyenek, aminek eredetileg szánták: a jó erkölcs gazdag tárházának.⁵

III. 3. Sajtókiadás. Próbálkozások és kísérletek.

A dualizmus korszaka a szlovák nyelvű sajtó és könyvkiadás szempontjából „aranykorszaknak” számít. A szlovákság jelentős népességarányának és kulturális szervező képességének megfelelően az általa lakott településeket ellátta saját nyelvű hírszámmal. A két világháború közötti szlovák nyelvű sajtó – és könyvkiadás értelemszerűen a szlovák lakta területekre korlátozódott. A trianoni Magyarországon nagy számban szlovákok Budapesten, Békés és Csanád vármegyékben laktak.

Budapesten 1861-1911 között 24 szlovák nyelvű lap jelent meg. Ebből 1900 és 1911 között indult 7 lap. Ezek: Slovenský Denník (1900), Hlas Ľudu (1902); Slovenský Týždenník (1903); Naša Zástava (1907); Dennica (1907); Zornička (1908); Prúdy (1909).

A Slovenský Denník létrejötte konjunktúrális időszaknak volt köszönhető. Ugyanekkor Székely Viktor nyomdájában a filléres lapok sora látott napvilágot (Esti Ujság, Új Hírek, Abendblatt), de szerb és román filléres lapok is.¹ A krajcáros lap tervezésében már 1901 április-májusában maga Vavro Šrobár is konkrétan részt vett, a várható költségek és megtérülések viszonyát kalkulálva. Rózsahegyén több, a lapkiadásban és szerkesztésbe jártas személlyel megvitatta a tervezetet s azt Dula Máté (Matúš Dula) részére mint a Szlovák Nemzeti Párt elnökének megküldte. Ebből látható, hogy két variáns látott napvilágot. Az egyik kb. évi 300 számmal kalkulált, 5000 vásárló és 500 rendes előfizetővel számolva az év végi szaldó - 5.080 Kr. . A másik 7000 vásárlóval és 800 rendes előfizetővel számolta a 270 Kr. hasznot. Šrobár leveléből az is kiderül, hogy arról és a kalkulációk elkészítéséről még 1901 április 11 – én bizalmas találkozó alkalmával egyeztek meg. Továbbá az is egyértelműen kiviláglik a szövegből, hogy a szándékok egy politikai napilap létrehozását célozták, amelynek háttérében a Szlovák Nemzeti Párt állt volna. A májusi levél szerint Hodža két héten belül megindítja a lapot és saját rizikójára szeptemberig, azaz a párt szokásos augusztusi éves nagygyűlését követő hónap végéig. A terv az volt, hogy a vidéki pártszervezetek titkárai segítik az előfizetések gyűjtését, valamint a párt tenné le a kauciót, ami 5.250 arany K s a budapesti városi előljáráson kell befizetni két héten belül. További terv az volt, hogy két szerkesztőt alkalmaznak.

Hodža és Jozef Gregor (Tajovský) lettek szerkesztők évi 100 arany K -ért.² Az viszont bizonyos, hogy ezek az összegek elriaszthatták a Szlovák Nemzeti Párt vezetését a támogatástól. Így az A/3 nagyságú lap, amely már 1900 augusztus 2-án megjelent, maradt Hodža egyedüli felelőssége alatt. Kezdetben maga volt a szerkesztő, adminisztrátor és expedíáló. Az egész lapot szinte maga írta s rövidesen elérte a 4000 példányt. Hodžának azonban katonai

szolgálatra kellett jelentkeznie, így a lap végleg megszűnt. Sajnos a túrócszentmártoni sem tett semmit a lap védelmére. Nem lehetetlen, hogy későbbi konfliktusai Hodžának a mártóniakkal ebből eredeztethető.³ Hodža komoly presszióknak kellett ellenálljon és komoly versennyel kellett szembenéznie.

Pechány Adolf a kormány támogatásával megjelenő Slovenské Noviny lap szerkesztője mentorához Zsilinszky Mihály VKM államtitkárhoz fordult segítségért 1900. október 30-án. Panaszában nem kímélte Hodžát. Minden extrémításra hajlamos egyénnek írja le. Legfőképpen pedig az volt a baja vele, hogy olcsóbban adta a lapot, mint ők. Zsilinszky ezt annyira komolyan vette, hogy Széll Kálmán miniszterelnökkel személyesen tárgyalva megoldást talált. Erről Zsilinszky 1900. december 12-én Berczik Árpád miniszteri tanácsoshoz írt levelében számolt be. A Slovesnký Denníkkal szemben a Slovenské Noviny megkapta az Igaz Keresztény lap állami támogatását, amelyet összevontak a Pechány féle lappal. Így 32.960 K-ra emelkedett az éves támogatottsága, amit negyedévenkénti bontásban kapott meg.⁴ Hodža 1903-ban visszatért Budapestre. Meggyőződése volt, hogy igazi politikai aktivitást és valóságos politikai lapot csak az ország állami, politikai központjából lehet kifejteni, megvalósítani. Július 4-én megindította újabb olcsó lapját a Slovenský Týždenník-ot.⁵ Könnyed, népszerű stílusban írt. Állandóan ismételte a nemzeti, gazdasági és demokratikus követeléseket. Jól választotta meg a fő címekeket, gazdag híryanagot közölt. Megértette, hogy az egyszerű nép csak az egyszerűen, könnyen felfogható stílusban írt dolgokat jegyzi meg leghamarabb. Ezzel a magatartással és stílussal népszerűvé vált, szimpátiát ébresztett az emberekeben. Szerkesztőségében dolgoztak még: Dušan Porubský, Anton Štefánek, František Votruba, Bohdan Pavlů. Alapjában véve a lap irányultsága elfogadta a Szlovák Nemzeti Párt irányvonalát, de politikai és gazdasági kérdésekben a mártóni központ ellenzékét képezte. Ez még a magyar kormányzatnak is szimpatikus volt, de az már kevésbé, hogy a lap népszerűségének köszönhetően elérte a 14.000 példányszámot előfizetők formájában.

Ez rendkívül stabil helyzetet jelentett, hiszen az éves megrendelők biztos bevételt jelentettek. Hiába támadták, preket indítottak a lap és szerkesztő, tulajdonosa ellen, Hodža 1906-ban Nyomda és Lapkiadó Vállalatot, egyletet alapított, majd 1908-ban saját könyvnyomdát. E köré a széleskörű vállalkozás köré tömörült a fiatal értelmiségi nemzedék, amely a mártóni politikával nem értett egyet. Így a Hlinka által Csehországban a szlovák üldözött lapok javára gyűjtött komoly pénzüsszeget is megkaphatta a Kiadóvállalat. Megszilárdult az összes vállalkozása s így már gondolhatott megszűnt lapja, a Slovenský Denník újraindítására. Ennek köszönhetően a Denník 1910. február 27-én újraindult. A szerkesztőség ugyanazokból állt, mint a Týždenník estében. Hodža lapjai, vállalkozásai sikeresek voltak.⁶

Voltak rövidebb életű lapok: Kabina Ferenc szerkesztette havilap a Hlas ľudu (Népszava) 1902-1903. Eredetileg a Néppárt lapja volt, Kabina azonban következetesen szembe került a néppárti klérussal, így szakított a néppárttal is. Kb. 1000 előfizetője volt, de rövidesen már csak 100, így érdeklődők és előfizetők hiányában megszűnt.⁷

A Hodža alapította Kiadó vállalat a gyerekek részére havonként két alkalommal megjelentette a Zornička c. gyermeklapot. Ez is 1914-ig folyamatosan megjelent. 1920-tól Pozsonyban jelent meg.

A hivatalos közegek számára Miloš Izák, Milos bácsi szerkesztette, valójában azonban Ján Wagner, Milan Lichard segítségével.⁸

1907-1911 között ugyancsak a Hodža féle Lapkiadó Rt. adta ki a Naša Zástava című politikai, gazdasági havi szemlét.⁹ A Prúdy Budapesten indul 1909-ben, de már 1910-ben Rózsashegyen jelenik meg 1914-ig, - Potemra és Ruttkay szerint.¹⁰ Csak érdekességként említem meg, hogy a szlovák sajtótörténeti feldolgozások nem említik a Prúdy kapcsán Pestet sem Budapestet.¹¹ Csupán az 1984-ben megjelenő Szlovák Írók Enciklopédiája sajtótörténeti része tud a Budapesti megjelenésről, még egy fényképet is közöl az I. évf. 1.számáról. Sőt Käferrel megegyezően a megjelenését 1914-ig Budapesthez köti azzal, hogy az 1914-es évf. 1919 februárjában jelent meg, de már Rózsashegyen.¹²

Az Alföldön ekkor önálló szlovák lapot nem indítottak. Volt ugyan egy lap, amely Békéscsabán 1904 március 20-tól jelent meg egy rövid időre, ez a Slobodno Slovo (Szabad Szó). A lap a Mezőfi féle Magyarországi Ujjáalakult Szociáldemokrata Párt hivatalos lapjának szlovák mutációja volt. Ugyanezen év július 1. -től már Budapesten jelenik meg.¹³ A Zsilinszky Mihály által kezdeményezett lapkiadási próbálkozásokat jól megvilágítják, az 1885-ben Békéscsabán induló Dolnozemské Listy (Alföldi Lapok) c. sajtótermék körüli történéseket. Ján Pravdoľub Bella aki 38 évet töltött Békéscsabán mint tanár, Riznernek írott levelében részletesen beszámol arról, hogyan is keletkezett a lap. „Zsilinszky és kompániája” jellemzés azt sugalja, hogy nem volt Zsilinszkyvel harmonikus kapcsolata. Povázsay testvérek kiadásában 1883-ban megjelenik a Dolnozemské Listy, azzal a céllal, hogy a Zsilinszky által megszerezni óhajtott Matica Slovenska zárolt vagyonát a lap támogatásához megnyerje. Bella szerint Tisza Kálmán ekkor még nem hajlott erre, így mivel Zsilinszky saját vagyonából sokat investálni nem óhajtott rövidesen megszűnt. Csak egy évfolyamot élt meg (1883. jan. 1.-dec.30.). Mint vegyes tartalmú néplap jelent meg. Mivel a helyi szlovákul tudó intelligenciához tartozó tanárok Bella szerint csak csabaiasan tudtak, így az első számok után botrány tört ki a lap stílusát és nyelvezetét tekintve. Ekkor a főispán küldöttsége kérésére elvállalta a korrektor szerepét. Ám rövidesen abban a feladatkörben sem volt mit tevékenykednie. Ugyanis nem írt a lapba

lassan senki egy sort sem. Így a további kérés az volt, hogy írjon is a lapba. Saját bevallása szerint egy negyedévnyi munka után ő is feladta, mivel nem győzte energiával, s meg sem fizették. Az előfizetők és munkatársak hiányában meg kellett szűnjön, annak ellenére, hogy kétnyelvű tartalommal jelent meg.¹⁴

Az alföldi szlovákok is az országos terjesztésű magyar lapokat olvasták. Az azonban bizonyos, hogy közkedveltek voltak a szlovák településeken a szlovák nyelvű sajtótermékek. Ebből a szempontból különös jelentőséggel bírt Újvidék, amely közel feküdt az alföldi szlovák településekhez, és saját szlovák nyelvű lapot adott ki: Nový Sad, Újvidék – székhelyű lap, a Dolnozemský slovák (Alföldi Szlovák). Orientáltsága, hangneme és problémafelvetései elvben közelebb állhattak az Alföld szlovákjaihoz, mint a budapesti, szlovák nyelvű lapok gondolatai. De mégsem volt így teljesen Békés és Csanád megyékben. Az 1903-ban induló szlovák lap valóban az egész Alföld szlovákságát akarta szolgálni, ám nem minden településsel értettek hangot, amit az előfizetők listája jól kimutatott. A harmadik évben sem tudtak egyes településeket megszólítani. Míg Nagylak az első három év folyamán 40, 61, 49, fő előfizetővel élen járt, addig Tótkomlós 6,15,35 előfizetői létszáma fejlődést mutatott. Ugyanígy Pitvaros, ahol az első évben nincs megrendelés, a második évben 1, a harmadikban 7. A sort Szarvas zárja 1 megrendelővel az 1904 és 1905-ös évre. Békéscsabáról és Mezőberényről egyetlen rendelést sem kaptak. Ezt azzal magyarázta a szerkesztőség, hogy a magyarizációs nyomás olyan mértéket ért el, amikor már nem csupán a módosabb gazdákat és a hivatalnokokat érinti, hanem a jelentősebb számú kézműves réteget is, akik sok esetben önszántukból magyarosodnak el, „csak hogy úri osztályba kerülhessenek.”¹⁵

Az első világháborút követően a kialakított új határok a dél-alföldi szlovákokat izolált helyzetbe hozták. Az addigi természetes kapcsolatok nehezkesebbé váltak, megritkultak a közvetlen kapcsolatfelvételek. Ezeknek természetes következménye volt, hogy a korábbi szlovák nyelvű kedvelt lapok, kalendáriumok nem jutottak el addigi olvasóikhoz. Ezt korán felismerve próbált megoldást találni az ev. egyház lelkésze, dr. Szeberényi Lajos Zsigmond. Még 1919 őszén, a román megszállás idején az 1920-as évre naptárt szerkesztett Čabiansky Kalendár (Csabai Kalendárium) címmel. Ezt a román cenzor engedélyével adhatta ki. Ennek nyoma az előlap jobb felső sarkában látható is – „Censurat: Turicius” felülpecsételéssel. Az addig jobbra Felső-Magyarországról érkező lapok és naptárak nem csupán a szállítás és kézbesítés bizonytalanságai miatt nem jutottak el olvasóikhoz, hanem valószínűsíthető, hogy a megszálló ideiglenes közigazgatás rendelkezései sem engedték terjesztésüket. Ilyen példa a Dél-Alföld

másik részén, Újszentivánon a szerbek által megszállt területen is volt. A naptárakat, amelyek az árusoknál voltak, zárolták és tartalmukat ellenőrizték.¹⁶

A Csabai Kalendárium ezt követően 1948-ig minden évben megjelent. Részletes elemzését Dedinszky Gyula elvégezte már 1972-ben egyik munkájában, majd a Békési Élet hasábjain 1973-ban. (Szélesebb körű elemzéséhez elengedhetetlen repertóriumra pedig még nem készült el.)

A szerény terjedelem idővel komolyan megnövekedett. Kezdetben dr. Szeberényi Lajos Zsigmond és jóbarátja, a budapesti Martin Morhács lelkész írták a naptár anyagát. Néhány év múlva az igények és a terjedelem növekedése miatt szükséges volt az írók körének bővítése. Ennek a munkának sikerült megnyerni Francisci Mihályt – a későbbi szerkesztőt – békéscsabai és Linder Lászlót Békéscsaba-erzsébethelyi ev. lelkészeket. Így a naptár első évtizede – mondhatni – négy ember kitartó munkájának eredménye. 1920-ban 20 oldal terjedelemben, 2500 példányszámban jelent meg. 1922-ben 95 oldalon és 5000 példányban. 1925-ben megjelenése csúcán van: 144 oldal terjedelemmel és 10.000 példányban látott napvilágot. A következő években sem mondhatjuk, hogy stagnál, de nagyjából 120-130 oldal körül mozog és 6-8000 közötti állandó példányszámban adják ki. A húszas évek végére és a harmincas évek elejére azonban a megnövekedett terjedelemben megnőtt a szerzők köre is. Fokozatosan bekapcsolódnak a naptár írásába Szekerka János, Baukó György könyvkereskedő, Gercsi János népi író, Janko V. (Valaš'an) Zsofin. Lassan a környező településekről is jelentkeztek munkatársak: Pitvarosról ifj. Hudák István, Szarvasról Korbely András és János, és Nemcsok István; Tótkomlósról Kulik András, Paulik Pál, Tomka Judit; Kondorosról Brhlik Pál; Medgyesegyházáról Kokavec András, Nagybánhegyesről Schléger András lesznek állandó támogatói és szerzői. Ez az összetétel biztosítja, hogy fokozatosan bővül tartalma is. Az ismeretterjesztő cikkeken, életrajzokon, oktató írásokon túl versek, elbeszélések és tanmesék is megtalálhatók – főként a szlovák klasszikusoktól (Sládkovič, Somolický, Vrbický, Vajanský). Fordítottak oroszból is (Tolsztoj, Puskin, Csehov), mindegyiket Szeberényi Lajos Zs. válogatta és fordította. (Ő 1918-20 között egy orosz hadifogoly tanártól megtanult oroszul írni és olvasni.) Gazdagította a tematikát is bővült, hogy egyre több helytörténeti, néprajzi, gazdasági és nyelvészeti írás jelent meg.

A kalendárium jelentőségét túlbecsülni nem szabad, de szembe kell szállnunk azokkal a véleményekkel, amelyek jelentéktelen, értéktelen és hatástalan sajtóterméknek minősítik.

Dedinszky számításai szerint a megrendelés útján közvetlen családtagokat is beszámítva, mintegy 40.000 olvasót tudhatott magáénak. Ha azt is tudomásul vesszük, hogy szomszédok és rokonok is kölcsönkérték, akkor akár 70-80.000 emberre is gyakorolhatott hatást, különösen ha figyelembe vesszük a példányszámnövekedés territoriális eloszlását. Előfizetői az ország más területéről is voltak (pl. Tatabánya, Nógrád megye). A kalendárium jelentős mértékben hozzájárult a dél-alföldi szlovákok kulturális igényei tartalmas kielégítéséhez.¹⁷ Igazi jelentőségét csak akkor láthatjuk, ha megvizsgáljuk a szlovák nyelvű sajtótermékek skáláját és elterjedtségét. A hazai szlovák nyelvű sajtóból bizony igen kevés volt az első próbálkozás.

1923. május 5-én történt, Dorkovits Mihály békéscsabai lakos fordul kérvénnyel a miniszterelnökhöz, engedélyezésért „Szlovenské Novini” című szlovák hetilap alapításához. Békéscsabán adná ki saját nyomdájában s az ország egész területén kívánja terjeszteni. Indokai között felhossa, hogy a szlovák lakosság jelentős része szlovák iskolákban nevelkedett s ezért anyanyelvükön szeretné őket lapjával magyar szellemben nevelni. Amellett, hogy az irodalom terén elmaradottabb embereknek szeretne szórakozást nyújtani, kiemeli – a „lap terjesztésének engedélye folytán megélhetésemet kívánom biztosítani.”

Kérelmét a „Magyarországi tótok kormánybiztosának”, Pechány Adolfnak adták át véleményezésre. Ő június 1-én írt válaszában az engedély megtagadását javasolta. Azzal indokolta, hogy már létezik egy korábban indult országos terjesztésű lap, a „Szlovák-Emigrant”, s több éves fennállása alatt nem tudott magának olyan széles olvasókört szerezni, amely biztosította volna az önfenntartását. Egyébként nincs értelme szerinte Dorkovits lapjának, mivel a közeljövőben az említett „Szlovák-Emigrant” átalakul s éppen „Szlovenské Noviny” címen fog megjelenni. Szerinte Dorkovits egyébként sincs birtokában mindazon intelligenciának, amely a lapszerkesztéséhez kell. Ezt abból következteti, hogy a Szlovenské Noviny lapcímében Dorkovits nem y-t írt, hanem i-t. Ráadásul elég gyanús számára az ügy, mert amikor Békéscsabán járt, Szeberényi Lajos említette neki, hogy egy szlovák lapot is szándékozik kiadni. Mi más is lehetett a következtetése ezek után – mivel Szeberényit nem kedvelte –, hogy Dorkovits Szeberényi Lajos Zsigmond „stromanja”.

Ezek után érthető, hogy a miniszterelnök utasította a főispánt, Dorkovits személyét figyeltesse, leveleit ellenőriztesse. Mivel Dorkovits nem kapott választ, járt Pechány kormánybiztosnál és három ízben sürgető levelet írt Ángyán Béla miniszterelnökségi sajtófőnöknek. Pechánynál tett látogatásakor értesült arról, hogy már egy ugyanolyan nevű szlovák lapot vala-

ki ki akar adni. Beszélgetés során Dorkovits több ízben kritikus megjegyzéseket tett a „Szlovák-Emigrant” c. lapra. Ez taktikátlan volt ugyan részéről, de az elutasító hír hallatára már nem volt értelme elmarasztaló véleményét visszatartani. Erre Pechány egy újabb levelében jelzi, megerősödött azon nézetében, hogy Dorkovits alkalmatlan lapszerkesztésre, de fölöttébb gyanús is. Honnan van pénze, ki biztatgatja? Bizonyosan van külföldi kapcsolata, ha már ennyire kitartó. Végül is többhónapos huzavona után 1923. október 16-án kapott elutasító választ 7375/923. sz. miniszterelnöki levélben, indok a már megjelenő, ugyanilyen nevű, Budapesten kiadott lap volt. Az ügyiratokban lapozva kiderül, hogy Pechány csak jóval később, 1923. július 11-én kért lapindítási engedélyt. Tehát több mint két hónappal később Dorkovitsnál, s jó egy hónapra az elutasítást javasoló véleménye után. Ebből csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy direkt manipuláció áldozata lett az első szlovák lapalapítási kísérlet.

Pechány az új lap kiadójának és szerkesztőjének Paulik Ágoston mérnököt jelölte meg, aki az Európa Irodalmi és Nyomdai Rt. üzemében nyomtatta. Hangsúlyozta, hogy a Szlovenské Noviny a július 1-én megszűnt Szlovák-Emigrant helyébe lépne. Nyomatékkal tette hozzá, igen nagy szükség volna a lap kiadására, mivel „Csonka-Magyarország tótjainak jelenleg tót nyelven írt lapjuk nincsen.” Dorkovits persze nem adta fel. Október 29-én kelt kérelmében újabb engedélyt kér egy „Slovenski Národ” c. hetilap indítására, minden eredmény nélkül.¹⁸ Pedig a sajtóval való ellátottságot figyelembevéve, nagy szükség lett volna egy Dorkovits típusú lapra is, ugyanis a kormányzatok által támogatott Pechány-féle lapok (Szlovák-Emigrant s később a Szlovenské Noviny) népszerűtlenek voltak. A Pechány lapokat valósággal bojkottálta az alföldi szlovákság.

Az új szlovák lap három évvel a megindulása után az alföldi településeken igen alacsony példányszámban volt jelen. Részben nem is nagyon törekedtek a terjesztésére, miközben politikai szempontok és érdekek befolyásolták meglétét. A kirakatpolitika része volt. Állandó kormányzati pénzek támogatásával tartották fenn. Külföld előtt is jó hivatkozási alapul szolgált.

Összevetve a lapok számát megláthatjuk, hogy például Tótkomlóásra 1926-ban 14 féle magyar nyelvű és 3 féle szlovák lap járt. Szlovákok: Slovenský Týždenník (3), a Slovenské Noviny (4) (Pechány-lap) és a Nové Slovensko (1) (Nagylak-Románia).¹⁹ A nagylaki járásnak csak egyetlen községébe, Csanádalbertibe járt a Slovenské Noviny 1926 júniusában, 4 példányban.²⁰ Pechány egyik (1925. április 21.) jelentésében pedig igen furcsa dolgot említ meg:

„Ez alkalommal meglátogatnám Nagybánhegyes községet is, ahol a politikai hatóság nemrég egy népgyűlést letiltott, s ez alkalommal a „Slovenské Noviny” című lapunkat elkobozta.” Ezek szerint annyira tájékozatlanok voltak az intézkedő politikai hatóság részéről, hogy azt sem tudták – a Slovenské Noviny a kormány által támogatott szlovák lap.²¹ Az államrendőrség jelentése szerint 1927-ben Tótkomlós „öntudatos szlovákjai” „felvidéki” és cseh lapokat olvasnak. Minden módosabb szlováknál található ilyen, s nem postán érkezik. A Slovenský Týždenník egyébként is 1923-tól kitiltott sajtótermék volt.²² A későbbiek során sem vált népszerűbbé a Slovenské Noviny. 1937. június 28-i jelentésében Péchány írja Békéscsabával kapcsolatosan: „Néhányszor küldtem a községbe mutatványszámokat a budapesti Slovenské Noviny-ból, de egyetlen előfizető sem jelentkezett.”²³ Nyilvánosan nem volt lehetőségük a lappal kapcsolatos elégedetlenség kifejtésére. Így ez a feladat a szlovák mozgalom akkori egyik vezetőjére várt: dr. Kvasz György ügyvéd 1932-ben a Kassán megjelenő Slovenský Lud c. lapban az egyik cikkben írja: „Tudom, hogy Pesten megjelenik Pechány által szerkesztett és kiadott tót hetilap (:Slovenské Noviny:) a kormány támogatását élvezte, de ez korántsem reprezentálja a Magyarországon lakó tót kisebbség igazi gondolkodását. És más, tót politikai vagy társadalmi folyóirat Magyarországon nem jelenik meg, ámbár a tótok részéről már nem egyszer kívánták, a mai napig azonban mindhiába.”²⁴

Jól érzékelt a helyzetet, amit az iratok is megerősítenek. 1930. április 30-án kelt jelentésében Pechány azt írja, hogy Békéscsabán „Dolnozemský Hlásnik” (Alföldi Hírnök) című lapot kívánnak indítani. Ideiglenes szerkesztője Bodollai (Bohus) Mihály nyomdász, munkatársak Fáber Kovács György gazdálkodó, dr. Kesjár békéscsabai ügyvéd és dr. Szeberényi Gusztáv. Mivel a kormánybiztos lapszerkesztésre alkalmatlannak látta őket, azt írja, hogy jobbára a „Felvidéki tót írók munkáira szorulnának.” Egyébként is már Tótkomlóson is szép eredménnyel járt a magyar lapok terjesztése (Körösvidék, Tótkomlósi Friss Újság, Budapesti Kis Újság). Kár volna ezt a folyamatot egy ilyen lap engedélyezésével megzavarni.²⁵ 1931. augusztus 12-én a békéscsabai rendőrkapitányság bizalmas jelentésében közli a Szegedi Kerületi Kapitánysággal, hogy Gálik János a Petőfi nyomda tulajdonosa, Békés vármegye főispánjához kérvényt nyújtott be „Slovensky Hlas” című szlovák nyelvű közművelődési, társadalmi és gazdasági lap engedélyezésére. Gálik lett volna a szerkesztője, munkatársai dr. Kvasz György, Péli János, dr. Farber Viktor és dr. Bosnyák Árpád ügyvédek. Békéscsaba polgármestere vélemé-

nyezte a kérvényt. A rendőrség információi alapján nem javasolta a lap engedélyezését. Minden munkatársát „kétes megbízhatóságú”-nak tartotta.²⁶

Milyen lapokat olvastak még a délföldi szlovákok? A legtöbbször ügyiratokban is említett, „Slovenský Týždenník (Szlovák Hetilap), amely Nagylakon (Románia) jelent meg 1929-ben. A lap alapítója és felelős szerkesztője Ján Kmet. Kulturális és nemzetiségi problémákról közölt cikkeket hasábjain: rövid négy évig működött, 1933-ban megszűnt. A makói rendőrkapitányság főispánhoz küldött helyzetjelentéseiből tudjuk, hogy már 1929. május 31-én észlelték a lap terjesztését a Csanád megyei falvakban. Kezdetől fogva magyarellenesnek titulálták, s megállapították, hogy már kora tavasszal postán megküldték a nagylaki járás szlovák közsé-geibe, minden bizonnyal „propagandisztikus célzattal”. Egy közel egy hónappal későbbi jelentésből kiderül (1929. jún. 20.), hogy a nagylaki szlovákok a Csanád vármegyében élő rokona-iknak küldték meg postán. Ezeket összegyűjtötték s először 4, majd 14 darab lapot küldtek Bu-dapestre véleményezés végett.²⁷ A magyarellenség árnyékát próbálták rávetíteni azzal is, hogy a nyomozás során valószínűsíthető adatok szerint Hursan János ev. tanító és Francisci Mihály ev. segédlelkész békéscsabai lakosok írják ebbe a lapba a magyarellenes cikkeket, Mépedig Ján Breznicki álnév alatt.²⁸

Ezenkívül még a legtöbb alföldi szlovák településre járt az Evanjelický Posol a Stráž na Sione szlovákiai evangélikus lap. A Noví Svet hetilapot Pitvaroson és Medgyesegyházán fizet-tek elő, bizonyíthatóan 1928-tól. Az utóbbi községben az 1931-ben indult Ozvena irodalmi, képes folyóiratot is kézbesítették egy ideig 1932-ben. Ezek egyrészt postán érkeztek, másrészt Békéscsabáról. Itt ugyanis ezeknek terítésével 1928-tól Baukó Györgyöt bízták meg. 1929-ben Baukó a nagyszombati (Szlovákia) Transcius könyvkereskedés fiókját hozta létre. Erről Pechány azt írta, hogy az általa beszerzett adatok szerint a „Transcius a csehszlovák nemzet érdekében külföldön munkásságot kifejteni óhajtó szervezet, ezért gyanús, állandóan figyelte-tik, sőt nyomoznak utána.”²⁹

A kialakult helyzetre igen jellemző, hogy még az ev. egyház elsőszámú embere is a kö-vetkező véleményen volt: „Hogy Békéscsabán nemcsak pénzintézetet akarnak létesíteni, ha-nem tót lapot is, és tót tanítóképezdét is, azt tudom, de a két utóbbit már megakadályoztam. Az elsőnek megakadályozása nem áll hatalmamban, de ugyanazt tartom róla, amit Te: nemzeti veszedelem.”³⁰ Végül is nem meglepő, ha a kormányzat 1929-ből származó rendelete is az

előadások, vallásos ünnepek rendezését, a szlovák nyelv intenzív használatát, szlovák nyelvű újságok és irodalmi termékek terjesztését tükös nemzetiségi propagandának tekintette.³¹

Az alföldi szlovákok rég óhajtott vágya először egyházi vonalon látszott megvalósulni. 1931 márciusában megjelent az *Evanjelický Hlásnik* (Evangélikus Híradó) c. egyházi lap, Saguly János ev. esperes szerkesztésében Pitvaroson. Ennek a megjelenésnek is mintegy két, két és fél éves előzménye volt. Az Arad-Békési Evangélikus Egyházmegye – amely dr. Szeberényi Lajos Zs. békéscsabai esperes vezetése alatt állt – tömörítette a legtöbb szlovák anyanyelvű hívőt. Szeberényi többször sürgette a felsőbb fórumoknál egy szlovák nyelvű egyházi lap megjelenését.

Ezt az igényt Raffay Sándor ev. püspök is jogosnak tartotta, amelyre határozott elutasítást nem lehetett adni. Mivel Szeberényi Lajos Zsigmonddal hagyományosan rossz volt a kapcsolata, mindenképpen el kívánta kerülni, hogy ő indítsa meg a lapot. Ezért 1928 őszén Saguly János ev. esperest bízta meg egy magyar-szlovák nyelvű egyházi lap kiadásának előkészítésével.

Saguly 1928 novemberében Csanád megye főispánjához egy ilyen lap kiadására kérelmet adott be. A főispán 1928. november 28-án támogató javaslattal fel is terjesztette a miniszterelnöknek: „A tervezett magyar-tót nyelvű lapnak – bár az egyházi jellegű – megjelenését magyar nemzeti szempontból kívánatosnak tartom, mert annak tót anyanyelvű vidékeken nagy jelentőséget tulajdonítok. Ezért a kérelmet meleg pártfogásban részesítem.”

Ez az engedélyeztetési folyamat sem haladt gyors léptekkel előre. A főispán 1929 februárjában – a miniszterelnökség tanácsosához, Szudy Elemérhez fordult sürgetésképpen. Indokai között szerepelt, hogy a felvázolt formában teljesen átgondolt, magyarság szempontjait is figyelembe vevő a lap kiadásának terve. Ebből derül ki, hogy a laphoz állami támogatást is igényeltek. Továbbá megtudjuk, hogy Raffay püspöknek sem volt ellene semmi kifogása.³² Nem tudható pontosan, milyen okok miatt késett az engedélyeztetés. Talán az állami támogatás igénylése? Mindenestre elegendő volt ez arra, hogy Szeberényi Lajos Zs. a Bányai Evangélikus Egyházkerület 1929. évi közgyűlésén elfogadtatta egy politikamentes, tisztán szlovák nyelvű egyházi folyóirat kiadásának gondolatát.³³

Raffay pedig az egyre szaporodó világi lapindítási kérelmeket is látva úgy döntött, hogy a kérdéses – mostmár csak szlovák – lapot Saguly János indítsa be. (Szeberényi tekintélye ezáltal se növekedjék.) Raffay és Szeberényi között valószínűleg olyan megállapodás is született,

hogya a szlovák egyházi lap megjelenik, akkor mellette egy hasonló magyar lapot is megjelentetnek. Így röviddel az Evanjelický Hlásnik után Békéscsabán megjelent az Evangélikus Élet c. egyházi lap is.

Az Evanjelický Hlásnik c. lapot Saguly esperes 1933 végéig – nyugdíjba vonulásáig – szerkesztette és adta ki. Tótkomlóson a Gyömre-nyomdában adták ki. Nyugállományba vonulásakor több mint négy évtizedes szolgálatáért kitüntetésre javasolták, az ehhez szükséges életrajzból tudjuk, hogy egyházi felsőbb utasításra indította meg a lapot, s 2000 példányban jelent meg. Itt szerepel az a megjegyzés is, hogy a lap „a Csehszlovákiában megjelenő s onnan jövő nem kívánatos szellemű lapok elterjedését” volt hivatott megakadályozni. A lap 24 oldal terjedelméből csekély kivétellel minden cikket Saguly János írt.³⁴

A lap nyomása és kiadása 1934-től Békéscsabára került, és szerkesztését dr. Szeberényi Gusztáv vette át. A lap jelentősen megátváltozik. Szeberényi csak Békéscsabán 1100 olvasót szerzett a lapnak. Összesen 2500 példányban jelent meg. Cikkíró gárdája széleskörűvé vált, az ország valamennyi szlováklakta helységébe eljutott. Összes terjedelmének 60%-a vallásos témájú volt, hitfelekezeti cikk. Számos hasznos információt is közölt a települések életéről, egyházi statisztikájáról, a szlovák települések kulturális életéről folyamatosan beszámolt. Harcolt a szektamozgalom ellen s időközönként az egyház berkeiben folyó „starejsi” násznagyképzésekről is beszámol.³⁵

Annyi bizonyos, hogy az évente 12 alkalommal megjelenő lap szerzői között előfordul a Čbiansky Kalendár néhány laikus írója, verselője is, s nem ritka, hogy az egyszerű híreket az adott község egy-egy presbitere írta. Voltak olyan beszámolók – az egyházközségek életéről –, amelyek már megfeleltek az igényesebb szépírásnak. Beszámolt egyes kulturális eseményekről, így hírt ad a Magyarországi Tót Közművelődési Társulat Békéscsabán 1933. május 20-án tartott kulturális estjéről, valamint egy-két műkedvelő előadásról is. Pl. az 1941. április 13-án tartott „Démétrius leánya” c. darab bemutatásáról Békéscsabán.³⁶ Igyekeznek folyamatosan biztosítani a cikkek változatosságát s ezáltal mind szélesebb körökkel természetes módon a cikkeken keresztül megkedveltetni alapot. Így teret adtak sok földműves gyakorlati hasznú gazdasági beszámolójának: pl. a kertészet, a kender termesztéséről és földolgozásáról is. Valójában a megrendelők számát az is növelte, hogy aki 1934-től megrendelte a lapot egész évre (1 Pengő), az ajándékba kapta a Čbiansky Kalendárt. De szerepet játszott ebben a széleskörűen kiépített terjesztői hálózata is. Nem volt község, amelyben a helyi lelkész, vagy valaki más

ne terjesztette volna az Evanjelický Hlásnikot. Ezek nevééről és címéről folyamatosan tájékoztatást adtak az egyes számok utolsó oldalán. A lap életképességét mutatta, hogy az 1934-es évben az előző évi 900-ról 1300-ra nőtt az előfizetők száma. Tehát 400 előfizetővel gyarapodott a megrendelés egy év alatt. Persze, nem voltak ezzel sem elégedettek, hiszen ahogy említik a szerkesztők, a Čabiansky Kalendárnak ekkor 7000 előfizetője volt. Úgy vélték, ugyanennyi elérendő a lap esetében is. Az előfizetők száma azonban csak 2500 –ig jut el.

Növelte az írások stílusgazdagságát, hogy a násznagyképzés három éves tanfolyama után, a hivatalosan is egyházi násznaggyá avanszáltak részt vállalnak az egyes vallásos, hitbuzgalmi témájú cikkek megírásában. Ezekben néprajzi gyűjtésük eredményeit írták meg. A képzés során memorizálási, stilisztikai, retorikai ismereteket is elsajátíthattak, vallási és kulturális alpműveltségbeni „megerősítést” is kaptak. Tehát az alföldi szlovákságnak ha világi lapja ekkor még nem is volt, egyházi lapja, vagy általában szlovák lapja annál inkább.

Az 1934-es év a magyarországi, ezen belül az alföldi szlovák világi sajtó szempontjából jelentős dátum. Ez év januárjában jelent meg első ízben a Békéscsabán indított időszakos szlovák lap, a Slovenská Rodina (Szlovák család). A lap iratait nem sikerült megtalálni a levéltárakban. Így az indulás tényét maga a lap első száma prezentálja. Az orosházi járás főszerkesztője Tótkomlós főjegyzőjéhez írt levelében számolt be az új induló lapról: „A békéscsabai pánszláv agitáció Baukó György szerkesztésében és Vicián György kiadásában egy „Slovenská Rodina” című tót nyelvű, évenként tízszer megjelenő lapot adott ki, melynek első száma Békéscsabán f. évi január 8-án jelent meg 1000 példányszámban. A lappéldányok egy részét Tótkomlóásra küldték el január 8-án, terjesztés végett.” A terjesztést ugyancsak a Baukó György által vezetett „Tranoscius” könyvkereskedés végezte. Házaló vagy utcai terjesztését nem engedélyezték. Csak előfizetés útján juthatott el az olvasóhoz.³⁷ Így már világi lapja is lett az alföldi szlovákságnak. A fejlécen a profilt „Társadalmi, gazdasági, népművelő”-ben jelölték meg. A bevezetőben pontokba szedve érvelnek a lap léte és szükségessége mellett, hangsúlyozva, a politikai pártoktól való függetlenségüket – kifejezett kultúrafejlesztő, népművelő szándékukat. Kifejezésre juttatták azt a nézetüket is, hogy a politikával és azzal határos kérdésekben nem kívánnak állást foglalni.

A szerkesztőség anyagai sem maradtak meg. Ezáltal nem ismert számunkra a teljes szerzői kör. 1935-ben minden bizonnyal öt stabil személyből állt a szerkesztői és írói gárda. Ezek Baukó György felelős szerkesztő, Szekerka János felelős kiadó, Gercsi János,

Kerepeczky András, Pely János szerkesztőségi munkatársak.³⁸ Idővel több segítő cikkíró is besegít alapnak. Így Mekis Ádám káplán, Dorkovits Mihály, a kulturális mozgalom aktív szervezője, Kvasz György ügyvéd, a csabai szlovák mozgalom vezető egyénisége; Mekis Ádám többnyire a vallásos témájú cikkek megírását vállalta, ill. az ünnepek vallásos, biblikus háttéréről írt. Legtöbb cikke 1935-ben jelent meg. Dorkovits Mihály a hazaszeretetről, az anyanyelv és a nemzetiségi származástudat megerősítéséről írt. Kvasz György pedig nemzetközi szerződések, szervezetek jogi háttérét, belső gazdasági és adószabályok magyarázatát tette hozzáférhetővé az olvasók számára. Voltak, akik csak egy-egy alkalommal jelentek meg írással – Miklya Pál, Vajda Andrásné, Vajda András. Kezdetben az első két esztendőt figyelve, a vezércikkek jelentős része (1935-ben) a Národný Hlásnik és Národné Noviny cikkeinek átvétele. A Národný Hlásnik és a Slovenský Lud c. lapokból többnyire az általános műveltséghez szükséges cikkeket vették át. A gazdasági ismeretekhez pedig Rolnícke Noviny szakcikkeit használták fel. Ezeknél a cikkeknel mindig tisztességgel jelölték a cikk származási helyét, de ez nem jelenti azt, hogy a lap montázsolt lett volna. Az öttagú szerkesztőség munkabírását mutatja az a tény is, hogy a cikkek 80%-a mindig az ő tollukból származott.

A cikkek a terjedelem szűkössége ellenére jól szerkesztettek voltak. Az állandó rovatok között szerepelt az „aktuálisok” tárca, ezenkívül gazdasági, művelődési cikkek, érdekességek, versek, különfélelegyek, szótár, keresztretjvények, viccek, szerkesztői üzenetek, s egyéb rovatok. A lap összeállítása jól szolgálta a nemzetiségi lakosság anyanyelvi olvasottságának javítását. Anyanyelven gyakorlati kérdések megoldására tett javaslatokat, főként a gazdálkodásban. A lap Szekerka János, s a főképpen Gercsi János számos verseit közölte. Szekerka egyébként Baukó György társaságában, legtöbbit az anyanyelv helyes használatáról cikkezett s közös néprajzi gyűjtéseik eredményét publikálták. Baukó az amatőr színjátszás darabjairól írt kritikákat, rövid beszámolókat. Szekerka állandó keresztretjvény és szótár rovatot szerkesztett. Gercsi 1935-től a Halló itt radio Čaba humor rovatot készítette. Pely és Kerepecky általában az emberi viselkedésről, a természet szeretetéről és óvásáról írtak cikkeket. Közöltek rövidebb írásokat szlovák klasszikusoktól, mint Jozef Gregor Tajovskytól, Ludmilla Podjavorinskától. A családi élet, a gyermeknevelés, a józan életmód számos vezércikkükben is megjelenő téma. Igaz, fontosnak tartották a házastársak harmonikus együttélését, hiszen számos jogi és erkölcsi vonatkozású cikket írtak erről a témáról. A gyerekeknek az 1935-ik év egy állandó mellékletet hozott, amely 1937. év végével ismét megszűnt. ez idő alatt 8 hasábon, (ill. 8 A/5-ös lapon) rajzokkal

illusztrált gyermekverseket, meséket adta közre. A különfélesek rovatban pedig a legtöbb európai országról és a világban előforduló ritka eseményekről igen rövid, lexikonszerű ismertetéseket közöltek.

Ez a fajta szerkesztés a legszélesebb néprétegek érdeklődését kívánta kielégíteni. Az 1000-es példányszám azonban valószínűleg nem fogyott el, mert az 1938-as szeptemberi utolsó szám is említi a lap hátulján, hogy az előző évfolyamok számai is kaphatók még a Luther u. 4. sz. alatti könyvkereskedésben. A lappal kapcsolatos elégedetlenséget fejtette ki a Národné Noviny 1937. szeptember 14-i száma, elismerve nyelvhelyességét, de kifogásolva szerkesztését és cikkeinek „langyosságát.” Felrója a szerkesztőknek a minden összeütközést kerülő szerkesztési politikát. Részleges magyarázatként azonban elismerték, hogy más reális választási lehetőségük nem is volt, a legfőbb cél, a lap megmaradása érdekében. A lap költségeit minden bizonnyal a Szlovák Nemzeti Tanács finanszírozta, bár az erre kifizetett összegeket nem mindig a lap céljaira használták fel. Sok esetben saját egzisztenciájuk fenntartására, pillanatnyi egyéni pénzzavaruk fedezésére fordították a pénzt.³⁹

1937-ben a lap körül elszámolási gondok mutatkoztak. Szekerka tartósan Pozsonyban volt (1937. szept. 14.–1938. máj. 18.), Baukó részletes könyvelést nem vezetett, csak néha-néha papírra vetett feljegyzéseire támaszkodva küldte meg 1938 elején a sokszor sürgetett elszámolást. Ebből az is kiderül, hogy 1937-ig nem is kértek tőlük elszámolást.

1938-ban a már emigrációban élő Kvasz figyelmeztette Szekerkáékat, hogy havonta és dupla számot nem adhatnak ki, ugyanis az kéthetenkénti megjelenést jelentene, nekik viszont időszaki, évi tízszeri megjelenéshez volt engedélyük. Azaz a törvény ebben az esetben csak bejelentési és kaució kötelezettséget írt elő. Érthetetlen a kiadás sűrítésének szándéka, amikor 180 Pengő készpénz volt a kiadásra, s azt 248 P. adósság terhelte. Valószínű, amikor 1938 május végén Szekerka hazatért, a pénzügyi hiány is rendeződött. Erre utal az is, hogy Baukó és Szekerka 1938. november 30-án a belügyminisztérium sajtóosztályánál a lap hetenkénti megjelenéséhez kértek engedélyt. Valószínű az is, hogy erre engedélyt nem kaptak, mert 1938 szeptembere után nem jelent meg a lap egyetlen száma sem.

1939. szeptember 18-án a polgármester felszólította a kiadót és a szerkesztőséget, hogy jelezzék, a lap megszűnt vagy csupán szünetel. Erre Szekerka 1939. okt. 8-án válaszolt, miszerint a lap megszűnt. Az alispán 1939. október 26-án kelt levelével tudomásul veszi a lap megszűnését s egyben tudatja a volt kiadókkal, hogy törölte az időszaki lapok jegyzékéből.⁴⁰ A

nemzetközi élet ekkori nagy eseménye a Csehszlovák Köztársaság szétesése. Szlovákia német segítséggel deklarálta függetlenségét. A Szlovák Nemzeti Tanács és az új szlovák kormány már nem a csabaiak lapját látta támogatandónak. 1939-ben Érsekújváron megindul a Slovenská Jednota (Szlovák Egység) c. hetilap. Arra következtethetünk, hogy a Slovenská Rodina megszűnése összefügg a Slovenská Jednota indulásával. Azidő szerint, a szlovákságnak 1942-ben hat lapja volt. Ebből az Evanjelický Hlásnik és Slovenská Jednota az alföldi szlovákok körében volt jól ismert. A délföldi szlovákság igényeinek jobban megfelelő cikkeket Szekerka János közreműködésével közöltek, így került sor az alföldi szlovák települések vázlatos történeti áttekintésére.

A szlovákság történetében a soronkövetkező lap már egy más korszak szülötte, de ismét Szekerka nevével találkozhatunk az alapításnál.⁴¹Még 1945 február 13-án Battonyán elhatározták a SZAF(Szlávok Antifasiszta Frontja) alapító tagjai, hogy lapot adnak ki. Békéscsabai választmányi ülésen még úgy született meg a döntés (1945.február 25), hogy a lap elnevezése „Pravda” lesz. Egy bizonyos, hogy az első szám még Békéscsabán 1945 június 9-én Sloboda címmel napvilágot lát. Hetente egyszer jelent meg. A miniszterelnökség már 1945 július 4.-vel engedélyezte a heti kétszeri – Vasárnap 8 oldal, szerdán 4 oldal terjedelemmel- megjelenést, azzal, hogy az utcai árusítás is engedélyezett.

Kezdetben a délszlávok lapjai is volt. Így 1945 augusztusától a szerkesztőség szlovák tagjai mellé délszlávok is kerültek. Ez a házasság azonban csak 1946 májusáig tartott. Ekkor a délszlávok elhatározták saját lap kiadását Novi Svet (Új Világ) címmel. Fraňo Bartošek aki a lap felelős szerkesztője volt, egyetértett A. Horák véleményével, hogy a lap célja megegyezik az SZAF céljaival. Ez kezdettől fogva világos volt az olvasók számára.

A lap figyelmébe sokkal inkább kerülnek csehszlovákiai politikai, kulturális és gazdasági események mint a hasonló jellegű magyarországiak. Hiszen céljuk a lakosságcsere propagálása, elősegítése volt azáltal is, hogy naprakésznek mutatkozott az új haza bemutatásában, ahol sok esetben annak előnyösebb helyzetét emelték ki.Ezzel is győzködve a még bizonytalanlankodókat. Olyannyira elkötelezte magát a lakosságcsere mellett, hogy annak lezárulta után a szerkesztőség zöme ugyancsak elhagyja Magyarországot, mint ahogyan a SZAF vezéregyéniségei is - kivéve az egy Szekerka Jánost. Hiába deklarálták a magyar demokráciához való pozitív viszonyukat. Írásaik mindössze 30%-a jelent meg aláírással. Támadásaikat hangsúlyozottan a reakció és a fasiszta felbújtók ellen tették – nem a magyarok ellen általában. A lap hangneme hűen tükrözte közel négy esztendőn keresztül a Csehszlovákia és Magyarország közötti korabeli feszült viszonyt. A lap cikkeinek részletes elemzését, az erőfőlényből faka-

dó magabiztos vádaskodások, ostromozások sorát Molnár Imre már elvégezte egyik tanulmányában. Annyit megállapíthatunk a Slobodáról, hogy bár szlovák nyelven íródott, de kevésbé szolgált a magyarországi szlovákok javára. Megtévesztette a hazai szlovákságot, túl ideálisnak beállítva Csehszlovákia helyzetét. Így egyértelművé vált, hogy az itthon maradtak a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége alakításakor nem tartottak igényt a Sloboda mint lap címére. Új lapjukat Naša Sloboda (A Mi Szabadságunk) néven indították 1949 februárjában.⁴²

V. Összegzés

A disszertáció a hazai, de ezen belül is hangsúlyosan a délföldi szlovákság Horthy-korszakbeli történetét dolgozza föl az asszimiláció szempontjából.

Népességük 20. századi iránya a drasztikus lélekszámfogyás. Ennek oka azonban nem az önként vállalt felszívódás. Vagyis a csökkenés egy részét mindenképpen a mesterséges beolvasztás számlájára kell írunk. E mögött nem direkt intézkedés állt, hanem sorsdöntő kényszerhelyzetek. De tény az is, hogy ezekre a szlovákok nem mindig válaszoltak az elvárásoknak megfelelően. A dualista korban a szlovákság nemzetiségi mivolta forgott kockán, de létveszély nem fenyegette. A Horthy-korszak teljesen megváltoztatta a szlovákok körül a világot: többségük új nemzeti államba került, kisebb részüknek Magyarországon kellett nemzetiségi közösségként megmaradni, de már egy szlovák anyaországgal a hátuk mögött. Így egyszerre érték nemzeti és nemzetiségi aspirációk. Csehszlovákia megalakulásának ára a hazai szlovákság kettős harapófogóba kerülése: lojalitás az újmagyar állam felé, s a szlovák nemzeti nagyléthez csatlakozás belső kényszere. A szlovákság részint aprófalvas szórtsága miatt is kevésbé tudott a beolvasztásnak ellenállni. A szellemi vezető réteg csekély létszáma ugyancsak ezt a folyamatot erősítette. A nemzetiségi mozgalom szempontjából is öntudatos, erős gazdasági potenciált nem tudott felsorakoztatni. Még akkor is igaz ez, ha láttuk, hogy a vagyonos, birtokos parasztság nem volt teljesen immunis nemzetisége iránt. Az egzisztenciális kérdések viszont a nemzetiségi igények folyamatos háttérbe vonulást kívántak. A statisztikák ezt igen jól mutatják, még akkor is, ha minden egyes lélekszám veszteséget nem lehet csak ezek következményének be tudni. Ehhez a hirtelen fogyáshoz járultak még a békeidők szorításai. Amint láthattuk, a hivatalokban el sem terjedt a szlovák nyelv használata. Még ott is nehézségekbe ütközött alkalmazása, ahol az érvényben lévő törvények szerint is jogos lett volna. Ezzel szemben viszont a hivatali állás megtartása érdekében egy fél megoldásra kényszerülnek. Magyaros nevet választanak. Ettől még azonban nem lesznek azonnal tagjai egy másik etnikumnak. Az azonban bizonyos, hogy ezek a lépések lelki törést jelentenek a mikrokörnyezetben – a családi kötelékekben. Az iskolák terén fokozatosan, megszűnt az érdemi szlovák nyelvű oktatás. Olyan mértékben elharapóztak a mindenáron való magyarosítási törekvések, hogy már az egyház autonómiáját is kikezdték. Az egyház vezetőit is presszionálták, s voltak akiket még presszionálni se kellett - maguktól segítették az anyanyelv elvételét. Voltak ugyan képviselőik, akik felhívták

egyházon belül is a figyelmet az egyház célkitűzéseivel, hivatásával ellenkező: az anyanyelv mellőzése és az idegen nyelvgyakorlat kikényszerítése. Az iskolák teljes vertikumának hiánya fokozta korszakunkban azt a tényt, hogy a szlovákság szellemi vezető rétege nem tudott kialakulni. Így csak ott tudott aktívabb szellemi élet kialakulni, ahol a népesebb lakosságból a vezető, organizáló réteget pótolni tudták.

A jogok és lehetőségek érvényesítése a gyakorlatban éppen ezért ütközött nehézségekbe. Területi elhelyezkedésük is hozzájárult beolvadásukhoz. Csak az alföldi népes falvak, mezővárosok használhatták ki a nagyobb tömeg előnyeit. Rendszeres és igényesebb kulturális élet itt tudott gyökeret verni. Budapest ebből a szempontból egészen különleges eset. Hátránya, hogy szinte minden kerületben voltak szlovákok. Előnye, hogy szétszórtan is egy világváros műveltségi körében éltek. Nem koncentráltak kellő mértékben. Nem tudtak az adminisztratív szorításoknak ellenállni. Mindazok a szlovák intézmények, amelyek 1919-ig Budapesten kialakultak (sajtó, egyesület, bank stb.) hirtelen felszámolódnak. 1920 után zömmel csak a munkás réteg marad, az értelmiség eltűnt. Nem is tud az egyesületek közül csak egy – kettő megmaradni. A Horthy-korszak ezeket is adminisztratív sáuba szorította. Az amatőr, műkedvelő színjátszókat a legkülönbözőbb fortélyos adminisztrációs kötelezettségekkel sújtották. Ha munkát akartak kapni, megtartani, vagy éppen tehetségüknek megfelelő karriert befutni, akkor megint ott volt egy elvárás: változtasson nevet – új neve legyen magyaros, magyar. Ezt tartom a beolvadás első, még enyhe fázisának. Az asszimiláció mélységének és volumenének föltárásához már szociológiai módszerek és szociálpszichológiai vizsgálatok szükségesek, ami nem tárgya a disszertációnak. Annyi bizonyos, hogy felszínesen, színleg igyekeztek minél előbb beolvadni. A szlovákság megélése jelentős mértékben visszaszorult a családi kötelékeken belülre. A vidék lakossága elég jól tudta archaikus nyelvezetét konzerválni. A modernizációra, a felzárkózásra a felvázolt körülmények között alig vagy egyáltalán nem volt lehetősége. A nyelv átöröklődésének egyedüli színtere a család lett. Az egyházi iskolákban az első évek adták meg a lehetőséget a szlovák anyanyelvű írás elsajátítására. Ezt követően autodidakta módon lett valakiből verselő, vidéki lapocskába írogató hasznos egyén. És micsoda eredmények ezek! Valamikor az 1920-as évek elején Margitai József az akkori délszláv referens véleménye bármennyire is megnyugtató igyekezett – főként a kormányzati szinteken – mégsem volt igaz, csak részlegesen. Igaz ez a szlovákságra, ami a nyelvhez való ragaszkodást, vagy a föld utáni vágyukat illeti. Kétszer is harcoltak a magyar hazáért, mert hazájuknak tekintették. Lehet, hogy azért, mert

itt volt a földjük, a családjuk. Mi más lehetne a haza, ha nem az a föld, ahol családotul éltek, dolgoztak s próbálták a sors szabta kereteket betölteni mindennapi örömmel, sikerekkel, bánatokkal — tehát a teljes étellel. A magyarországi szlovákok többsége a konfliktusok mellőzésével a csöndes túlélésre rendezkedett be. Földjét valóban nem adta, egyik nyelvét magába fojtva, belső hanggá tömörítette – az ünnep és az otthon intim szférájának nyelvévé tette – mert nem tehetett szabadabban mást, következmények nélkül.

Az egyesületalapítási sorozatok, a színjátszások azért csak arra utalnak, hogy igen is élni akartak. Szükségük volt a lelki táplálékra is. Még akkor is, ha paraszti sorban, kevésbé művelten, iskolázottan éltek. A műveltségi statisztikák szerint pedig nem is szégyenkeztek, hiszen a szlovákok mindig is törekedtek az iskolázásukra. Ami még paraszti mivoltukból fakadó előny, hogy az Alföldön jellemző tanyás gazdálkodást folytattak. Ez a helyzet kicsit zárttá tette életüket. Nyelvi értékeik így jobban megőrződtek. Politikai párttá szerveződni nem kívántak, de ha valaki elindult abba az irányba, akkor csatlakoztak. Szétszórtságuk és az „állami és társadalmi rend védelme” önmagában ezt lehetetlenné tette. Amikor megnyílt erre a lehetőség, becsatlakoztak s formáló erővé váltak abban (Lásd SzNEP-SSNJ). Ezt a szervezett erőt 1945 után az öncsonkításra használja fel a szlovákság.

A kivándorlás nem csökkentette érezhetően létszámukat. A vegyes házasságok is csak Budapest esetében volt nemzetiség csökkentő tényező, hiszen a kompaktabban szlovákok által lakott vidéki falvakban, városokban csak 1948 után lesz számottevő. Demográfiai okok – a házas érett populáció csökkenése csökkentette kifelé házasodás esélyét. Az életet megnehezítő gazdasági intézkedések, serkentették a migrációt. De már e nagy átalakulás előtt a még megmaradt zárt etnikai kis egységek „dalolva” olvadnak fel az immár új rendszert építő többségi magyar nemzetben.

Az egyes fejezetek feldolgozásából látható, hogy nem egyenrangú felek egymásnak rugaszkodásáról van szó. Tehát a címben megjelölt válaszút ki volt jelölve, meghatározott volt. Ehhez képest lehetett ügyeskedni, kvázi beolvadni, de semmiképpen sem demonstratív módon megjelenni, konfliktust felvállalni, ha igen, akkor csak egyedül felvállalni. Bár a sűrű egyedi konfliktus felvállalások - nem köztörvényes dolgokban - nemzetiség politikai, jogi téren, mégis tömeges probléma meglétét jelezték. Az is a korabeli Magyarország demokratikusságának mércéjét, mértékét mutatta, hogy az ilyen jellegű kérdések megoldása rendőri erők, erőszakszervezet igénybevételét „kívánta”, vonta maga után.

A magyarországi szlovákság két alkalommal is magára hagyottnak érezhette magát. Először 1920 után. Ebből a dermedt elszigeteltségből talpra tudott fokozatosan állni. Az 1946-1948 közötti „vérveszteséget” napjainkig nem tudta kiheverni, bepótolni.

A település szerkezetben elfoglalt helyük, a külső környezeti ráhatásokkal együtt előrevetítettek bizonyos mértékű asszimilációjukat. Együtt élő népeknél ez élő, ható tényező. A legjobban a nyelvi statisztikai táblák mutatják a folyamatos betagozódást. Abban mutatkozik meg leghamarább, hogy tízévenként milyen arányban felejtették el korábbi anyanyelvüket. A korosztályi megoszlások nyelvismeretének vizsgálata rávilágít arra, hogy az idősebb korosztályok anyanyelvismerete magasabb arányú. Viszont kevésbé jeleskednek a magyar elsajátításában. Az ifjúság kategóriában egyre emelkedőbb az anyanyelvvel szemben a magyar nyelv ismerete.

A vizsgált közel ötven év alatt a magyarországi szlovákok olyan helyzetet nem is éltek meg, ahol valamilyen kényszerítő körülmény ne lett volna. A hétköznapi életet is befolyásoló törvényi keretek zárt mederbe kényszerítették, terelték távékenységüket. Az első világháború után, csak utasították őket: Csatlakozzatok ide, meg oda! Véleményük, akaratuk nem volt mértékadó. Amikor pedig maguk dönthettek volna önként, önmagukról, megint a nemzetközi politika, a féktelen, hangzatos propagandától megszedülve sokan rosszul döntöttek. Helyrehozni nem lehetett.

Azt tapasztalhattuk, hogy a nemzetiségi tudat, önbecsülés igen érzékeny húr. Ha kemény, durva kezek alá kerül, nem produkál szép hangokat. Ha kedvező kezekbe kerül árnyalt, nyugodt, összhangot árasztó dallamokra képes. Úgy vélem nem tévedek, ha megállapítom, hogy a szlovákság öntudatának, önbecsülésének húrjait keménykezű közigazgatási bürokraták pengették, akiknek nem is volt érdeke finom hangokat megszólaltatni. Ami ezután következhetne az a rekviem lehet, annak ellenére, hogy a mai napig megőrizte Magyarországon a harmadik legnagyobb kisebbség státusát a szlovákság.

Kutatásom és feldolgozásom azzal a nem kimondott hipotézissel indult, hogy a magyarországi szlovákságnak 1920 és 1945 között volt választási lehetősége a beolvadás és a megmaradás között. Kijelenthetem, mint záró konklúziót: hibás feltevés volt. A jogi, állami, és a társadalmi szféra annyira determinálta mozgásterük lehetőségeit, hogy csak a között választhattak, mennyire és milyen gyorsan olvadnak össze a többségi, uralkodó nemzettel. Mindazok a kulturális aktivitási tényezők, amelyek létüket, életüket bizonyították, erősítették csak arra voltak jók –

azt szolgálták kimondva, kimondatlanul, hogy késleltessék, ellenálljanak a beolvasztó hatásoknak.

Mit tarthatok akkor mégis dolgozatom elvitathatatlan – csak általam feltárt – eredményének?

Az eredmények a következők: Első ízben próbált a trianoni határokon belül élő szlovákságról az asszimiláció szempontjából összefoglaló képet nyújtani. Az eddigi feltárások, publikációk amennyiben az asszimiláció témáját boncolgatták a szlovákságot is érintve, akkor nem ebben a korszakban, nem ezen a területen élő szlovákságot vizsgálták. Természetesen munkámat a korábbi részleges feltárások, vagy az összefoglalóbb szintézisek segítették.

Dolgozatom első ízben foglalja össze azokat a tapasztalatokat, amelyek megmagyarázzák, megvilágítják a jelenben is ható problémák kiinduló pontjait.

Munkám részint a jelen számára azzal a figyelemfelkeltéssel szolgálhat, hogy bár lehetnek ragyogóan fogalmazott, pozitív gondolkodásról valló törvényeink a kisebbségekről, a társadalom érettségét és toleranciáját mégis nem azok pusztán léte határozza meg, hanem azok gyakorlatban való megvalósulásuk. A társadalom toleráló képességét mindig az érzékelteti legjobban, ha bebizonyosodik, hogy is valamit – adott esetben a kisebbségügyet - nem csupán akceptálják – tudatilag érzik ezt kell cselekednünk- , de recipálják is, ami azt jelenti, hogy érzelmileg is el tudják fogadni a másság megnyilvánulását, anélkül, hogy a jelenség negatív érzelmi lecsapódásokat eredményezne az egyénekből, amelyek esetleg bizonyos hangadók hatására kollektív véleménnyé formálódhatnak.

Mellékletek

1. sz. melléklet

A Békés és Csanád megyei települések csendőrség által nyilvántartott személyei (1941)

Név	Vallás	S z ü l e t é s i		Foglalkozás	Minősítés
		év, hó, nap	hely		
Andó András	ág.ev.	1889.	Békéscsaba	kőműv.pallér	N
Antalecz Pál	”	1882.3.8.	Cs.alberti	kovács	M
Aradszki Mihály	”	1883.9.30.	Békéscsaba	földműves	M
Babinszki Pál	”	1899.8.12.	Mezőberény	napszámos	K
Babinszki János	”	1900.3.10.	Szarvas	földmunkás	MR
Bagyinka György	”	1885.4.24.	Békéscsaba	bányász	K
Bagyinka János	bapt.	1879.1.30.	Békéscsaba	kőműv.sg.pék.	N
Balázs György	ág.ev.	1892.12.23.	Szarvas	lakatos	KB
Bánszky András	”	1905.7.18.	Medgyesegyh.	napszámos	KB
Bánszki A.-né sz. Blástyik M.	”	1895.	Békéscsaba	gyári munk.	KB
Baukó György	”	1897.3.20.	Békéscsaba	könyvker.	N
Bencsik János	”	1892.1.21.	Szarvas	napszámos	KB
Benyó András	”	1880.11.19.	Tótkomlós	földműves	AN
Benyó János	”	1882.11.20.	Tótkomlós	tanító	N
Biednyik István	”	1895.2.22.	Pitvaros	napszámos	AN
Bielik Pál	”	1883.5.15.	Békéscsaba	földműves	M
Bodolai Mihály	”	1893.4.19.	Békéscsaba	nyomdász	N
Bogár Pál	”	1899.4.14.	Tótkomlós	napszámos	M
Botyánszki Andr.	”	1895.10.30.	Békéscsaba	ács	M
Botyánszki Pál	”	1884.6.29.	Békéscsaba	szobafestő	KB
Botyánszki Pálné sz. Miller Erzsébet	rk.	1890.2.20.	Békéscsaba	tisztviselő	K
Bozsó István	rk.	1907.2.16.	N.bánhegyes	napszámos	K
Celmann (Zelmann) János	á.ev.	1881.5.9.	Pitvaros	vállalkozó	M
Chovanyecz Istv.	”	1879.8.21.	N.bánhegyes	kisbirtokos	N
Chrenka Emil dr.	–	1880.	N.bánhegyes	ny.ezredorv.	N
Csicsely János	á.ev.	1904.9.18.	Békéscsaba	kőműves	KB
Csicsely Mátyás	”	1896.3.10.	Békéscsaba	földműves	KB
Csicsely Pál	”	1902.12.20.	Békéscsaba	földműves	N
Csicsely Pál	”	1895.9.10.	Szarvas	földműves	M
Darida Károly	”	1885.3.6.	Szarvas	tanító	N
Dorkovits Mihály	”	1891.11.13.	Békéscsaba	uradalmi ír., gazdálkodó	N

Név	Vallás	Születési év, hó, nap	Születési hely	Foglalkozás	Minősítés
Dorotovics Pál, árneve Jelenák Pál	ág.ev.	1886.1.22.	Tótkomlós	földműves	A
Duna György	''	1902.9.6.	Békéscsaba	földműves	NA
Fejes Pál	''	1897.10.28.	Pitvaros	bányász	K
Francisti János	''	1875.6.15.	Tótkomlós	kovács	AN
Francisti Mihály	''	1883.9.28.	Tótkomlós	tanító	AN
Francisti Mihály	''	1905.2.9.	Tótkomlós	lelkész	N
Frankó György	''	1881.3.28.	Mezőberény	fuvaros	KB
Gálik András	''	1907.5.23.	Békéscsaba	kőműves	KB
Gálik János	rk.	1874.9.9.	Mezők.háza	földműves	KB
Gáló Mátyás honv. tvsz. Hb. 406/1938. az egész hat.sávból					
Gercsi János	ág.ev.	1909.2.17.	Békéscsaba	földműves	N
Gilyan György	''	1900.2.28.	Szarvas	földműves	M
Gömöri György	''	1875.2.22.	Pitvaros	kisbirtokos	M
Greksza Sámuel	''	1881.	Nagylak	földműves	N
Gyebnár István	''	1896.1.27.	Nagylak	munkás	KD
Gyebrovsky János	''	1986.9.16.	Békéscsaba	ács	M
Gyumbjer Pál		1889.	Békéscsaba	szabósegéd	KB
Gyurcsik János	''	1893.1.30.	Tótkomlós	napzámos	KB
Gyuska János	''	1911.3.31.	Békéscsaba	kőműves	KB
Hajnal György	''	1875.4.22.	Cs.alberti	földműves	M
Haskó Mihály	''	1906.6.27.	Pitvaros	borbély	M
Hasznyik János	rk.	1900.	Nagylak	cipész, rom.	
Nagylaki fszb. 8.913/1930., örökre.					
Hanesz György	ág.ev.	1882.5.1.	Tótkomlós	malomgépész	KB
Hanesz József	''	1901.2.11.	Pitvaros	községi ír.	A
Hankó Mária	''	1906.2.14.	Békéscsaba	munkásnő	M
Hugyecz László	''	1911.6.26.	Békéscsaba	sütő	M
Hugyecz Mátyás	''	1918.7.20.	Békéscsaba	cukrász	M
Huszár Pál	''	1898.2.24.	Békéscsaba	napzámos	KB
Hovorka Mihály	''	1884.9.7.	N.bánhegyes	ács	M
Hrdlicska Lajos	''	1878.	Nagylak	et.mi tanár	AN
Hrinák Pál	''	1908.1.19.	Tótkomlós	cipész	N
Hrinyák Gergely	ref.	1899.3.18.	Tótkomlós	tisztviselő	M
Hudák Anna férj.					
Konyár Jánosné	á.ev.	1909.6.3.	Cs.alberti	házt.beli	A
Hudák András	ág.ev.	1870.11.11.	Tótkomlós	földműves	N
Hudák János	''	1902.9.1.	Szarvas	földmunkás	KB
Hudák Pál	''	1892.3.10.	Mezőberény	kovács	KB
István János	''	1895.4.26.	N.bánhegyes	földműves	KB
Janeckó Mihály	''	1914.	Pitvaros	bádogos seg.	
rom. KEOKH. 148.328/1937. örökre					
Janeckó Pál	''	1895.7.21.	Szarvas	géplakatos	M

Név	Vallás	Születési év, hó, nap	Születési hely	Foglalkozás	Minősítés
Jansik András	''	1899.7.6.	Szarvas	napszámos	M
Janurik Mihály	''	1895.7.3.	Szarvas	közs.esküdt.	M
Jeszenszky Judit	''	1899.5.22.	Békéscsaba	munkásnő	M
Karkus Mihály	''	1905.9.11.	Tótkomlós	volt földműv., hivatalnok	NA
Kesjár György	''	1881.4.11.	Békéscsaba	fuvaros	A
Kesjár János	''	1898.12.12.	Med.egyháza	írnok	N
Kesjár Mátyás	''	1898.1.7.	Békéscsaba	szobafestő	M
Kesjár Pál	–	1901.9.16.	Med.egyháza	hivatalnok	N
Kerepecky András	''	1899.11.2.	Békéscsaba	földműves	AN
Kerepeczky András	''	1906.7.10.	Békéscsaba	földműves	N
Kerepecky Mihály	''	1914.10.2.	Békéscsaba	keresk.segéd	M
Kiszely Mihály	''	1907.8.21.	Szarvas	cipész	KB
Klimaj Pál	''	1898.1.30.	Szarvas	napszámos	KB
Klucsjár Mihly	rk.	1888.9.2.	Szarvas	borbély	K
Kmetykó János	á.ev.	1904.12.2.	Tótkomlós	kereskedő	AN
Knyihár Ervin dr.	''	1904.3.6.	Pu.otlaka	ügyvédjelölt	N
Knyihár János	''	1910.4.6.	Békéscsaba	tanító	N
Knyihár János Ede	''	1902	Ottlaka	droguista	N
Kohut János	''	1907.8.23.	Szarvas	géplakatos	M
Kolarovszki János	''	1912.2.4.	Békéscsaba	napszámos	KB
Konyár Jánosné szül. Hudák Anna	''	1909.6.3.	Cs.alberti	házt.beli	A
Kopeczek Berta férj.: Heyer Istvánné, (azelőtt özv. Magyar Jánosné)	rk.	1893.7.28.	Békéscsaba	hímzőnő	KB
Kopecsek Margit	rk.	1898.2.13.	Békéscsaba	varrónő	M
Korkely Mihály	á.ev.	1901.9.12.	Csabacsüd	földműves	KB
Korim György	''	1905.2.23.	Tótkomlós	ács	NA
Kovács István	''	1911.9.18.	Pitvaros	földműves	A
Kovács János	''	1897.4.26.	Tótkomlós	kertész	M
Kovács M. Mátyás	rk.	1894.2.18.	Békéscsaba	ács	A
Kovács Mátyás	á.ev.	1899.2.15.	Békéscsaba	napszámos	KB
Kovácsik András	rk.	1895.11.9.	Cs.palota	volt rendőr	KB
Kokanszki Pál	á.ev.	1872.11.12.	Mezőberény	gazdálkodó	K
Kokavecz János	''	1913.3.18.	Med.egyháza	földműves	N
Kozsuch György	''	1880.4.6.	Pitvaros	gazdálkodó	A
Krajcsik Anna	''	1912.12.14.	Tótkomlós	cseléd	AN
Krajcsik Mihály	''	1885.10.25.	Tótkomlós	könyvkeresk.	N
Krajcsik Mihály	''	1909.7.18.	Tótkomlós	kőműv., ip.isk. tanító	AN
Kraszkó János	''	1912.3.9.	Békéscsaba	orvostan h.	A
Kristóf Ilona	''	1895.6.24.	Ambrózfalva	házt.beli	KB

Név	Vallás	S z ü l e t é s i év, hó, nap	hely	Foglalkozás	Minősítés
Kucsera György	''	1879.6.7.	Békéscsaba	ács	KB
Kulik András	''	1899.6.10.	Tótkomlós	földműves	AN
álneve:Karkus András					
Kulik János	ág.ev.	1878.12.26.	Tótkomlós	földműves	N
Kutlik Margit Erzsébet					
férj.: Borbás Gábor dr-né					
(Bordasin Gavril dr-né)á.ev.		1899.10.18.	N.bánhegyes	fősz.bíró neje	M
Kvasz Endre	''	1899.8.8.	Békéscsaba	méhész	N
Kvasz György dr.	''	1895.2.25.	Békéscsaba	ügyvéd	AN
Kvasz Györgyné dr-né	''	1903.7.13.	Békéscsaba	ügyv. neje	N
Lehoczki István	''	1908.3.8.	Tótkomlós	kereskedő	NH
Lehoczki László	''	1907.7.30.	Békéscsaba	papjelölt	NA
Lehoczki István	''	1907.9.6.	Tótkomlós	asztalos	A
Lestyán György	''	1888.4.3.	Békéscsaba	ács	K
Lipták György	''	1911.1.28.	Békéscsaba	gazd.gyakorn.	N
Lipták András	''	1895.3.26.	Békéscsaba	ács	M
Litauszky András	''	1886.2.6.	Szarvas	lakatos	KB
Lóczy András	''	1902.11.15.	Pitvaros	kovács, géplakatos	NA
Lóczy István	''	1901.12.16.	Pitvaros	kereskedő	NA
Lóczy Mária	''	1914.6.26.	Pitvaros	házt.beli	NA
Machán Mária férj.					
Matejdesz Mártonné	''	1893.6.29.	Tótkomlós	tanár neje	A
Maczik János	ág.ev.	1882.12.21.	Szarvas	edénykeresk.	M
Majdán János	''	1892.10.25.	Mezőberény	gépész	K
Marik Pál	rk.	1908.4.15.	Békéscsaba	szabó	KB
Matajsz János	á.ev.	1908.11.8.	Tótkomlós	szíjgyártó	K
Matejdesz Márton	''	1884.10.23.	Tótkomlós	tanfelügyelő	N
Matejdesz Mártonné					
szül.: Machan Mária	ág.ev.	1893.6.29.	Tótkomlós	tanár neje	A
Medvegy János	''	1887.7.18.	Szarvas	ács	M
Mekis Pál	''	1903.12.6.	Békéscsaba	gazdálkodó	N
Ondrejcsik János	''	1882.1.10.	Békéscsaba	kőműves	M
Ondrusz János	''	1897.8.15.	Pitvaros	kisbirtokos	N
Oroszki János	''	1901.1.25.	Szarvas	földműves	KB
Osgyán Béla	''	1897.2.13.	Békéscsaba	gépészmérnök	N
Palakovics Endre	''	1895.12.17.	Szarvas	géplakatos	KB
Pályik András	''	1882.8.22.	Békéscsaba	földmunkás	KB
Pataj János	''	1909.10.2.	Békéscsaba	okl.gazdász	N
Pataj János	''	1903.7.14.	Békéscsaba	földműves	N
Pataj Mária	''	1910.10.29.	Békéscsaba	varrónő	N
Paulik András	''	1910.10.4.	Tótkomlós	napszámos	N
Paulik Dániel	''	1892.3.23.	Tótkomlós	csizmadia	N

Név	Vallás	Születési év, hó, nap	Születési hely	Foglalkozás	Minősítés
Paulik György	''	1910.12.1.	Békéscsaba	kőfaragó	DB
Paulik György	''	1875.9.19.	Tótkomlós	közs.rend.óm.	N
Paulik István	''	1903.8.19.	Tótkomlós	mérnökgyak.	AN
Paulik János	''	1885.2.5.	Tótkomlós	r.tisztvis.	AN
Paulik János	''	1892.9.30.	Tótkomlós	cipész	N
Paulik Pál	''	1903.6.4.	Tótkomlós	fényképész	AN
Peli János	bapt.	1902.10.2.	Békéscsaba	munkás	N
Petró András	ág.ev.	1896.4.28.	Cs.alberti	földműves	N
Petró István	''	1883.12.14.	Cs.alberti	földműves	M
Pilisi Márton	''	1881.1.4.	Mezőberény	gazdálkodó	K
Plaveczi János	''	1896.5.15.	Mezőberény	földműves	KB
Pluhár Ilona	''	1914.9.26.	Békéscsaba	házi cseléd	N
Pluhár Judit	''	1912.3.28.	Békéscsaba	cseléd	N
Pribojszky János	''	1898.	Békéscsaba	villanyszer.	N
Puskás János	''	1888.8.10.	Békéscsaba	nyomdász	N
Puskely Erzsébet férj.:					
Lencsa Jánosné	á.ev.	1906.9.1.	Tótkomlós	házt.beli	K
Puskely György	''	1880.8.12.	Tótkomlós	földműves	K
Racskó András	–	1899.12.5.	N.bánhegyes	molnár	AN
Rivnák (Hrívnák) Pál	ág.ev.	1908.1.19.	Tótkomlós	cipész	N
Salamon Pál	''	1907.1.10.	Békéscsaba	földműves	N
Salát Pál	''	1905.1.4.	Békéscsaba	tanító	N
Sajben Pál	''	1891.3.8.	Békéscsaba	mázoló	N
Sebők János	''	1893.5.2.	Pitvaros	kovács	K
Sebők Márton	''	1888.12.8.	Pitvaros	földműves	K
Soltész Mihály	''	1901.9.9.	Tótkomlós	kereskedő	K
Sztankó György	''	1905.10.27.	Békéscsaba	földműves	N
Stefanik György	''	1884.5.15.	Békéscsaba	kocsis	KB
Sztratyinszki János	ág.ev.	1899.7.10.	Pitvaros	napszámos	K
Sztrovecz András	''	1874.11.5.	Békéscsaba	földműves	M
Szák Györgyné sz.	''	1908.11.3.	Békéscsaba	házt.beli	AN
Mitykó Ilona					
Szák Judit	''	1896.11.27.	Békéscsaba	házt.beli	M
(férj: Árkeszi Benkő Jakabné)					
Szák Györgyné	ág.ev.	1901.4.11.	Békéscsaba	droguista	NDT
Szobek András	rk.	1894.12.18.	Békéscsaba	kőműves	M
Szokol Mihály	ág.ev.	1884.9.20.	Tótkomlós	szabó	N
Széleszky István	rk.	1922.8.12.	Kassa	erdész	DAM
Szolár Ilona	ág.ev.	1911.9.14.	Békéscsaba	házt.beli	N
Szokol Pál	''	1907.2.12.	Tótkomlós	cukorkaárus	N
Szokol Zsuzsanna	ág.ev.	1907.9.7.	Tótkomlós	földműves	A
férj.: Szuszekár Jánosné					
Szekerka János	''	1904.10.12.	Békéscsaba	építész	N

Név	Vallás	Születési év, hó, nap	Születési hely	Foglalkozás	Minősítés
Strovecz Mária, férj. Simon Pálné özv.	ág.ev.	1881.12.17.	Békéscsaba	napszámosnő	M
Szubotics Antal	rk.	1899.	Békéscsaba	napszámos	U
		szekszárdi rkap. 3.409/1928.	örökre		
Szuhánszki Mihály	ág.ev.	1906.9.4.	Tótkomlós	szabó	N
Szvák Pál	''	1906.8.10.	Szarvas	földműves	KB
Szvak Pál	''	1887.4.20.	Szarvas	közs.iktató	M
Szvetlik György	''	1898.11.11.	Tótkomlós	férfiszabó	AN
Tomka Judit	''	1887.9.10.	Tótkomlós	házt.beli	N
Tószegi András	''	1874.10.26.	Tótkomlós	földműves	N
Tóth István	''	1898.6.18.	N.bánhegyes	asztalos	KB
Tóth Mihály	''	1898.9.7.	Tótkomlós	gk.vezető	N
Trnkóczi János	''	1882.5.24.	Cs.alberti	kisbirtokos	M
Uhrin Iлона	''	1914.8.23.	Békéscsaba	szövőgy.munk.	N
Vajda Endre	''	1904.7.5.	Tótkomlós	szabó	AN
Vajda Endréné szül.:	á.ev.	1898.11.15.	Tótkomlós	szabó	AN
Orkán Erzsébet				felesége	
Valastyán Pál	''	1897.8.2.	Szarvas	napszámos	KB
Vasas Mihály	''	1885.1.5.	Tótkomlós	béresgazda	A
Venyercsány Mihály	''	1914.5.30.	Cs.alberti	földműves	NR
Vicián György	rk.	1903.8.31.	Békéscsaba	textilmunkás	N
Vigas Pál	ág.ev.	1909.9.2.	Tótkomlós	napszámos	N
Zahorán János	''	1881.6.20.	Mezőberény	földműves	KB
Zahorán Pál	''	1889.5.14.	Békéscsaba	kőműves	K
Zatyko Máté	''	1878.4.24.	Cs.alberti	ács	NK
Zelenák György	''	1888.4.7.	Tótkomlós	napszámos	K
Zelmann János	''	1881.5.9.	Pitvaros	vállalkozó	M

A jegyzékben szereplő rövidítések jelentése:

AN = Államellenes, nemzetiségi

M = Megbízhatatlan

N = Nemzetiségi

K = Kommunista

MR = Megbízhatatlan, rendőri felügyelet alatt

KB = Kommunista, büntetendő

NA = Nemzetiségi, agitátor

A = Államellenes, agitátor

DBU = Diverzáns, büntetendő, kiutasítandó

U = Kiutasítandó

NH = Nemzetiségi

DAM = Diverzáns, államellenes, megbízhatatlan

NDT = Nemzetiségi, diverzáns, tiltott

NK = Nemzetiségi, kommunista

NR = Nemzetiségi, rendőri felügyelet alatt

2. sz. melléklet

2415

1920

N A G Y B Á N H E G Y E S K Ö Z S É G E L Ö L J Á R Ó S Á G Á T Ó L

F Ö B Í R Ó Ú R !

2297/1920. kig. számú felhívásának alapján képező 41356/B. 1920. VI. számú belügyminiszteri körrendelethez s általában azokhoz a rendeletekhez, amelyeket a kommunizmus és a bolsevizmus miatti – legtöbbször tulzott – aggodalom hatása alatt adnak ki politikai és rendőri hatóságaink, legyen szabad némi reflexiókat fűznöm. Észrevételeimet bizalmas természetű, kizárólag falusi tapasztalatokon alapuló, – tehát pro domo szóló – reflexiónak kérem tekinteni.

Első sorban is a szóban levő rendeletekben magánértékű tendenciákat látok s nem hallgathatom el azon impressziómat, hogy még a falvakon is lappangó kommunista törekvéseket látok rendőri közegek csak azért tartják mesterségesen felszinen ezt a kérdést, mert személyes érdekük, hogy magukat, mint a jogrend egyedüli őreit nélkülözhetetleneknek tüntessék föl.

Úgy az 1918. évi forradalom alatt és után, mint a tanácsköztársaság idején s azóta is állandóan figyelemmel kísértem és kísérem azokat a jelenségeket, amelyeket a forradalmi jelszavak váltottak ki a falusi nép lelkületéből s feltétlen bizonyossággal állíthatom, hogy az ún. kommunizmus, mint az állami és társadalmi berendezkedés tényleges formája, a lehető legidegenebb a par excellenc földműves falusi nép előtt.

Ezt a napszakhoz és órákhoz nem köthető, tisztán az időjárásától függő termelési munkakör természetéből önként következik s már Marx is rámutatott azokra a nehézségekre, amelyek agrár államban a kommunisztikus berendezkedés természetes akadályait képezik.

Theoretikus szempontból nagy kár szerintem, hogy a közös gazdálkodási mód a praxisban nem lett kipróbálva – a forradalmak mellett ezt is kibírtuk volna, – nem nyerhetett tehát kézzelfogható beigazolódást, mennyire nem ültethető át a kommunális elmélet a gyakorlatban épen a mezőgazdaságnál.

Azonban az, hogy kommunizmusról agrár államban s különösen falun nincs és nem is lehet szó, természetesen nem jelenti egyszersmint azt is, hogy a közállapotok a falvakon különösen

rózsásak. Sőt! Állíthatom, hogy a falvakon, – amelyekre pedig a jövő politikája állítólag épülni készül, – sokkalta nagyobb baj, a nyugtalanság és az elégedetlenség, mint bárhol a városokban.

Csak hogy ez a nyugtalanság, ez az elégedetlenség nem kommunizmus, nem bolsevizmus, hanem egészen más. Ezekre a jelenségekre csak a laikusok húzzák rá a „kommunizmus” gyűjtőfogalmát.

Nem vitatom, hogy vannak, akiket a közhit kommunistáknak tart, sőt olyanok is, akik magukat kommunistáknak tartják, de ez nem egyéb fogalomzavarnál. Gyakran tettem már kísérleteket, tehát tudom, hogy ha a megfelelő magyar kifejezést használva azt mondom valakinek, hogy ő a vagyonközösség híve, a legélénkebben tiltakozik a gyanúsítás ellen. Nem lehet tehát kommunista. Viszont, ha a kérdést úgy adom föl, miért tartják egyesek egyik, vagy másik embertársukat kommunistának, a legmeglepőbb és legkülönbözőbb válaszokat kapom.

A nagybirtokos szerint például kommunista mindenki, aki a radikálisabb földbirtokreform híve, a többi között tehát én is. Ugyancsak kommunista, aki a virilizmus eltörlése mellett van. A kisgazda szerint kommunista a nincstelen proletár, ha képviselőtestületi tagságra vagy előljárói állásra aspirál. A tisztviselő szerint kommunista az a paraszt, aki nem köszön neki, vagy feltett kalappal beszél vele.

Ilyen kommunisták persze bármelyik branchéből bőven vannak falun is. Különösen, ha az első kategóriába tartozókat kellene nyilvántartásba foglalnom, vagyis azokat, akik a nagybirtok szempontjából kommunisták, le kellene másolnom a népösszeírási jegyzéket a virilisták kihagyásával. Úgy áll ugyanis a dolog, hogy ma már a parcellázásért sokkal jobban lelkesednek a falusi kisgazdák, mint a telivér proletárok, mert biztos vagyonba, fekvőségbe szeretnék fektetni összehalmozódott papírbankóikat.

Más lenne, ha a kérdés úgy volna feltéve, hogy vannak e elégedetlenkedők a falvakon? Erre azt kellene válaszolnom, hogy igen is vannak s ha ezeket kellene nyilvántartásba vennem, úgy kezdeném a köztisztviselőkön, akik egymás között a legnagyobb elkeseredéssel tárgyalják, hogy velük szemben az amugy is hasonlíthatatlanul előnyösebb helyzetben levő városi tisztviselők dédelgetett kedvencei a kormánzatnak; amazok féltve hogy kapják már a természetbeni járandóságokat, ők még ma sem; folytatnám a kisgazdákon, akik a pénzlebélyegzés, vagyonadó, termésrendeletek, fuvarszolgáltatások, örlési rend, az ipari cikkek árának aránytalansága, rekvirálások stb. miatt lázongnak folyton, – természetesen csak egymásközött, titokban; s vé-

gezném a földet és házat váró föld- és háznélküli rokkantakkal, özvegyeken és földmunkásokon, akiket egyelőre biztatásokkal tartunk féken.

Rásummázva az előadottakat, a 2297/1920.kig.számú rendeltre jelentésem érdemben nem lehet más, mint hogy községemben nincsenek olyanok, akik a kommunizmusnak, vagyis a vagyonközösségnek hívei lennének; sőt, mert a községem közönsége kellőképpen fel van világosítva, legvehemensebb ellenzője az un. ipari kommunizmusnak is, tisztában lévén ennek az agrárius érdekekre kiható veszélyességével.

Hitem, hogy hasonló felvilágosításokkal lehetne és kellene áthangolni az ország egész agrárius részét erre az álláspontra.

Momentán különösen előnyös lenne – közérdekből – a divide et impera elvének ilyen bevezetése. Ezuttal immorális sem lenne, mert egyuttal a többségi elv portálását is jelentené.

Csakhogy, ahogyan én látom, a kormányzat nem tudja elhatározni magát a par excellence falusi, helyesebben agrárius irányzat felvételére; még mindig az opportunizmus korát éljük; a városi érdekek előtérbe tolása, a phyziokrata adópolitika folytatása arra vall, hogy még mindig nagy az agrár érdekekkel szemben álló befolyás.

Míg ez így lesz, mindig lesz a falvakon elégedetlenség. Csakhogy ez nem kommunizmus. Nem az ma s nem is volt az soha. Legrosszabb esetben agrár-szocializmus, még pedig nem is indokolatlan.

Nagybánhegyesen 1920. október hó 6-án.

Chován Károly jegyző

BéML – Mezőkovácsházi járás Főszolgabírájának iratai 3475/1920.

3. sz. melléklet

Tótok! Testvérnők és Testvérek!

Isten végzése az igazság lelke 8 év előtt véget vetett a mi népünk lelketlen elnyomatásának. A tótok életre keltek. A mi iskolákból új nemzedék nő, előttünk szép a kilátás a jövőbe. Nem vagyunk túrtok, hanem urai saját földünknek.

Ez fáj a mi volt elnyomóinknak, tudjuk, hogy naponként fogy az ő reményük. Azért kísérletet tesznek a megsiratott Szlovenszónak legalább részbeni visszaszerzésére.

De amit mindig szemünkbe hazudtak a magyar vezetők, úgy hazudik a mostani megtámadás is, amely a mi államunk egysége ellen irányul, összekötve Rotherme nevével. A magyar mágnások s az ő határon túli s itthon támogatóik kihívására, tótok együttesen kiáltjuk: Soha! De ha erősen is állunk, mi atyáinktól örökölt földön, mégis törődnünk kell a magyar aspirációkkal. Ennek oka pedig a mi örökös cívodásunk és a magyarság.

Tótok, egymás között zsörtölődni meddig fogunk, egymásra acsarkodni és nem törődni azal, hogy saját békétlenségünkkel csak táplálékot nyújtunk a mérges kígyónak, a magyarságnak? Meddig akarjuk túrni, hogy a mi tót községeink visszhangozzanak a magyarságtól és táborai legyenek a Pestről dirigált Horty katonáinak? És miért lehetséges ez, hogy ott ahol a tót nyelvnek kellene virulnia, tót kulturának és értelemnek, ott háború előtti mértékben istápoljuk a magyarságot?

Felszólítunk benneteket tótok, vessünk ennek már egyszer véget, ennek a lehetetlen állapotnak, aminőt egy más állam sem túrne!

Azért tartsuk számon a nép ellenségeit és árulóit, elsősorban mindazokat, akik tót anyától származnak, és még az is a felszabadulás 9. évében magyar lélekben élnek.

Hasonlóképpen a tótok ellenségeinek és parazitáinak hirdetjük mindazokat, akik sem nem tót, sem magyar eredetűek, de viselkedésükkel azt bizonyítják, hogy a magyarok közelebb állanak hozzájuk, mint a tótok, akikből élnek. Ezek ellen az ellenségek ellen és segítők ellen hirdejük a legélesebbe harcot!

Tótok, a Tótokhoz!

Ne vásároljatok azoktól az emberektől, akiknek a tót kultúra idegen, akik a magyar urak után vágyódnak, ne kérjünk tanácsot oly ügyvédektől, akik csak a törvényben tudnak tótul, ne gyógyítsátok magatokat olyan orvossal, aki megveti a ti nyelveteket!

Akiknek a tót nyelv paraszt, konyhanyelv, annak ne legyen kedves a tót garas sem!

Aki a mi tiszta tót hazánkban szimpatizál a magyarokkal, azok a tótok esküdt ellensége s annak adjuk tudtára azt hogy őt megvetjük!

Aki nem jön velünk, ellenünk jön az! A bojkot nem szól a született magyarok ellen addig, amig rojálisak.

Fegyverre tótok, azért a mi tótságunkért!

Tót Liga

BéML – Mezőberény nagyközség bizalmas iratai ad. 2/1931.biz.

(Közigazgatási szakember fordítása, az eredeti plakát az iratból hiányzik)

4. sz. melléklet

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság!

Méltóságos Főispán Úr!

Alulírott tisztelettel a következő
indítványt

bátorkodom előterjeszteni:

1. Mondja ki a közgyűlés, hogy a Békés vármegyei szlovákság kulturális előrehaladása érdekében szükségesnek tartja azt, hogy Békéscsabán, mint ahol a szlovákság a megyében egy tömegben a legnagyobb számban lakik, egy szlovák nyelvű gazdasági, közművelődési és kulturális időszakos lap engedélyeztetéséért,

2. Mondja ki a közgyűlés, hogy hasonló okokból egy szlovák nyelvű kultúregyesület létesítését és engedélyezését is szükségesnek tartja,

3. Mondja ki a közgyűlés, hasonló okokból szükséges és közérdekű az, hogy azokban a községekben, ahol a szlovákság többségben lakik, úgy a községi, mint az állami polgári leány, fiú iskolákban, mint a gimnáziumokban is reáliskolákban a szlovák nyelv mint kötelező tantárgy taníttassék, hogy a szlovák nyelvű szülők gyermekei anyanyelvük tökéletes ismeretében ne hátráltassanak.

Indokok:

Tény az, hogy Békés vármegyében a szlovákság tömegesen lakik a hivatalos statisztika adatai szerint. A valóságban azonban a hivatalos statisztikai adatoknál is nagyobb a szlovákság száma a megyében. Tény az, hogy gondolatait és kultúráját mindenki anyanyelvén tudja legjobban kifejezni és fejleszteni. Tény az is, hogy Békés megyében egyetlen szlovák nyelvű egyesület sincs, eddig ilyen nem engedélyeztetett. Tény az is, hogy Békés megyében szlovák nyelvű újság nincs. Végül pedig tény az, hogy egyetlen középiskolában sem tanítják a szlovák nyelvet.

Tény aztán az is, hogy a megye szlovák nyelvű lakossága mindenkor hűséggel viseltetett a közös haza iránt, épen ezért elvárhatja, hogy a közös haza hivatalosan is támogassa szlovák nyelvének és kultúrájának szeretetében. Tény az, hogy az 1932. évi kisebbségi konferencián a

Békés megyei szlovákság képviselői is meg fognak jelenni, mert oda hivatalos meghívást kapnak.

Mindezen okoknál fogva közérdekű, hogy az indítványban foglaltak teljesíttessenek és az indítványban foglaltak megtagadása hazafiatlan cselekedet.

Alulírott születésemmél fogva ehhez a szlováksághoz tartozom mely természetes tény sem előnyömre, sem hátrányomra nem szolgálhat és azt nem szégyellhetem, de erkölcstelen lennék, ha tagadnám. Így feljogosítottnak érzem magam, hogy azt az indítványt mint érdekelt fél is előterjeszthessem. Én ki füzetet irtam a kisebbség kívánságairól. Ezt a füzetet a hatóság elko-bozta, ahelyett, hogy a füzetben foglaltak teljesítése tekintetében tett volna lépéseket. Ezért kell a megye nyilvánosságához fordulnom és ezen indítványomat előterjesztenem:

Nem tudom felfogni és tiszta ésszel meg sem magyarázható az, hogy ezeket a becsületes nyílt és tisztességgel előterjesztett, de törvényes kívánságokat és jogokat miért nem akarja honorálni a magas hatóság?

Miben és mikor lesz ez kárára a közös nemzetnek? Mikor és miben kár az, ha az itt élő szlo-vákság törvényes kívánságaiban megnyugtatta annál mélyebb ragaszkodást fog érezni a közös sorsban a közös állam iránt?

Indítványom teljesítését és illetve elfogadását kérve kérem a tekintetes törvényhatósági bi-zottságot, hogy ilyen irányban a magas kormányhoz felírni kegyeskedjék.

Békéscsaba, 1932. május 3.

Tisztelettel:

Dr. Kvasz György

BéML – Békés vármegye alispánjának iratai 9558/1932.

5. sz. melléklet

Tekintetes Békésvármegye Közgyűlése

Gyula.-

Alulírott azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a tek. Vármegyegyüléshez, méltóztasson kimondani azt, hogy a kormány mai politikájával nem szimpatizál, nem szimpatizál különösen a handa-bandázó, kunsztstiklikkel operáló külpolitikájával.

Méltóztassanak kimondani, hogy a középeurópai béke megszerzését szükségesnek tartja és e miatt francia barát orientációt követel. Franciabarát kül/politikát követel azért is, hogy kölcsönt kaphassunk. Kimondani azt, hogy nemcsak a kormány eddig folytatott kül, hanem belpolitikai irányzatával szemben is aminózitással viseltetik, különösen azért, mert az agrárellenes és iparos és kereskedő-ellenes.

Követeli a közgyűlés a kartellek azonnali felrobbantását, az álláshalmazok megszüntetését, az adók lemérséklését arra a nivóra, ami már teljesíthető. Követeli az adóhátralékok után számított kamat lemérséklését 2%-ra, azzal, hogy visszamenőleg 5 évre a kamatra elszámolt befizetések adótőkéjéhez jóváírják. Követeli a boletta azonnali megszüntetését, azzal, hogy az a mezőgazdákon a mostani silány termés miatt úgy sem segít és erkölcsstelen dolognak tartja a legszegényebb népréteg ily súlyos adóval – fogyasztási adóval – való megterhelését. Kimondja, hogy a kormányzat nem áll feladata magaslatán és az egész államvezetés és a nagytőkések, a nagybankok, a nagyföldbirtokok (latifundiumok) a kartellok szolgálatában áll, mely célt a tek. közgyűlés erkölcsstelennek, helyesebben a közrendű – úgy agrár, mint más-nép céljával szöges ellentétben állónak tartja.

Kimondja a tek. Közgyűlés, hogy, míg a háboru előtt az elnyomatásoknak éppen a nemes vármegyék voltak a legfőbb ellentállói, hiszen az aktákat félretették, addig most ezt nem tapasztalja. Kimondja sőt követeli az általános, titkos választói jog szükségességét és bevezetését. Követeli a tek. közgyűlés a közrendű nép érdekében, de a bolsevista agitációk miatt is, a becsületes földreform megvalósítását, de csakis individuál-kapitalisztikus alapon, hogy a köznépet egy esetleges külföldről jövő bolsevista támadás esetén katonasorba lehessen állítani.

Követeli a tek. közgyűlés a kisebbségek jogának az érvényesítését, különösen azt, hogy nemzetiségi vidéken az iskolákban a tót nyelv taníttassék, különösen Békéscsabán, Tótkomlóson, Szarvason és Kondoroson azzal, hogy Bcsabán a gimnáziumban is, kötelező tantárgyként.

Kimondja azt a t. közgyűlés, hogy erkölcstelen dolognak tartja az adóvetéseknél különbséget tenni magyar és kisebbségi között, vagy polgári pártú és szocialista érzésű polgár között. Ugy szintén törvénybeütközőnek és azonkívüli erkölcstelennek azt, hogy a bíróságok az itt élő bcsabai tót népet elfogultan kezeljék és kezelhessék. Követeli a B 1535/1930.sz. bűnügy revízióját és, amennyiben valóban fog bizonyulni az az állításom, hogy nekem, Molnár Mihálynak és Bélának, valamint Csikós Lászlónak csakis és csakis azért kellett volna és kellett ülnie a börtönben 6-8, 7-8, illetve 12 hónapot, hogy Bcsabán az aljegyző urból főjegyző úr lehessen, a t.közgyűlés mélységes megdöbbenésének adjon kifejezést (Az aljegyző úr neve: Dr. Tamássy, a mi derék főjegyző urunk, a más clovek Dr. Medovarszky Mátyás). Ebben az esetben követelje a bcsabai polgármester választás stornirozását és új polgármesterválasztás elrendelését. Ebben az esetben csodálkozásának adjon kifejezést Dr. Szokolczay, dr. Unghváry János, etc. urak, de legkülönösebben Jánossy Gyula, Bcsaba város jelenlegi polgármesterének – ki a bűnügy megindulásakor, 1928-ban a bcsabai m.kir. államrendőrség vezetője volt, ezen, az itteni kiskirályokat rendkívül jellemző eljárásuk felett. Ezen alkalommal mondja ki, hogy – a multak tanulságai alapján szimpatizál a bcsabai szlovákok azon törekvésével, hogy az ugynevezett kvardokat – az idegeneket – nemkívánatos elemeknek tartja Bcsabán és, hogy Bcsaba a bcsabaiaké legyen, tehát az idegen hivatalnokokat bcsabai szlovákokkal cseréli ki, a lakosság számához arányosan. Megbélyegzi a politikai besúgó rendszert és az Intelligen a Service of Hungary szervezetét is.

Mindennemű luxus és reprezentatív célokat szolgáló kiadások azonnali megszüntetését indítványozza, de legkülönösebben a vármegyei és városi luxusautók leállítását is, melyek külföldi kölcsönpénzből vásároltattak annakidején, olyan kölcsönpénzből, melynek a kamatait sem – nemhogy a tőkét – nem tudjuk megfizetni. Ezt annál inkább megteendőnek tartja, mert most újabb külföldi kölcsönre van szükségünk és így még a reménye sincsen meg, de nem is lehet meg, ilyen ledérnek kimondható gazdálkodás mellett. Minősítse a tek-közgyűlés a mai történelmi légkörben az ilyen autókra való összevissza-száguldást, mely száguldozás esetleg éppen ultranacionalista célok érdekében történik, a magyar nemzet céljával ellenkezőnek.

Mondja ki a tek. közgyűlés, hogy a magyar nemzet mostani vezetői – értve alatta a falusi kiskirályokat – nem cselekszenek a magyar faj érdekének megfelelően és azért kívánatosnak tartja egy olyan rendszer bevezetését, hol ezek a kilengések lehetetlenné válnának.

Mondja ki végül a tek.közgyűlés, hogy a bcsabai szlovák igazsággal, a Justice for Slovak of Bcsaban, szimpatizál.

Maradok, hazafias üdvözlettel:

Bcsaba, 1932. aug. 10. Belo Osgyán, Dipl.mernik

BéML – Békés vármegye alispánjának iratai 9558/1932.

6. sz. melléklet

Tótkomlós községtől.-

251.kgy.6420.ikt.sz.

1939

Fonókatartási szabályrendelet

1.§.

Tótkomlós községben a fonóka ős-régi népszokás, mely a kisbirtokföldműves, földművelési-napszamos fiuk és leányok találka-helye, ahol a megjelentek dalolnak, énekelnek s legtöbbszörre citerakiséret mellett táncolnak, szórakoznak, beszélgetnek, ismerkednek.

2.§.

S község belterületén minden közigazgatási kerületben legfeljebb 2 (kettő) fonóka tartható, melynek tartására előzetesen benyújtott szabályszerű kérelemre az elöljáróság ad engedélyt.

3.§.

A fonókatartási engedély egy naptári évre szól s az évről-évre megújítandó.

Minden fonókatartó (engedélyes) az engedély kiadásakor 3 (három) arP. helyhatósági engedély díjat köteles befizetni a község pénztárába.-

Ha az elöljáróság a kérelmet elutasítja, az elutasító határozat ellen folyamodó a járási főszolgabíróhoz jogorvoslattal élhet.-

4.§.

A község a fonókatartási engedélyt évközben is bármikor visszavonhatja, természetesen, ha erre alapos ok van, mely visszavonás ellen jogorvoslatnak helye nincs.-

5.§.

Fonókatartási engedélyt csak fedhetetlen előéletű, kifogástalan erkölcsi magaviseletű, magyar állampolgár kaphat, akinek erre a célra megfelelő, tágas, egészségi szempontból is kifogástalan (padolt) lakrésze (szoba) áll rendelkezésére.-

6.§.

A fonókák téli hónapokban (okt. 15-től – április hó 15-ig) este 8 (nyolc) óránál, a nyári hónapokban pedig este 9 (kilenc) óránál tovább nem tarthatnak.

7.§.

A fonókákat csak 15 éven felüli egyének látogathatják, ismétlőiskolakötelesek tehát a fonókákön részt nem vehetnek.-

8.§.

Mínthogy a szokás az, hogy a fonókatartó (engedélyes) a fonókán résztvenni akaró, illetve résztvevő leányoktól egyéenként bizonyos díjat szed, ez a díj fejenként és évenként 10 (Tíz) ar-pengőnél több nem lehet, mely díjban már a világítási, fűtési, takarítási stb. költség is benn foglaltatik, úgyhogy az engedélyes ezen felül semmiféle címen több díjat, (akár készpénzbeli, akár természetbenit) nem szedhet s nem követelhet.-

9.§.

Engedélyes a beszedett díjakról pontos névszerinti kimutatást köteles vezetni, mely nyilvántartás az ellenőrző hatósági közegek kívánságára előmutatandó.-

10.§.

A fonókákön kártyázni, szeszcsitált fogyasztani, továbbá erkölcstelen módon viselkedni, káromkodni szigorúan tilos s ezért a fonókatartó is felelős, mert tettenérés esetén tőle az engedély azonnal elvonatik.-

11.§.

Abban a helyiségben, amelyben a fonóka van, dohányozni szigorúan tilos.

12.§.

A zenét legfeljebb három-tagú zenekar szolgáltathatja.-

13.§.

A fonókákön italosan, részeg állapotban megjelenni tilos, aki ezt megteszi, azt az engedélyes azonnal kiutasítani, illetve onnan eltávolítani köteles.-

14.§.

A fonókák végeztével a fonókákórol a résztvevők szépen, rendben, csendben szétosztalani, illetve eltávozni kötelesek.

15.§.

Minden fonókatartó (engedélyes) ezt a szabályrendeletet a fonókahelyiségben jól látható helyen állandóan kifüggesztve tartani köteles.-

16.§.

Aki a szabályrendeletben foglaltak ellen vét, kihágást követ el, mely kihágás miatt az eljárás az I-ső foku rendőrhatóság hatáskörébe tartozik.-

17.§.

Ez a szabályrendelet felsőbbhatósági jóváhagyás után lép életbe.-

-----.....-----

Tárgyalta és elfogadta Tótkomlós község képviselőtestülete 1939. November hó 16-án tartott rendkívüli ülésében.-

olvashatatlan aláírás

Asztalos András

főjegyző

biró

BéML – Orosházi járás főszolgabírójának iratai 7254/1942.

7. sz. melléklet

A Csehszlovák Légiónó tagjai az alföldi szlovák településekről

Pitvaros: Andrej Križiko ml. /P. 1891. Nov. 12. – légionárius, későbbi jegyző; Štefan Lovci légionárius.

Szarvas: Légionáriusok: Juraj Brlaš, Ján Petrovič, Ján Rybársky, Pavol Feldy, ev.; kat. Štefan Klembovszky, Michal Bancala, Michal Karač.

Čaba (Csaba): Légionáriusok: Pavol Debrowszky, Matej Eršijak, Štefan Fabis, Ondrej Gajdáč, Michal Hudec, Matej Knihar, Ján Kováč, Adam Kudlák, Pavol Korytár, Ján Kováč, Juraj Lukoviczky, Ján Mejlíš, Ján Melíš, Pavol Mikľa, Ján Muzrič, Ján Ondrejčik, Ján Petrovsky, Pavol Šajben, Pavol Valent, Matej Valkus, Michal Zlovsky, Ján Vlčko.

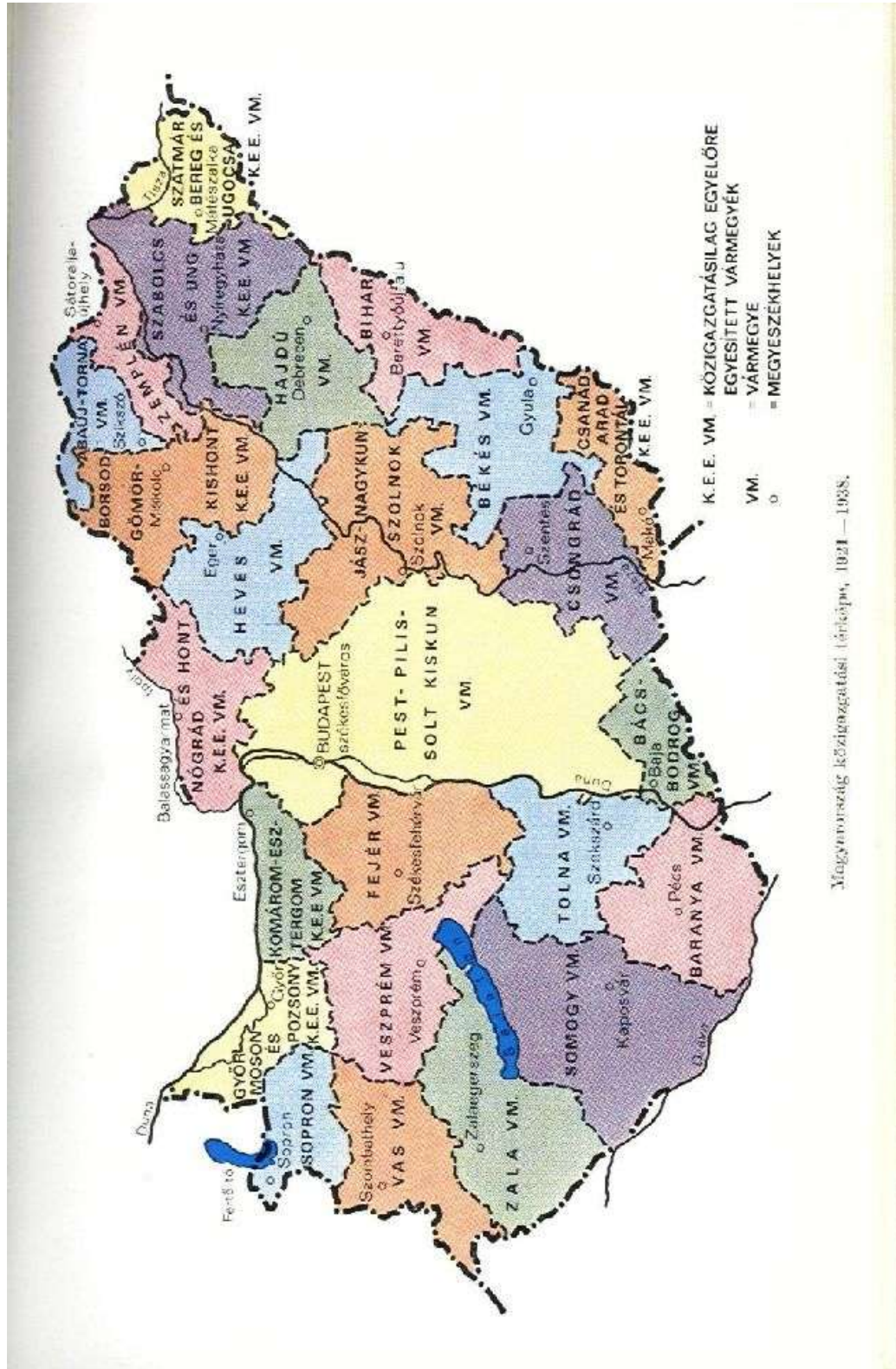
Tótkomlós: Légionáriusok: Ján Bockaj, Pavol Danko, Juraj Hnilica, Ján Kulík (1878 - tiszt), Pavol Keysa, Ján Povážay, Štefan Rimavsky (1884-1943. földműves), Štefan Pavlik, Pavol Gazar, Pavol Matajs, Ján Kucik, Pavol Krnáč.

Slávik, Michal: Slovenský národovci do r. 1918. 1945. 145-146 p., 232 p., 248 p., 255 p.

Térképmelléletek

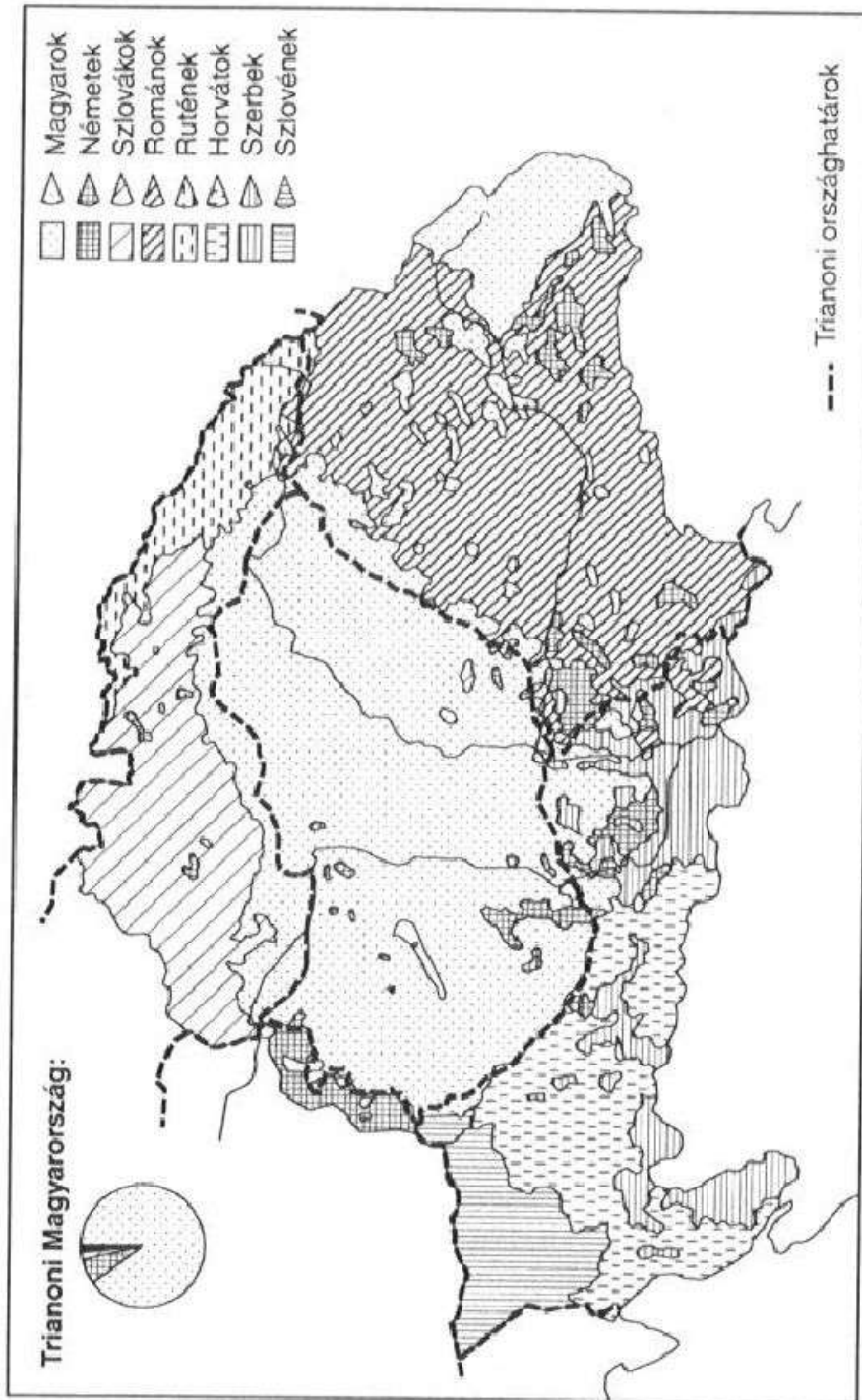
8.sz. melléklet

Magyarország közigazgatási térképe 1921-1938 között
(Ránki György (főszerk.):Magyarország története 8. k- 560-561 o.

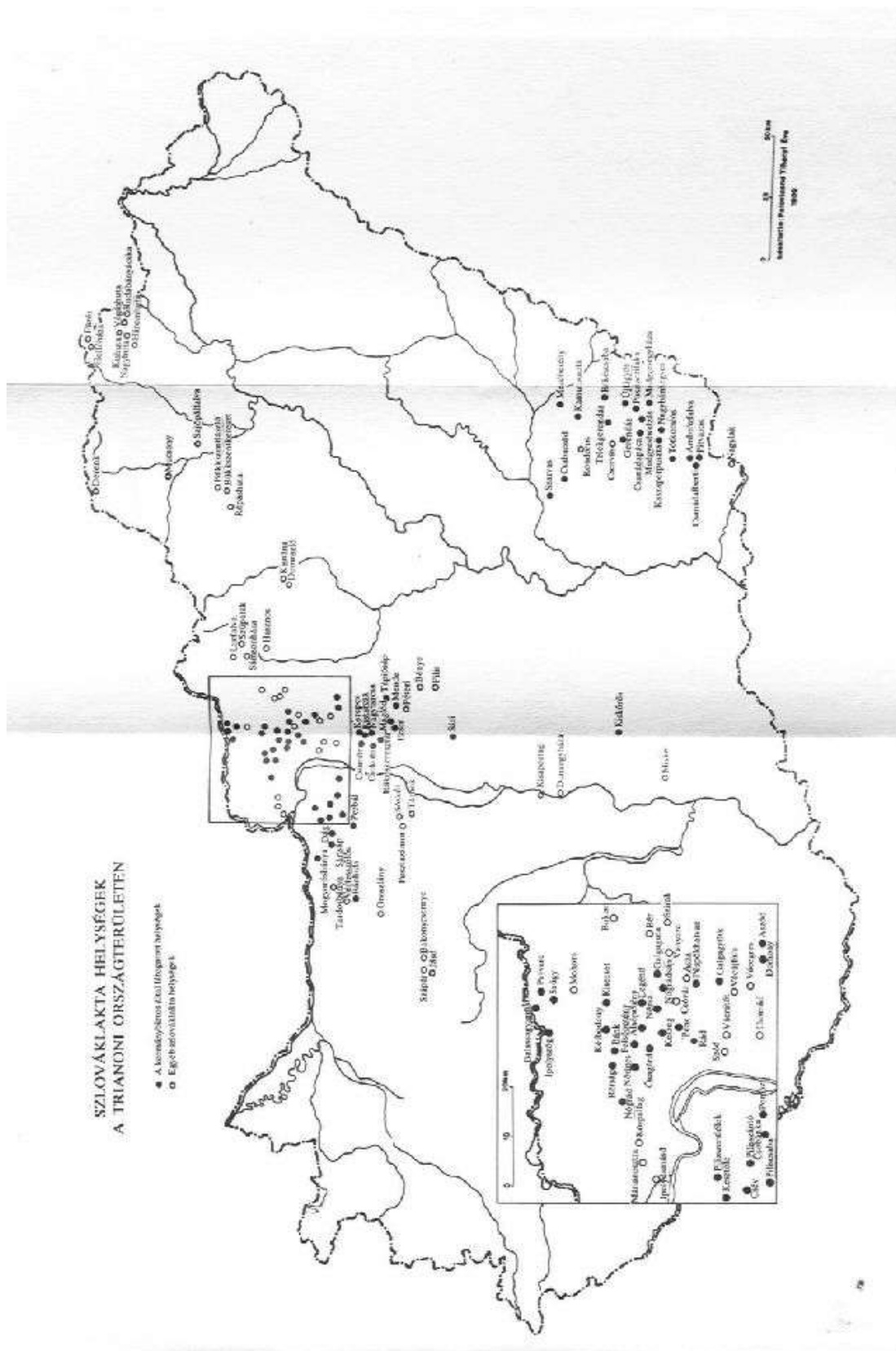
A történelmi és a trianoni Magyarország nemzetiségei 1920-ban
(Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés 232.o.)

402 ÉRTÉKES

24. A történelmi és a trianoni Magyarország nemzetiségei 1920-ban

Szlováklakta települések a trianoni Magyarországon
 (Tilkovszky Lóránt: A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919-1945)

Jegyzetek

Bevezető

A szlovák diaszpórák létrejötte

¹ Fügedi Erik: Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen In.: Agrártörténeti Szemle 1966/8. p.313-331. Welmann Imre: Tessedik és a magyar agrárfejlődés In.: Agrártörténeti Szemle 1961/3. p.206-222.

Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai, 1715-1730. Gyula,1977. pp.176. (Békés Megyei Levéltár Közleményei 8.)

² Sirácky, Ján: Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí Vydavateľstvo Slovenskej akademie Vied Bratislava, 1966. pp.279; Sirácky, Ján:Dlhé hľadanie domova Matica Slovenska 1985. pp. 515. p.56.-116.

Gombos János: A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig.In.: Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből Bcs. 1995

I.1. Szlovákok a statisztika tükrében

¹Dávid Zoltán: A magyarországi szlovákok száma 1900-1960 , Medvetánc 88/4-89/1 83-105.o.,90-91.o.

²Uő.: i.m. 88.o.

³Kovács Alajos: i.m.25.o.

⁴Thirring Lajos: Anyanyelv, nemzetiség és vallás 1941-ben, Kisebbségvédelem 1944.1-3.sz.1-27.o.; Az 1941. évi népszámlálás 4.k. 1979. 33.o.; Somogyi Gedeon: A mai Magyarország és az elszakított területek a nemzetiségi statisztika tükrében, Kisebbségvédelem 1940/42-48.o., Pataky Tibor dr.: Nemzetiségpolitikánk alapjai,Láthatár 1942.10.sz.220.o.

⁵Svetoň Ján:Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie Br. 1942.162-165.o.;

⁶ Balogh Pál: Népfajok Magyarországon Bp. 1902.; L.J. Hrdlička: Spoved' a účtovanie exulanta Br. (1945) 36-55.o.; Kovács Alajos: Az alföldi tótokról Kisebbségi Körlevél 1940.IV. évf. 3.sz. 2.o.

⁷Juraj Kvas dr.:Slovenská Sloboda - Požiadávky Slovákov v Maďarsku , Békés Čaba,1932.5-7.o.

⁸Svetoň Ján.:i.m. 93-115.o.

I.2. A szlovákok társadalmi tagoltsága

¹ Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895-1905) Bp. 1987. 39-40.o

² Polányi I. : i.m. 48-54.o. ; Szarka László: A budapesti szlovákság asszimilációja In.: Máság –azonosság I.k. Bp.1994 121.o.

³Thirring Lajos: Budapest népességének anyanyelvi és vallási megoszlása Magyar Statisztikai Szemle= Továbbiakban MSSz. 1932.6.sz. 460.o, Thirring Gusztáv: Budapest félévszázados fejlődése Bp. 1925. 23.o.19.tábla.; Uő.: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben 1936.82.o.

⁴ Polányi I.:i.m. 74-79.o.

⁵ Kovács Alajos : A tótok helyzete csonka-magyarországon a statisztika megvilágításában Bp. 1936.38-40.o;

⁶Kovács Alajos :i.m. 21.o.

II. Az asszimiláció, beolvadás, magyarosodás

II. 1. Az asszimiláció irodalmáról röviden

¹Beksics Gusztáv: Magyarosodás és magyarosítás különös tekintettel városainkra. Bp.1883.66.o.Uő.: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre Bp.1896.II.kiadás 98.o.

²Balás Károly: A népesedés (Közgazdasági tanulmány) Bp. 1905. 540.o.

³Kaposi M.L.:A nemzetiségi kérdéstről (Pszichológiai alapon) Bp. 1908. 53.o.

⁴Jászi Oszkár: Társadalmi asszimiláció , Sarah E. Simons : Social Assimilation The May 1901.through January 1902. c. könyvének ismertetése , Huszadik Század, 19007.II.k. 650-653.o.

⁵Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés Bp. 1986. 233-243.o.

(Bevezette, válogatta és jegyzetekkel ellátta Litván György); Jászi Oszkár: A Habsburg – Monarchia felbomlása Bp. 1982.(Az 1929-es angol eredeti magyar fordítása) 437.o.

⁶Jancsó Benedek: A nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételeinek vizsgálata Társadalomtudomány 1928.1-11.o. 4.o.

⁷Sziklay László: Az asszimiláció kérdéséről Láthatár 1941. 10.sz. 249-252.o.

⁸Hanák Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. Században Történelmi Szemle 1974/4.513-536.

⁹Uő. T.Sz. 1974/4. 513.o.

¹⁰Uő.:T.Sz. 1974/. 520.o

¹¹Uő.: T.Sz. 1974/4. 523-528.o.

¹² Karády Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá , Századvég 1990/2. 5-38.o.

¹³Uő.: Századvég 1990/2. 9.o.

¹⁴Uő.: Századvég 1990/2. 17.o. 32-33.o.

¹⁵Szarka László: Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában(Adalékok a dualizmuskori asszimiláció természetrajzához) In.: Polgárosodás Közép-Európában (Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára) Szerk.: Somogyi Éva Bp. 1991. 35-46.o.; Uő.: Asszimiláció a 20. századi Magyarországon(Adatok és adalékok a hazai német és szlovák kisebbség elmagyarosodásának történetéhez) In.: Híd a századok felett (Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.) Szerk.: Nagy Mariann Pécs, 1997. 397-409.o.; Uő.: Szarka László: Magyarosodás és magyarosítás a kiegyezés korában In.: Dunatáji dilemmák – Nemzeti kisebbségek kisebbségi politika a20. századi Kelet-Közép-Európában. 1998. 33-73.o. Uő.: Asszimiláció Magyarországon Trianontól napjainkig In.: Dunatáji dilemmák,Bp. 1998.224-247.o.

¹⁶Gyáni Gábor : Pojem asimilácie v moderných maďarských sociálnych dejinách In.: Historia a politika III. Bratislavské sympozium 1992. Br.1993. 81-86.o. Uő.: Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben Valóság 1993/4. 18-27.o.

II.2. Az asszimiláció kormányzati, állameredetű tényezői

¹Beksics Gusztáv i.m. 1883. 54-55.o.

²Uő.: i.m. : 60-61.o.

³Kovács Alajos: A bányászat és a nagyipar hatása a magyarosodásra Közgazdasági Szemle 1909. 33. évf. 16-29.o.

⁴Szarka L. Magyarosodás és magyarosítás a kiegyezés korában 1998. 59.o.

⁵Balás Károly: i.m. 1905. 390-393.o.; Szász Zoltán: A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzügyek állami ellenőrzésére (1902-1904) Századok 1966. 118-137.o., Tóth István : Szlovák hitelegyletek a századfordulón AETAS 1992/4. 62-70.o.

⁶Balás Károly: i.m. 394.o.

⁷Bencze Sándor: Nemzetiségi birtokpolitikánk a háború előtt és után Bp. 1938.16.o.9.o.

⁸Balás Károly: Nemzeti földpolitika Közgazdasági Szemle 1910. 149-162.o. Uő.: Telepítéseink főszempontja Közgazdasági Szemle 1909.314-326.o. , Buday Barna: Milyen legyen a telepítési törvény? Magyar Gazdák Szemléje 1908. 708-714;863-869.o.; Sebess Dénes: Földbirtok mozgalmak Magyarországon Közgazdasági Szemle 1909.719-734.o.Uő.: Földbirtok minimum és a parcellaminimum Közgazdasági Szemle 1909.809-826.o.; Czettler Jenő : Agrárpolitika Bp. 1932.78.o. 27-29.o.

⁹Kerék Mihály : Régi és új telepítések Magyarországon In.: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai . A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai Szerk.: Mártonffy Károly Bp. 1941. 643-654.o. Uő.:A magyar földkérdés Bp. 1939. 333-337,385-390. 457.o.

¹⁰Czettler Jenő: Tanyai település tanyai központok Bp.1913. 14.o. 4-5.o.; László József : Szarvas- Csabacsüd, Falu 1926. 863-866.o., Thirring Lajos: A tanyák, puszták és egyéb külterületi lakott helyek népessége 1930-ban MSSz. 1932/12. 1044-1062.o.

¹¹Némethy Béla : Hol van az ország telepítési területe? Bp. 1934.1-40.o.

¹²Sajóhegyi István: Földbirtokosaink nemzetiségi és felekezeti viszonyai MSSz. 1930/4. 291-298.o.

¹³Galambos Géza : Kisbirtokosságunk népesedési jelentősége és fontosabb demológiai adatai MSSz. 1931/7. 639-657.o. 655.o.

¹⁴Kovács Alajos :Az alföldi tótokról Kisebbségi Körlevél 1940/3.1-10.o.7.o.

¹⁵Lengyel Zoltán: Magyar névkönyv Bp. 1917. 9.o.

¹⁶A magyar állam és a nemzetiségek, A magyarországi nemzetiségi kérdés történelmének jogforrásai 1848-1993. Bp.2002. 147-148.o. Főszerk: Balogh Sándor, Szerk: Sipos Levente,;C.J.H. V.k. 1896-1907. 358-360.o.

¹⁷Lengyel Zoltán i.m. 9.o.211.o.212.o.213.o.; Századunk névváltoztatásai / Szent-Iványi Zoltán/ Bp. 1895.

¹⁸Karády Viktor: Asszimiláció és társadalmi krízis(a magyar-zsidó társadalomtörténet konjunktúrális vizsgálatához) Világosság 1993/3. 33-60.o.

¹⁹Kovács Alajos: A nevek és névváltoztatások statisztikája MSSz. 1930/3. 228-240.o.; Kozma István : Családnév változtatás és történelem , Századok 1997/2. 383-4452.o.384.o.,391.o.,394.o.,399.o.,;

²⁰Kovács Alajos:MSSz.1931/5. 527-528.o.

²¹Uő.:MSSz. 1932/1. 56-57.o.; Karády Viktor - Kozma István: Név és nemzet Bp. 2002.128.o. , 148.o.,195.o.,202.o.,306.o.,507.o.,;

²² Pechány Adolf: A magyarországi tótok 2000. 149-155.;Tóth István Szlovák hitelegyletek...AETAS 1992/4. 62-69.o.;Slávik Michal: Slovenskí národovci do 30. októbra 1918. Trenčn, 1945. 343-344.o.; Polányi Imre: i.m. 1987.28-29.o.;Štátny ústredný archív SR. /Szlovák Állami Központi Levéltár/Uhorské ministerstvo vnútra – UMV/Magyar Királyi Bel-

ügyminisztérium/ inv.č. 29. krt.č 7.,inv.č.42 krt.č. 8. ; Kemény G. Gábor : Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában IV.k. 14-33.o.

²³Csongrád Megyei Levéltár – CsML- Csanád vm. főispánjának iratai IV. B. 451.a. 76. doboz – Új közigazgatási adattár Cs.A.T. vm. Községeiről 122/1930.sz.

²⁴Békés Megyei Levéltár – BéML –Orosházi járás főszolgabírójának iratai – IV.B.417. 6673/1893. (Sajnálatos módon a részletes iratok nem maradtak fenn, csak a rövid döntés.) ; BéML – Bvm alispáni iratok IV. B. 407.- Tótkomlós községnek Csanád megyéhez leendő csatlakozása tban 3234/1907;3806/1907; BéML- Bvm alisp.iratok –IV.B.407. – Tótkomlós kzsg határozata az összes hirdetések tárgyában 10772/1908,11888/1908;18746/1908.,BéML – Bvm főisp.iratai . 394/1911, Belügyminiszter tótkomlói képviselőtestület magyar nyelv mellett a szlovák nyelv hivatalossá tételéről. BéML – Orosházi járás főszolg. Iratai : Tótkomlós község Csanád vm-hez való csatlakozásának dokumentuma,határozat – 775/1913;BéML – Bvm alisp iratai.:- Tótkomlós község határozata a községnek járási székhelyé jelöléséről 25076/1918.

²⁵Kovács Anna: A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története Protestáns Szemle 1998/3.sz. 186-202.o, Uő.: A budapesti szlovákok egyesületi, kulturális és közösségi élete a dualizmus korában Bp.2002. (PhD dolgozat kézirat) 107-112.o.

²⁶BéML – Bvm főispánjának iratai 47/1898.

²⁷Uo.

²⁸BéML – Bvm.főispánjának iratai 684/1922. Munkácsy Mihály Múzeum (M.M.M.) Bcs. – Történeti Gyűjtemény : Szekerka János hagyatéka – 1935-ből származó Szlovák Művészek Egyesületei tiltakozó levele kormányukhoz (magyar nyelvű)

²⁹BéML – Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 3 biz./1922.

³⁰ BéML – Tótkomlós nagyközség elnöki iratai 63 eln./1936.

³¹ CsML – Csanád megye főispánjának iratai 804/1933 főisp –Elintézés nyert 347/1933 eln. sz. alatt.

³²Kőrösi József: Budapest székesfőváros közoktatási statisztikaája 1895/1896 – 1899/1900. Bp. 1905.11.o.

³³Uő.: 1907. 51.o.,55.o.

³⁴Thirring G. : 1920.

³⁵BéML - Bvm főisp. Ir. 264/1900., 861-863.o. 875.o.

³⁶BéML – Bvm közigazgatási Bizottságnak ir.: 310/1883;301/1888;124/1893; 1439/1894,1531/1895,

³⁷Jászi Oszkár: A Habsburg –Monarchia felbomlása Bp. 1982. 423.o. 425.o.

³⁸BéML Bvm Közig. Biz. ir.: 1278/1893.

³⁹BéML Bvm Közig. Biz. ir.:III.18/1908;31307.sz irat. 1278/18893. –1893 dec.9-én kelt levél.

⁴⁰BéML Bvm főisp.ir. 292/1909.

⁴¹BéML Bvm főisp.ir. – 264/1923.

⁴²G. Vass. István 1980.83.o.

⁴³CsML – Csanád vm főisp ir.: 39/1928.

⁴⁴M.M.M. Bcs. – Tört. Gyűjtemény- Szekerka János hagyatéka AFS kulturális aktivisták fényképes kérdőívei – Baukó György saját leírása 1946.okt.10.

⁴⁵ Kovács Alajos i.m. 1936.36.o.;CsML- Csanád vm Tanfelügyelőjének ir. 1925-27.2600/1925, 627/ 1928,3110/1925.

⁴⁶CsML – Csanád vm Tanfelügyelőjének ir. 51/1935, 2334/1941;

⁴⁷CsML – Csanád vm Tanf. Ir. 777-2/1940.

⁴⁸OL-BM – K- 149- 1932=-2016-298.lap,45.lap;K 149-1933-2339-21 lap.;

⁴⁹Magyar Kisebbség 1931. (X. évf.)139-141.o. Beneš nyilatkozata a Paris Midi 1931.február 5. számából ,magyarul közölték Külföldi lapok szemléje c. rovatban.

⁵⁰Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán Bcs. 1987.271.o.

⁵¹Böhm Emanuel: V šesťročnom zajatí. Spomienky na roky 1938-1945. (Hatéves fogságban. Emlékezés az 1938-1945 közötti évekre.) Matica Slovenská 1994. 190-191.

⁵²ÚA SR – Bratislava – SSNJ / Szlovák Köztársaság Központi Levéltára – Pozsony- SzNEP/ krt.č.4. inv.č.9. iskolaügy; krt.č.1. inv.č.2.1942. Krt.č.1.inv.č.3.1943. iskolaügy csabán; levelezések; főtítkárság levelezései, krt.č.1.inv.č.4. 1944. ; Tóth Ágnes: Nemzetiségi népiskolák Magyarországon 1943/44 tanévben Kecskemét. 1998. 203.-232.o.

⁵³Föglein Gizella: Nemzetiség vagy kisebbség - A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon 1945-56. Bp. 2000. 60-61.o., 63.o., 67.o., 68.o., 70-72.o.; Fehér István: Az utolsó percben- Magyarország nemzetiségei 1945-1990. Bp.1993. 78-102.o., Drahos Gusztáv- Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945-1990. In.: Régió 1991/2. 167.192.o. Balogh Sándor (szerk.) : A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993. Bp.2002.313-315.o., 320-322.o. 372-374.o. Bobák Ján: A magyarországi szlovákok küzdelme a nemzetiségi jogokért 1945-1948. In.: A budapesti szlovákok kulturális öröksége Bp. 1998. 216-222.o. Lázár György : Szlovák iskolaügy Magyarországon (1945-49) Századok 1983/6. 1359-1375.o.

⁵⁴Kovács Alajos 1936. 17-19.o., 35-36.o.

⁵⁵BéML – Bvm főisp.ir. 1/1933. – Tótkomlós község eln.ir.: 1928. 65/1928. – Az előjárók száma 15, ebből 14 jártas a szlovák nyelvben – Tótkomlós eln.ir. 1933.86/1933.eln.- 16 községi alkalmazott kérte nevének magyarosítását – Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 24/1936.biz. – Az önálló közigazgatási munkakör betöltésére alkalmasak között négy tud magyarul és szlovákul(Czinkóczki Pál, Császár Mihály, Borgula Mihály Bánhegyi Pál).- Mezőkovácsházi járás főszolg. ir.4497/1934.- Nagybánhegyes községben 4 alkalmazott magyarosított nevet.

⁵⁶CsML Csanád-Arad – Torontál vm főisp ir.: 317eln./1928.

⁵⁷Magyarság 1933. április 5. 3.o.

II.3. Az egyén döntésétől függő asszimilációs tényezők

¹Balás Károly: Népesedés Bp. 1905. 383.o., 385.o., 387.o., 388.o.;

²Susan Gal: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? Régió 1991/1. 66-76.o. 66.o., 75.o.;

³Fehér István : Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990. Bp. 1993.27.o.

⁴Vargha Gyula : A magyar nyelv hódítása az utóbbi tíz év alatt, Közgazdasági Szemle 1892.254-278.o.

⁵Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Csanád vm alisp.ir. 1900-1918. Útlevélkérő lapok; kivándorlási kérelmek összesítő lapjai., Majláth József gr. : A kivándorlásról Magyar Gazdák Szemléje 1895. 186-198., Löherer Antal : Adatok a kivándorlásról Magyar Gazdák Szemléje 838-845.o., 941-945.o.; Wagner Ferenc: A szlovák kivándorlás problémája Láthatár 1944/2. 35-36.o.; Kovács Alajos: A kivándorlás statisztikai oka Közgazdasági Szemle, 1909.33.évf.445-454.o.

⁶Vizaknai Anrtal : A magyarság és a nemzetiségek az új statisztika szerint Közgazdasági Szemle 1898. 680-691.o., 687.o.

⁷Thirrig Gusztáv: Budapest székesfőváros statisztikai zsebkönyve 1924. Bp. 1925. 24.o. Uő.: Magyar városok statisztikája Bp. 1912. 165.o.; Kenéz Béla Magyarország népességi statisztikája Bp. 1906. 110.o. 111.o.

⁸Tóth István: Adalékok a Délkelet-alföldi szlovákok történetéhez(Együttélés- asszimiláció. Magyarosodás –névmagyarosítás. 1868-1946) In.: Magyarok és Szlovákok Szeged, 1993.227.o.

⁹Kovács Alajos: A magyarság és a nemzetiségek erőviszonyai, Magyar Társadalomtörténeti Szemle 1913. 187.o.

¹⁰Uő. 175-198.o.

¹¹Kovács Alajos: A belső vándorlások Magyarországon Közgazdasági Szemle 1910. 34.évf. 301-318.o. 314.o.,316.o., 318.o.;Mozolovszky Sándor: Miskolc lakosságának összetétele, Magyar Statisztikai Szemle 1930/5. 353-386.o., 361.o.;

¹²Kende János- Sipos Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870-1910 Történelmi Szemle 1983/2. 238-254.o.243.o.;

III. A szlovákok társadalmi és politikai szerveződése

III.1. Politikai és politikai jellegű szervezések 1900-1948.

¹Szarka László: Pest és Buda mint a szlovákok politikai központja In.: A budapesti szlovákok kulturális öröksége Bp.1998. 197-205.o.;Kovács Anna: A budapesti szlovákok egyesületei és közösségi élete a dualizmus korában Bp. 2002. (PhD dolgozat kézírata) 112-132.o.

²Kovács Anna: i.m. 123-124.o.; Slovenský Biografický Slovník II.k. (E-J) Martin,1987. 501.o.; LAMS (Literárny archív Matice Slovenskej - Matica Slovenská Irodalmi Archívuma) – Martin – C 1366- Sl. Spolok; Spoločnosť Bp. 1918. ősze.

³Dolnozemský Slovák III. évf. 1905. jan.15.1.o. 1905. febr.15. 12.o. 1906. május 15. 35-36.o.

⁴Kemény G. Gábor :Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dulaizmus korában(Iratok...) III.k. 105-109.o.151.o. 156.o.;Uő.: Iratok IV.k. 1905 . 538-545.o.;

⁵LAMS – Martin. Jászi – Dula M-hez 94 J 32- Bp. 1918.IX.26. ; Dula M.- Jászi O-nak –94 K 33- Martin 1918.okt.19.

⁶LAMS – Martin- Károlyi Mihály levele Dula Mátéhoz –1918.október.30. 94 B 43; Dula Máté levele Károlyi Mihálynak(Gépelt és kézíratos változat együtt.)

⁷LAMS – Martin – Slovenská Národná Rada Dolnozemsých Slovákov – SNR Turč.sv.Martin –1918. nov.10. 94 H 52, 94 H 53, SNR – Slovenskej Národnej Rady v Novom Sade 1918. nov.21. 94 I 46,

⁸LAMS – Martin- 94 F52

⁹ LAMS – Martin- Hrdlička L. levele- ismeretlen vezetéknevű Lajo barátjához.94 L 35- (6 gépelt oldal); Szincsek György: A két világháború kora legfontosabb helyi történései 1914-1945. In.: Tótkomlós története 1996.191-197.o. ;BéML- Orosházi járás fősolg. ir.. 7236/1920, 89/1924.; BéML – Bvm alisp.ir. 26491/1921. alisp.;

¹⁰ŠÚA- Állami Központi Levéltár –Br. – Pozsony – f. .MPS.kr.16.i.č.339.sign.XIV.prez.

¹¹ BéML.. Békés vármegye főispánjának iratai 234/1925.

¹² BéML. Békés vármegye főispánjának iratai 234/1925. A rendőrfőtanácsos 72/1925/res. szám alatti jelentése részletezi: Hrabovszky György volt román képviselő, a csehszlovák konzulátus segítségével Pozsonyba került, a földosztó bizottság elnöke lett, 112 kat. holdnak megfelelő birtokra tett szert, valamint egy textilgyárat létesített. Az iratból kiderül, hogy Szegeden a Csillag börtönben 6 hónapot letölt (1919-20), s utána sikerült a konzulátuson keresztül elhagynia az országot.

¹³ BéML. Békés vármegye főispánjának iratai 237/1928.

¹⁴ BmL. Békés vármegye főispánjának iratai 802/1931.

¹⁵ Magyar Királyi Belügyminisztérium 1941. Államrendészeti zsebkönyv.

¹⁶BéML. Mezőkovácsházi járás fősolgabírájának iratai 3475/1920; 2415/1920 sz. főjegyzői jelentés (1920. október 6.)

¹⁷ Idézi Bellér Béla 1977. 316.

¹⁸Csepreghy László 1934. 189.

¹⁹ BéML. Békés vármegye főispánjának iratai 684/1922.

²⁰ BéML. Békés vármegye főispánjának iratai 1180/1922.

²¹ Békésmegyei Közlöny 1924. augusztus 9. 3.p. – Békéscsaba mint feltétel egy cseh miniszteri rendeletben. Békésmegyei Közlöny 1928. november 28. 7 p. Nagy cikksorozat Békéscsabáról egy külföldi lapban. Egy prágai magyar újságíró interjút készített Békéscsaba néhány vezető gazdájával.

²² Szarka László: i.m. 1988. 52-53. o.

²³ Bellér Béla 1973. 678.

²⁴ BéML. Tótkomlós község elnöki ir. – 67/1928. Mezőberény nagyközség bizalmas iratai – 32 biz./1928.

²⁵ BéML. Mezőberény nagyközség bizalmas iratai - 37 biz./1930.

²⁶ BéML. Tótkomlós község elnöki ir. – 60/1928, 2/1928, 52/1828, 53/1928, 55/1928, 15/1933, 19/1933.

²⁷ BéML. Tótkomlós község elnöki ir. - 46/1933, 35/1934, 10/1933, 91/1934, 39/1936.

²⁸ BéML. - Mezőberény nagyközség bizalmas iratai – 34/1938, 22/1939, 21/1931.

²⁹ BéML. - Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 21/1931.

³⁰ Kulturális aktivisták 1946-ban kitöltött nyilvántartó lapjai, Baukó György személyi lapja. BmL. - Mezőberény nagyközség bizalmas iratai - 135/1941, 10-19/1931-es irat. Munkácsy Mihály Múzeum Történeti Gyűjteménye, Szekerka J. hagyatéka.

³¹ Magyarország, 1930. október 10. 2-3 p. Ivánkéék megfizetett agitátorokkal akarják fellázítani a békési tótokat.

³² Békésmegyei Közlöny, 1930. Szeptember 23. 3 p. Megalakul a Békésvármegyei Törvényhatósági Ellenzési Szövetség.

³³ Békésmegyei Közlöny, 1932. Május 15. 1. p. BéML - Békés vármegye alispánjának iratai 9558/1932. Címe: Szlovák Szabadság - a magyarországi szlovákok követelése (Slovenska Sloboda – požiadavky Slovákov v Maďarsku 1932. Békéscsaba.) Felelős kiadói. Kvasz és Dorkovics. Egyházi életről és az iskolákról szóló szakaszra, a szlovákok jogainak taglalására és végül követeléseire osztott füzet.

³⁴ Kvasz György 1932. Békésmegyei Közlöny 1932. május 29. 6. p. Békésmegyei Közlöny 1932. Május 31. 3. p. Békésmegyei Közlöny 1932. november 15. 1. p.

³⁵ Államrendészeti zsebkönyv (1. Fekete-könyv) 1941. Granatier Antal ág.ev. 1894. Mérnök: A. Tresznyák László ág.ev. 1899. XI. 2. Prága a „Slovenska Liga” titkára: AN. Tresznyák Lászlóné szül. Dlouhy Antónia 1910. VI. 14. Luze, háztartásbeli: AN
M.M.M.-T.Gy. – Szekerka J. hagy. – Szekerka János levelezése. Kerepecky András – Trešňák beszélgetése Dorkovicsról. Szekerka feljegyzése 1 géppel írott, Dorkovics látogatásáról 1937. okt. 18-24; Szekerka és Trešňák beszélgetése Dorkovicsról. Szekerka feljegyzése 1938 március Bratislava. Hankó Mihály levele – Trešňáknak 1937. nov. 10. Szekerka válasza - Baukó Györgynek 1937. Szekerka feljegyzései – Zahorán Mátyás három látogatásáról Pozsonyban: 1938. április 20-29.; 1937. november 11-16; 1938. február 17.

³⁶ M.M.M. T.Gy. - Szekerka J. hagy. Szekerka János levelezése. Szekerka János és Hursan János levelezése: 1937. jan. 23, 29; február 25; 1938. IV. 1.; 1938. IV. 2.

³⁷ Molnár Pálné - Szekeres Béla 1970. 301.

³⁸ Bálint Ferenc - G. Vass István 1971. 134-135-136.

³⁹ M.M.M. T.Gy. – Szekerka J. hagy. - Szekerka János levelezése: Kerepecky András levele Szekerka Jánosnak 1937. február 28. Kerepecky András levele Szekerka Jánosnak 1947. március 11.

⁴⁰ M.M.M. T.Gy. - Szekerka János hagy. Egy dátum nélküli, Békéscsabán fogalmazott, Szekereényi Lajos Zsigmond főesperesnek címzett levél, szlovák nyelven – másodpéldány. Egy másik levél, amely tulajdonképpen apró stílusos dolgokban tér el az előzőtől. Ez 1939. február 5. dátumot viseli. Ugyancsak Békéscsabán, szlovák nyelven fogalmazódott. 14 aláírója volt: 1. Szekerka János, 2. Hudák János, 3. Kerepecky András, 4. Gercsi János, 5. Svetlik

György, 6. Mazán János, 7. Tejsi György, 8. Zahorán Mátyás, 9. Szoboszlaji János, 10. Mótyovszky János, 11. Kovác Mátyás, 12. Hudák András, 13. Mekis Pál, 14. Kerepeczki János.

Címzése: „Tisztelt miniszter úr!” Ezek szerint nem Imrédy Béla miniszterelnöknek címezték, hanem Teleki Pál gr. kultuszminiszternek, ill. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek címezheték.

⁴¹ Tilkovszky Lóránt 1964. 383-416. o. Tilkovszky Lóránt: Magyar-szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon (1941-1945) Pécs 1985. 549-574. o. In.: Szita László (szerk.) Baranyai helytörténetírás 1983-1984. (Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 1985.)

⁴² M.M.M. T.Gy. - Szekerka hagy.: A Szlovák Nemzeti Egység Pártja 1943. évre kiadott zsebnaptára alapján.

⁴³ Egyébként 1942 januárja és 1944 januárja közötti két esztendő alatt öt alkalommal készítettek a kormány elé beadványt a sérelmekről (1942 január; 1942 július; 1943 január; 1943 július; 1944 január.) A párt táblázatos kimutatásából kiderül, hogy az említett idő alatt 1022 különböző panaszos esetből készültek a beadványok.

Az esetek összességéből 109 volt kulturális sérelem, 26 egyházi, vallási sérelem; 275 gazdasági jellegű panasz. Viszonylag magas volt a nemzetiség elleni túlkapások száma – 290. Az egyéb kategóriába sorolt, pontosan nem azonosítható eset 322 volt. Mind az öt alkalommal a memorandumok az esetek itt felsorolt mindegyikét tartalmazták. Kivéve 1942 januárit, ahol vallási sérelmek nem szerepeltek.

A teljes sérelemlistát az anyagok nagy száma és terjedelmessége miatt itt közreadni nem tudjuk és nem áll módunkban. Kizárólag egy, a párt ilyen irányú tevékenységét vizsgáló tanulmány célja és feladata lehet ennek földolgozása.

Szlovák Nemzeti Levéltár = Slovenský Národný Archív Bratislava – SSNJ Kartonové Číslo: 1; Inventárné č. 4.; Br. Karton szám : 1; Leltári szám: 4;

A főtitkárság Bp. levelezése 1944-ben.

- A főtitkárság föliratai 1942 január és 1944 január között 18/a táblázat.

⁴⁴ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1942. dec. 5. leirata OL-BM-K 149 – 1942. - 8-22001.: OL-BM-K 149-1941-8-16999. VHK: Bratislava, Archív Pr. Č. 693 = Hadtörténeti Intézet Levéltára gyarapodás száma.

⁴⁵ Sloboda (Szabadság) 1945. Június 16. (2.sz.) 3.o. Výzva k členom strany „Slovenskej Národnej Jednoty” (Felhívás a Szlovák Nemzeti Egység Pártja tagjaihoz).

⁴⁶ M.M.M. T.Gy. - Szekerka János hagyaték. - AFS anyaga, nyilvántartó lapok, kérdőívek.

⁴⁷ Slovenská Jednota 1942. július 5. 3-4. p.; BÉML., Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 75/1942. biz. Mezőkovácsházi járás főszolgabírójának ir. 49/1944. eln. Schléger András levelei (9 db) - Kerepecky Andrásnak 1943. nov. 1. – 1944. febr. 26-ig.

⁴⁸ Tilkovszky Lóránt: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. Századok, 1965. 1247-1258. o.

⁴⁹ Magyarság 1940. jún. 9. 3 p.

⁵⁰ BÉML - Békéscsaba polgármesterének iratai 4771/1940. - Békéscsaba és Vidéke Ipartestület levele a polgármesterhez a Hubay-Vágó javaslat ellen. 1940. jún. 13.

⁵¹ BÉML – Békéscsaba m.v. polgármesterének iratai 4771/1940. Állásfoglalás a Hubay-Vágó országgyűlési képviselők indítványában foglalt nemzetbomlasztó törekvések ellen.

⁵² Fehér István : Az utolsó percben .1993. 71-74.o.; Fraňo Bartošek: Slováci v Maďarsku v rokoch 1944-1949. (Szlovákok Magyarországon 1944-1949.)In.: Slováci v Maďarsku 1994. 254-277.o., Ján Bobák: Antifašistický Front Slovanov v Maďarsku /1945-1947/(Szlávok Antifasiszta Frontja 1945-1947)In.: Slováci v Zahraničí 1984/10. 5-27.o., Molnár Imre: A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945 és 1947 között.In.:Magyarságkutatás 1987. 145-161.o.; M.M.M.-Bcs. Tört.dok. – Szekerka hagyaték (SzAF) AFS iratok. 1944-

1948.;Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században 1998. 129-134.o.

III. 2. Kulturális élet, civil szerveződési keretek

III. 2. 1. Az egyesületek és körök

¹ Bezdán Sándor: Az egyesületek településszervező szerepe a dualizmus idején In.: Migráció a Kárpát-medencében (Országos történeti és művelődéstörténeti tanácskozás Békéscsaba újratelepülésének 275. évfordulóján) Bcs. 1994. 225-235.o.;225-226.o.

² Ilyen rendeletek a 128/1868;766/1898. és az ezeket összefoglaló 7430/1913. sz.BM rendelet. Az első részletesebb jogszabály a 1893/1873. eln. BM körrendelet. Ezek főként kiegészítő vagy megszorító jellegűek voltak, mint az 1508/1875. BM körrendelet.(1898-ban bocsátják először nyilvánosságra Rendeletek Tára 1898.1.k. 245-248.o)Az egyesületek tevékenységi körének tágabb értelmezését szűkíti. Bianchi Leonard – Petze Ferenc: A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és nemzetiségi mozgalmakra. Jogtudományi Közlemények 1963/3. Uők szlovákul: Spolkové a zhromažďovacie právo v Uhorsku za dualizmu so zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie Historický časopis, 11.3. 1963. 389-404.o.

³ Magyarországi Rendeletek Tára: 1394/1873.BM.sz. körrendelet, 19062/1882.BM.sz. rendelet; Páskándy János: Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve Bp. 1931. című műve nagy segítség a jogszabályok változásának figyelemmel kísérésében.

⁴ Bezdán Sándor: i.m. ; Uő.: A korai bolgár olvasókörokről In.:Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Szeged, 1983. 101-110.o.; Bösze Sándor: Egyesülettípusok a dualizmus kori Somogyban In.: Somogy Megye Múltjából (Levéltári Évkönyv 18.) szerk.; Kanyar József, Kaposvár 1987.247-290.o. Uő.: A Csokonya Vidéki Népművelési Egylet története(1868-1928) In.: Somogy M. M. (19). 1988. 243-262.o.;Uő.:A Dél-Balaton-i fürdőegyletek történetéből (1890-1944)In.: Somogy M.M. (20.) 211-252.o.;Uő.:Az egyletek mint forrástípusok és ezek kutatása – különös tekintettel a dualizmus kori Somogyra In.: Rendi társadalom-Polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján 1987.(Szerk. Á.Varga László) 39.o.Uő.: A Somogy megyei egyesületek története a dualizmus idején In.: Somogy M.M.(16.) Kaposvár, 1985. 401-432.o.

Uő.: Egyesületek Somogyban a dualizmus idején In.: Somogy M.M.(17). 1986. 303.-321.o. Uő.:A dualizmus kori egyesületek kutatásánálk kérdései In.: Győri Tanulmányok 1994/14-15.Uő.: Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és a XX.században In.: Vas Megyei Levéltári Füzetek 6. Előadások Vas megye történetéből II. ; Mannová , Elena: Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. stor. a problémy výskumu , Hitorický časopis ,1990/1.15-28. , Uő.: szerk. Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku (1900-1989) Br. 1989.253.o.; Jobb Sándor: Egyesületi élet Magyarországon, Statisztikai Szemle 1984/8-9.821-830.o.; Reisz László: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon, Statisztikai Szemle 1988/10. 930-946.o.; Brunda Gusztáv: Művelődési tartalmú egyesületek Nógrád megyében a Horthy – korszak idején , Salgótarján 1989. Uő.: Művelődési tartalmú egyesületek a dualizmuskori Nógrádban 1867-1918. In.: Adatok , források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 17. 1990. 125-203.o.; Tóth István: Az egyesületek hatása a szlovák társadalomra és annak anyagi , gazdasági háttere a Felvidéken a dualizmus idején. In.: Rendi társadalom-Polgári társadalom 1. Salgótarján 1987.41-43.o.Uő.: Szlovák hitelegyletek a századfordulón AETAS, 1992/4. 62.-70.o.

⁵Brunda Gusztáv: i.m. 1990.174.o.

⁶Uő.: i.m. 1990.174.o.

⁷Jobb Sándor: Egyesületi élet... Statisztikai Szemle.1984/8-9. 827.o.

⁸ TóthI. : Adalékok a Délkelet-alföldi szlovákok történetéhez 1868-1946. In.: Magyarok és Szlovákok Szeged.1993.232.o.

⁹Jobb Sándor: i.m. 823-824.o.

¹⁰Kovács Anna: i.m. 244.o., Szarka László: Duna menti dilemmák.. 59-64.o; Uő.: Másság – azonosság : 122-125.o.;OL – BM-K 150-1868-1500.;Szlovák Állami Központi Levéltár(SzÁKL) inv.č.59.krt.č.10.-202/res.1904; OL-BM-K-148;

¹¹Slovenský Denník 1901. január 4. 1-2.o

¹² Slovenský Denník 1901.5.sz.

¹³ Slovenský Denník 1901.nov.18.1.o.,1911.jan.31.,1911 nov.8.11.,1912.nov9., Slovenský Týždenník 1903.nov13.;

¹⁴Slovenský Denník 1913.nov 6.,1912.nov.5.,1913 .okt.23.,1901. jan.4. 1-2.o.,1901 jan.3.1.,1914.feb.22., Slovenský Denník 1900.okt.29.

¹⁵ LAMS – C1366 – Az egyesület a Szl. N. T. –hoz írt levele . Minden bizonnyal november 29-én volt, hiszen a Slovenský Týždenník 1918. nov.29-én ír a levélről. ; LAMS – A 1396;

¹⁶SzÁKL- UMV (BM)- inv.č.59. krt.č.10. 202.res/ 1904. ,1925.res/1901.,6843.eln./1902.,40256.eln/1904.,53.res/1902. Az egylet könyvei 1904.február 29-én még a VIII.ker. előjáróságán vannak , intézkedést várva.; inv.č.72.krt.č.11. 99.res/1907.;

¹⁷Kovács Anna:i.m. 167-168.o. ; Tilkovszky Lóránt: Budapesti szlovák és cseh egyesületek történetéhez , Századok 1998/6. 1305-1321.o.; (Sz): Budapesti tótok, Pesti Hírlap. 1913. okt.24.;

¹⁸Édesapja Skrabanek János tanító 1883-ban magyarosította nevét s vele együtt három fia is új nevet kapott(Sándorfí) .A három fiú: Nándor, Gyula, Ede. (BM 6084 – 83.)

¹⁹ Halmai Gábor: Az egyesülés szabadsága – az egyesülési jog története Bp.1990.90-91.o.; Kovalcsik József: A kultúra csarnokai III. A társadalmi – kulturális tevékenységek szinterei a felszabadulás után Bp. Művelődéskutató Intézet 1987. 12-13.

²⁰LAMS- C 1433.- Stanovy „Zorničky” v Ostrihome.1870.II.10.

²¹Pasiar,Štefan: Dejiny knižnic na Slovensku Br.1977.221-222.o., Národný Hlásnik 1870.1.sz.10.o.,Slovenský Kalendár 1870. 640o., Obzor 1867. Národný Hlásnik 1872.1.sz,3.sz.,1874.12.sz. Kezdetben 70-80. fő tagsággal, 1874.ben már 128 fő tagsággal rendelkezett és a Národný Hlásnik előfizetésére 200 új előfizetőt gyűjtöttek. Megszűnésében és átalakulásában minden bizonnyal része volt az időközben kialakult kedvezőtlen légkörnek is, amely a tisztán szlovák szerveződések övezte. A második körben már a helyi zsidó kereskedők és földbirtokosok is tagként szerepelnek. Békés Megyei Levéltár: Egyesületi Alapszabályok Gyűjteménye : 23.459/1886.

²²OL-BM-K-149-1932-7-2016.; Szincsek György(szerk.): Tótkomlós története 1996.301.

²³ Páskándy János 1931. 17 p. 66-68.p.; 162: 178 p. 183; 221; 243 p.

²⁴Pester Lloyd 1922. április 12. , Tilkovszky Lóránt; 1989. im. 43 p.

²⁵ Evanjelcky Hlásnik 1933. 6. Sz. 15-17., OL. K.28. MENO. 36 cs. E 5343/1930. Pechány jelentése 1930. április 30.

²⁶ Evanjelicky Hlásnik 1933. 6.sz. 13-15 p.

²⁷ OL – BM K 149 1934-4-5695.

²⁸ Bellér B. 1973. 679., OL-BM-K 149 – 1932-7-2016 40 f.

²⁹ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 140 – 141 f., 144 f., 151 f., Tóth I. 1986. 279.

³⁰ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 153, 154, 159, 161, 163, 166, 167, 168 f.

³¹ Tóth I. 1986. 280.

³² Körösvidék 1929. január 4. 2.p. – Tót kultúregyesület, Békésmegyei Közlöny 1929. január 4. 2.p. – Szlovák kultúregyesületet akarnak csinálni Csabán. Bm. Közlöny 1929. január 6. 3.p. –

Mit akarnak a „Szlovák Kultúregyesület” szervezői, - Bm. Közlöny 1929. január 6. 9.p. – A Szlovák Kultúregyesület, Bm. Közlöny 1929. jan. 30. 3.p. – A Népegyletnek nem kell a Szlovák Kultúregylet. Tóth I. Az egység és megosztottság néhány jele a dél-alföldi szlovák mozgalomban (1920-1944). Alföldi Társadalom 2. Bcs. 1991.

³³ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016-31-40 f.

³⁴ OL – BM – K 149 – 1934 – 7 – 2011-51; 99 f.

³⁵ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 229 f., OL – BM – K 149 – 1934 – 7 – 2011 – 52 f.

³⁶ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 310 – 325 f.

³⁷ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 293; 295 f., 305-308 f., 214 f., Slovenská politika 1932. Augusztus 26. 1.o.

³⁸ Národný Denník 1932. nov. 16. 1.o., Slovenský Denník 1932. dec. 4., 2.o., Slovenská Politika 1932. nov. 18. 2.o., Grenzboten 1932. nov. 21., 2.o.; nov. 23. 6.o., dec. 6. 6.o.; Slovenská Politika nov. 20, 10; Národní Osvození 1932. nov. 17. 5.o., Národný Denník 1932. nov. 15. 1-2.; Slovenský Denník 1932. nov. 15. 1; Slovenský Večerník 1932. nov. 24.. 2.o., 1932. nov. 26. 1.old.

³⁹ OL – BM – K 149 – 1933 – 7 – 2965.

⁴⁰ OL – BM – K 149 – 1933 – 7 – 3518 – 3-5 f. A teljes vezetőség: Elnök: Gyulai Mihály, alelnök: Molnár János, sport intéző: Máté Mátyás, titkár: Viczián János, jegyző: Terpítókó János, pénztáros: Viczián György, ellenőr: Markovics Béla, ügyész: Dr. Schwartz Gyula, Választmány: Áchim György, Regős János, Gajka Pál, Kovács Pál, Lipták János. Pótválasztmányi tagok: Kasík Pál, Weinberger Imre, Lázár László, Botjánszki Mihály. Számvizsgáló: Vozár Pál, Fischer Imre, Engel Jakab.

⁴¹ OL – BM – K 149 – 1933 – 7 – 2339., 31 – 45 – 47 f.

⁴² OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 66 f.

⁴³ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 46-47 f., 50 f.

⁴⁴ OL – BM – K – 149 – 1934 – 7 – 2011 – 52 f.

⁴⁵ OL – BM – K – 149 – 1932 – 7 – 2016 – 277 f.-282 f.

⁴⁶ CsmL – Cs.A.T. főisp. ir. 39/1928. OL – BM – K 149 – 1934 – 7 – 2011 – 99 f., 59 f., 62. f., 63 f., 79 f.; OL – BM – K 149 – 1933 – 7 – 3519 – 22-23 f.

⁴⁷ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016 – 18 f., 242-244 f.; OL – BM – K 149 – 1933 – 7 – 2339; OL – BM – K 149 – 1934 – 7 – 2011.

⁴⁸ OL – BM – K 149 – 1933 – 7 – 2339; OL – BM – K 149 – 1934 – 7 – 2011 – 111 f., 113 f., 115 f., 116 f.; Tóth I. 1986, 280 o.; M.M.M. Tört. Gyűjt. – Szekerka hagy. – Szekerka János tintával írt kézírásos, részletes jegyzetei 12 oldal terjedelemben 1933. Július 30-tól 1993. október 2-ig.

⁴⁹ M.M.M. Tört. Gyűjt., Szekerka hagy. – 2 oldalas, gépelt jegyzőkönyv 1934. Július 21.: „Rövid jegyzőkönyv a megosztott szlovák ifjúság első üléséről.” Lejegyezte Kerepeczky András. Szlovák nyelvű.

⁵⁰ OL – BM – K 149 – 7 – 2016 – 355 f.; 356 f.; 358 f.

⁵¹ BéML – Békés vm. alisp. ir. – Békés vármegye Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága iratai – a hozzájárulások évenkénti összesítő adatai. (1923–1940)

⁵² Evanjelický Hlásnik 1934. 1-2. Sz. 13 o. – Szekerka János: Teaest (Čajový večierok).

M.M.M. Tört. Gyűjt. – Szekerka hagy. – A szlovák kulturális mozgalom aktivistáinak nyilvántartó lapjai: Gercsi János, Baukó György, Ančin András Bcs.; Hudák János, Hudák András, Kulik András, Svetlík György, Gázsó István, Kulik György, Maliga János, Locy István, Garaj György, Benczúr Mihály, Svetlík András Tótkomlós; Kasnik János Szarvas; Kokavec János Medgyesegyháza; Bartolomej Mihály, Kello Péter Új-Nagylak; Schléger András, Zima János, Boris Ferenc Nagybánhegyes önéletrajzi írásai. Komoly Pál: Pitvaros község kulturális életéből 1986. Móra Ferenc Múzeum Történeti Adattár ltsz.: 417-86. 17.o. Francisci Mihály: Minúlost’ a prítomnost’ našej dediny (Falunk múltja és jelene) Bcs. 1931. 77 p.

III. 2. 2. Az amatőr színjátszás

¹Hírnök, 1839. február 21.; Fried István: Szlovákok Pest-Budán a 19.században ,Regio, 1990/3. 52-65.o.

²Divičan,Anna:Etnokulturálne zmeny v Slovenskom Komlóši (Etnokulturális változások Tótkomlóson) In.: Z minulosti Slovenského Komlóša (Tótkomlós múltjából) 1746-1996. Br. 1997.324-325.o., Slovenský Denník 1900.nov.18.2.o. Dennica 1908.7.185.,Slovenský Týždenník 1905. júl.7.5.o.,1906.szept.28.,1908.nov.6.5.o., Kovács Anna munkájában úgy ösztöngzi a látogatottságot, hogy a szlovákok általában 200-400 főig vettek részt műsoros esteken.

³LAMS –37 D 29;Hrdlička levele Halaša Andrejhez 1905.máj.8. 37 D 29, Hrdlička levele Halaša Andrejhez 1910.jan.2.

⁴Francisci Mihály: im. 45-46 o. Kulík, Ondrej: 1982. 30. o.

⁵ Francisci Mihály: 1931. 45. o.

⁶ Kulík András: 1982. 33. o.

⁷ Magyarországi Rendeleték Tára 1932. 101. o.; 1934. 1139. o.; 1935. 316. o.

⁸ Francisci M.: 1931. 45. o.

⁸ Kulík A.: 1982. 54. o.

¹⁰ M.M.M. Történeti Gyűjt. Hd. 90.1.158. Neg.ltsz.: 36735; Hd. 90.1.157. Neg.ltsz. 36724.

¹¹ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016. 32. f.

¹²Uo.: M.M.M. Tört. Gyűjt. Neg.ltsz.. 37119.

¹³Uo., 67 f. 247 f.; M.M.M. Tört. Gyűjt. Neg.ltsz.: 37106.

¹⁴OL – BM – K 149 – 7 – 2016; M.M.M. Tört. Gyűjt. Neg.ltsz.: 36764-65. Hd. 90.1.-191-192.

¹⁵M.M.M. Tört. Gyűjt.: Neg.ltsz.: 37120.

¹⁶Uo. Neg. ltsz.: 37093; 36750; Hd.: 90.1.188.

¹⁷OL – BM – K 149 – 1934 – 7 – 2014. 13 f., 16 f., 18 f.; M.M.M. Tört. Gyűjt.: Neg. ltsz.: 37094.

¹⁸Slovenská Rodina 1934. május. 11. o.

¹⁹Slovenská Rodina 1934. okt. 7-8. o., 1934. okt. 16. o., 1934. nov. 14. o.

²⁰Slovenská Rodina 1935. március 14. o.; 1935. április 18-19. o.; 1935. december 68. o.

²¹M.M.M. Tört. Gyűjt. Neg. ltsz.: 37101; 36763; Békésmegyei Közlöny 1938. febr. 20. 7. o.; Körösvidék 1938. febr. 20. 7.

²²M.M.M. Tört. Gyűjt.: Hd.: 90.1. 164-167; Neg. ltsz.: 36731-34; Békésmegyei Közlöny 1939. V. 14. 2.o.

²³M.M.M. Tört. Gyűjt.: Hd. 90.1.179., Neg. ltsz.: 36747.; Uo. Szekerka J. színjátszások gyűjteménye – kéziratok rajzok, tervek.

²⁴ Evanjelický Hlásnik 1941. április 64.o. 1941. május 77.o.; 80; M.M.M. Tört. Gyűjt.: Hd. 90.1.173-174; Neg. ltsz.: 36739-40.

²⁵Komoly Pál: i.m. 33-35.o.; CsmL – Cs.A.T. vm. főisp. ir. 360 eln./1929.; OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016. 357 f.; M.M.M. Tört. Gyűjt.: Hudák István (1893) pitvarosi lakos nyilvántartó lapja.

²⁶CsmL – Cs.A.T. vm. főisp. ir. 70 eln./1930.; M.M.M. Tört. Gyűjt. – Szekerka hagy.: Hudák István (1902) nyilvántartó lapja.

²⁷M.M.M. Tört. Gyűjt. – Szekerka hagy.; - Bartolomej M. (1913) és Kello Péter (1906) nyilvántartó lapja.

²⁷BéML – Mezőkovácsházi j. főszolg. ir. 2793/1926.

²⁹Uo.: 1361/1927.

³⁰Uo.: 1797/1930, 586/1933, 2255/1936.

³¹Uo.: 1144/1939, 1472/1942, 522/1943, 1927/1944.

III. 2. 3. A fonók

¹ Krupa András 1971. 233 p; 246 p.

² BéML – Mezőkovácsházi járás főszolgabírójának iratai: 5946/1930. 6112/1930, 6113/1930, 6482/1930.

³ BéML – Békés vármegye főispánjának iratai 664/1923.

⁴ Tótkomlósi Friss Újság 1928. július 8. 5. p. – Miért járunk fonókába?

⁵ Tótkomlósi Friss Újság 1931. Január 8. 2.p; 3.p: - Be kell szüntetni a fonókákat. BmL – Orosházi járás főszolgabírójának iratai 7254/1942.

III.3. Sajtókiadás. Próbálkozások és kísérletek.

¹ Potemra, Michal: Bibliográfia Slovenských novín a časopisov do roku 1918. 37.o.

² LAMS- C 624 – Slovenský Denník – Hist. Literarna- Šrobár- Matúš Dula 1901.V.4.

³ Štefánek Anton: Hodža – osobnosť a práca. In.: Milan Hodža – publicista, politik, pracovník. Praha 1930. 79-80.o.

⁴ Kemény G. Gábor: Iratok... III.k. 105-109.o. 17. dok. A-B-C. Milan Hodža egy krajcáros fővárosi szlovák bulvárlapja és a kormányzat ellenakciója; ME 1900 – III – 4393 (489 fasc.);

⁵ Wagner J.A.: Rozpomienky na Pešť. In.: Milan Hodža – publicista, politik, vedecký pracovník. Praha 1930. 207.-209.o.

⁶ Potemra Michal: i.m. :38.o

⁷ Ruttakay Fraňo: Dějiny československé žurnalistiky II. 133. o.

⁸ Uő.: 128.o., 205.o.; Potemra M. i.m.: 54-55.o.

⁹ Käfer István 1918 előtti szlovák és cseh nyelvű periodikumok Budapest könyvtáraiban Bp. 1985. 88.o.

¹⁰ Ruttakay F.: i.m. 202.o. ; Käfer I.: i.m. 112.o.,

¹¹ Ruttakay F. : i.m. ; Potemra M.: i.m.;

¹² Enciklopedia slovenských spisovateľov Br. 1984.II.402.-403.o.

¹³ Slovenský Týždenník 1904.35.sz.2-3.o. , Potemra M.: i.m.: 34.o.

¹⁴ Käfer I. : i.m. : 27.o., Békés Megye sajtó bibliográfiája 1855-1973 . Bcs. 1974.19.o.

¹⁵ Sirácky Ján: Pôsobenie a dosah Dolnozemskeho Slováka v Békésskej a Čanádskej oblasti In.: Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slováč (Ako 75 rokov continuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine) Nový Sad 1979. 107-113.o., 108.o., Dolnozemský Slováč 1904.II.4.sz., 1905.III.4.sz.,

¹⁶ Munkácsy Mihály Múzeum (M.M.M.) Békéscsaba (Bcs.) Történeti adattár: 786/1972.

Dedinszky Gyula: A Čabiansky Kalendár és jelentősége az alföldi szlovákság életében.

Dedinszky Gyula: Emlékezés a Čabiansky Kalendárra (1920-1948.); Békési Élet 1973. 1. 131-139. p.

Vecsernyés János: Trianon és Újszentiván (kéziratoss pályamunkája) Szeged, 1990. 18. p; j - s: Čabiansky Kalendár. Slovenské Pohľady. 1931. 10. 656. p.

¹⁷ U.o.: Bielík - Sirácky - Baláz: Krajinske kalendáre v rokoch 1880-1975 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných Slovákov. In: Slováci v. Zahraničí 13. Martin 1987. 20-23 p.

¹⁸ OL – ME – K26 – 1923 – V – 3474; OL – ME – K26 – 1923 – V – 5541;

¹⁹ Szabó Ferenc 1970. 507.

²⁰ CsML – Csanád vm. főispáni ir. 144/1926.

²¹ OL – K28 – MENO. 14 cs. 58.t. KE. 1564/1926.

²² BÉML – Mezőkovácsházi járás főszolgabírája iratai 67/1923. OL – BM – K 149 – 1927. – 7-9321.

²³ OL. K. 28. MENO 14 cs. 58.t.E. 15972/1937.

²⁴ OL BM. K 149 – 1932 – 7 2016. 53. f.

²⁵ OL. K.28 MENO 36.cs.E. 5343/1930.

²⁶ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 2016.

²⁷ Ludové Noviny 1987. július 23. 3 p. CsmL – Cs.A.T. főisp. ir.helyzetjelentések 2 eln./1929.

²⁸ OL – BM – K 149 – 1932 – 7 – 2016. 341.f. 348.f.

²⁹Uo. 346 f. A négy előforduló lapról röviden:

Ozvena: Képes, társadalmi és irodalmi folyóirat. Borítóján ezt használta: Irodalom – tudomány – művészet – színház – divat – társadalom. Hetilapnak indult 1931. március 27-én, májustól már kétszer egy hónapban (minden második pénteken), júliustól egyszer egy hónapban. Fő és felelős kiadó: A. Sládek. 1934. Augusztusáig jelent meg. Összesen 32 száma jelent meg. Az első két évben (1931, 1932) 12-12 szám, míg a III. évfolyam, 1933-34 folyamán csupán 8 számot jelentett. Beszámolt a hazai és külföldi irodalmi és színházi, valamint divatújdonságokról. Igen sok képet közölt, jó minőségű merített papíron.

Noví svet: Képes, szlovák folyóirat.

1926 augusztusától Pozsonyban jelent meg. 1933-tól Prágában kétszer egy hónapban. Szerkesztette: Kolesár, Miloš. Munkatársai voltak a csehszlovák irodalom jeles képviselői: Vladimír Roy, Emil Boleslav Lukáč, Karel Sidor, Ján Hrušovský. Fokozatosan bekapcsolódtak: Milo Urban, Andrej Mráz. Tehát a korabeli csehszlovák, ill. szlovák irodalmi „elit”. 1938 után is megjelent. 1936-tól hetilap lett.

Stráž na Sione: Már 1919 előtt is megjelent, 1892-től. Az ágostai hitvallású szlovák evangélikusok belmissziós lapja. Megjelent: Modoron. 1920-ban kétszer egy hónapban jelent meg. Az előtt (1919 előtt) és 1921-től havonta egyszer. Megjelent 1938 után is. 1920-ig Samuel Zoch a szerkesztő. Majd őt követték: Ján Dobry, Ján Martiš, Miloš Hodža, Bohumil Vadkiček, Koloman Dérer.

Evanjelický Posol zpod Tatier: 1910-ben kezdett megjelenni Liptószentmiklóson. Havonta egyszer jelent meg. Szerkesztői: Vladimír P. Čobrda, Ján Bezek, Ján Bakoš, Pavel Tomkó. 1938 után is megjelent. A négy részletezett sajtó munkánk során felhasználásra nem került. Szükségszerűnek éreztük azonban a legfontosabb információkat megadni megjelenésükről, működésükről.

³⁰ CsML – Cs. A. T. – főisp. ir. 39/1928.

³¹ CsML – Cs.A.T. főisp. ir. 124 eln./1929.

³²CsML – Cs.A.T. főisp. ir. 414 eln./1928; 414/1929.

³³ Evanjelický Hlásnik 1931. 1. sz. 5. old. Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán 138-139. old.

³⁴ CsML – Cs.A.T. főisp. ir. 221 eln./1933.

³⁵ BÉML – Tótkomlós község elnök ir. 83 eln./1934. A szekták elleni: Evanjelický Hlásnik 1934. 9. Sz. 1-2, 10-11 old. 8.sz. 16-17 old.; 7. Sz. 4-5, 10-11 old. 3.sz. 12-14 old.; Násznagyképzés: Evanjelický Hlásnik 1936. 2.sz. 17. Old.; 6. Sz. 20-21 old.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a szlovák települések életében a násznagyok szerepe jóval nagyobb és összetettebb mint azt eddig a néprajzi vonatkozásokban feldolgozták. Ugyanis nem csupán a jeles napok és ünnepek alkalmával volt szerepük, valójában a mai társadalmi és családi rendezvényeket szervező irodák szerepét töltötték be az emberek hétköznapjaiban is.

³⁶ Evanjelický Hlásnik 1933. (június) 6. sz. 13-15. old., 1941. (április) 4. sz. 64. old. Az Evanjelický Hlásnik szerkesztőségi anyagai túlnyomórészt megsemmisültek a háborús események következtében s az azt követő években. Így részletes kiadói, szerkesztési hátterét feltárni nem tudjuk.

³⁷ BéML – Orosházi járás főszolgabírájának iratai 1/1934., BéML – Tótkomlós község elnöki ir. 2/1934. eln.

³⁸ Munkácsy Mihály Múzeum Békéscsaba – Szekerka János hagyatéka. – Fényképek gyűjteménye. – Hd. 90.1.78. Neg.ltsz.: 36 637; A „Slovenská Rodina” c. újság szerkesztősége 1934. X.28. Az első év kisméretű, A/5-ös nagyságban 16 oldalon jelent meg. Az előző év tapasztalatait leszűrve, az 1935-ös évben már az A/4-esnél valamivel nagyobb, B/4-es nagyságban, 8 oldalon jelent meg. Ez már jobban hasonlított az újságformátumra.

³⁹ Tóth István: Egység és megosztottság jelei a békéscsabai szlovák nemzetiségi mozgalomban 1920-1944. In.: Alföldi társadalom II. Békéscsaba 1991. 20-30 o.
1937-ben felmerült a támogatók részéről, hogy 20 oldalra bővítsék a lap terjedelmét. Ennek kapcsán derül fény arra, hogy a Gálik féle nyomda a 8 oldalas lapot 65 Pengőért, a 16 oldalast 100 Pengőért, a 20 oldalast pedig 135 Pengőért állítaná elő 1000 példányszám esetén; 100 Pengőért tudná viszont a 32 oldalas lapot elkészíteni, mivel ez a terjedelem a papírméret gazdaságosabb felhasználását tette volna lehetővé. Így a lap is olcsóbb lett volna. Nem valószínű, hogy megvalósult. Ekkora terjedelem növekedésre nem voltak felkészülve maguk a szerkesztők sem. 1937-ben talán pont ennek a hiánynak a pótlására szerették volna megnyerni Francisci Mihályt is a lap állandó munkatársának. Ez sem valósult meg. Érthető is, hiszen Francisci a Csabai Naptárral volt lekötve.

⁴⁰ M.M.M. Bcs. – Szekerka János hagyatéka – Békés vm. alisp. levele 17709/1939., Bcs. v. polg. mestere levele 7173/1939. ikt.sz. Szekerka és Baukó 1938. nov. 30. levele. Kvasz György levele 1938. aug. 9., Zsolna. Hankó János levele 1937. nov. 7. Csaba, Hankó János levele 1938. febr. 13. Csaba.

⁴² Ez a lap a Szekerka kezdeményezésére a háború után indított Sloboda (Szabadság), amely a Szlovák Antifasiszta Szövetsége lapja volt. 1945. jún. 9-én jelent meg első száma.

⁴³ M.M.M. Bcs. Tötrt.Gyűjt. – Szekerka J. hagyatéka 3551/M.E. – 1945 sz irat; Molnár Imre : A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945 és 1947 között In.:Magyarságkutatás (A Magyarságkutató Csoport évkönyve) Bp. 1987. 145.-161.o.

Bibliográfia

- Ács Zoltán 1986 Nemzetiségek a történelmi Magyarországon Bp.
Ács Zoltán 1994 Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Auktor Bp.
Arató Endre 1969 A magyar- szlovák viszony ötven éve. Bp.
Bálint Ferenc -
G. Vass István 1971 A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890-1944. Bcs.
Balás Károly 1905 Népesedés Bp.
Balogh Pál 1902 Népfajok Magyarországon.Bp.
Balogh Sándor 1988 Magyarország külpolitikája 1945-1950. Bp.
Balogh Sándor 1982 A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947.Bp.
Balogh Sándor
(szerk.) 2002 A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993.Bp.
Baloghy Ernő 1908 A magyar kultúra és a nemzetiségek Bp.
Bekszics Gusztáv 1883 Magyarosodás és magyarosítás különös tekintettel városainkra.Bp.
Bekszics Gusztáv 1896 A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre Bp.
Bellér Béla 1975 Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása Bp.
Bencze Sándor 1938 Nemzetiségi birtokpolitikánk a háború előtt és után Bp.
Bernula Mihály 1969 Pitvaros rövid története 1816-1969. Hódmezővásárhely
Bibó István 1986 A kelet-európai kisállamok nyomorúsága Bp.
Bobák, Ján 1994 Výmena obyvateľstva medzi československom a maďarskom.Bp.
Bonkáló Sándor é.n. A szlávok A szláv népek és szláv kérdés ismertetése. Bp.
Boros Ferenc 1970 Magyar- Csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben Bp.
Borsody István 1945 Magyar-szlovák kiegyezés.A cseh-szlovák – magyar viszony utolsó száz éve. Bp.
Böhm Emanuel 1994 V šestřetřicetiletém zřetřetř. Spomienky na roky 1938-1945.
(Hatéves fogságban.Emlékezés az 1938-1945 közötti évekre) MS
Czettler Jenő 1913 Tanyai település tanyai központok Bp.
Czettler Jenő 1932 Agrárpolitika Bp.
Cs. Schwalm Edit
(szerk.) 1996 Szlovákok Heves megyében.Eger
Csepreghy István 1934 A nemzeti kisebbségek politikája.Eger
Dedinszky Gyula 1987 A szlovák betű útja Békéscsabán. Bcs.
Ember Győző 1977 Az újratelepülő Békés megye első összeírásai, 1715-1730. Gyula.
(Békés Megyei Levéltár Közleményei 8.)
Fehér István 1993 Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990.Bp.
Féja Géza 1936 Viharsarok Bp.
Föglein Gizella 2000 Nemzetiség vagy kisebbség?
Francisci Mishal 1931 Minúlost' a prítomnost' našej dediny/To'ťtkomlo's/
Falunk Tótkomlós múltja és jelene. Bcs.
G. Jakó Mariann-
Hőgye István 1995 A magyar-szlovák lakosságcsere és előzményei 1945-1948. Miskolc.
Galántai József 1980 Az első világháború.Bp.
Galántai József 1989 Trianon és a kisebbségvédelem Bp.
Gáll Ernő 1978 Nemzetiség,erkölcs, értelmiség Bp.
Garzó István Endre 1940 Magyar egyesületek címtára Bp.
Gerő András
(szerk.) é.n. Sorsdöntések. 2. kiadás Bp.
Gyivicsán Anna 1993 Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok.Bp.
Gyivicsán Anna-
Krupa András 1997 A magyarországi szlovákok. Bp.
(Szlovákul) 1999 Slováci v Maďarsku.Bp.
Gyivicsán Anna 1985 40 év. Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből.Bp.
Gyönyör József 1989 Államalkotó nemzetiségek .Pozsony
Halmai Gábor 1990 Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története.Bp.
Halmoossy Dénes 1983 Nemzetközi szerződések 1918-1945. Bp.
Hanák Péter 1985 Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Bp.

- Hrdlička L.J. 1945 Spoved' a účtovanie exulanta.(Egy emigráns gyónása és számvetése) Br.
 Horváth István 1991 Szlovákok Nógrád megyében. Salgótarján.
 Janics Kálmán 1989 A hontalanság évei.
 Jászi Oszkár 1983 A Habsburg monarchia felbomlása.Bp.
 Jászi Oszkár 1912 A nemzeti államok kialakulása Bp.
 Jászi Oszkár 1991 Jászi Oszkár közép-európai dossziéja.Bp.
 Jászi Oszkár 1918 A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok Bp.
 Joó Rudolf 1984 Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság.Bp.
 Juhász Gyula 1983 Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944 Bp.
 Juhász Gyula 1969 Magyarország külpolitikája 1919-1945.Bp.
 Juhász Gyula 1988 Magyarország külpolitikája 1919-1945. Bp.
 Kamenec , Ivan Jozef Tiso. Arcképek kettős tükröben . Dunaszerdahely.
 Kamenec, Ivan é.n. Trauma. Az első szlovák köztársaság (1939-1945) Bp.
 Kaplan, Karel 1993 Csehszlovákia igazi arca 1945-1948 Kalligram Pozsony
 Kaposi M.L. 1908 A nemzetiségi kérdéstről (Pszichológiai alapon) Bp.
 Karády Viktor –
 Kozma István 2002 Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.Bp.
 Kemény G. Gábor 1946 A magyar nemzetiségi kérdés története. Bp.
 Kemény G. Gábor 1977 Kapcsolatok vonzásában . Bp.
 Kemény G. Gábor 1952-1985 Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I-VI. Bp.
 Kenéz Béla 1906 Magyarország népességi statisztikája.Bp.
 Kerék Mihály 1939 A magyar földkérdés Bp.
 Käfer István 1985 1918 előtti szlovák és cseh nyelvű periodikumok Budapest könyvtáraiban.Bp.
 Kovács Alajos 1936 A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában Bp.
 Kovács Anna –
 Szabó Orsolya 2003 Szlovák életpályák a dualizmuskor Budapestén. Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu. Ján Nepomuk Bobula a Milan Hodža. MTA EKI. és Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat Bp.
 Kováč, Dušan 2001 Szlovákia történeteKalligram,Pozsony.
 Körösi József 1905 Budapest székesfőváros közoktatási statisztikája 1895/96-1899/1900 években. Bp.
 Kővágó László 1977 Kisebbség, nemzetiség Bp.
 Kővágó László 1981 Nemzetiségek a mai Magyarországon Bp.
 Kugler József 2000 Lakosságcseré a Dél-Alföldön Bp.
 Kulcsár Kálmán 1980 A mai magyar társadalom Bp.
 Kulík ,Ondrej 1982 Slovenské ochotnicke divadlo v To'tkomlo'si (1907-1947) Martin.
 Kóczányi Béla 1899 Magyarországi társas-és közművelődési körök címűtára.Kassa.
 Kovalcsik József 1987 A kultúra csarnokai III. A társadalmi –kulturális tevékenységek színterei a felszabadulás után Bp. 12-13.o.
 Lackó Miklós 1966 Nyilasok, nemzeti szocialisták 1935-1944. Bp.
 Lengyel Zoltán 1917 Magyar névkönyv Bp.
 Mannová, Elena 1998 Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989.
 Mikó Imre 1981 Változatok egy témára.Bukarest.
 Mikó Imre 1989 Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.Kolozsvár 1944. (Reprint- Pécs.).
 Némethy Béla 1934 Hol van az ország telepítési területe?Bp.
 Niederhauser Emil 2001 Nemzet és kisebbség.Bp.
 Ormos Mária 1983 Pádovától Trianonig 1918-1920.Bp.
 Ormos Mária 1974 Merénylet Marsseille-ben. Bp.
 Ormos Mária1969 Franciaország és akeleti biztonság.Bp.
 Ormos Mária-
 Majoros István 1998 Európa a nemzetközi küzdőtérén. Bp.
 Pasiar, Štefan 1977 Dejiny knižnic na Slovensku Br.
 Páskándi János 1931 Egyesületi (egyesületi) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve.Bp.
 Pechány Adolf 2000 A magyarországi tótok. Reprint. Miskolc
 Podrimavský ,Milan-
 Kováč, Dušan (szerk.) 1999 Slovensko na začiatku 20. storočia. /Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby. / Szlovákia a 20. század elején.Társadalom , állam és nemzet a kor párhuzamában.Br.

- Polányi Imre 1980 Közös sors , közös út.Spoločný osud-spoločná cesta.I.Bp.
 Polányi Imre 1984 Közös sors , közös út. Spoločný osud, spoločná cesta.II.Bp.
 Polányi Imre 1987 A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895-1905)
 Polányi Imre 1992 A szlovákiai magyarok helyzete 1944-1948.Dok., Pécs.
 Potemra Michal 1958 Bibliográfia slovenských novín a časopisov do roku 1918.
 Szlovák újságok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig.
 Potemra Michal 1980 Bibliográfia článkov zo slovenských novín a časopisov v r. 1901- 1918.I-IV.
 zv.Košice
 Puskás Júlia 1982 Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Bp.
 Rátz Kálmán é.n. A pánszlávizmus története. Bp.
 Romsics Ignác 1998 Nemzet, nemzetiség és állam.Bp.
 Romsics Ignác 2000 Magyarország története a XX. században.Bp.
 Romsics Ignác 2001 A trianoni békeszerződés .Bp.
 Ruttkay, Fraňo 1984 Dějiny československé žurnalistiky II.
 A csehszlovák sajtó története II.
 A tót kérdés fejlődése Bp.
 Steir Lajos 1912
 Štefánek, Anton-
 Votruba Jozef
 /szerk./ 1930 Milan Hodža. Publicista,politik, vedecký pracovník.Praha.
 Szincsek György
 (szerk.) 1996 Tótkomlós története . Tótkomlós.
 Sirácky, Ján 1980 Slováci vo svete 1. MS Martin (Szlovákok a világban)
 Sirácky, Ján 1966 Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. SAV, Bratislava.
 Slávik , Michal 1945 Slovenskí národovci do 30.októbra 1918.(Szlovák hazafiak 1918.október 30.-ig)
 Svetoň. Ján 1942 Slováci v Maďarsku.Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. (Szlovákok Ma-
 gyarországon. Adalékok a statisztikai magyarizáció kérdéséhez.) Br.
 Szabó Ferenc 1973 Mezőberény története . Mezőberény.
 Szabó Ferenc 1993 Medgyesegyháza 1893-1993. Medgyesegyháza.
 Szarka László 1987 Szomszédok hármasságban.(Magyar-Csehszlovák
 (szerk.) Történelmi Bizottság negyedszázada 1959-1984.) Bp.
 Szarka László 1988 Békétlen évtizedek (Tanulmányok és dokumentumok a
 (szerk.) magyar-csehszlovák kapcsolatok történetéből a két világháború között.Bp.
 Szarka László 1995 Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867-1918.Pozsony
 Szarka László 1993 A szlovákok története Bp.
 Szarka László 1998 Dunatáji dilemmák. Bp.
 Szeberényi Lajos
 Zsigmond 1997 Nemzeti kisebbségek (Etikai tanulmány). Szeged.
 [Szent-Iványi Zoltán / 1895 Szabadunk névváltoztatásai
 Teleki Pál gr. 1940 Magyar nemzetiségi politika. Bp.
 Tilkovszky Lóránt 1989 A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919-1945.Bp.
 Tilkovszky Lóránt 1967 Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941) Bp.
 Tilkovszky Lóránt 1986 A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919-1945. Bp.
 Tilkovszky Lóránt 1998 Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.
 Thirring Gusztáv
 (szerk.) 1912 A magyar városok statisztikai évkönyve Bp.
 Thirring Gusztáv 1936 Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50
 évben.Bp.
 Thirring Gusztáv 1925 Budapest félévszázados fejlődése 1873-1923. Bp.
 Thirring Gusztáv 1908 Budapest közoktatásügye az 1905/06-os tanévben Bp.
 Tóth Ágnes 1998 Nemzetiségi népiskolák Magyarországon 1943/44 tanévben. Kecskemét.
 Tóth István 1999 A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919-1944.
 Bp.
 Tóth István 1999 Slovenská rodina 1934-1938. Repertórium.Szeged.
 (szerk.)
 Vadkerty Katalin 1999 A belső telepítések és lakosságcsere. Kalligram.Pozsony
 Vadkerty Katalin 1996 A deportáltak. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945-1948
 között. Pozsony
 Vadkerty Katalin 1993 Reszlovakizáció. Pozsony.
 Vadkerty, Katalin 2002 Maďarská otázka v Československu 1945-1948.Br.

- Vadkerty Katalin 2001 A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéből Br.-Pozsony.
- Virágh Ferenc 1969 A Békés megyei agrárproletariátus és szegényparasztság körí-egyleti életéről, művelődéséről(1933-1944) Bcs.
- Vargha Gyula 1880 Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Bp.,
- Vígh Károly 1945 A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete Bp.

Tanulmányok

- András Károly 1985 Benes Moszkvában I-II- Új Látóhatár 1985/2.,1985/4.
- Balogh Sándor 1979 Az 1946 február 27-i magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény Történelmi Szemle 1. 59-87.o
- Bartalská, Lubica 1981 Tvorba ľudových básnikov – slovákov v Maďarsku. In.: Slováci v Zahraničí 7. 151-156.o.
- Balás Károly 1910 Nemzeti földpolitika Közg.Sz. 149-162.o.
- Balás Károly 1909 Telepítéseink főszempontja Közg.Sz. 314-326.o.
- Bartošek , Fraňo 1994 Slováci a Maďarsku v rokoch 1944-1949. In.: Slováci v Maďarsku 254-265.o.
- Beneš, Eduard 1996 Elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása, Br.-Pozsony. 335.o.
- Bellér Béla 1963 Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája (1919-1922) Századok 6sz.
- Bellér Béla 1973 Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépítése (1923-1929). Századok 3.sz.
- Bellér Béla 1977 Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930-1931) Századok
- Bobák Ján 1998 A magyarországi szlovákok küzdelme a nemzetiségi jogokért 1945-1948.In.: A budapesti szlovákok kulturális öröksége
- Bobák , Ján 1982 Výmena obyvateľstva .. 1946-1948.In.: Slováci v Zahraničí 8. 70-89.o.
- Buday Barna 1908 Milyen legyen a telepítési törvény? Magyar Gazdák Szemléje = MGSz. 708-714.o.,863-869.o.
- Dávid Zoltán 1988 A magyarországi szlovákok száma 1900-1960. Medvetánc 1988/4-1989/1. 83-105.o.
- Drahos Gusztáv – Kovács Péter 1991 A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945-1990. Regio 2.sz
- Föglein Gizella 2000 A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon 1945-1956 In.: Nemzetiség vagy kisebbség
- Föglein Gizella 2000 A magyar-csehszlovák lakosságcsereIn.: Nemzetiség vagy kisebbség 127-131.o.
- Fügedi Erik 1966 Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen Agrártörténelmi Szemle 1966/8. p.313-331.
- Gal Susan 1991 Mía nyelvcsere és hogyan történik? Regió 1.sz.
- Galambos Géza 1931 Kisbirtokosságunk népesedési jelentősége és fontosabb demológiai adatai MSSZ 7.sz.639-657.o.
- Gombos János 1995 A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig.In.: Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből Bcs.
- Gyáni Gábor 1993 Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. Valóság 4.sz. 18-27.o.
- Gyáni Gábor 1993 Pojem asimilácie v moderných maďarských sociálnych dejinách In.: Historia a politika III. Br. 81-86.o.
- Hanák Péter 1974 Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században Történelmi Szemle 4.sz. 513-536.o.
- Karády Viktor 1990 Egyenlőtlen elmagyarosodás , avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá Századvég 2.sz.
- Karády Viktor 1993 Asszimiláció és társadalmi krízis (magyar-zsidó társadalomtörténet konjunktúrális vizsgálatához) Világosság 3.sz. 33-60.
- Kende János- Sipos Péter 1983 Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870-1910. Történelmi Szemle 2.sz. 238-254.o.
- Kerék Mihály 1941 Régi és új telepítések Magyarországon In : Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai 643-654.o.
- Kovács Anna 1998 A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története. Protestáns Szemle 3.sz. 186-202.o.

Kovács Alajos 1930	Nevek és névváltoztatások statisztikája MSSz. 3.sz
Kovács Alajos 1909	A kivándorlás statisztikai oka Közg.Sz. 445.-454.o.
Kovács Alajos 1909	A bányászat és a nagyipar hatása a magyarosodásra. Közgazdasági Szemle= Közg.Sz. 33.évf.16-29.o.
Kovács Alajos 1910	A belső vándorlások Magyarországon Közg.Sz. 301.-318.
Kovács Alajos 1913	A magyarság és a nemzetiségek erőviszonyai Magyar Társadalomtudományi Szemle 187.o
Kovács Alajos 1940	Az alföldi tótokról Kisebbségi Körlevél 3.sz.2.o.
Kozma István 1997	Családnév változtatás és történelem Századok 2.sz.383-452.
Krupa András 1971	Fonó Tótkomlóson és környéké: Pitvaroson, Csanádalbertin, Nagybánhegyesen Békési Élet 2.sz. 233-237.o.
Kvas Juraj 1932	Slovenská Sloboda. Požiadavky Slovákov v Maďarsku Békés Čaba
László József 1926	Szarvas – Csbacsüd. Falu 863-866.o.
Lázár György 1983	Szlovák iskolaügy Magyarországon (1945-1949) Századok 6.
Lázár György 1981	Az együttélést választó magyarországi szlovákok harca a kitelepítés ellen. Tiszatáj November
Lázár György 1985	Irányzatok és törekvések a magyarországi szlovákság körében. Történelmi Szemle 3.sz 515-530.o.
Nagy Zsuzsanna 1987	Ellenzéki nézetek a nemzetiségi kérdésről a Horthy rendszerben Történelmi Szemle 10. sz
Löherer Antal 1895	Adatok a kivándorlásról MGSz. 838-845.o.,941-945.o.
Majláth József gr. 1895	A kivándorlásról MGSz. 186-198.o.
Molnár Imre 1987	A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945 és 1947 között. In.: Magyarságkutatás 145-161.o.
Mozolovszky Sándor 1930	Miskolc lakosságának összetétele. MSSz. 5.sz. 353-386.o
Papp János 1968	A tótkomlósi szlovák műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904-1932).Békési Élet 2.sz. 233-237.o.
Pataky Tibor 1942	Nemzetiségpolitikánk alapjai Láthatár 10.sz. 220.o.
Pintér István 1986	A nemzetiségi politika Magyarországon a két világháború között Társadalmi Szemle 11.sz.
Sajóhegyi István 1930	Földbirtokosaink nemzetiségi felekezési viszonyai MSSz. 4.sz
Sebess Dénes 1909	Földbirtok mozgalmak Magyarországon Közg.Sz.719-734.o.
Somogyi Gedeon 1940	A mai Magyarország és az elszakított területek a nemzetiségi statisztika tükrében. Kisebbségvédelem 42-48.o.
Sirácky Ján 1974	Pokrokové tradície zahraničných Slovákov a ich vyvrcholenie v období boja proti fašizmu počas druhej svetovej vojny In.: Slováci v Zahraničí 3.
Sirácky Ján 1979	Niektoré historicko – etnografické aspekty a problematika výskumu dolnozemských Slovákov In.: Slováci v Zahraničí 7.
Sirácky Ján 1979	Pôsobenie a dosah Dlnozemského slováka v Békésskej a Čanádskej oblasti In.:Výročie časopisu Dolnozemský Slová (Ako 75 rokov continuity slovenskej publicistiky vo vojvodine) 107-112.o
Sirácky Ján 1985	Dlhé hľadanie domova . Matica Slovenska 1985. 56.-116.o.
Szabó A. Ferenc 1991	A magyar-szlovák lajosságcsere demográfiai szempontból Régio 4.sz. 49-71.o.
Szabó Ferenc 1970	A helyi és országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925-26-ban. Békési Élet 3.sz. 503-512.
Szász Zoltán 1966	A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzüzetek Állami ellenőrzésére (1902-1904) Századok 118-137.o.
Szarka László 1998	Asszimiláció Magyarországon Trianontól napjainkig In.: Dunatáji dilemmák .. 224-247.o.
Szarka László 1991	Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korábanIn.: Polgárosodás Közép-Európában 34-46.o.
Szarka László 1997	Asszimiláció a 20. századi Magyarországon In.:Híd a századok felett 397-409.o.
Szarka László 1998	Pest és Buda mint a szlovákok politikai központja In.: A budapesti szlovákok kulturális öröksége 197-205.
Szarka László 1994	A budapesti szlovákság asszimilációja In: Máság – Azonosság I.K. 121.o.
Sziklay László 1941	Az asszimiláció kérdéséről Láthatár 10.sz.249-252.o.
Szincsek György 1996	A két világháború kora legfontosabb történései 1914-1945 In: Tótkomlós története 191-197.o

Thirring Lajos 1932	Budapest népességének anyanyelvi és vallási megoszlása Magyar Statisztikai Szemle= MSSz. 460.o
Thirring Lajos 1944	Anyanyelv, nemzetiség és vallás 1941-ben. Kisebbségvédelem 1-3.sz.1-27.o.
Thirring Lajos 1932	Tanyak, puszták és egyéb külterületi lakott helyek népessége 1930-ban MSSz. 12.sz.1044-1062.o.
Tilkovszky Lóránt 1985	Magyar-szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon (1941-1945) In.: Baranyai helytörténetírás
Tilkovszky Lóránt 1965	A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről Századok 6.sz. 1247-1258.o
Tilkovszky Lóránt 1964	Magyar-szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után (1938-1941.) Századok 3.
Tóth István 1992	Szlovák hitelegyletek a századfordulón AETAS 4.sz.
Tóth István 1994	Békés és Csanád megyékben a szlovák iskolaügy alakulása és a nyelvhasználat főbb kérdései. In :Alföldi Társadalom 97.- 113.o.
Tóth István 1995	Szlovákok a 20.századi Magyarországon In.: Fejezetek a Magyarországi románok és szlovákok történetéből 92.-156.o.
Tóth István 1996	Békés és Csanád megyék szlovák iskolaügyének alakulása 1868-1944. Neveléstörténeti Füzetek 13.OPKM , 79-85.o.
Vargha Gyula 1892	A magyar nyelv hódítása az utóbbi tíz év alatt Közg.Sz. 254-278.o.
Vízaknai Antal 1898	A magyarság és a nemzetiségek az új statisztika szerint Közg.Sz.
Wagner Ferenc 1944	A szlovák kivándorlás problémája.Láthatár 2.sz.35-36.o
Welmann Imre 1961	Tessedik és a magyar agrárfejlődés Agrártörténeti Szemle 1961/3. 206-222.o.
Zelenák Peter 1994	Slovenské školstvo v Maďarsku v medzivojnovom období. In.: Slováci v Maďarsku 70-91.o.

Felhasznált sajtó

Az Alföld: Békéscsaba 1930. aug. 5. – 1932. Szünetelt: 1930. okt. 25-29. Megj. Hetenként hatszor. Fel. szerk.

Vermes Ernő. – Budapesti szerk. szept. 4.: Bereznay Imre. Fel. k. Vermes Ernő. Egyes számok lelőhelyei:

O.Sz.K.: 1930. (27, 64 -) S.K.: 1930. (1-3, 13, 18, 21-22, 25, 31, 36, 45, 60, 64-) 1932. márc. 21-el betiltva.

Békésmegyei Közlöny: Békéscsaba 1874. Febr. 1. – Társadalmi, ismeretterjesztő, kereskedelmi és gazdasági lap.

1932. Jan. 17. – Politikai napilap. Megjelent: 1939. szept. 24-ig. A 218. sz.-mal megszűnt. Az egyes számok megtalálhatók: OszK, BMK, SK; Részletes információt lásd: Békés megye sajtóbibliográfiája. 1974. 76-78. o.

Körösvidék: Békéscsaba. Független politikai napilap, 1920. ápr. 22.: Független kereszténypolitikai napilap, az előzőhöz. 1926. jún. 18. – 1932. máj. 19.: A „Falu” Szövetség hivatalos lapja. 1920. márc. 30. – 1944. szept. 22.

Megjelent: hetenként hatszor.

Magyarság: Budapest.

Tótkomlói Friss Újság: Tótkomlós. Politikai és társadalmi hetilap, 1936. márc. 15.: az előzőhöz még a hátlapon: Az Országos Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Agrárpárt tótkomlói választókerületi községi szervezeteinek hivatalos lapja, 1938. dec. 8.: a közreadó testület nélkül. 1927. dec. 18. – 1944. Megj.: hetenként, 1930. jan. 5.: hetenként kétszer.

Čabiansky Kalendár (Csabai Naptár): Békéscsaba 1920-1948. Felelős szerk.: 1920-1935: dr. Szeberényi Lajos Zsigmond. Szlovák nyelvű. 1936-1948: Francisci Mihály.

Evanjelický Hlásnik (Evangélikus Híradó): Pitvaros 1931-1933. Békéscsaba 1934. Egyház – társadalmi és belmissziói folyóirat. Szünetelt 1941. Szept. – 1942. Jan./febr. Megj.: havonként. Szlovák nyelvű.

Sloboda A magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja lapja. Kezdetben hetente egyszer jelent meg 1945. jun 9-től. 1945 július 4-től hetente kétszer, Vasárnap(8 old.) és Szerdán (4 old.) Az első számok Békéscsabán azután Budapesten jelent meg. Országos lap. Erőteljesen támogatta a lakosságcserét, 1948 végével megszűnik.

Slovenský Denník Hodža Milan lapja. Olcsó, filléres lapként indul.1900 augusztusában Budapesten, 1901 –ben megszűnik.1910-ben Hodža újraindítja. Most már sikeres. 1918 decemberéig Budapesten jelenik meg. Utána Rózsahegyen és Pozsonyban. Hodža a Szlovák Nemzeti Tanács lapjává teszi.

Slovenský Týždenník Ugyancsak olcsó politikai napilap, Hodža alapítása szintén.1903-1918. Budapesten. Az ugyancsak Hodža alapította Budapesti Nyomdai Kiadó Vállalat(Egylet) kiadásában jelent meg 1908-tól. 1919 után Pozsonyban jelent meg.

Dolnozemský Slovák Novy Sad 1902-1914. Az első társadalom- politikai lapja az alföldi szlovákságnak. Évente 10 szám jelent meg. Az első világháború után 1920 január 15 –ig jelent meg

Slovenská Rodina (Szlovák család): Békéscsaba Művelődési folyóirat. Megj.: évenként tízszer. 1934. jan. – 1938. szept. 1. Szünetelt: 1937. 8/9. sz. – 1938. júl. 1. Szlovák nyelvű.

Slovenská Jednota (Szlovák Egység): Érsekújvár – Nové Zámky 1939-1944. Politikai hetilap. 1941. júl. – napilap. Felelős szerk: Kelemen, Jozef. Kiadó: Zák, Ludovit. Szlovák nyelvű.

Slovenské Pohľady (Szlovák Szemle): 1872-től jelent meg. Marton (Túrócszent-márton). Tanulságos-szórakoztató folyóirat. 1922. jan.-tól. Irodalmi és művészeti folyóirat. Szerkesztők: Skultéty Jozef, Michal, Andrej, Krcméry, Stefan, 1932-től Mráz, Andrej. Megjelent havonta. 1919-ben csak 3 szám jelent meg. Szünetelt: 1920-21.

Národný Denník: Bratislava (Pozsony) Megj.: 1924 jan. 1-től, mint a Bratislavské, Pozsonyi újság, folytatása – 1935. szept. 14-ig. Utána mint cseh lap Národ néven 1934-től Prágában. Vasárnap kivételével naponta 18,00-kor a következő nap dátumával jelent meg. Főszerk.: 1924. jún. 5. J. Smida; 1930. ápr. 30. Gejza, Rehák.

Slovenský Denník: A Szlovák Nemzeti Tanács lapja 1918. Dec. 28-tól alcím nélkül. Rózsahegy (Ruzomberk) 1919. febr. 15. Bratislava (Pozsony). Megj.: naponta – hétfő kivételével. Főszerk.: Husek Karol; Bohdan Pavlu. Az agrárburzsoázia érdekeit szolgálta, ennél fogva a Nemzeti Parasztpárt lapja is volt. ??! 1918. nov. 9-től jelent meg – 1938-ig.

Slovenská Politika: Prága; 1921. Jún. 28-tól Pozsony. Hétfő kivételével minden nap. Fel. Szerk.: Mihal, Andrej. Főszerk.: Votruba, Frantisek. A Köztársasági Földmunkás Párt lapja. 1938 után is megjelent.

Grenzbote: Pozsony, 1919. jan. 19-től. Előtte már 47 évfolyamot megélt mint: Wesungarische Grenzbote. Társadalmi és gazdasági napilap. A Magyar Függetlenségi Párt lapja volt. Alapítója Simonyi Iván. 1919-től Simonyi fivérek a tulajdonosok. Szerk.: 1900-tól Mauthner Gusztáv, 1928-ig, utána: Holly Jenő 1928-tól burzsoádemokratikus vonala (nemzeti szocialista) vonalra változik, ezért 1938 után is megjelenik, hiszen a szlovákiai henlein pártiak kezébe került.

Slovenský Večerník: Pozsony. 1929. október 17 – 1935. Jún. 28. 1935. július 1-től egyesült A-ZET című folyóirattal. Megj.: naponta, vasárnapi melléklete a Slovenská Nedela. Felelős szerk.: Ďurďák, Franko.

Rövidítések jegyzéke

AFS = Szlovák Antifasiszta Frontja
alisp.ir. = alispáni iratok
BéML = Békés Megyei Levéltár, Gyula
Bcs. = Békéscsaba
BM = Belügyminisztérium
Bp. = Budapest
Br. = Bratislava
Bvm = Békés vármegye
C.J.H. = Corpus Juris Hungarici
Cs.A.T. vm. = Csanád-Arad-Torontál vármegye
CSÁB = Csehszlovák Áttelepítési Bizottság
CsML = Csongrád Megyei Levéltár
é.n. = év nélkül
főisp.ir. = főispáni iratok
Hd. = helytörténeti dokumentumok
i.m. = idézett műve
inv.č. = leltári szám
k.e.e. = közigazgatásilag egyenlőre egyesített
Közg. Sz. = Közgazdasági Szemle
Közig. Biz. = Közigazgatási Bizottság
krt.č. = karton szám
LAMS = Literarny archív Matici slovenskej (Szlovák Matica Irodalmi Archívuma)
MENO = Miniszterelnöki Hivatal Nemzetiségek Osztálya
MGSz = Magyar Gazdák Szemléje
M.M.M. = Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
M.M.M. T. Gy. = Munkácsy Mihály Múzeum Történeti Gyűjteménye
M.M.E.O.SZ. = Magyar Műkedvelő Egyesületek Országos Szövetsége
MSzAF = Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja
MSSz = Magyar Statisztikai Szemle

MTKT = Magyarországi Tót Közművelőési Egyesület
Neg. Ltsz. = Negatív leltári száma
OL = Országos Levéltár
OPKM = Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
OSZK = Országos Széchenyi Könyvtár
Pr. Č. = gyarapodási szám
SK = Somogyi Könyvtár, Szeged
SNR = Szlovák Nemzeti Tanács
Somogy M.M. = Somogy Megye Múltjából
SSNJ = Strana slovenskej národnej jednoty(Szlovák Nemzeti Egység Pártja -SzNEP)
SZÁF = Szlávok Antifasiszta Frontja
SZEB = Szövetsége Ellenőrző Bizottság
SZNEP =Szlovák Nemzeti Egység Pártja
Szerk. = szerkesztő
T.Sz. = Történelmi Szemle
ÚA SR = Ústredny archív Slovenskej republiky(Szlovák Köztársaság Központi Levéltára)
UMV = Uhorské ministerstvo vnútra (Magyar Királyi Belügyminisztérium)
Uó. = Ugyanó
VHK Br. = Hadtörténeti Intézet Pozsony
VKM = Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium